

TIP
TEORIJA IN
PRAKSA
LET. XXVIII
1991

8
918

TEORIJA IN PRAKSA

LETNIK XXVIII

1991

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA, LET. XXVIII, št. 8-9, str. 937-1160
AVGUST-SEPTEMBER 1991, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Republiškega sekretariata za kulturo in Republiškega sekretariata za raziskovalno dejavnost in tehnologijo

UREDNIŠKI SVET:

Anton Bebler, Adolf Bibič, Darko Bratina, Anuška Ferligoj, Anton Grizold, Vjeran Katunarič, Zinka Kolarič, Miran Komac, Boštjan Kovačič, Marija Kožuh-Novak, Davorin Kračun, Matevž Krivic, Avguštin Malle, Janez Pečar, Ivan Ribnikar, Rudi Rizman, Zdenko Roter, Janez Stanič, Marjan Tavčar, Niko Toš, Danilo Türk, Aleš Vahčić, France Vreg, Milan Zver

PRESEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

France Vreg

UREDNIŠKI ODBOR:

Miroslav Glas, Franc Grad, Mitja Hafner-Fink, Ivan Hvala, Ljubica Jelušič, Stane Južnič, Andrej Kirn, Peter Klinar, Igor Lukšič, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal, Marjan Svetličič, Ivan Svetlik

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Boštjan Markič

POMOČNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

UREDNIŠKI KOLEGIJ:

Ivan Hvala, Stane Južnič, Peter Klinar, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal

SEKRETARKA REDAKCIJE:

Irma Vidmar-Vozelj

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA

za 2. polletje 1991: za študente in dijake 350 din, za druge individualne naročnike 400 din, za delovne organizacije in ustanove 600 din, za tujino 1000 din

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 200 din

ŽIRO RAČUN:

50102-603-48090 – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa

TISK:

DELO – Tiskarna, Ljubljana, Titova c. 35

ČLANKI, RAZPRAVE

RUDI RIZMAN: Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma	939
MATIJA ROJEC: Nova jugoslovanska zakonodaja o tujih investicijah	955
EGON ŽIŽMOND: Politika deviznega tečaja v Jugoslaviji	966
S. M. PLEKHANOV: Problemi, s katerimi se srečuje Sovjetska zveza pri vključevanju v svetovno skupnost	976

SLOVENIJA V OSAMOSVAJANJU

ANTON BEBLER: »JLA« pred izzivom politične demokracije	983
LJUBICA JELUŠIČ: Kriza legitimnosti zvezne armade kot izvajalke kolektivnega nasilja v Sloveniji	997
LEV KREFT: Neuspeh politike	1002
BOJKO BUČAR: Nekatero mednarodne dileme in pogledi na samostojnost Slovenije	1008

VABILO K RAZPRAVI

Uvodni zapis	
STANE JUŽNIČ: Ideologija razvoja	1015

AKTUALNI INTERVJU

FRANCE VREG: Trideset let komunikacijske znanosti na Slovenskem	1018
MARKO KRANJEC: Koncept »pravega« proračuna	1024
VID PEČJAK: Propadanje komunizma na jugoslovanski način	1027

OKROGLA MIZA TEORIJE IN PRAKSE

HEREZIJE (Dogma-antidogma)	
Uredniška zabeležka	
STANE JUŽNIČ: Uvodna razprava	1031
SRĐAN VRCAN: Dialektika dogme in herezije, dogme in antidogme	1032
STANE JUŽNIČ: Človek kot dvomljivec (»prenovljen« vernik) in vernik; resnice in avtoriteta	1035
BOŠTJAN M. ZUPANČIČ: Miselni sistemi in vrednostne sodbe (ali gre »zdaj« za zlo?)	1036
RUDI RIZMAN: Problem nadzorovanja misli v demokraciji	1038
JANEZ STANIČ: Heretiki in disidenti	1041
ANDREJ KIRN: Utrjevanje stališč in uveljavljanje razlik	1043
DANILO TÜRK: Dogme in (počasen) tok zgodovine	1044
ZDENKO ROTER: Induciranje dogem, ravnotežje med institucionalnim in spontanim	1046
BOŠTJAN M. ZUPANČIČ: Za kakšno resnico pravzaprav gre?	1047
SRĐAN VRCAN: Dogma, herezija in politika, tu in zdaj	1048
VID PEČJAK: Dogme, stiske in družbeni konflikti	1053
MARKO KERŠEVAN: Dogma in krščanska vera	1054

IZ RAZISKAV

JANEZ PEČAR: Zasebno varstvo kot družbeno nadzorstvo	1058
ANDREJA ČIBRON: Tipologija in potek delovne kariere v organizaciji	1073

CIRIL KLANJŠČEK: Politika in zdravje v postsocialistični slovenski družbi	1087
BARBARA VERLIČ-DEKLEVA: Lahkotnost nove stanovanjske vizije	1098

POGLEDI, KOMENTARJI

VLADIMIR KAVČIČ: Parlamentarna demokracija na slovenski način	1104
MARJAN BREZOVŠEK: Prispevek k analizi nacionalnega oživljanja	1109
BOGOMIR NOVAK: Mislimi Evropo	1114
ANTON RUPNIK: Suverena konfederativna federacija suverenih republik – kakšna bo nova Sovjetska zveza?	1117

NAŠ PREVOD

RAMSES A. WESSEL: Novi izzivi mednarodni organizaciji	1126
---	------

REFORMA ŠTUDIJA

ADOLF BIBIČ: Študij politologije	1134
----------------------------------	------

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA

MIROSLAV STANOJEVIČ: Privatizacija v družbah Vzhodne Evrope: začetek ali konec industrijske demokracije	1139
---	------

PRIKAZI, RECENZIJE

ALBIN IGLIČAR: Teme iz sociologije prava (Marjan Brezovšek)	1141
BOGDAN DENIČ: Kriza jugoslovanskega socializma (Dejan Jović)	1143
STEPHEN MOORE: Sociologija, ključni pojmi in dejstva (Alojzija Židan)	1146

IZ DELOVANJA STROKOVNIH DRUŠTEV

Izjava slovenskega politološkega društva	1148
--	------

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN TEMATSKIH REVIJ

AVTORSKI SINOPSIS	1152
-------------------	------

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja
 letnik XXVIII, št. 8–9, str. 937–1160
 Ljubljana, avgust–september 1991

RUDI RIZMAN*

Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma**

L'oubli et, je dirais même, l'erreur historique sont un facteur essentiel de la création d'une nation...

(Ernest Renan)

O pojmovni zmedbi in imperativu razločevanja

Oznaka jezikovne džungle se v družbenih vedah najpogosteje in prav gotovo najbolj upravičeno nanaša na pojme narod oz. nacija, etničnost, nacionalizem in nacionalna država. Pri tem ne gre samo za specifični akademski problem, temveč se z isto težavo srečujemo v vsakdanjem političnem govoru, v političnih gibanjih in sporih, v katerih so udeleženi različni etnični subjekti, tj. narodi, nacionalne manjšine, plemena, ljudstva in podobno. Vsa ta množica družbenih pojavov, ki jih v naslovu te študije uvrščamo pod skupni imenovalec etnonacionalizma, terja v času, ko so njihove zahteve bistveno bolj kot kdaj koli prej v preteklosti zasedle politični prostor, natančnejšo uporabo. V znani študiji o nacionalizmu, ki so se leta 1939 lotili na londonskem Royal Institute of International Affairs, so jezikovnim težavam pripisali največji delež odgovornosti za slabo poznavanje tega pojava v družbenih vedah. To trditev, od katere je preteklo že dobrih pet desetletij, moramo danes kvečjemu le še zaostriti.

Nekaj od teh najbolj običajnih napak si lahko ogledamo поблиže. Tako se je na primer nacionalizem izenačeval z občutkom pripadnosti oz. lojalnosti do države (nacije) in ne z lojalnostjo narodu. V slovenščini imamo to prednost, da uporabljamo v prvem primeru pojem nacija in v drugem narod, medtem ko v svetovnih jezikih, iz katerih so na primer prevedeni prispevki za ta zbornik, to razlikovanje ni tako lahko razvidno. Prevajalec v slovenščino mora šele iz vsebine razbrati in pogosto tudi z večjo ali manjšo srečo uganiti (vedno pa tudi to ni mogoče), ali gre za narod ali nacijo. Po drugi strani je narod preprosto izenačen z državo. Pri tem gre seveda za poenostavljanje. Z definicijo in empiričnim prepoznavanjem države

* Dr. Rudi Rizman, redni profesor sociologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

** Besedilo je uvodna študija, ki jo je avtor napisal za zbornik *Študije o etnonacionalizmu*, ki bo izšla predvidoma jeseni pri založbi KRT v Ljubljani. Osrednji del te študije je avtor predstavil na seminarju za učitelje družboslovja na srednjih šolah, ki ga je konec maja organizirala FSPN. Ob tej priložnosti se nemški DAAD in Inštitutu za sociologijo na Univerzi v Münchnu lepo zahvaljujem za pomoč, brez katere ne bi mogel uresničiti krajšega študijskega obiska, ki je omogočil nastanek te študije.

ni kakih posebnih težav, medtem ko je bistveno težje določiti narod. V družbenih znanostih ni konsenza o definiciji naroda, če pa ta že obstaja, se ne more izogniti nevarnosti, da se ji kateri narod ne bi izmaknil ali pa bi ga razglasila za neobstoječega. Celovitost določil, ki sestavljajo narod, in predvsem njegova utemeljenost na psiholoških dejstvih (občutek pripadnosti določeni skupnosti ljudi) v primerjavi z državo otežujeta prepoznavnost pojava naroda. Ne gre torej toliko za to, kaj nekaj je, kot to, v kaj ljudje subjektivno verjamejo, da obstaja in da je obstajalo v zgodovini (nacionalni mit).

Pojem naroda-nacije (nation) izhaja iz latinskega preteklega deležnika glagola *nasci* (roditi se) oz. samostalnika *nationem*, ki je pomenil vrsto ali raso. Kako svobodno so ta pojem uporabljali, pričajo v srednjem veku študentska združenja – *nationem*, s čimer so označevali teritorialno pripadnost svojih članov. Ko se je pojem naroda oz. nacije konec trinajstega stoletja pojavil v angleščini, je meril na skupino, ki jo združujejo krvne vezi. Kasneje so bolj ali manj tesne krvne vezi vedno bolj nadomeščali s skupnim izvorom. Sodobne nacije oz. narodi se še vedno, največkrat s pomočjo mitov, sklicujejo vsaj na skupni izvor (na primer Nemci, Francozi ali Slovenci), seveda pa se imajo za nacijo tudi Američani, ki se na skupni izvor sploh ne morejo sklicevati. To vsekakor zahteva mnogo bolj kritično uporabo pojma naroda oz. nacije, kajti ni vseeno, ali se pojem uporablja za bolj ali manj etnično homogene nacionalne države (takih je na našem planetu manj kot 10 odstotkov), večnacionalne države ali naseljenjske (imigrantske) države (ZDA, Avstralija itd.). Nekritična uporaba enega in istega pojma za tako različno oblikovane družbene organizme samo povečuje nerazumevanje in nesporazume na tem področju, ki se jih celo med »specialisti« za etnonacionalne probleme le redki zavedajo.

Razlikovanje med narodom-nacijo in državo je zato bistvenega pomena, ki ga ni mogoče odpraviti z zmerjanjem, da kdo zasleduje jezikoslovni purizem. Tako pa ne manjka tudi uglednih avtorjev, ki govorijo in pišejo, da svet v glavnem sestavljajo nacije oz. nacionalne države. Walker Connor (1978) si je priskrbel nekaj podatkov, ki dajejo povsem nasprotno in mnogo bolj celovito sliko politične organizacije sveta. Med 131 državami sveta leta 1971 je naštel le dvanajst (9,1 odstotka) držav, ki jih lahko prištevamo k nacionalnim državam. Pri 25 državah (18,9 odstotka) šteje večinski narod preko 90 odstotkov prebivalstva, vendar te vključujejo tudi manjšino ali manjšine, katerih vpliva ne moremo zanemariti. Etnične manjšine na Kitajskem štejejo ob največjem hanskem narodu komaj dobrih 5 odstotkov, vendar moremo vedeti, da to pomeni okoli 70 do 80 milijonov ljudi, ki živijo na dobri polovici kitajskega ozemlja, večinoma na občutljivem obmejnem pasu. Pri naslednjih 25 državah (18,9 odstotka) šteje večinski narod med 75 in 89 odstotki prebivalstva. Pri 31 državah (23,5 odstotka) šteje največja etnična skupina od 50 do 74 odstotkov prebivalstva, medtem ko ima v 39 državah (29,5 odstotka) največji ali potencialni narod manj kot polovico prebivalstva države.

Ob teh podatkih se hitro razkrijejo napačna poimenovanja, ki vsak dan nadlegujejo naša ušesa: Liga narodov oz. Organizacija združenih narodov, mednarodno pravo, mednarodne organizacije in ustanove (denarne, sodne, športne, kulturne itd.), mednarodni odnosi in politika itd. Odgovor na vprašanje, zakaj tam, kjer bi morala stati beseda država, stoji narod, nas bi prav gotovo pripeljal do ideološkega konstrukta, ki je bil v zgodovini s pomočjo različnih mehanizmov bolj naklonjen enim in manj drugim narodom in sploh etničnim skupinam.

Nerazumevanje, ki stalno spremlja pojem naroda, se enostavno prenaša tudi na pojem nacionalizma. Namesto da bi ga pri njegovi identifikaciji postavljali v zvezo

z narodom, ga največkrat predstavljajo kot politično izražanje lojalnosti do države. Številne študije, ki se ukvarjajo s problemom »nation-building«, razumejo nacionalizem izključno v (modernizacijski) funkciji vzpostavitve stabilne države in pri tem mirno spregledajo, da imamo pri takih državah opravka z več kot enim in ponekod celo s sto in več narodi. Pojem nacionalizma so začeli uporabljati zelo pozno. G. de Bertir de Sauvigny je ugotovil, da se je v literaturi prvič pojavil leta 1798 in potem vse do 1830 ni bilo kaj dosti, če sploh, slišati o njem. V leksikonih in enciklopedijah so mu začeli nekaj več pozornosti posvečati šele na koncu prejšnjega in na začetku tega stoletja, medtem ko so se mu bolj sistematično in kritično začeli posvečati šele v zadnjih dveh ali treh desetletjih.

Pojav nacionalsocializma in fašizma je nacionalizem omejil na ti dve politični zgodbi, s čimer je bila za nekaj časa zamegljena njegova epohalna pomembnost, dokler se ni pojavila v bistvu nekoliko pravičnejša, toda še vedno zmotna ocena o nacionalizmu kot o pojavu prevlade državne lojalnosti nad etnično (narodno) lojalnostjo. Zaradi svoje ambivalentne narave se bo nacionalizem zmeraj izmikal ne le terminološki natančnosti, temveč tudi najrazličnejšim poskusom znanstvene obravnave. Nacionalizem je tako namišljen kot realen pojav. Tako kot to velja za taki najgloblji čustvi, kot sta ljubezen in sovraštvo, je tudi nacionalizem več kot le vsota sestavnih delov, ki bi jih lahko izmerili s pomočjo nepristranske in racionalne analize.

Pri etničnosti imamo opraviti še z več nesporazumi oz. različnimi definicijami in pomeni. Čeprav izvorni grški pomen besede *ethnos* (ljudstvo) meri na temeljno človeško skupino in ne na kako podskupino, ga mnogi uporabljajo v smislu kulturne, jezikovne, verske ali kake druge manjšine. V Združenih državah Amerike, kjer so in še največ bolehajo za takim razumevanjem, sta se predvsem Daniel Patrick Moynihan in Nathan Glazer močno trudila, da bi se etničnosti povrnil njen izvorni pomen. Ne le da etnične skupine niso kak podrejen del velike politične celote, temveč so lahko celo njen prevladujoči del (Kitajci, Angleži, Francozi itd.). Poleg tega omenjena nepravilna uporaba etničnih skupin zabriše bistvene razlike med različnimi tipi, na katerih so utemeljene številne skupine. Antropologi, etnologi in sploh tisti, ki so se preizkušali v globalnih primerjalnih študijah, so pokazali dosti več pripravljenosti za razumevanje etničnosti v njenem izvornem pomenu pripadnosti na temelju subjektivnega verovanja v skupne prednike oz. v skupni izvor.

Med njimi moramo med prvimi omeniti Maxa Webra, ki etnične skupine ni ločil od naroda, temveč je menil, da ju je mogoče spraviti v eno samo definicijo pod pogojem, da se zavedamo, da občutek etnične solidarnosti sam po sebi še ne naredi naroda (nacije). Zaveda se etnični solidarnosti se pojavi mnogo prej, preden je mogoče govoriti o narodih. O etničnih skupinah govori Weber v pomenu potencialnih narodov, ki v etničnem pogledu dobro vedo, kaj niso, in šele potem, ko se zavedo, kaj so, postanejo narod. Narod je torej samozavestna etnična skupina ali drugače povedano: medtem ko je etnična skupina kot taka spoznana po *drugih* (od zunaj), pa se narodi spoznajo kot taki *sami*. Ernest Barker (1927) v tem smislu upravičeno trdi, da je mogoče o (samozavestnih) narodih govoriti šele v 19. stoletju. Seveda je o njih mogoče govoriti že nekaj stoletij prej, toda to, da nekaj preprosto obstaja oz. je, še ne pomeni veliko v družbenem življenju. Da postane narod dinamična sila, potrebuje, seveda če sploh obstaja, še aktivno predstavo o samem sebi, ki ji emocije in odločna dejanja pomagajo, da priplava na površje kot subjekt zgodovine.

Če se sedaj nekoliko bolj discipliniramo, lahko v skladu z dosedanjim razmišljanjem nekatere ključne pojme, ki jih uporabljamo na našem področju, na kratko

strnemo v naslednje definicije. Narod (nacija) je politično osveščena etnija oz. etnija, ki si na tej podlagi lasti pravico do državnosti. Ideologijo, ki postavlja ta zahtevek, moramo označiti z nacionalizmom. Nacionalna država, če nadaljujemo, je država, ki jo sestavlja en sam narod ali bolje nacija. Večnacionalna država je država, ki jo sestavljata dva ali več narodov. Večetnično državo sestavljata dve ali več etnij, ki (še) ne zahtevajo državnosti. Te definicije morda ne rešujejo vseh problemov in zmede, o katerih smo govorili na začetku, vendar se zdi, da si v družboslovni literaturi pridobivajo naklonjenost, čeprav je stanje še daleč od idealnega. Omenjeni neologizmi ne obsegajo vseh ali vsaj najbolj tipičnih kombinacij etničnega organiziranja. Tako bi na primer za Kurde, Armence, Baske, Korejce in še mnoge druge potrebovali pojem mnogodržavnih narodov, tj. narodov, ki živijo v dveh in več državah. Še več, potrebna bi bila še nadaljnja (sub)delitev, ki bi med takimi narodi razločevala tiste, ki že imajo svojo (matično) državo, od tistih, ki so vsepovsod le bolj ali manj srečni ali bolj ali manj nesrečni »podnajemniki«.

Nekateri avtorji raje kot o nacionalizmu govorijo o primordializmu oz. primordialnih občutkih. Na ta pojem sta se v svojih delih opirala Edward Shils in Clifford Geertz, ki sta pod etnično površnico raziskovala bodisi med seboj razlikujoče se bodisi med seboj prekrivajoče se primordialne vezi, kot so verske, rasne, plemenske, regionalne, jezikovne in druge. Od primera do primera je odvisno, kdaj te vezi hranijo skupno etnično identiteto ali pa so z njo v konfliktu. Imamo številne primere, ki ta pristop opravičujejo, na primer problem Severne Irske, kjer je različna verska pripadnost razklala oz. prevladala nad vsemi drugimi etničnimi skupnimi znaki, ali konflikt med Valonci in Flamci, ki ga spodbujajo predvsem jezikovne razlike in ne verske ali kake druge delitve. Z vpeljavo primordialnega koncepta je mogoča celovitejša in mnogo bolj razčlenjena sociološka slika intra- in interetničnih razmerij. Šele v tej luči lahko razumemo, da so nekateri primordialni znaki pri posameznih narodih oz. etničnih skupinah bistveni pogoj za njihovo preživetje, vendar ne tudi v vseh primerih (vzemimo primer jezika pri Slovencih ali na drugi strani pri Židih).

O neenakomernem vplivu posameznih znakov na ohranjanje etnične zavesti opozarjajo ne nazadnje izrazi, ki že merijo na tipizacijo nacionalizmov: »kulturni nacionalizem«, »verski nacionalizem«, »jezikovni nacionalizem« in podobni. Ker je primordializem tako kot tribalizem v zavesti mnogih pomenil upoštevanje primitivnosti, so zagovorniki teorije modernizacije hitro sklepali, da gre za usihajoči družbeni pojav, ki ne zadeva »modernih«, kaj šele »postmodernih« družb. Da pa ne gre za pojave, ki bi bili omejeni le na tretji svet, priča seznam evropskih držav, v katerih so se v zadnjem času pojavila etnična trenja, njihovi epicentri so bili na zelo različnih mestih: Sovjetska zveza, Češko-Slovaška, Italija, Francija, Jugoslavija, Ciper, Belgija, Velika Britanija itd.

Med nadomestki za nacionalizem se še posebej v zadnjem času precej vidno pojavlja regionalizem. Ideološki legitimatorji nacionalne države, to še posebej v primerih, ko se ta še ni osamosvojila navzven (glej Vzhodno in Srednjo Evropo), so do regionalizma, najblaže rečeno, sumničavi. Do novih oblik izražanja nezaupanja centralistično naravnani nacionalni državi pa prihaja tudi, ko se je ta zgodovinsko že zadosti stabilizirala (primer Italije). Tako kot smo to že ugotovili za druge pojme, ki zadevajo etnične pojave, je tudi regionalizem ujetnik samovoljnih pomenskih nanosov. Sporna je deetnizacija regionalizma, ko ga uporabljajo za označitev transdržavnih organizacijskih oblik: evropski regionalizem, regionalne strukture, kakor so na primer NATO, SEATO in EGS, Arabska liga itd. Regiona-

lizem nima tako močnega emocionalnega naboja kot nacionalizem, vendar to tudi ne pomeni, da si regionalizem in nacionalizem vedno stojita nasproti. Nemški nacionalizem se je kar dobro ujel z regionalističnimi nagnjenji Prusov, Rencev, Bavarcev in drugih. Postindustrijski svet kaže na nove družbene priložnosti in zmožnosti regionalizma, hkrati s temi procesi pa so tudi družbene vede pred nalogo, da preočijo regionalizem v novih razmerah in ne le v njegovih doslej znanih oblikah.

Problemi sociološke tipizacije oblikovanja narodov oz. nacij

To stoletje, če že ne epoho, bi lahko dosti verodostojno predstavili s prikazom evolucije nacionalne zavesti in nacionalistične ideologije. Kljub temu pa v družbenih in humanističnih vedah ni soglasja o tem, v katero zgodovinsko obdobje je mogoče postaviti njun vznik. Nekaj vplivnih avtorjev (Breuilly, Hobsbawm in Anderson) gleda na narode in na vse, kar spada zraven, kot na namišljene konstrukte, ki so zrasli v glavah nacionalistov in sploh elit, da bi zadovoljili svoje politične cilje, tj. legitimnost in razvidnost političnih argumentov. Temu pogledu stojijo nasproti t. i. »primordialisti«, za katere so narodi »realni« in nekaj povsem naravnega (Connor, Smith, Van den Berghe). Narodi imajo po njihovem mnenju opraviti s takimi prvinskimi vezmi, kot so občutja sorodnosti in razširjene družine. Odgovor na vprašanje, ali je narod konstrukt ali realni zgodovinski proces, lahko seveda bistveno vpliva na to, kako gledamo na dosedanjo globalno zgodovino. Zastopniki obeh pristopov zato različno odgovarjajo na vprašanja, ali je nacionalizem obstajal že v antičnem svetu in ali je mogoče o narodih govoriti že v srednjeveški Evropi ali pa na primer v Aziji. »Modernisti« v sociologiji poudarjajo vlogo birokracije in kapitalizma pri oblikovanju narodov (nacij), med njimi pa se še vedno vodi boj o tem, ali so narodi predvsem politične ali pa socialne in kulturne skupnosti.

Smith (1989) je prepričan, da je kjub mnogim in nesrečnim poskusom z definicijami naroda vendarle mogoče preseči včasih že kar preveč sholastično zastavljena vprašanja, ki hočejo z največjo možno znanstveno natančnostjo določiti njihov vznik v zgodovini, in sicer z zelo široko zastavljeno definicijo: »Narod je ime za skupnost zgodovine in kulture, ki razpolaga s skupnim ozemljem, ekonomijo, izobraževalnim sistemom in enotnim pravnim sistemom«. Omenjeni avtor zagovarja stališče, da je treba nastajanje narodov opreti na analitično med seboj ločene procese, ki so se odvijali v daljših zgodovinskih razdobjih. Nacionalisti ne morejo ustvariti naroda *ex nihilo* in ti tudi ne nastanejo vedno predvsem po njihovi volji, kot to dokazujeta nastanek angleške in kastilske nacije, ki se imata za to prej zahvaliti državni centralizaciji, vojnem in kulturni homogenosti kot pa kakemu manifestnemu nacionalističnemu gibanju. Nacionalisti se ponavadi pretvarjajo, da njihov narod (nacija) že obstaja, vendar kar največje število zgodovinskih primerov dokazuje, da so jih nacionalizmi v bistvu prehiteli. Isti avtor je tudi za nacionalizem izdelal široko in uporabno definicijo: »Nacionalizem je ideološko gibanje, ki si prizadeva za pridobitev ali ohranitev avtonomije, enotnosti in identite obstoječega ali potencialnega naroda (nacije).«

V zgodovini poznamo več in ne le en vzorec oblikovanja narodov (»nation-building«). Gellner (1983) se omejuje na dva značilna procesa: na zgodnje industrijske integrativne nacionalizme, ki temeljijo na mobilnosti v neki jezikovni celo-

ti, in na poznoindustrijske secesijske nacionalizme, ki se upirajo entropiji oz. asimilacijskim pritiskom, ki jih zahteva industrijska kultura. Seton-Watson (1977) nas na drugi strani nagovarja k upoštevanju razlike med »starimi, dolgotrajnimi narodi« Evrope in novonastalimi narodi Azije in Afrike. Smith je naredil korak naprej v sociološki tipizaciji vzorcev oblikovanja narodov in jih je razdelil takole:

1. *zahodni*, kjer se država in narod pojavita *pari passu*, kjer so se dinastične in teritorialne države izoblikovale okoli glavnega etničnega jedra, ki so se mu s političnimi zvezami, porokami, prisilo in različnimi administrativnimi posegi »pridružile« preostale etnične in religiozne skupine;

2. *imigrantski*, kjer so delne etnije ustanovile lastno državo in vanjo s prisilo ali brez nje kontinuirano absorbirale ali asimilirale nove in nove valove imigrantov iz različnih kultur in na ta način ustanovile teritorialno oz. politično nacijo (Amerika, Argentina, Avstralija);

3. *etnični*, kjer gre za etnije na različnih stopnjah (politične) samozavesti, ki postavljajo na dnevni red zahteve po ozemlju, gospodarski avtonomiji, pravnem in izobraževalnemu sistemu, nato pa še zahtevo po lastni državnosti (naciji), s čimer je mogoče v civiliziranem svetu zaenkrat najboljše zaščititi pravice navzven (nacionalne) in navznoter (državljske);

4. *kolonialni*, kjer je moderna, racionalna država od zunaj vsiljena prebivalstvu, ki je sestavljeno iz različnih etničnih skupnosti in kategorij. Te se z namenom vzpostavite lastne države med seboj povežejo, pri čemer svojega nacionalizma ne opirajo toliko, če ga sploh, na etnijo, temveč na državo.

Pred letom 1800 so države in narodi (nacije) nastajali v tandemu, in sicer na podlagi tedaj prevladujoče etnije. Po letu 1800 in pred letom 1914 so najprej iz takratnih etnij nastale države in šele potem nacije. Gre za klasično obdobje etnične samoodločbe v Vzhodni Evropi. Med letoma 1914 in 1945 so se asimilirali etnični (nacionalni) emigranti v okvirih države, ki zdaj ni več izključno skrbela za privilegirano oligarhijo naseljencev, temveč je postala sredstvo integracije in sprememb v celotni družbi. Na koncu je po letu 1945 prišlo še do upora tuji državi, ki so jo vsilili obema – prebivalstvu in ozemlju z umetnimi mejami. Etnični nacionalizmi so zahtevali ločitev od postkolonialnih držav in so se pri tem tudi sami zapletali v interesnične spopade in konflikte. Do tedaj prevladujoče pravilo »države-naroda« se je začelo konfrontirati z načelom »etničnega naroda«. Moramo opozoriti, da gre pri obeh pojmih za ideološki metafori oz. idealnotipska konstrukta, kolikor to zadeva družboslovje.

Z nekaj primeri držav oz. narodov bomo poskušali pokazati na kompleksne in pluralne vzorce oblikovanja narodov v zgodovini. V angleškem primeru je osrednja etnija odigrala ključno vlogo pri nastajanju enotne države. Ta etnična skupnost se je sklicevala na mit o skupnem izvoru, na skupni zgodovinski spomin, na skupno kulturo, na določeno in priznano ozemlje in na občutek solidarnosti, ki je povezoval to skupnost. Angleška etnična skupnost se je pojavila v času Anglososov. Z asimilacijo danskih in normanskih kulturnih in socialnih sestavin se je v poznem 14. stoletju utrdila in kristalizirala. Pri tem so ji šli na roko še vojne s Škotsko in Francijo in vzporedni procesi pravnega in jezikovnega poenotenja, ki so potem odločilno prispevali k utrditvi hegemonije Angležev nad Škoti in Valežani. Tudi v francoskem primeru je razvoj potekal po istem obrazcu. *Regnum Francorum* se je postopoma pod Kapetingi spremenil v *Regnum Francie*. *Regnum Francie* se je s pretežno puritanskega frankovskega severa predvsem po zaslugi vojaške in administrativne prisile razširila proti jugu, zahodu in vzhodu, kjer so obstajali drugačni jeziki in kulture. Franc I. je že leta 1539 razglasil francoščino za

edini uradni jezik, s čimer je sicer precej razširjenima okcitanščini in bretonščini odvzel sleherno institucionalno podlago nadaljnega razvoja. Dobri dve stoletji poznaje so jakobinci zadali odločilne udarce regionalizmu in kulturnemu federalizmu, kar je dokončno odprlo vrata strogo centralizirani nacionalni državi. Tudi španski primer ni bistveno odstopal od angleškega in francoskega. Vodilna kastilska etnija je imela proti sebi Katalonce, Baske in Portugalce, ki se jim je celo posrečilo odcepiti, in torej ni mogla tako močno zabresti v centralizem, kot se je to zgodilo v Franciji. V 16. stoletju so vladarji pozivali na etnično-versko enotnost zaradi nevarnosti, ki da Špancem preti zaradi Mavrov in Židov. Tudi v Španskem primeru se je etnično jedro širilo s severa in središča proti jugu. Ta proces je bil še posebej intenziven ob spopadih s Francijo pod Napoleonom. Kljub temu si kastilskemu etnosu ni uspelo popolnoma podrediti Kataloncev in Baskov.

Zanimiv je primer Švice, ki se pogosto navaja kot primer večetnične družbe. V resnici pa se je tudi Švica več stoletij opirala na alemansko etnično jedro. Švicarska konfederacija se je postopoma razširjala od treh predvsem z gozdovi poraščenih kantonov Uri, Schwyz in Unterwalden na bogata nemško-katoliška mesta Bern, Luzern in Zürich. Krhko enotnost so pomagale ohranjati in krepiti nenehne grožnje habsburških vladarjev s centralizacijo in ljubosumno varovanje kantonalne samouprave. Nujno državno centralizacijo so narekovali predvsem ekonomski in varnostni razlogi. Moramo pa poudariti, da je švicarska etnična identiteta, ki je pripeljala do vzorne integracije različnih jezikovnih in versko-etničnih identitet, nastajala razmeroma dolgo. Vojaške zmage konfederacije ter zunanji kulturni in politični pritiski so pospešili prenos političnega predstavnštva s kantonov na centralno oblast, in to kljub občasnim etničnim konfliktom med različnimi interesi, ki so se pojavili od časa do časa. Ravno ta problem, tj. nezmožnost razločevnja etničnega kompleksa od voluntaristične politike, danes dramatično zaznamuje mnoge večetnične države ne le v Aziji in Afriki, temveč tudi v Evropi. Med njimi moramo ločiti tiste z razvidnim etničnim jedrom od tistih, ki so zanj prikrajšane. V prvo skupino lahko uvrstimo države jugovzhodne Azije (Burma, Indonezija, Malezija) in še Indijo, njihov položaj pa spominja na zahodno Evropo v poznem srednjem veku, medtem ko v drugo skupino z izjemo Egipta in Somalije uvrščamo večino držav iz Afrike in Srednjega vzhoda.

Indija je prav gotovo najbolj zapleten primer oblikovanja države s pomočjo prevladujoče etnije. Sestavlja jo 16 regij in jezikovnih skupin, poleg tega pa še brez števila »plemen«, *jati* in verskih skupin. Ne glede na vedno nove izbruhe nasilja med Muslimani, Hindujski in Siki je hindujski etnični skupini, ki živi v glavnem v severni in osrednji Indiji, uspevalo ohranjati enotnost indijske države. Indijski nacionalizem se opira na hindujsko razumevanje indijske zgodovine in federativni politični model, ki dopušča relativno široko etnično avtonomijo. Z evropske perspektive je nekoliko protislovno, da je indijska doktrina države sekularnega tipa, medtem ko se poskušajo v kongresu čim bolj optimalno prilagoditi oz. reprezentirati vse verske in regionalne skupine. Čeprav so v političnem življenju Indije močno vidne kastne, regionalne in verske razlike, pa imamo vseeno opraviti z razmeroma centralizirano, birokratsko državo ter učinkovitimi predsedniki in vlada-mi. Indija torej ni sledila zahodnemu vzorcu »države, ki ustvari nacijo«, in niti ne vzhodnoevropskemu vzorcu »etniže, ki ustvari državo in prek nje nacijo«. Opraviti imamo z nečim drugim, tj. s kolonialnim primerom, kjer je bila moderna birokratska država od zunaj vsiljena številnim etničnim skupnostim, med katerimi je bila hindujska etnija v najboljšem položaju, da prevzame vlogo pri nastajanju indijske teritorialne nacije.

V Afriki bomo le stežka in le izjemoma našli čvrsta etnična jedra in etabrirano versko tradicijo. Leta 1960 je bila Nigerija v bistvu le zemljepisni pojem brez osrednjega etničnega jedra ali že prej obstoječe države. Tri največje etnične skupine so štejele komaj 60 odstotkov vsega prebivalstva, med preostalimi večjimi etničnimi skupinami (Efiksi, Tivi in Ibo) ni mogla nobena računati, da bi bile njihove zgodovine in kulture »vzidane« v nigerijsko »nacijo«. Nigerija je bila zato prej britanski izum, ki federativnega načela in parlamentarne vladavine, iz katerih je izhajal, ni mogel opreti na sociološko kolikor toliko razvidne nosilce. Brez ustreznega etničnega jedra je ostala zavest o Nigeriji oz. »nigerijstvu« le fikcija, realnost pa vojaški udari in državljanska vojna (Biafra).

Sploh je ta tako imenovani manjkajoči člen (odsotnost kritične mase etničnega jedra) eden glavnih razlogov za avtoritarne posege v mnogih afriških in azijskih državah. Država, ki ne more računati s kolikor toliko skupnima kulturo in zgodovino (historično mitologijo), ostane na ta način brez vsakršne simbolike (miti, vrednote, simboli, spomini) in »jezika«, s katerim bi lahko omejila in učinkovito nadzirala določen politični prostor. Mnoge države v Afriki in Aziji so pred vprašanjem »biti ali ne biti«, kar je seveda daleč od usode etničnih konfliktov, ki pretresajo na primer nekatere zahodnoevropske države. Če vzamemo hipotetično, da bi se na primer Bretonci, Baski, Katalonci in Korzičani odcepili od španske oz. francoske nacije, to ne bi postavilo pod vprašaj obstoja Španije oz. Francije.

Ti problemi nas hitro pripeljejo do vprašanja, na katero bi prej kot zgodovina, če je to sploh mogoče, rada odgovorila teorija. Smith (1986) ga je oblikoval takole: Ali zahteva ustvarjanje države predhodno izgradnjo naroda-nacije (»nation-building«), pri čemer to zadnje pomeni enotno teritorialno državo, nastalo iz različnih etničnih skupin? Torej, ali na primer Nigerija potrebuje nacionalizem? Smithov odgovor je nedvoumen: vsaka država potrebuje svoj narod (nacijo) in vsak narod (nacija) potrebuje svojo državo. Sodobni svet je praviloma »svet narodov (nacij)« in zato se nihče, ki se sklicuje na politično suverenost, ne more izogniti posredništvu nacionalizma.

Zveza med politično legitimnostjo in etnično identiteto se je v dolgem zgodovinskem času kristalizirala v univerzalno veljavno načelo samoodločbe narodov. Kot se lahko poučimo iz veljavnih priročnikov in enciklopedij, ki se ukvarjajo z mednarodnimi odnosi, gre pri nacionalni samoodločbi za pravico skupine ljudi, ki se po njihovi sodbi razlikujejo od drugih, da se sami odločijo za državo, v kateri hočejo živeti, in za obliko njene družbene ureditve (Walker Connor, 1973). Lahko si predstavljamo, kako velika revolucionarnost se skriva v načelu samoodločbe, če vemo, da je v svetu na eni strani več tisoč različnih etničnih skupin in na drugi strani niti ne 200 držav, od katerih se jih lahko komaj slabih deset odstotkov pohvali s skladnostjo nacionalnega in državnega načela.

Glede na to da bi danes težko našli politika, ki se ne bi priklanjal načelu samoodločbe, pa na drugi strani preseneča zelo skromna uresničitev tega načela. Ponovimo, da je v današnjem svetu manj kot 10 odstotkov držav, ki se lahko ponašajo z etnično homogenostjo. Uresničitev etnične samoodločbe je pred skoraj nerešljivimi praktičnimi problemi, ki jih je doslej uspelo razvozlati le skromnemu številu držav. Ovire, ki stojijo na poti samoodločbe, lahko pripišemo naslednjim dejstvom: a) pomešan in zapleten etnični zemljevid; b) veliko število (več tisoč) etničnih skupin, ki so zelo majhne; c) težko je razločiti med etničnimi skupinami, ki so v bistvu že potencialni narodi, in tistimi, ki so šele na začetku razvijanja bolj manifestne nacionalne zavesti; č) problem narodov, ki so raztreseni po različnih državah oz. političnih enotah in katerih združevanje bi potegnili za seboj nasilne

obračune (recimo Madžari v matici in Romuniji, problem Srbov v Jugoslaviji itd.); d) etnične skupine so medsebojno še posebej pomešane v urbanih okoljih in na etničnih mejah. Politične meje bi bilo mogoče potegniti s pomočjo plebiscita, vendar je treba priznati, da so bile te na tak način potegnjene le v razmeroma majhnem številu primerov. Ne glede na to, kako je neka nacija ali imperij nastal, se vlade, ne da bi se načelno odrekale samoodločbi, v političnem vsakdanjiku skrivajo za imperativi ohranitve enotnosti in ozemeljske celovitosti neke države. Na odcepitev gledajo kot na nekakšen politični zločin (seveda ne brez spomina na nenadzorovan in nasilen razvoj, ki je v dosedanji zgodovini spremljal take primere) oz. kot na svojevrstno politično izdajo. Odcepitev se v standardni politiki hitro poveže s takimi pomanjševalnimi izrazi, kot so balkanizacija, parohializem, tribalizem, partikularizem, primordionalizem ali celo s totalitarnimi opcijami (od enopomensko in samo negativno razumljenega nacionalizma do fašizma).

Kako uskladiti dve tako nasprotujoči si načeli, kot sta samoodločba in spoštovanje integritete večetničnih držav, ostaja in bo verjetno še dolgo časa ostalo odprto vprašanje. Države, ki so se ravno s samoodločbo osvobodile kolonialne nadvlade, običajno ne dovolijo uporabe tega načela za etnične skupine znotraj meja teh držav. Glede tega je tudi v mednarodni skupnosti nekakšen konsenz. Celo v ustanovni listini Organizacije združenih narodov imamo zapisana oba antitetična koncepta: na eni strani spoštovanje načela enakih pravic in samoodločbe narodov (prvi člen, drugi odstavek) in na drugi strani prepoved vmešavanja v zadeve, ki spadajo pod jurisdikcijo držav (isti člen, sedmi odstavek). Medetnične spopade (glej zadnje krvave obračune iraškega režima s Kurdi in Šiiti), čeprav se v zadnjem času v tem pogledu povečuje senzibilnost mednarodne skupnosti in se »vmešavanje v notranje zadeve držav« ne interpretira več tako restriktivno kot doslej, običajno opisujejo kot zadevo, o kateri se morajo pogovoriti »doma«. Enega od razlogov za praktično apatijo državnikov do načela samoodločbe moremo delno pripisati že omenjenemu nereflektiranemu in nerazločnemu uporabljanju obeh pojmov naroda (nacije) in države (nacije). Načelo samoodločbe se je na ta način zelo dolgo in se še zelo restriktivno uporablja, in sicer kot nekaj, kar lahko velja le za države in kolonialna ozemlja. Da razpolaga samoodločba z revolucionarnim potencialom, ki v prvi vrsti ne ščiti države, temveč narode in druge etnične skupine, pa se danes ob univerzalni etnični renesansi ni tako težko prepričati.

Toda nesenzibilnosti do etničnih pravic ne moremo pripisati le tistim, ki so v prevladujočem položaju ali ki so te probleme že rešili. Tudi »zatirane« etnične skupine so na splošno nenaklonjene priznavati načelo samoodločbe tistim etničnim skupinam, s katerimi imajo konfliktno interese (vzemimo velik posluš nacionalističnih Slovakov in Srbov za svoje etnične pravice in popolno ignoriranje madžarskih in albanskih – seveda gre pri tem za univerzalno lastnost, ki, žal, ni lastna le tema dvema etničnima subjektoma). Walker Connor ugotavlja, da je med različnimi vladami oz. državami mogoče vendarle razbrati različne odzive na zahteve etničnih skupin. Ti odzivi se razlikujejo v odvisnosti od naslednjih družbenih parametrov: 1. od družbene ureditve (če je ta demokratična, se bolj odziva na pritisk in zahteve etničnih skupin); 2. od deleža take skupine v celotnem številu prebivalstva; 3. od vpliva članov skupine v institucijah oblasti, v medijih, birokratskem aparatu, vojski, v finančnem in podjetniškem svetu; 4. od strateškega pomena oz. vloge etnične skupine, zaradi katere ima določene prednosti ali pa je v tem pogledu ranljiva; 5. od relativnega ravnotežja političnih sil v državi, ki daje različne možnosti v boju za vpliv; 6. od tega, kako daleč je oblast pripravljena ali prisiljena upoštevati interese posameznih etničnih skupin.

Vlade in politike se različno odzivajo na zahteve etnonacionalizma. Podatek, da več kot petdeset držav vključuje v svojem državnem okviru več kot pet večjih etničnih skupin, pove veliko o resnosti tega problema. Odnosi med temi skupinami se raztezajo od uporabe politike genocida do sožitja ali pa v manj napetem razponu od asimilacije do skupinske avtonomije. V zadnjem primeru gre za kulturno ali politično avtonomijo, v nekaterih primerih pa celo za svojevrstno kombinacijo obeh. Sedemdeset let »reševanja« nacionalnega vprašanja v Sovjetski zvezi ni pripeljalo drugam kot le še do poslabšanja položaja več kot sto etničnih skupin v tej veliki, v bistvu imperialni zgradbi. Meje reševanja etničnih problemov v tej državi so najbolj razvidne iz formule, ki jo je v tem pogledu uporabila sovjetska oblast: »Nacionalno po obliki in socialistično po vsebini.« Vendar sovjetska ideologija ni edina, ki jo je porazil izziv etnonacionalizma, kar nas napeljuje k ugotovitvi, da politične strukture skupaj z ideologijami, na katerih se legitimirajo, na tem planetu niso najbolj usposobljene za reševanje teh problemov. Zaradi tega lahko mirno rečemo, da etnično samoodločanje še zdaleč ne spada na odpad politične zgodovine, temveč prej nasprotno.

Glavne teoretske razlage etnonacionalizma v družbenih vedah

V tem delu si bomo ogledali nekatere najpomembnejše teoretske razlage etnonacionalizma v družbenih vedah. Težko bi govorili o kakšni »čisti« teoretski poziciji, ker se razlage, ki jih bomo predstavili, vendarle soočajo druga z drugo in medsebojno »izmenjujejo« svoja teoretska spoznanja. Poleg tega ohranjajo določeno stopnjo individualnosti, ki brez prehudega posploševanja omogoča njihovo dovolj zanesljivo identifikacijo. Najbolj prepričljivo identifikacijo teoretskih razlag etnonacionalizma je po našem mnenju predstavil John Breuilly (1982), in sicer nacionalistično, komunikacijsko, marksistično, psihološko in funkcionalno.

Za nacionalistično razlago bi morda težko uporabili oznako, da gre za teorijo. Vendar nas ta trditev ne sme pripeljati tako daleč, da bi se obremenjevali z absolutno vednostjo o tem, kje poteka meja med tistim, kar še lahko vstopi v teoretski prostor, in tistim, kar je nedvoumno zunaj njega. Vsekakor je poučno analizirati Fichtejevo nacionalistično držo v korist nemštva, po drugi strani pa je prav gotovo pomembnejši njegov teoretski vložek, ki ga, takšnega, kakršen je, ne bi bilo brez omenjene privrženosti nacionalizmu. Nacionalisti so tako v politiki kot v teoriji pač s pomočjo orodij, s katerimi razpolagata obe področji, poskušali v zgodovini uresničiti tisto težnjo, ki jo narodi izkazujejo kot zahtevo po samostojnosti.

Tem ciljem nacionalisti podrejšo svoje definicije. Veliko definicij naroda je najboljši dokaz za to, kako je tudi taka teoretična dejavnost pogosto samo drugačen način za legitimiranje čisto določenih nacionalnih interesov. Pri mnogih definicijah naroda, pa tudi nacionalizma ni težko videti, da »navijajo« za svoj narod in da se drugi narodi v njih niti ne morejo spoznati, v skrajnih primerih pa take definicije zanikajo celo njihov obstoj oz. pravico do obstoja. Dantejevi pogledi na italijanski jezik in nacionalno identiteto so se ujemali z zainteresiranimi stališči italijanskih nacionalistov, čeprav Danteja po drugi strani zaradi njegovega univerzalno naravnane prispevka ni mogoče izmeriti samo z nacionalističnimi merili. Nacionalizem je potisnil na stran vse druge in vzporedne identitete in je zagovarjal vdanost eni sami. V svetem rimskem cesarstvu je bilo mogoče v 19. stoletju biti katolik, Avstrijec in Nemeč, ne da bi prihajalo med temi identitetami do konflikta.

Nacionalizem je poskrbel, da se je med njimi ena povzpela na vrh in si podredila vse preostale. Poenostavitev je šla celo tako daleč, da je vsaj v Zahodni Evropi ena in ista identiteta pokrivala tako pripadnost veri in državi kot narodu (naciji). Nacionalistični pristop si je pravzaprav vseskozi prizadeval spraviti nacionalno identiteto pod ideološki pokrov nacionalne države.

Prednost komunikacijskega pristopa je v tem, da je razbremenjen vnaprejšnjega ideološkega podlaganja in instrumentalizacije naroda. Na narod gleda kot na razvit sistem notranjih komunikacij, ki proizvajajo občutek skupne identitete. Komunikacijska teorija ne beži pred spoznanjem ambivalentnosti komunikacijskih procesov med posamezniki in (etničnimi) skupinami, ki lahko povečujejo tako notranje konflikte kot večjo solidarnost. Poleg tega se lahko oboji, konflikti in solidarnost, izrazijo v oblikah, ki niso nujno nacionalistične. Komunikacijski pristop omogoča raziskovanje razmer, v katerih postaneta konflikt in solidarnost nacionalistično obarvana. Z njegovo pomočjo je ne nazadnje mogoče odgovoriti na vprašanja, pod katerimi pogoji je mogoče nacionalistična razpoloženja diseminirati med ljudi in kako nacionalistično gibanje pritegne različne oz. eno in isto etnično populacijo. Breuilly pa ni prepričan, da komunikacijska teorija pozna bistvene odgovore na vprašanja, kako in zakaj so nacionalistične doktrine sploh nastale in zakaj imajo med ljudmi tako velik vpliv.

V primerjavi s komunikacijskim pristopom pa marksističnemu ni mogoče očitati, da zapostavlja konflikte; nasprotno, konflikt je v samem središču marksistične družbene analize. Marksizmu je mogoče očitati njegovo močno zoženo razumevanje konflikta in njegovo problematično razumevanje nacionalizma. Ne da bi se spuščali v stare in že presežene spore o tem, kateri marksizem je »pravi«, je za njegovo najbolj tipično stališče značilno, da nacionalizem podredi bolj temeljnemu razumevanju razrednih konfliktov v neki družbi in ekonomskim konfliktom med različnimi družbami. Z vidika razrednega konflikta je razumevanje nacionalizma omejeno samo na naslednje tri možnosti: a) kot izraz in sredstvo enega samega razreda; b) kot opredelitev koalicije več razredov, od katerih vsak zasleduje lastne racionalne interese; in c) kot izraz interesov enega razreda, ki mu uspe tudi druge razrede nagovoriti, da podprejo nacionalistično opcijo. Za vsako od omenjenih razrednih kombinacij instrumentalizacije nacionalizma je mogoče v zgodovini najti številne primere.

Marksizem je prav gotovo podcenil moč, s katero razpolaga jezik nacionalizma. Na kritičnih, prelomnih točkah družbenega razvoja je ideološka alternativa bistveno manj privlačna kot različne oblike populizma, ki si večinoma nadenejo nacionalistični izraz. Pravzaprav je psihološko naivno pričakovanje, da se množice v političnem odločanju najraje odločajo za racionalne alternative. Nacionalizem jim je preprosto pri roki kot najmanjši skupni imenovalec. Ne le da nacionalizem enostavno ni vprežen v razredni boj, temveč prej kot ne nasprotuje razredni ideologiji in razrednemu organiziranju. To, da se je nacionalizem zasedel v vseh manifestnih družbenih razredih, je danes ena od osrednjih značilnosti moderne politike. Namesto da se marksisti mučijo z vprašanjem o socialnih izvorih nacionalizma, bi o nacionalizmu zvedeli bistveno več, če bi doumeli njegovo relativno avtonomijo in lastnosti, ki presegajo razredne določljivosti. Na ta način bi se marksisti lahko poslovlili od tipologije, ki je nacionalizem razglašala bodisi za dobrega (naprednega) ali slabega (nazadnjaškega). Od tu naprej se je šele mogoče posvetiti bolj substancialnemu vprašanju, kako in v kakšnih družbenih razmerah se lahko politično gibanje odlepi od svojih razrednih določil in kakšno vlogo igra pri tem ravno nacionalizem.

Čeprav je marksizem ponekod dobro pokazal na manipulacije z nacionalizmom, ki so prihajale zdaj iz tega in zdaj iz drugega razrednega tabora, pa očitno njegovi celovitejši teoretični osvetlitvi ni bil ali ni kos. Svet bi bil preveč enostaven, če bi ga bilo mogoče omejiti po eni strani na kombinacijo najrazličnejših iracionalnih procesov, po drugi pa samo na posledico učinkov razrednih interesov. Ta ugotovitev govori o nemoči obeh ideoloških pristopov, da bi kolikor toliko prepričljivo razložila nacionalizem, t.j. tako marksizma kot tudi poskuse nacionalistične ideologije, da bi razumela svoje lastne družbene temelje. Dodali bi še, da se tudi teorije ekonomskega izkoriščanja, ki vidijo v nacionalizmu predvsem reakcijo na podrejeni položaj etničnih skupin (kot to izvrstno ugotavlja Walker Connor v svojem prispevku v tem zborniku), v najboljšem primeru omejujejo na njegove povede in ne na vzroke.

Če bi mogli marksističnemu pristopu očitati, da si je zadal nalogo razložiti preveč, ostal pa je pri tem, da je razložil premalo, tega ne bi mogli očitati psihološkemu pristopu. Ta pristop v zvezi z etnonacionalizmom poudarja pomen potrebe ljudi, da se identificirajo s širšimi cilji in skupinami. Ko dotedanje identitete izgubijo svojo privlačnost, se pojavi pri ljudeh potreba po novi identiteti, ki jo relativno hitro lahko nadomesti prav nacionalizem. Gre za identiteto, ki v družbi obstaja že dolgo, vendar so nanjo preprosto pozabili ali so jo opustili ali pa so jo zaradi ideoloških vzrokov krotili. Nacionalizem oz. etnonacionalizem lahko brez prehudega pomanjševanja opredelimo kot vztrajanje pri važnosti identitete posebne kulturne skupine za temeljne politične zahteve in dejavnost. Čeprav gre za novejšo politično doktrino, se ta odziva na zahteve po globoko zakoreninjeni identiteti, ki že dolgo tli v zgodovinskem spominu etničnih skupin.

Ko se družba znajde pred krizo identitete, pripada inteligenci vloga ponudnika nove identitete – ideologije nacionalizma. Da se nacionalizmu ponavadi bolj pogosto posreči vsiliti kot sprejemljiva alternativa kot pa takim univerzalističnim doktrinam, kot sta socializem in liberalizem, si moremo pojasniti z dejstvom, da postavlja nacionalizem na prvo mesto kulturno identiteto. Inteligenca ima zaradi svoje usposobljenosti vse tiste kvalitete, ki ji omogočajo, da se povzpne do voditeljskega mesta in da je glede na vse tisto, kar politična neodvisnost prinese etnonacionalni skupini, tudi statusno in materialno motivirano. Brez kritičnega deleža in (samo)interesa inteligence si sploh ne moremo zamisliti vznika in nato uspešnega pohoda nacionalističnega gibanja k osvojitvi oblasti.

S sociološkega vidika uspehi nacionalizma ne bi smeli presenečati. Problem skupnosti, t.j., kako ustvariti občutek solidarnosti in skupno identiteto v družbi, v kateri prevladujejo neosebni, abstraktni in samo v skladu z racionalnim interesom spodbujeni odnosi, je eden središčnih problemov v sodobni družbeni misli. V nacionalizmu vidijo mnogi sredstvo za prevlado omenjene družbene polarnosti. Ta na eni strani streže, sklicujoč se na kulturno identiteto in čustveno solidarnost, mitu skupnosti, na drugi strani pa zadovoljuje tudi novi, moderni družbeni potrebi, ki se izraža z nacionalno državo. S sprejemanjem modernosti pomaga nacionalizem povečevati občutek izgube dotedanjih identitet pri mnogih ljudeh in skupinah, vendar hkrati integrira družbo, s tem ko ji za vse tiste, ki živijo zunaj njenega okvira, ponuja zelo prepričljiva in uporabna označevanja, kdo so njeni prijatelji in kdo njeni sovražniki. Kriza in izguba identitete sta morda glavni značilnosti moderne družbe, zato zopet ne sme presenečati, da se k terapiji, ki jo ponuja ideologija (etno)nacionalizma, zateka bistveno več individualnih in kolektivnih oseb kot pa k drugim univerzalističnim doktrinam (liberalizem, socializem, radikalna demokracija itd.). Nacionalizem ima najboljše možnosti v družbah, kjer

je zaradi velikih sprememb prišlo do hitrih menjav identitete. Ernest Gellner omenja v tej zvezi ljudi, ki so z zapuščanjem podeželja v urbanem svetu prevzeli nove vloge in statuse in ki v novem položaju iščejo in navsezadnje tudi najdejo novo identiteto v nacionalizmu.

Tudi funkcionalni pristop oz. razlaga etnonacionalizma izhaja – tako kot psihološka – iz dihotomije med tradicijo in moderno oz. skupnostjo in družbo. Funkcionalizem opozarja na funkcionalno vlogo nacionalizma pri prehodu iz tradicionalne identitete k moderni. Nacionalizem se v takih razmerah ponudi kot varni vodnik iz družbene krize. Sociologi radi označujejo to funkcijo nacionalizma kot »religijo modernizacije«. Pri tem gre seveda za dvojno funkcijo, in sicer za pomoč pri prehodu iz družbene krize (zloma) in za pomoč pri ustvarjanju nove stabilnosti. Politični voditelji potrebujejo nacionalizem za pospeševanje modernizacije. Pri tem ne smemo prezreti, da je nacionalistična ideologija, ko je vprežena v modernizacijske procese, tudi sama notranje razdvojena na tradicionalno in moderno in da se med njenimi voditelji odvija polarizacija na tej črti (na primer Nehru nasproti Gandhiju).

Procesi renacionalizacije in pojav postnacionalnih identitet

V svetu, v katerem ekonomija že skorajda ne pozna več meja in kjer sta internacionalizacija proizvodnje in potrošnje dosegli že zadnje vas na planetu, se čedalje bolj širijo zahteve po politični suverenosti etnonacionalnih subjektov. Secesijska gibanja ne ogrožajo le zadnjega kolonialnega imperija – Sovjetske zveze, temveč tudi mnoge večnacionalne države (Jugoslavijo, Češko-Slovaško in države v t.i. tretjem svetu) in celo tako sodobno in demokratično zasnovano državo, kot je Kanada. Etnonacionalizem je vse prej kot kak sentimentalni atavizem, ampak je v sodobna dogajanja močno zasidrana sila, ki ji svetovni pretok kapitala in zunanji pritiski na suverenost etničnih subjektov le še povečujejo moč. Teorija sama je v težavah, ko s svojo dosedanjo analitično usposobljenostjo ne more preseči paradoksa, ki se kaže v hkratnih, včasih celo vzporednih procesih denacionalizacije in renacionalizacije v sodobnem svetu. Če se že ne more dvigniti nad ta navidezni paradoks, se enostavno postavi na eno ali drugo stran: prvič, ko razloži pojav etnonacionalizma z oživiljanjem primordialnih prvin, in drugič, ko tega enostavno obsodi kot paroksialno reakcijo na modernizacijo.

Z obema enostranskima razlagama etnonacionalizma bodisi kot nikoli minljive kulturne konstitucije družbe bodisi kot atavizma, ki se mu je mogoče upreti z represijo in kakovostnim izobraževanjem, v spoznavnem pogledu ne bomo prišli daleč. V etnonacionalizmu in v zadnjem času še posebej v etnoregionalizmu moremo prepoznati predvsem upore zoper vsiljevanje in diskriminacijo centra (Heribert Adam, 1990). Kot tak predstavlja tako legitimni odpor kot tudi patološki izraz izključenosti iz družbe. Na političnem trgu etnonacionalizem pritegne sile, ki zahtevajo enakopravno vključitev v civilno družbo, in obenem zavaruje skupino z identiteto, ki razpolaga z mnogo večjo emocionalnostjo, kot pa je je lahko v razredni solidarnosti, zasnovani na hladnih interesih. Adam opozarja, da je treba etnonacionalizem obravnavati kot celoto, kar pomeni, da se je treba posvetiti tako njegovim instrumentalnim kot tudi simboličnim funkcijam. Pri obravnavanju tega pojava lahko hitro zaidemo v romantizacijo etničnosti, za kar sociologija, da ne bi prezrli Maxa Webera, ne le ni pristojna, temveč gre ravno za nasprotno – da z analitičnim postopkom »odčara« oz. demitologizira etnonacionalni kompleks.

Na tistih geopolitičnih območjih, kjer je bilo avtonomno življenje najbolj brutalno zatirano, na primer v Sovjetski zvezi, Vzhodni Evropi, Bližnjem vzhodu in islamskem svetu, imamo opravka s posebno zvrstjo etnonacionalizma, ki ne vzbuja prijetnih asociacij – z etničnim fundamentalizmom. Adam Michnik trdi, da demokracije v Vzhodni Evropi ne ogroža komunizem, temveč »splet šovinizma, ksenofobije, populizma in avtoritarnosti, vsi pa so povezani s frustracijo, kakršno srečamo pri velikih družbenih prevratih«. Michnika skrbi, da ljudje vse bolj zavračajo komunizem zato, ker ni vzniknil iz domačih tal, ne pa zato ker je pomenil diktaturo. Vendar takih izrazov etničnega fundamentalizma ni treba iskati tako daleč, brez težav ga lahko uzremo v slovenskem in v jugoslovanskem vsakdanjiku, spremljal pa nas bo tudi še tedaj, ko bo Jugoslavija živela le še v zgodovinskih knjigah.

Zgodovinska identifikacija nacionalizma nam pomaga razložiti njegovo današnjo ukoreninjenost. Nacionalizem v smislu politične zavesti o pripadnosti skupni kulturi se je pojavil ob zatonu absolutistične države in nastanku nacionalnih držav, do katerega je prišlo vzporedno s kapitalistično industrializacijo v Evropi, in sicer oboje v 18. in 19. stoletju. Nacionalna država je tradicionalne sorodstvene vezi razširila na nešteto krat večjo družbeno skupino, ki se je razpoznavala v istorodni kulturi. To novo, po Andersonu (1983) »namišljeno skupnost«, je omogočil velikanski napredek prevoznih sredstev in komuniciranja. Izum tiska je dal krila viziji velike nacionalne družine, ne da bi morali njeni člani pred tem stopiti v kakršen koli medsebojni fizični stik. Jutranjo molitev je po Andersonu zamenjalo branje jutranjega časopisa. Jezik in skupna vera, ki spremljata posameznika od zibelke do groba, bistveno prispevata k samozavedanju ljudi, da pripadajo istemu kulturnemu telesu in da delijo z njim isto skupno usodo. Etnonacionalna genealogija sega, če se opremo na Smitha (1986), vsaj do antike in verjetno še dlje. Zato je vse preveč preprosto stališče, ki bodisi izenačuje nacionalizem z nacionalno državo bodisi ima nacionalno državo za »zadnjo besedo« (etno)nacionalizma. Renesansa etnoregionalizma v nekaterih etabliranih nacionalnih državah (Italija itd.) zanika taka preuranjena sklepanja.

Skladnost med kulturo in državo, ki se je posrečila nacionalni državi, je prej prehodni kot trajnejši pojav, do katerega je v Evropi prišlo v prejšnjem in na začetku tega stoletja. Etnično mešanje, do katerega je prihajalo stoletja, ima večje možnosti. Razprave o »postnacionalni Evropi« izhajajo iz spoznanja, da so evropske družbe večinoma mnogokulturne države. O multikulturnih in multiregionalnih državah, ki so imele še pred kratkim socialistični avtoritarni predznak, ki so že razglasile formalno in utegnejo že v relativno kratkem času uresničiti dejansko neodvisnost. Vendar tudi v teh primerih, kot zagotavljajo odgovorni politiki, nacionalna država ni sama sebi namen, temveč pogoj oz. sredstvo za enakopraven vstop v evropsko politično in ekonomsko integracijo. V etnonacionalni renesansi v Evropi in po svetu, ki se izraža v odločnih sklicevanjih na politično samoodločbo, in v omejevanju suverenosti, ki čaka nove članice evropskih integracij, ni treba videti nečesa, kar bi kdo z enim samim zamahom roke zavrnil kot nenačelnost. Sodobna politika, ki se zaveda ekonomskih imperativov in medsebojne ekološke odvisnosti, da ne govorimo o nadnacionalnem varovanju človekovih pravic, mora ali že računati s temi novimi in bistvenimi dejstvi. Ugovori Margaret Thatcher, da mora nastajajoča evropska zgradba še naprej izhajati iz suverenosti nacij, bodo seveda tudi v Evropi še dolgo časa imeli težo, ki je ne kaže zanemariti, čeprav prav tako ne gre spregledati, da Evropa počasi izstopa iz omenjenega zgodovinskega kroga in vstopa v postnacionalno dobo, o kateri še ne vemo dovolj.

Sociologi, ki se ukvarjajo z nacionalizmom, ugotavljajo, da mu je najverjetneje usojeno, da bo konzumiral svoj lastni proizvod – nacionalno državo. Po mnogih medsebojnih nacionalističnih spopadih je vsaj Zahodna Evropa zrela za nove post-nacionalne identitete. Čeprav teh še ni mogoče povsem natančno napovedati, pa je že mogoče vsaj v tem delu sveta razločiti prve obrise bistveno bolj pluralne identitete ali bolje identitet, novih oblik decentralizacije in avtonomnega samoodločanja. Vladajoče elite v nacionalnih državah so se naučile nekaj lekcij iz zgodovine: nacionalizem se razrašča toliko bolj, kolikor bolj je zatiran, in bolj ko centralne elite pospešujejo razvoj, ki diskriminira obrobne regije, bolj prispevajo h krepitevi njihove etnične samozavesti.

Države, ki se danes legitimirajo izključno na etnični podlagi, potiskajo vse drugoetnične državljane v položaj drugorazrednih državljanov, ki jim ne preostane drugega, kot da se uprejo. Za politične družbe je zato usodno, če se predstavljajo izključno kot narodi oz. nacije v ožjem pomenu besede in če v njihovi demokratiški konstituciji zamre glas (individualnega) državljana.

LITERATURA

- H. Adam, »Exclusive Nationalism Versus Inclusive Patriotism: State Ideologies for Divided Societies«, *Innovation*, str. 569–587, Vienna 1990.
- P. Alter, *Nationalismus*, Suhrkamp, Frankfurt 1985.
- B. Anderson, *Imagined Communities*, Verso, London 1983.
- E. Barker, *National Character and the Factors in Its Formation*, Methuen, London 1927.
- D. Bell, »Ethnicity and Social Change«, v: Glazer in Moynihan, *Ethnicity, Theory and Experience*, Harvard University Press, Cambridge 1975.
- R. Bendix, *Nation-Building and Citizenship*, Anchor Books, New York 1969.
- J. Breuilly, *Nationalism and the State*, Manchester University Press, Manchester 1982.
- S. Citron, *Le Mythe National*, Les Editions ouvrières, Paris 1987.
- A. Cobban, *The Nation-State and National Self-Determination*, Collins, Glasgow 1969.
- W. Connor, »A nation is a nation, is a state, is an ethnic group is a...«, *Ethnic and Racial Studies* 1, str. 377–400, London 1978.
- »Nation-Building or Nation-Destroying?«, *World Politics*, let. XXIV, št. 3, str. 319–355, 1972.
- »The Politics of Ethnonationalism«, *Journal of International Affairs*, let. 27, št. 1, str. 1–21, 1973.
- P. Fougereyrolas, *La Nation*, Les Editions ouvrières, Paris 1987.
- E. Gellner, *Nations and Nationalism*, Basil Blackwell, Oxford 1983.
- Culture, Identity and Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 1987.
- A. Giddens, *The Nation-State and Violence*, University of California Press, Los Angeles 1985.
- F. Heckmann, »Ethnicity, Nation, and Nation State as Categories of Modern Societies«, referat na 1. kolokviju sociologov iz Srednje Evrope, 1990.
- E. J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780-Programme, myth, reality*, Cambridge University Press, Cambridge in New York 1990.
- T. Hribar, *Slovenska državnost*, CZ, Ljubljana 1989.
- D. Janjić, *Država i nacija*, Fakultet političkih nauka, Zagreb 1987.
- P. Klinar, »Nacionalizmi, etnična mobilizacija in mednacionalni konflikti«, *Teorija in praksa*, let. 27, št. 12, str. 1429–1439, Ljubljana 1990.
- L. Kuper, »Plural Societies: Perspectives and Problems«, v: L. Kuper in M. G. Smith (ur.), *Pluralism in Africa*, University of California Press, Berkeley in Los Angeles 1969.
- E. Lefebvre, *Le Nationalisme Contre les Nations*, Méridiens Kincksieck, Paris 1988.
- E. Lemberg, *Nationalismus*, Reinbeck 1964.
- Z. Lerotić, *Načela federalizma višenacionalne države*, Globus, Zagreb 1985.
- S. M. Lipset, *Political Man: The Social Bases of Politics*, Doubleday, New York 1960.
- T. Mastnak, »Nacionalna država in nacionalizacija civilne družbe«, *Nova revija* 95, let. IX, Ljubljana 1990.
- P. Maugue, *Contre l'Etat-Nation*, Editions Denoël, Paris 1979.
- M. Mauss, »La Nation«, v: *La nation et l'internationalisme, Oeuvres*, Editions de Minuit, zv. 3, str. 573–639, Paris 1969.
- J. Mayal, *Nationalism and International Society*, Cambridge University Press, Cambridge in New York 1990.
- T. Mayer, *Prinzip Nation*, Leske-Budrich, Opladen 1986.

- H. Meadwell, »Cultural and Instrumental Approaches to Ethnic Nationalism«, *Ethnic and Racial Studies*, let. 12, št. 3, str. 309–328, 1989.
- K. R. Minogue, *Nationalism*, London 1967.
- R. Munck, *The Difficult Dialogue – Marxism and Nationalism*, Zed Books Ltd., London 1986.
- A. F. Reiterer, »Ethnicity in the Postnational Society«, rokopis, 1990.
- R. Rizman, »Etnie e Stato post-moderno«, *La Battana* 93–94, str. 52–57, 1989.
- »Vprašanje naroda pred dilemo nacionalne ali mnogonacionalne države«, v zborniku referatov pod naslovom: *Konfederalizem, večinsko odločanje in konsenz – Slovensko politološko društvo*, str. 27–36, Ljubljana 1990.
- »Nacionalna država kot sociološki problem«, *Družboslovne razprave* 9, str. 82–91, Ljubljana 1990.
- J. Rothschild, *Ethnopolitics – A Conceptual Framework*, Columbia University Press, New York 1981.
- H. Seton-Watson, *Nations and States. An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism*, London 1977.
- A. D. Smith, *Nationalism in the Twentieth Century*, Martin Robertson, Oxford 1979.
- The Ethnic Origins of Nations*, Basil and Blackwell, Oxford 1986a. »State-Making and Nation-Building«, v: J. A. Hall (ur.), *States in History*, Basil Blackwell, str. 228–263, London 1986b.
- »The Origins of Nations«, *Ethnic and Racial Studies*, let. 12, št. 3, str. 340–367, London 1989.
- National Identity*, Penguin Books, London 1977.
- R. Szporluk, *Communism and Nationalism. Karl Marx versus Friedrich List*, Oxford University Press, Oxford 1988.
- B. Tibi, *Vom Gottesreich zum Nationalstaat, Islam und panarabischer Nationalismus*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1991.
- E. Tiryakian et al. (ur.), *New Nationalisms of the Developed West-Toward Explanation*, Allen and Unwin, Boston 1985.
- L. Tivey, *The Nation-State – The Formation of Modern Politics*, St. Martin, New York 1982.
- I. Urbančič, *Uvod v vprašanje naroda*, Znamenja, Maribor 1981.
- P. L. Van den Berghe, *The Ethnic-Phenomenon*, Elsevier 1981.

Nova jugoslovanska zakonodaja o tujih vlaganjih

(njene izkušnje in posledice preteklosti)

Novi institucionalni okvir

Čeprav je Jugoslavija že 1967. leta dovolila tuje vlaganje, je bilo vse do decembra 1988, ko je bil sprejet novi Zakon o tujih vlaganjih,¹ le-to možno le v obliki specifičnih pogodbenih skupnih vlaganj s tujimi partnerji. Uradni naziv teh skupnih vlaganj je bil »vlaganje sredstev tujih oseb v domače organizacije«. Novi zakon je na tem področju pomembno liberaliziral zakonodajni okvir in ga uskladal z mednarodnimi standardi: tuji kapital uživa popoln »nacionalni tretma«;² tuji investitorji, ki se odločajo za skupna vlaganja, lahko investirajo v kateri koli gospodarski sektor;³ tuji investitorji lahko delujejo v vseh panogah zunanjetrogovinskih aktivnosti; lahko investirajo v banke, zavarovalnice in v podjetja s področja javnega sektorja, lahko pa tudi, delno ali v celoti, kupujejo domača podjetja. Po novem zakonu so možne praktično vse zvrsti tujih vlaganj:

– mešana podjetja oziroma lastniška (»equity«) skupna vlaganja z domačim partnerjem;

– lastna (100%) tuja podjetja;

– pogodbeno skupna vlaganja oziroma vlaganja sredstev tujih oseb v obstoječe domače podjetje na podlagi pogodbe o kapitalnem investiranju;

– koncesije: investicija z namenom izkoriščanja naravnih virov oziroma javnih dobrin;

– projektno financiranje oziroma »build-operate-transfer« (B. O. T.) pristop: financiranje, gradnja in eksploatacija industrijske, infrastrukturne ali druge kapacitete v pogodbeno določenem razdobju.⁴

Ta proces sproščanja pa je kljub postopni liberalizaciji jugoslovanske zakonodaje glede tujih investicij od 1967. leta naprej⁵ vse do sprejetja novega zakona ostajal v okviru specifične, *sui generis* oblike skupnega vlaganja (ta tujemu investitorju ni dajala lastniških pravic na kapital, ki ga je vložil) kot edine možne oblike tujih investicij. Velike spremembe v odnosu do tujih investicij, kot se kažejo

* Mag. Matija Rojec, raziskovalec na Centru za mednarodno sodelovanje in razvoj.

¹ Uradni list SFRJ, 77/88

² »Nacionalni tretma« pomeni, da imajo podjetja, ki so bila ustanovljena v celoti ali delno z neposredno udeležbo tujih investitorjev, iste pravice in obveznosti kot domača podjetja.

³ Lastna tuja podjetja, se pravi podjetja v 100% lasti tujega investitorja, niso dovoljena na naslednjih področjih: proizvodnja in distribucija orožja in vojaške opreme, železniški in letalski promet, komunikacije in telekomunikacije, zavarovalništvo, publicistika in sredstva javnega obveščanja.

⁴ Za vse potrebne in podrobnejše informacije o zakonodaji in drugih elementih »investicijske klime« glej v publikaciji »Investing in Slovenia in/ali Investing in Yugoslavia« (Center za mednarodno sodelovanje in razvoj – Ljubljana 1990).

⁵ 1985. leta je bilo ukinjeno celo določilo o maksimalno 49% tujem deležu v kapitalu. Vendar pa je bil to le navidezen korak v smeri večje liberalizacije, saj udeležba partnerjev v kontroli in upravljanju ni bila odvisna od njihovih sorazmernih deležev v kapitalu. Z drugimi besedami, eventualni večinski delež tujemu (niti domačemu) partnerju ni prinašal večjega vpliva in kontrole, kar je njegova glavna, če ne celo edina funkcija.

v novem zakonu, so bile bolj posledica notranjih težav (skromni prilivi tujega kapitala, problemi z vračanjem tujih kreditov, ker so bili v veliki meri porabljeni za zgrešene investicije, itd.) kot pa mednarodnih trendov (liberalizacije zakonodaje o tujih investicijah v mnogih državah). Vendar pa je do te nove, liberalnejše zakonodaje o tujih investicijah v Jugoslaviji dejansko lahko prišlo šele v okviru splošne, tržno usmerjene ekonomske reforme.

Rastoča vrednost in še posebej število neposrednih tujih investicij v zadnjih dveh letih

Nova, liberalnejša zakonodaja o tujih investicijah – skupaj z naklonjenim uradnim in neuradnim odnosom do tujih investicij ter tržno usmerjeno ekonomsko reformo – je kljub globoki ekonomski in še posebej politični krizi, skozi katero gre Jugoslavija, pripeljala do znatnega povečanja števila in vrednosti letno registriranih neposrednih tujih investicij.

Tabela 1: Tuje investicije v Jugoslavijo v obdobju 1968–1990

Oblike podjetja/ vlaganja	Število registriranih podjetij/vlaganj	Pogodbena vrednost vloženih tujih sred- stev (v mio USD)
1968–88 ¹	368	1.124,4
1989 ² – Skupaj	578	339,2
1. Mešana podjetja	390	145,6
2. Lastna tuja podjetja	96	18,9
3. Pogodbena skupna vlaganja	92	174,7
1990 ³ – skupaj	2.972	1.381,2
1. Mešana podjetja	2.042	633,3
2. Lastna tuja podjetja	560	162,5
3. Pogodbena skupna vlaganja	370	585,3
Skupaj	3.918	2.844,8

Vir: Baza podatkov Centra za mednarodno sodelovanje in razvoj – Ljubljana

¹ Dovoljena so bila le pogodbeno skupna vlaganja.

² Osnovni podatki so v DEM; 1 USD = 1.68 DEM.

³ Osnovni podatki so v DEM; 1 USD = 1.50 DEM.

V celotnem razdobju 1968–88 je bilo sklenjenih 368 pogodb o skupnih vlaganjih (povprečno torej 17,5 letno) v vrednosti 1.124,4 mio USD (oz. 53,5 mio USD povprečno letno),⁶ ki naj bi jih vložili tuji partnerji. Leta 1989 se je število novih tujih investicij povečalo na 578, vrednost vloženega tujega kapitala pa na 339,3 mio USD. Številke za 1990. leto so še precej večje: 2.972 novih tujih investicij s 1.381,2 mio USD⁷ vloženega tujega kapitala.

Pri interpretaciji podatkov je treba upoštevati različno naravo vloženih tujih sredstev v skupini pogodbenih skupnih vlaganj in v skupini mešanih ter lastnih tujih podjetij. Pri pogodbenih skupnih vlaganjih gre za kategorijo pogodbeno

⁶ Če bi izločili le eno samo skupno pomembnejšo naložbo s Francozi v turizmu, bi bila celotna vrednost še precej nižja; znašala bi namreč le 910,2 mio USD, ali 43,3 mio USD povprečno letno.

⁷ Osnovni podatek je v DEM: 2.071,8 mio.

določenih sredstev, ki naj bi jih med trajanjem skupnega vlaganja vložili tuji partnerji, ne pa za dejansko vložena tuja sredstva. Dinamika vlaganja teh sredstev in dejanska realizacija vlaganj sta lahko zelo različni in pogosto nižji od pogodbeno določene. Pri mešanih in lastnih tujih podjetjih pa je narava vložnih sredstev drugačna. Navedena sredstva ob času registracije v Zveznem sekretariatu za ekonomske odnose s tujino, od koder zajemamo podatke, sicer še niso vložena. Vendar pa mora biti ob registraciji na sodišču vpisani kapital tudi dejansko vplačan. Drugače povedano, pri mešanih in lastnih tujih podjetjih se pogodbeno navedena vlaganja načelno realizirajo še v istem letu. Zaradi teh razlik je vrednost tujih investicij do konca 1988. leta dejansko precenjena glede na vrednost tujih investicij v zadnjih dveh letih.

V primerjavi z nekaterimi vzhodnoevropskimi in srednjeevropskimi državami Jugoslavija ne zaostaja ali pa se odreže celo nekoliko bolje. V razdobju od januarja 1988. leta do julija 1990. leta se je število skupnih vlaganj v Sovjetski zvezi povečalo od 23 na 1.550, v Češkoslovaški od 7 na 60 in v Bolgariji od 9 na 30. V Sovjetski zvezi je konec marca 1990. leta znašal neposredno investirani tuji kapital 1,9 mlrd. USD (približno toliko kot v Švedski, Danski ali Južni Koreji), na Madžarskem 263 mio USD (približno toliko kot v Šri Lanki, Paragvaju ali Tanzaniji,⁸ na Poljskem pa približno 187 mio USD.⁹

Daleč največ projektov neposrednega tujega investiranja, ki so bili registrirani v letih 1989 in 1990, je v obliki mešanih podjetij (68,5% vseh projektov). Gre skoraj izključno za družbe z omejeno odgovornostjo: delniške družbe so praktično izjema. Glede vrednosti vložnega tujega kapitala so mešana podjetja in pogodbeno skupna vlaganja skoraj enako pomembna (45,2% in 44,3%) – seveda če zamenjamo dejstvo, da so bila navedena sredstva pri mešanih podjetjih tudi v glavnem v celoti vložena, pri pogodbenih skupnih vlaganjih pa še ne. Šele v zadnjem času je prišlo tudi do nekaj omembe vrednih vlaganj skozi lastna tuja podjetja.

Delež Slovenije je precejšen, vendar v glavnem na račun pogodbenih skupnih vlaganj

Čeprav je 1985. leta na Slovenijo odpadla skoraj ena tretjina živih skupnih vlaganj v Jugoslaviji tega leta, je bilo to le 44 pogodb. V razdobju 1986–88, se pravi tik pred sprejetjem novega zakona o tujih vlaganjih, je za Slovenijo značilna relativna nezainteresiranost za tuja vlaganja, morda še bolj na strani domačih kot pa tujih podjetij. Slovenska podjetja se v tem razdobju v primerjavi z jugoslovanskimi dosti raje odločajo za dolgoročno proizvodno kooperacijo in leasing, ki sta zaradi bistveno enostavnejšega zakonskega postopka v tem razdobju dejansko nadomestila uvoz tuje opreme prek oblik skupnega vlaganja.

⁸ Novejši podatki za Madžarsko (Center za mednarodno sodelovanje in razvoj: Madžarska – Poslovne informacije, št. 4, 1990, Ljubljana, str. 10) pravijo, da je bilo do konca septembra 1990. leta registriranih 2.500 mešanih podjetij s tujimi partnerji, vendar pa je bil njihov celotni kapital (tuja in domača vložena sredstva) le okrog 700 mio USD. Celoten kapital projektov neposrednih tujih investicij, registriranih v Jugoslaviji samo v 1990. letu, pa je bil 2.454 mio USD.

⁹ Podatki UN Economic Commission for Europe; citirano po predavanju J. H. Dunninga: The prospects for Foreign Direct Investment in Eastern Europe, – London, University of reading 1991.

Tabela 2: Delež Slovenije v tujih investicijah v Jugoslavijo v obdobju 1968–90 – glede na oblike tujih investicij

	Število podjetij/pogodb	Vrednost tuje vloge
1968–85 ¹	33,1	20,3
1985	19,2	16,4
1986	11,1	2,5
1987	15,8	5,3
1988	15,4	25,6
1989 – skupaj	30,1	28,5
Mešana podjetja	34,6	20,7
Lastna tuja podjetja	17,7	7,9
Pogodbena skupna vlaganja	23,9	37,3
1990 – skupaj	20,8	28,2
a) Po obliki:		
Mešana podjetja	21,9	23,9
Lastna tuja podjetja	15,0	4,5
Pogodbena skupna vlaganja	23,8	38,4
b) Po četrtletjih:		
I. četrtletje 1990	22,1	8,4
II. četrtletje 1990	23,0	36,7
III. četrtletje 1990	22,5	20,9
IV. četrtletje 1990	16,6	29,3

Viri: a) Služba družbenega knjigovodstva Slovenije/Jugoslavije.

b) Zvezni sekretariat za ekonomske odnose s tujino.

c) Baza podatkov Centra za mednarodno sodelovanje in razvoj – Ljubljana.

¹ Podatki za obdobje 1968–85 se nanašajo na stanje v letu 1985, se pravi na aktivna skupna vlaganja v tem letu. Podatki za ostala leta se nanašajo na nove tuje investicije v vsakem letu.

Po sprejetju novega zakona o tujih vlaganjih konec leta 1988 se je delež Slovenije v tujih vlaganjih v Jugoslavijo – tako po številu kot po vrednosti – bistveno povečal in je nekje na ravni slovenskega deleža v jugoslovanski zunanji trgovini. Velik delež Slovenije v vrednosti tujih investicij gre pretežno na račun pogodbenih skupnih vlaganj, saj v primerjavi z drugimi republikami izstopa Slovenija prav po tujih investicijah skozi pogodbeno skupna vlaganja.

Prevladujoči delež pogodbenih skupnih vlaganj kot – vrednostno gledano – najpomembnejša oblika tujih investicij v Slovenijo, seveda ni ravno neka pozitivna značilnost. To namreč ne pomeni nič drugega kot to, da so slovenska podjetja v največji možni meri izkoristila brezcarinski uvoz opreme po poti pogodbenih skupnih vlaganj, ki dejansko niso nič drugega kot kvazikreditni odnos, pri čemer tuji investitor praktično nič ne tvega. Po drugi strani pa je prav za Slovenijo značilno, da ima daleč največji delež mešanih in lastnih tujih podjetij z minimalno dovoljeno vlogo (2000 din). Očitno je, da so partnerji (in advokati) v mešanih in lastnih tujih podjetjih v Sloveniji v večji meri spoznali, da je vpisovanje in s tem tudi vplačevanje večjega kapitala, kot ga trenutno potrebuješ, nesmisel.

Tuji investitorji prihajajo iz istih držav kot prej, toda precej pogosteje kot prej se angažirajo na področju trgovine in poslovnih storitev

Struktura tujih investitorjev se po državah, od koder prihajajo, v primerjavi s prejšnjimi 22 leti ni spremenila. Tuji investitorji še vedno prihajajo največ iz Nemčije (24,6% novih projektov tujih investicij in 27,3% investiranega tujega kapitala v razdobju 1989–90), Avstrije (16,5% in 22,4% respektivno) in Italije (19,7% in 14,3% respektivno). Dejansko države EGS in Avstrija prevladujejo na sceni neposrednega tujega investiranja v Jugoslavijo. Na ameriška podjetja je odpadlo manj kot 7% prilivov neposrednih tujih investicij v razdobju 1989–90. Trije razlogi pojasnjujejo tako strukturo:

a) Politična kriza v Jugoslaviji manj »ovira« tiste, ki bolje poznajo vsakodnevna dogajanja v Jugoslaviji, to pa so podjetja iz sosednjih držav in iz držav, ki imajo intenzivne zunanjetrgovinske tokove z Jugoslavijo.

b) Tradicionalno močne ekonomske vezi z državami EGS olajšujejo partnerjem, ki se že poznajo, da razvijejo svoje trgovinske odnose v sodelovanje na osnovi neposrednega tujega investiranja.

c) Jugoslovanski zdomci v Nemčiji (in Avstriji) so precej pomembna kategorija tujih investitorjev v Jugoslavijo. Ti so formalno registrirani kot investitorji iz Nemčije.

Čeprav so po merilu vloženega tujega kapitala največji projekti tujega investiranja v industrijskem sektorju, je daleč največje število novih projektov tujega investiranja angažiranih na področju različnih poslovnih storitev in trgovine. Neposredno tuje investiranje v storitveni sektor je nov pojav v Jugoslaviji. Kot podoben pojav v ustanavljanju domačih podjetij tudi to lahko ocenimo kot pozitiven prispevek k spreminjanju strukture podjetij, saj je v preteklosti manjkalo prav takih podjetij. Vendar pa s pomenom tujih investicij v storitvene dejavnosti ne gre pretiravati.

Tabela 3: Tuje investicije v Jugoslavijo v obdobju 1989–1990 po državah tujih investitorjev¹

Država tujega investitorja	Število projektov tujega investiranja	Delež (v %)	Vrednost investiranega tujega kapitala (v mio USD)	Delež (v %)
Avstrija	585	16,5	330,8	22,4
Francija	137	3,9	91,4	6,2
Nemčija	875	24,6	402,3	27,3
Italija	699	19,7	211,0	14,3
Švica	196	5,5	70,4	4,8
ZDA	161	4,5	101,5	6,9
EGS – Skupaj	2.023	57,0	757,9	51,3
EFTA – Skupaj	922	26,0	441,5	29,9
Skupaj	3.550	100,0	1.476,3	100,0

Vir: Baza podatkov Centra za mednarodno sodelovanje in razvoj – Ljubljana.

¹ Upoštevane so le investicije v novoustanovljene projekte tujega investiranja. Z drugimi besedami, dodatne investicije v že obstoječe projekte tujega investiranja v tabeli niso upoštevane.

a) Storitve in trgovina se pogosto pojavljajo kot neke vrste spremljevalna dejavnost v smislu servisiranja potreb lastne proizvodne dejavnosti mešanega oziroma lastnega tujega podjetja ali pa tudi za potrebe servisiranja dejavnosti podjetij ustanoviteljev. Na primer: prevoz za lastne potrebe, izvoz lastnih proizvodov, uvoz za lastne potrebe, prodaja lastnih proizvodov itd. Večina trgovinskih in transportnih dejavnosti v pogodbah je te vrste, čeprav se včasih pojavljajo tudi kot samostojne dejavnosti.

b) Tako kot pri ustanavljanju domačih podjetij je bil tudi pri tujih investicijah v 1990. letu »hit« uvoz in prodaja doma.

c) Večina projektov tujih investicij v storitveno področje ima minimalni obseg. Ustanavljajo jih bolj »za vsak primer«, da bi izkoristili neke prednosti pri uvozu ali pa za izvedbo nekega enkratnega posla.

Za dejavnost mešanih in lastnih podjetij je značilno, da se praviloma hkrati registrirajo za celo vrsto proizvodnih, kmetijskih, storitvenih in drugih dejavnosti. Neredko je v registraciji navedena praktično celotna Enotna klasifikacija dejavnosti. Očitno je, da se podjetja ne nameravajo ukvarjati z vsem. Zakaj torej tako široka registracija? Obstajata predvsem dva razloga. Prvi je nepoznavanje situacije v Jugoslaviji glede potencialno najbolj profitabilnih področij delovanja. Drugi pa je negotova in hitro se spreminjajoča situacija pri nas. Podjetja se pred nepredvidljivimi spremembami poskušajo zavarovati tako, da se registrirajo za čim širši krog dejavnosti. To jim omogoča večjo fleksibilnost, saj jim v primeru neke nepredvidljive spremembe ponuja hiter prehod iz neke manj v drugo bolj rentabilno dejavnost.¹⁰ Na primer, radikalna sprememba oziroma poslabšanje možnosti za uvoz bo nedvomno vrsto mešanih in lastnih tujih podjetij prisilila, da se vsaj delno preusmerijo tudi na druga področja delovanja.

Zakaj se največji projekti neposrednih tujih investicij še vedno realizirajo v »stari« obliki pogodbenega skupnega vlaganja?

Večina projektov neposrednega tujega investiranja je precej majhna. V nič manj kot v 36,5% novih projektih tujih investicij iz obdobja 1989–90 je bila tuja vloga le do 5.000 DEM in le v 2,6% primerov 5 mio DEM ali več.

Tabela 4: Porazdelitev novih projektov tujih investicij v obdobju 1989–90 glede na vrednost vloženega tujega kapitala (v odstotkih)

Razredi v vrednosti tuje vloge v 1.000 DEM	Število podjetij/pogodb	Delež (v %)
do 5	1.295	36,5
6 do 10	232	6,5
11 do 20	282	7,9
21 do 50	403	11,4
51 do 100	309	8,7
101 do 200	274	7,7
201 do 500	267	7,5

¹⁰ Popolnoma iste težnje je v podobni situaciji v začetku osemdesetih let opazil Maecki pri neposrednih tujih investicijah v poljsko malo gospodarstvo (M. Maecki: The Development of Foreign Enterprises Activities in Poland (1976–85). – World Economy Research Institute, Working Papers No. 10, Warsaw, 1987, 43 str.).

Razredi v vrednosti tuje vloge v 1.000 DEM	Število podjetij/pogodb	Delež (v %)
501 do 1.000	158	4,5
1.001 do 2.000	98	2,8
2.001 do 5.000	90	2,5
5.001 in več	93	2,6
neznano	49	1,4
Skupaj	3.550	100,0

Vir: Baza podatkov Centra za mednarodno sodelovanje in razvoj – Ljubljana.

Največji projekti tujega investiranja so še vedno v obliki pogodbenih skupnih vlaganj,¹¹ kar je bila do konca 1988. leta edina dovoljena oblika neposrednega tujega investiranja v Jugoslavijo; to so še posebej poslovni krogi vseskozi močno kritizirali. Zakaj se torej največji projekti neposrednih tujih investicij še vedno realizirajo v »stari« obliki pogodbenega skupnega vlaganja? Glavni razlog je v sami naravi pogodbenega skupnega vlaganja oziroma »vlaganja v domača podjetja«. Pogodbeno vlaganje se v praksi dejansko pokaže kot kvazikreditni aranžma, ki omogoča brezcarinski uvoz v naravi investirane tuje vloge (v glavnem tuji stroji in oprema). Vračilo vložnega kapitala tujega investitorja in profitov, ki mu pripadajo, je določeno v pogodbi in običajno zavarovano z garancijo jugoslovanske banke. Tuji investitor se v takem aranžmaju v veliki meri izogne kakršnim koli rizikom. Zato bodo pogodbeni skupni vlaganja ostala zelo relevantna (seveda, če ne bo prišlo do kakšnih zakonskih sprememb v tem pogledu) vse bolj, dokler se ne bo umirila nestabilna in rizična ekonomska in politična situacija v Jugoslaviji.

Ostali razlogi, zakaj gredo skozi pogodbeni skupni vlaganja relativno večje tuje investicije kot pa skozi mešana in lastna tuja podjetja, so:

– Mešana in lastna tuja podjetja se pogosto ustanovljajo kot »servisna podjetja«, ki naj bi pomagala pri izvozu tujega investitorja v Jugoslavijo. Vlaganja v tovrstna podjetja so praviloma majhna.

– Skoraj dve tretjini tujih investitorjev v mešana podjetja in tri četrtine tujih investitorjev v lastna tuja podjetja so fizične osebe, le ostanek odpade na pravne osebe oziroma firme. Po drugi strani pa v več kot 60% pogodbenih skupnih vlaganj kot tuji investitorji nastopajo pravne osebe.¹² Ta razlika je zelo pomembna, saj so vlaganja fizičnih oseb v načelu in tudi dejansko precej manjša, kot so vlaganja pravnih oseb.

– Jugoslovanska zakonodaja o tujih investicijah ne razlikuje med vpisanim in vplačanim kapitalom: Vpisana tuja vloga se konvertira v dinarje in se mora ob registraciji na sodišču tudi vplačati. Posledica tega je, da še posebej v razmerah visoke inflacije v Jugoslaviji tudi investitorji težijo k vpisu čim nižjega inicialnega

¹¹ Povprečna vrednost tuje vloge v pogodbenih skupnih vlaganjih, ustanovljenih v razdobju 1989–90, je bila 1.645.000 USD, medtem ko je bila ustrezna vrednost v mešanih podjetjih le 320.000 USD in v lastnih tujih podjetjih celo le 277.000 USD.

¹² Jugoslovanski tip pogodbenega skupnega vlaganja oziroma »vlaganja sredstev tujih oseb v domače organizacije« je bil »izumljen« kot tista oblika neposrednih investicij iz tujine, ki je edina primerna za vlaganja v podjetja v družbeni lasti. Zato jih imajo družbena podjetja relativno »raje« kot pa novoustanovljena privatna podjetja v Jugoslaviji. Hkrati pa so družbena podjetja še vedno edina zadosti velika, da lahko absorbirajo večje projekte investicij iz tujine, ki jih nudijo tuje pravne osebe kot investitorji v pogodbeni skupni vlaganja. S procesom privatizacije bo taka logika vse bolj nepomembna.

kapitala, vsekakor pa nič več, kot ga trenutno potrebujejo. Šele kasneje, v skladu s potrebami, se odločajo za dodatna vlaganja. Leta 1990 je bilo realiziranih kar 244,1 mio USD dodatnih tujih vlaganj, in sicer na osnovi že obstoječih pogodb. Drugače povedano, podatki o vloženi tujih sredstvih v mešana in lastna tuja podjetja v trenutku registracije dejansko podcenjujejo velikost projektov.¹³

Zelo pomembna vloga tujih investorjev jugoslovanskega porekla

Novi Zakon o tujih vlaganjih je omogočil in tudi očitno spodbudil jugoslovanske državljane, ki živijo v tujini, k investiranju doma. V tujini živeči Jugoslovani nastopajo kot tuji investitorji kar v približno 30% projektov tujih investicij, ki so bili inicirani v obdobju 1989–90. V ocenjevanju pomena te kategorije tujih investorjev pa ne smemo zanemariti posebnega značaja sredstev, ki jih vlagajo v tujini živeči Jugoslovani. Znatno del sredstev, ki so jih kot tuji investitorji vložili v tujini živeči Jugoslovani, bi namreč tudi sicer prišel v Jugoslavijo. Denar bi iz tujine prinesli v domovino in ga potem investirali kot domači investitorji. Torej, del tujih investicij, v katerih kot tuji investitorji nastopajo v tujini živeči Jugoslovani, dejansko ne pomeni povečanja priliva tujega kapitala glede na situacijo pred letom 1989, ampak le spremembo metode priliva.

Poleg Jugoslovanov, ki živijo v tujini, so pomembna kategorija tujih investorjev v Jugoslavijo tudi firme, še pogosteje pa podružnice, ki jih imajo jugoslovanska podjetja v tujini. Sem in tja se pojavljajo tudi tuji državljani jugoslovanskega porekla in njihove firme. Zato verjetno ni pretirana ocena, da so v približno polovici projektov tujega investiranja tuji investitorji neposredno ali pa vsaj posredno jugoslovanskega porekla.

Razvojne implikacije

Kljub očitnemu »vzletu« neposrednega tujega investiranja v Jugoslavijo v zadnjih dveh letih pa dejstvo, da prevladujejo majhni projekti in da je bilo realiziranih vsega nekaj večjih projektov, tako pozitivno oceno močno relativizira. Ko tuji investitorji vlagajo v Jugoslavijo, je njihovo razmišljanje v glavnem naslednje: »Za vsak primer je treba vstopiti na trg, biti na njem prisoten, toda ob čim manjšem možnem riziku, to je s čim manjšim angažiranim kapitalom«. Velike multinacionalke in veliki projekti tujih investicij se Jugoslavije izogibajo. Dejstvo, da različne mednarodne institucije ocenjujejo Jugoslavijo kot visoko rizično investicijsko lokacijo (še posebej politično), prav gotovo ne spodbuja priliva neposrednih tujih investicij. Poleg tega potrebujejo velike multinacionalke več časa, da se odločijo za neposredno angažiranje v neki državi. Ne glede na dominantnost elementa rizika ostaja dejstvo, da od sprejetja nove zakonodaje o tujih investicijah še ni preteklo zadosti časa, da bi se tuji investitorji bolj odločno angažirali pri nas.

Stalno poglobljanje jugoslovanske ekonomske in še posebej politične krize prispeva k temu, da postaja element visokega (političnega) rizika najpomembnejši

¹³ Po drugi strani pa je treba upoštevati tudi, da registrirane tuje vloge v pogodbeno skupna vlaganja predstavljajo zneske, za katere so se partnerji šele dogovorili, da jih bodo vložili. Pri tem v pogodbi navedena vsota še zdaleč ne bo nujno vložena v letu registracije. To pomeni, da so prilivi tujih investicij skozi pogodbeno skupna vlaganja v določenem smislu precejšnji.

dejavniki, ki preprečuje razvoj neposrednega tujega investiranja v Jugoslavijo. Pravzaprav je presenetljivo, da številke vseeno izpričujejo stalen porast neposrednega tujega investiranja. V 1990. letu je bilo število novih projektov tujih investicij 5,14-krat in vrednost vloženega tujega kapitala 4,07-krat večja kot v letu 1989. Celo več: v zadnjem četrletju 1990. leta je bilo število novih projektov tujih investicij za 19%, vrednost vloženih tujih sredstev pa celo za 35% nad četrletnim povprečjem v 1990. letu. Ostajata vsaj dva razloga za relativno nizek vpliv elementa tveganja:

a) Velik pomen tujih investorjev jugoslovanskega porekla, ki so manj občutljivi v pogledu političnega rizika ali pa enostavno nimajo veliko izbire (na primer imajo družine ali pa matična podjetja v Jugoslaviji).

b) Tuje vloge so v večini projektov tujih investicij precej majhne (pogosto le minimalno še nad najnižjo dovoljeno mejo). V velikem številu teh projektov je šlo za vlaganje »za vsak primer«, ali pa da bi investorji izkoristili neko enkratno priložnost. Logično je, da je pri majhnih ali celo minimalnih tujih investicijah pomen elementa rizika precej nizek.

Negativen vpliv elementa rizika se dejansko skriva za rastočim številom majhnih projektov tujih investicij in se obenem dokaj jasno kaže v zelo majhnem številu velikih projektov tujih investicij, kjer dobiva element rizika šele pravo težo in pomen.

Čeprav je verjetno politični riziko trenutno najpomembnejši odbojni dejavnik, so predstavniki ameriških multinacionalk 3M in Honeywell navedli še nekatere druge, precej tipične dejavnike, ki odvrtaajo neposredni tuji kapital, da bi se bolj aktivno angažiral v Jugoslaviji. Multinacionalke, kot sta 3M in Honeywell – ki so v procesu postopne transformacije od konglomeratske v bolj specializiran tip aktivnosti in korporacijske strukture – bodo investirale v Jugoslaviji le tedaj, če bo to v okviru njihove strategije »specializacije«, se pravi, če bodo v Jugoslaviji našle podjetja s (a) tehnološkimi prednostmi, (b) raziskovalno-razvojnimi zmogljivostmi, (c) z ustreznim tržnim deležem in (d) željo ter voljo uslužbencev, da so vodilni v svoji panogi/področju. Nekatera jugoslovanska podjetja imajo nekatere firmo specifične prednosti, na primer perspektivne proizvode, s katerimi jim je uspelo napraviti uspešne tržne prodore na nekaterih tujih trgih. Vendar pa, kot pravijo v 3M-u in Honeywellu, so tu še številni drugi dejavniki, ki jih odvrtaajo od investiranja v Jugoslaviji; med temi so še posebej (a) razparceliranost jugoslovanskega trga, (b) neenotni davčni sistem, (c) visok riziko investiranja v Jugoslaviji,¹⁴ (d) neustrezen računovodski sistem in (e) stalno spreminjanje zakonov.

»Morala te zgodbe« je, da lahko glede neposrednih investicij iz tujine Jugoslavija več pričakuje od evropskih kot pa od ameriških multinacionalk in več od manjših in srednje velikih kot pa od velikih firm – tujih investoric.¹⁵ Dejanski podatki o tujih investicijah v Jugoslavijo v zadnjih dveh letih potrjujejo taka razmišljanja.

Jugoslovanski odnos do novih tako imenovanih »greenfield« tujih investicij je dober in do njih celo zelo naklonjen – in bo tak tudi ostal ali pa se bo v luči vse večjega pomanjkanja domačega kapitala in tujih kreditov celo izboljšal. Pravila o aktivnostih mešanih in tujih podjetij in o tujem deležu v kapitalu so že zelo

¹⁴ Če je običajna stopnja donosa, ki jo zahtevata 3M in Honeywell pri investiranju v tujini, med 20% in 25% oziroma 10% vrednosti prometa, bi v Jugoslavijo investirala le v primeru precej višjih profitnih stopenj.

¹⁵ Navedeno po predavanju K. M. Zappa na seminarju o Metodah in tehnikah privatizacije podjetij. – Ljubljana, Center za mednarodno sodelovanje in razvoj, 22. junij 1990.

liberalna, postopek registracije pa precej enostaven in hiter (maksimalno 30 dni). Je pa še precej prostora za izboljšave na področju investicijskih spodbud. V bližnji prihodnosti bo prišlo do prenosa registracijskega postopka z zvezne na republiško raven – in morda delno tudi z vladnih organov na sodišča.

Glede na pomanjkanje domačih virov in tujih kreditov bodo delne ali popolne akvizicije obstoječih domačih podjetij s strani tujih investitorjev za privatizacijo ključnega pomena. Mnoga domača podjetja »sanjajo«, da bi jih kupili tuji investitorji; ne le da bi s tem dobila dodaten kapital, temveč morda še bolj ideje, kaj in kako delati. Po drugi strani pa morajo republiške vlade, ki so relevantne za posle privatizacije, upoštevati (vplivne, čeprav ne ključne) lobbyje, ki nasprotujejo tujemu kapitalu. Ti lobbyji so bili prej zasnovani na ideoloških (»negativen vpliv kapitalizma«), danes pa na nacionalnih (»sveta slovenska zemlja«) predsodkih.

V primeru akvizicije domačega podjetja s strani tujega investitorja mora pooblaščenca (s strani ustrezne republiške agencije) »auditing« firma podjetje oceniti. Cenitev mora res izražati tržno vrednost, vendar se zdi, da so sedanje cenitve v glavnem višje, kot pa so pripravljeni plačati potencialni tuji ali domači kupci. Dejstvo, da je »ponudba« podjetij za privatizacijo precej večja kot »povpraševanje«, postavlja realnost takih ocen pod vprašaj. Precej verjetno je, da bo taka situacija počasi, vendar zanesljivo zbijala »cene« podjetij in agencijo prisilila k bolj fleksibilnemu ravnanju.

Zelo resna pomanjkljivost jugoslovanskega in slovenskega institucionalnega okvira na področju tujih investicij je, da nimamo nikakršne konsistentne politike do investicij iz tujine. Nimamo nekega strateškega pogleda na to, kakšni projekti tujih investicij bi bili z razvojnega vidika najbolj dobrodošli. Odločiti se bo tudi treba, na katerih področjih in do katere mere bomo dovolili prodajo podjetij tujemu kapitalu – verjetno bo tega več, kot pa si danes mislimo – ne pa da prevladujejo neke čustvene argumentacije. Nimamo niti celovite strategije in politike promocije Slovenije kot lokacije za tuje investicije niti neke politike investicijskih spodbud. V takih okoliščinah lahko sicer kakšen pomembnejši projekt tuje investicije tudi »zaide« k nam, nikakor pa takih projektov ne bo mnogo.

Edini zares pomemben spodbujevalni ukrep za tuje investitorje pri nas je, da so dobrine, ki jih uvozi tuji investitor kot svojo vlogo v kapitalu, izvzete od plačila carinskih dajatev, če je delež tujega partnerja najmanj 20% in če je predvideno trajanje pogodbe daljše od 5 let. Razen tega so uveljavljene davčne olajšave za spodbujanje izvoza na konvertibilne trge, za investicije v manj razvita področja, za uvajanje novih delovnih izmen, za investicije v drobno industrijo in za investicije v znanstveno in raziskovalno delo ter izobraževanje.

Razlogov za to, da nimamo še celovite sheme investicijskih spodbud v Jugoslaviji, je več:

a) Prvi je ta, da je uradna politika začela neposredne tuje investicije obravnavati kot potencialno pomemben vzvod razvoja šele po sprejetju novega zakona konec leta 1988.

b) Drugi, nič manj pomemben pa je ta, da Jugoslavija kot celota, se pravi na zvezni ravni, dejansko ni sposobna vzpostaviti celovite sheme investicijskih spodbud:

– jugoslovanski davčni sistem je tako različen po republikah, da enoten sistem davčnih spodbud kot prvi sestavni element spodbujevalne politike na zvezni ravni ni možen;

– decentraliziranost Jugoslavije in bistvena različnost ciljev in prioritet po

republikah pa izključujeta tudi vsakršno možnost dajanja raznih subvencij ali kreditov – ki bi bili drugi sestavni element spodbujevalne politike na zvezni ravni.

Hkrati pa je tudi dejstvo, da so neposredne tuje investicije vsaj formalno še v rokah zvezne administracije, do sedaj dejansko destimuliralo kakršne koli republiške ukrepe na področju spodbujanja tujega investiranja. Stvari se bodo v bližnji prihodnosti nedvomno precej spremenile. Kolikor bolj bo Jugoslavija v prihodnje decentralizirana oziroma »razdružena«, toliko bolj bodo morali biti generozni tudi »paketi« investicijskih spodbud. Trgi posameznih republik bodo premajhni za tuje investicije, usmerjene na lokalne trge, pri katerih ni treba dajati spodbud. Če bo Slovenija hotela tuje investicije, ki bi imele vlogo izvozne baze za druge države, bo morala poleg »normalnega« političnega in gospodarskega položaja ter različnih prednosti ponuditi tudi investicijske spodbude. V kateri koli – v bolj tesni ali bolj ohlapni obliki jugoslovanskega skupnega trga – si bodo republike medsebojno konkurirale za tuje investitorje, ki se bodo pač odločali, iz katere republike naj oskrbujejo jugoslovanski trg. To pa spet nalaga pomembno vlogo različnim investicijskim spodbudam. Kakor koli že, investicijske spodbude bodo v prihodnje pomembnejše, kot so danes, tako v Sloveniji kot v drugih republikah. Današnje republike pa bodo ponujale diverzificirane »pakete« investicijskih spodbud. V Sloveniji se Sklad za razvoj v sodelovanju z Agencijo za privatizacijo ponuja kot najprimernejša institucija za izvajanje in morda tudi za načrtovanje politike investicijskih spodbud.

LITERATURA

1. Arhar, France: *Mednarodna integracija kapitala in dela*. – Ljubljana, ČGP Delo – TOZD Gospodarski vestnik 1984, 382 str.
2. Artisien, Patrick F.R.: *Joint Ventures in Yugoslav Industry*. – Bradfords, University of Bradford 1982, 501 str.
3. Centre for International Cooperation and Development: *Investing in Yugoslavia*. – Ljubljana, 1990, 47 str.
4. Center za mednarodno sodelovanje in razvoj: *Madžarska – Poslovne informacije*, števil. 4, 1990, Ljubljana, str. 10.
5. Coughlin, Cletus C.: *An Economic Analysis of Yugoslav Joint Ventures*. – Journal of World Trade law, 17(1983), 1, str. 13–33.
6. Dunninga, John H.: *The prospects for Foreign Direct Investment in Eastern Europe*. – London, University of Reading 1991, 12 str.
7. Maecki Marian: *The Development of Foreign Enterprises Activities in Poland (1976–85)*. – World Economy Research Institute Working Papers No. 10, Warsaw, 1987, 43 str.
8. Prica, Radoje: *Organizacioni oblici direktnih inostranih investicija*. – Beograd, Institut društvenih nauka, Centar za pravna istraživanja 1976, 155 str.
9. Rojec, Matija: *Vlaganje tujega kapitala v jugoslovansko gospodarstvo* – Ljubljana, Center za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju 1987, 200 str.
10. Svetličič, Marjan: *Zlate mreže transnacionalnih podjetij* – Ljubljana, Delavska enotnost 1985, 465 str.
11. Tomašič, Vjekoslav: *Opći odnos društva prema ulozi transnacionalnih korporacija u privrednom razvoju* – Djelovanje transnacionalnih korporacija u SR Hrvatskoj, Zagreb, Institut za zemlje u razvoju 1986, str. 171–190.

Politika deviznega tečaja v Jugoslaviji

Devizni tečaj dinarja se v Jugoslaviji nikoli ni oblikoval tržno. Bil je rezultat administrativno-političnih odločitev in ni omogočal ravnovesja plačilne bilance. Oblikovalci tečajne politike so vedno zamujali tudi pri spreminjanju tečaja dinarja skladno s stopnjo relativne inflacije. Tudi zadnja devalvacija (v decembru 1990) je bila z vidika cenovnih razmerij nezadostna. V tem članku predstavljamo glavne značilnosti tečajne politike v Jugoslaviji, posledice, ki sta jih imeli politika fiksiranega tečaja dinarja in inflacija v letu 1990, ter oceno vpliva zadnje devalvacije na ravni cen v Sloveniji.

1. Teorija in praksa tečajne politike v Jugoslaviji

Najstarejša je teorija plačilne bilance, po kateri je realen tečaj tisti, pri katerem se vzpostavi ravnovesje med ponudbo in povpraševanjem po devizah na deviznem trgu. Ključna trditev te teorije je, da višji tečaj domače valute v primerjavi s tujimi spodbuja izvoz in zavira uvoz oz. spodbuja nadomestitev uvoza z domačo proizvodnjo. Dolgoročno gledano, tečaji, oblikovani skladno s tem merilom, zanesljivo pokažejo, katere sektorje in vrste proizvodnje je rentabilno razvijati, v katerih sektorjih gospodarstvo dosega konkurenčne norme produktivnosti in katerih vrst proizvodnje ni smotno razvijati. Oblikovanje deviznega tečaja na ravni, ki dolgoročno ustreza ravnotežju plačilne bilance, je treba torej razumeti kot objektivno uveljavljanje zakona ponudbe in povpraševanja. Vendar pa od njega ne moremo pričakovati, da bi samodejno (brez drugih ukrepov ekonomske politike in realnih sprememb v gospodarjenju) zagotovil ravnotežje plačilne bilance na ravni polne zaposlitve razpoložljivih nacionalnih virov.

Teorija paritet kupne moči (imenovana tudi teorija relativnih cen) pa trdi, da je ravnotežen tečaj tisti, pri katerem se izenačijo ravni domačih cen z uvozno-izvoznimi cenami. Pri tem predpostavlja nemoteno mednarodno menjavo in težno mednarodne izenačitve cen (international price arbitrage). Tečaj seveda nikoli ne more izravnati vseh posamičnih cenovnih razlik, saj je ravnotežen tečaj povprečje za glavno maso blagovnih vrst, ki se vključujejo v mednarodno menjavo. Previdnejše verzije te teorije priznavajo, da so za izenačitve cen potrebni še netečajni instrumenti (npr. carine, izvozne refakcije ipd.), ki skupaj z deviznim tečajem sestavljajo »instrumentalni tečaj«. V skladu s to teorijo se tekoči tečaj oblikuje tako, da se tečaj, oblikovan v baznem obdobju, pomnoži s koeficientom relativne inflacije (razmerje med domačo in tujo inflacijo). Pri tem veljajo pogoji, da je bil tečaj v baznem obdobju ravnotežen ter da se košara proizvodov, terms of trade in netečajni instrumenti v tekočem obdobju niso spremenili.

V gospodarski resničnosti je obdržal kriterij cenovnih paritet le »časten naziv« dolgoročnega določevalca tečajev, dejansko vlogo pa so prevzeli moč države na mednarodnem trgu kapitala, samozadostnost oziroma delež uvoza oz. izvoza v družbenem proizvodu ter pričakovanja sprememb tečaja posameznih valut -

* Dr. Egon Žižmond, Ekonomsko-poslovna fakulteta, Institut za ekonomsko diagnozo in prognozo, Maribor

v odvisnosti od stanja plačilne bilance in zunanje likvidnosti, pa tudi mednarodnih političnih razmer. Ti dejavniki vplivajo predvsem na tečaje najmočnejših valut in povzročajo intervalutarne premike. Manjša odprta gospodarstva se jim morajo prilagajati, tečaji njihovih valut pa se spreminjajo tudi zaradi notranjih razlogov. Najpomembnejši razlog spreminjanja tečaja nacionalnih valut v cenovno manj stabilnih gospodarstvih je inflacija. Če domače cene naraščajo hitreje kot cene v državah, ki so njihovi najpomembnejši zunanjetrgovinski partnerji, tečaj pa se tem premikom ne prilagaja, začne pešati izvoz (na domačem trgu dosegaajo proizvajalci relativno višje cene) in naraščati uvoz (ki je relativno cenejši kot domača proizvodnja), zaradi česar narašča primanjkljaj v trgovinski bilanci, zmanjšujejo se devizne rezerve in povečujejo težave z zunanjo likvidnostjo. Z devalvacijo, ki je enaka stopnji relativne inflacije, lahko ponovno dosežejo izenačitev domačih ter uvozno-izvoznih cen.

Tako kot cene drugih produkcijskih faktorjev se tudi cena deviz (=tečaj) v Jugoslaviji nikoli ni oblikovala tržno. Razlog je bil etatiistična narava ekonomskega sistema, ki je omogočal tudi diskrecijsko oz. subjektivistično vodenje ekonomske politike (Bajt, 1988). Tečaj dinarja je bil torej oblikovan na temelju administrativno-političnih odločitev in je bil z vidika teorije plačilne bilance vedno precenjen. To je povzročalo uvozno odvisno strukturo gospodarstva, dolgoročen primanjkljaj v bilanci menjave blaga, visoko zunanjo zadolženost in druge probleme (zaradi neustrezne politike obrestnih mer npr. tečajne razlike). Jugoslovanska tečajna politika je bila zelo nedosledna in obotavljiva tudi pri popravkih tečaja, ki so bili nujni zaradi inflacije (inflacija je bila v Jugoslaviji vedno višja kot pri naših najpomembnejših zunanjetrgovinskih partnerjih). Za ilustracijo si pogledjmo, kakšna je bila tečajna politika po letu 1973!

Tečaj dinarja je bil od leta 1974 do leta 1979 praktično nespremenjen, čeprav so npr. cene industrijskih izdelkov pri proizvajalcih naraščale s stopnjo 14,4%, cene na drobno pa s stopnjo 18,2% letno. Neustrezna tečajna politika se je po letu 1980 (z občasnimi izboljšinami v nekaterih letih) nadaljevala. Posebno usodne so bile odločitve v letu 1986, ko je bilo odpravljeno drsenje tečaja, ter v letu 1989, ko je bila deprecijacija dinarja bistveno nižja od jugoslovanske relativne inflacije. Po devalvaciji v decembru 1989 je vlada fiksirala devizni tečaj dinarja v primerjavi z nemško marko v razmerju 7 din = 1 DEM.

Takoj po uveljavitvi tega ukrepa smo opozarjali, da je bil tako določen tečaj bistveno prenizek, da bi bila zagotovljena zadostna motiviranost izvoznikov (Žižmond, 1990 a). Podražitve po 18. decembru 1989 in v letu 1990 so dodatno poslabšale to motiviranost. Vlada je imela možnost izbirati med devalvacijo dinarja (s čimer bi okrepila nezaupanje javnosti in povzročila nova inflacijska pričakovanja) ter vzdrževanjem fiksiranega tečaja in izvajanjem restriktivne denarne politike. Znano je, da je vlada izbrala drugo varianto, da so bile negativne posledice take politike velike in da ji hkrati ni uspelo odpraviti inflacije.

2. *Protiinflacijski program ni uspel*

Fiksiranje tečaja je znan ukrep iz teorije ekonomske politike. Njegov namen je z zamrznitvijo nominalnih plač in cen omogočiti prehod iz visokega v nižje inflacijsko ravnotežje (Bruno, Fischer, 1985). Za ta ukrep je bistveno, da je devizni tečaj tisti agregat, ki določa dinamiko domače inflacije. Tudi jugoslovanska vlada je izhajala iz tega izhodišča, ni pa upoštevala pogojev, ki bi morali biti izpolnjeni, da bi fiksirani devizni tečaj oz. šok ekonomske politike mogla ustaviti inflacijo. Ti

pogoji so naslednji. Gospodarstvo mora biti tržno, v njem mora prevladovati zasebna lastnina in delovati vsi trgi, kar zagotavlja elastične reakcije gospodarskih subjektov na impulze ekonomske politike (Žižmond, 1990 b). Inflacija ne sme imeti stroškovnih značilnosti, saj je s šokom načeloma mogoče odpraviti samo tisti del inflacije, ki ga povzročajo inflacijska pričakovanja (Bajt, 1990). Gospodarstvo mora biti močno vključeno v svetovno gospodarstvo in ne sme biti preveč zaščiteno pred tujo konkurenco. Relativne cene morajo biti usklajene in ne sme biti večjih neskladij v ravnih osebnih dohodkov. Tehnični pogoj za uspeh šok terapije (katere cilj je pravzaprav z zamrznitvijo tečaja domače valute v primerjavi s tujo valuto – npr. dolarjem ali marko – ustaviti rast domačih cen in inflacijo zmanjšati na stopnjo inflacije valute, na katero je domača valuta vezana) je dolarizacija oz. markizacija cen. To pomeni, da gibanje cen posameznih proizvodov in storitev ni več odvisno od indeksa domačih cen, temveč od tečaja dolarja oz. marke (Bajt, 1990).

V Jugoslaviji nobeden od navedenih pogojev, ki bi omogočali uspeh fiksiranega tečaja in šok terapije, ni bil izpolnjen. Razen tega ekonomski politiki v letu 1990 ni uspelo vzdrževati tako fiksiranega tečaja, saj je s svojimi ukrepi omogočala in povzročala inflacijo. Protiinflacijski program zato ni dosegel načrtovanih ciljev. Bistveno za ocenjevanje rezultatov programa je dejstvo, da je vključeval ukrepe ekonomske politike in predvideval reformo ekonomskega sistema. Le usklajeno delovanje na obeh sektorjih bi lahko omogočilo uspeh programa. Izhodiščni problem je različna ročnost učinkov ukrepov na omenjenih dveh sektorjih. Medtem ko ukrepi ekonomske politike učinkujejo že v kratkem roku oz. takoj, je reforma ekonomskega sistema dolgotrajnejša in od nje ne moremo pričakovati hitrih rezultatov. Prav zaradi tega bi bilo treba čim prej intenzivirati reformo ekonomskega sistema (v tem pogledu je zvezna vlada izgubila celotno leto 1989, pa tudi lani reforma ni bistveno napredovala), med reformo pa z ukrepi ekonomske politike držati inflacijo v sprejemljivih mejah. Taka strategija bi omogočila čakanje na dokončen zagon nove systemske ureditve in šele takrat bi bilo mogoče s šokom ekonomske politike zbiti inflacijo na raven, ki je normalna v Evropi. To bi omogočilo tudi relativno manjše stroške dezinflacije, kot so nastali s šok terapijo v razmerah družbene lastnine, samoupravljanja in neustreznega sistema delitve.

Vlada se pod pritiskom hiperinflacije, javnega mnenja in referenc priznanega ameriškega svetovalca ni odločila za tako strategijo. Šok ukrepi ekonomske politike so začeli delovati takoj po sprejetju programa, torej v razmerah starega ekonomskega sistema, ki ne omogoča elastičnega prilagajanja ekonomskih subjektov impulzom ekonomske politike. Motiv gospodarjenja se namreč ni spremenil: maksimiranje potrošnje (osebni dohodkov ter prihodkov proračunov in družbenih dejavnosti) je še naprej ostalo konstanta obnašanja gospodarstva in »negospodarstva«. Zato se je inflacija nadaljevala. Stopnje inflacije so prikazane v tabeli 1.

Kot kažejo izračuni rasti cen od decembra 1989 do decembra 1990 (razlika med rastjo cen na drobno in cen industrijskih proizvodov pri proizvajalcih je v Jugoslaviji znašala kar 59,8 indeksne točke), je bil najpomembnejši inflacijski vzrok neustrezna fiskalna politika. Vlada je lani celo povečala davčne obremenitve in v oktobru ji je uspelo povečati zvezni proračun. Mesečni prihodki, namenjeni javni porabi, so se povečali s 23,2 milijarde din v decembra 1989 na 49,1 milijarde din v novembru 1990, tj. za 111,6%, v decembru pa so se malenkostno zmanjšali (na 47,0 milijarde din). Iz teorije in prakse ekonomske politike (Dornbusch, 1990) je znano, da brez davčnih omejitev ni mogoče vzdrževati fiksiranega tečaja domače valute, ki postane zaradi inflacije precejšena.

TABELA 1: INFLACIJA V JUGOSLAVIJI IN SLOVENIJI V LETU 1990 (indeksi)

	CENE PROIZVAJALCEV				CENA DROBNO	
	industrijskih proizvodov		repromateriala		SFRJ	SLOV.
	SFRJ	SLOV.	SFRJ	SLOV.		
Dec. 1990	161,9	143,9	162,4	145,3	221,7	204,6
Dec. 1989						
Povprečno mesečno	104,1	103,1	104,1	103,2	106,9	106,1

Viri: Saopštenja Saveznog zavoda za statistiku, Mesečne informacije Zavoda za statistiko Republike Slovenije

Drugi razlog je bil porast čistih osebnih dohodkov. Od decembra 1989 do decembra 1990 se je mesečni obseg čistih osebnih dohodkov povečal z 20,0 na 38,0 milijard dinarjev, tj. za 90%. To dejstvo potrjuje tezo, da je jugoslovanska inflacija v bistvu stroškovne narave in da jo povzročajo predvsem sistemski dejavniki: rast osebnih dohodkov je posledica njihovega netržnega oblikovanja v razmerah družbene lastnine. Lani je postalo tudi najbolj trmastim zagovornikom sedanjega sistema jasno, da v gospodarstvu, ki nima definiranega lastnika kapitala, ni mogoče brzdati inflacijske rasti osebnih dohodkov niti z »zamrzovanjem« niti z restriktivno monetarno politiko.

Zamrzovanje osebnih dohodkov v naših razmerah slej ko prej (lani se je to dogajalo že v januarju, kasneje pa najbolj od junija dalje, ko si je osebne dohodke močno povečala zvezna administracija) popusti zaradi tega, ker republiške in občinske vlade v sodelovanju s »svojimi« SDK dovoljujejo porast osebnih dohodkov, s čimer zagotavljajo socialni mir na »svojih« področjih ter porast prihodkov proračunov in družbenih dejavnosti, neposredno odvisnih od izplačanih osebnih dohodkov. Restriktivna monetarna politika pa je v naših razmerah neučinkovita zato, ker pri pomanjkanju denarja podjetja ne plačujejo pravočasno (ali pa sploh ne) obveznosti do dobaviteljev in se dodatno zadolžujejo pri bankah, da bi si tako zagotovila zadostna sredstva za izplačevanje osebnih dohodkov. Zaradi tega naraščajo izgube v gospodarstvu, nelikvidnost gospodarstva in bank, finančna zmeda in stečaj.

Javna potrošnja in osebni dohodki so tako presegli planirano vsoto, ki bi omogočala prvotno načrtovano inflacijo za leto 1990, kar za okoli 177 milijard dinarjev. Vse te procese je spremljala monetarna politika, ki je omogočala in celo povzročala inflacijska gibanja (Bole, 1990; Cvikel, 1990) ter s tem precenjenost tečaja. Fiksirani devizni tečaj je namreč mogoče daljnoročno vzdrževati le, če je primarni denar popolnoma pokrit z neto deviznimi rezervami (Fischer, 1982), kar v Jugoslaviji ni. Glede na to, da je ekonomska politika v letu 1990 od ekonomsko-političnih instrumentov v glavnem uporabljala fiksirani devizni tečaj (in limitiranje bančnih kreditov), da ni uporabljala fiskalnih restrikcij in da ji ni uspelo brzdati osebnih dohodkov, je že v prvem polletju prišlo do prikrite inflacije in precenjenosti nacionalne valute. Precenjenost dinarja se je do decembra dodatno povečala, saj so inflacijske stopnje iz meseca v mesec naraščale. Zmanjševanje izvoza, porast trgovskega primanjkljaja in zmanjšanje deviznih rezerv so bile neposredne posledice: blagovni primanjkljaj je lani znašal 4,6, primanjkljaj v bilanci tekočih transakcij 2,9, devizne rezerve pa so se zmanjšale na 6,7 milijarde dolarjev.

3. Porast ravni cen v Sloveniji in učinki devalvacije

V naslednji tabeli prikazujemo ocenjene ravni cen slovenskih proizvajalcev surovin in reprodukcijskih materialov v primerjavi z italijanskimi cenami, izvoznih cen slovenske industrije ter slovenskih cen na drobno v primerjavi z avstrijskimi in italijanskimi cenami v posameznih mesecih v letih 1989 in 1990 ter začetku januarja 1991. Ravni teh cen v letih 1989 in začetku leta 1990 so izračunane na temelju analiz IEDP (IEDP, 1990 a, b, c), za december 1990 pa so ocenjene takole:

(1) Raven cen slovenskih proizvajalcev surovin in reprodukcijskih materialov iz aprila 1990 (85) je pomnožena s koeficientom porasta domačih cen repromateriala od aprila do decembra (1,160) ter deljena s koeficientoma porasta dinarskega tečaja italijanske lire (0,976) in ocenjene italijanske inflacije v tem obdobju (1,043).

(2) Raven čistih izvoznih cen (brez izvoznih spodbud) slovenske industrije na konvertibilnem področju iz februarja 1990 je pomnožena s koeficienti povprečnega porasta dinarskega tečaja v primerjavi s košaro konvertibilnih valut (0,942) in izvoznih cen (1,059) ter deljena s koeficientom porasta cen repromateriala (1,160 za oceno pokritja direktnih stroškov) oz. cen proizvajalcev industrijskih proizvodov (1,126 za oceno pokritja polne lastne cene oz. domačih primerljivih cen proizvajalcev) v Sloveniji od februarja do decembra 1990.

(3) Raven cen na drobno v Sloveniji iz aprila 1990 je pomnožena s koeficientom porasta cen na drobno v Sloveniji (1,229) ter deljena s koeficientoma porasta dinarskega tečaja avstrijskega šilinga (1,001) oz. italijanske lire (0,976) in ocenjene inflacije v Avstriji (1,032) oz. Italiji (1,043) v obdobju od aprila do decembra 1990.

Ravni cen v začetku januarja 1991 so izračunane identično, s tem da so ravni cen iz decembra 1990 popravljene s stopnjo devalvacije dinarja.

TABELA 2: OCENJENE RAVNI CEN V LETIH 1989 IN 1990 TER ZAČETKU JANUARJA 1991

1. Raven cen slovenskih proizvajalcev surovin in reprodukcijskih materialov (italijanske cene = 100)

	marec 89	april 90	december 90	začetek januarja 91
	80	85	97	75

2. Raven čistih izvoznih cen slovenske industrije na konvertibilnem področju:

	februar 90	december 90	začetek januarja 91
2.1.	141	121	156
2.2.	87	77	99
2.3.	72	64	82

3. Raven slovenskih cen na drobno

	junij 89	april 90	december 90	začetek januarja 91
3.1.	70	100	119	93
3.2.	76	110	133	103

2.1. Pokritje direktnih stroškov

2.2. Pokritje polne lastne cene

2.3. Pokritje domačih primerljivih cen proizvajalcev

3.1. Primerjava z Avstrijo

3.2. Primerjava z Italijo

Medtem ko so bile slovenske cene proizvajalcev surovin in reprodukcijskih materialov v aprilu lani v povprečju za 15% nižje od ustreznih italijanskih cen, so bile v decembru le še za 3% nižje, po devalvaciji pa za 25% nižje. Čeprav je bila stopnja devalvacije manjša od stopnje relativne inflacije v Jugoslaviji v celotnem letu 1990, ki je (merjena s cenami proizvajalcev) v primerjavi z italijansko inflacijo znašala okoli 52%, je to za slovensko gospodarstvo z nižjo stopnjo inflacije od jugoslovskega povprečja sorazmerno ugoden rezultat devalvacije.

Devalvacija je izboljšala tudi ravni izvoznih cen slovenske industrije. Medtem ko je v februarju lani slovenska industrija pri izvozu dosegala v povprečju za 28%, v decembru pa že 36% nižje cene kot pri prodaji doma, se je ta razlika po devalvaciji zmanjšala na okoli 18%, hkrati pa je slovenska industrija z izvoznimi cenami v povprečju skorajda pokrivala lastno ceno proizvodnje.

Drugačno pa je stanje cenah na drobno. Primerjali smo jih z avstrijskimi in italijanskimi cenami. Povprečna raven slovenskih cen na drobno je bila v aprilu lani enaka avstrijski in za 10% višja od italijanske, v decembru pa je bila za 19% višja od avstrijske in kar za 33% višja od italijanske. To je povzročalo močan odliv kupne moči v tujino. Po devalvaciji so se sicer ta razmerja izboljšala (v primerjavi z avstrijskimi cenami so bile slovenske cene na drobno v povprečju za 7% nižje, v primerjavi z italijanskimi pa še vedno za 3% višje), vendar so bila znatno slabša kot npr. v juniju 1989, ko so bile naše cene v povprečju za 30% nižje od avstrijskih oz. za 24% nižje od italijanskih.

4. Ravni cen na drobno

Izbira proizvodov in storitev, zajetih v raziskavo v aprilu 1990 (IEDP, 1990 c), je bila v največji meri prilagojena sistemu za spremljanje gibanja cen na drobno, ki ga uporablja Zavod Republike Slovenije za statistiko. Da bi se izognili vplivu deviznega tečaja za primerjave cen, izračuni temeljijo na cenovnih paritetah. S cenovno pariteto razumemo razmerje med ceno nekega izdelka ali storitve (x) v deželi A v valuti (a) in ceno istega izdelka ali storitve (x) v deželi B v valuti (b). Rezultat pomeni vrednost valute dežele A (din), izražene v valuti dežele B (šiling oz. lira) prek blaga x. S tem načinom merjenja dobimo zanesljive informacije o interdomicilnih cenovnih razmerjih. Izračunane cenovne paritete se sicer od blaga do blaga razlikujejo, agregatne cenovne paritete za posamezne potrošne skupine oz. za celoten vzorec pa izračunamo s ponderiranjem. Pri tem smo uporabili ponderacijski sistem za izračunavanje indeksov rasti cen na drobno, ki ga uporablja Zavod Republike Slovenije za statistiko.

Z agregiranjem cenovnih paritet posameznih vrst blaga smo dobili agregatno (povprečno) cenovno pariteto celotnega vzorca, ki predstavlja agregatni devizni tečaj. Le-ta izraža medsebojno razmerje notranje kupne moči posameznih valut. Tako izračunani devizni tečaj odstopa od uradnega deviznega tečaja, ker so osnova za njegov izračun le cene na drobno, ne pa tudi drugi dejavniki, ki vplivajo na oblikovanje uradnega tečaja.

Če primerjamo tečaj dinarja z avstrijskim šilingom, vidimo, da je bila v juniju 1989 notranja kupna moč dinarja za 43% večja od vrednosti dinarja po njegovem uradnem tečaju, v aprilu 1990 pa ji je bila enaka. Če pa primerjamo tečaj dinarja z italijansko liro, je bila v juniju 1989 notranja kupna moč dinarja za 31% večja, v aprilu 1990 pa za 9% manjša od vrednosti dinarja po njegovem uradnem tečaju. Tako velike spremembe so posledica nižje stopnje depreciacije dinarja v primerja-

vi z relativno rastjo cen na drobno med obema opazovanima trenutkoma: v primerjavi z Avstrijo so se slovenske relativne cene na drobno v globalu vzorca povečale za 1211%, uradni tečaj (din/ATS) pa za 815%, v primerjavi z Italijo pa je relativna raven drobnoprodajnih cen v Sloveniji za analizirani vzorec porasla za 1201%, uradni tečaj (din/100 ITL) pa le za 801%. Takšna politika tečaja je torej povzročila, da so bile slovenske cene na drobno (za analizirani vzorec) v aprilu 1990 v povprečju na ravni avstrijskih oz. za 10% nad ravnijo italijanskih.

Ker je od aprila do decembra 1990 inflacija v Sloveniji znašala 22,9% (avstrijska oz. italijanska pa sta bili bistveno manjši – nekaj več kot 3% oz. 4%) in ker je tečaj dinarja ostal tako rekoč nespremenjen, se je notranja kupna moč dinarja v primerjavi z njegovo vrednostjo po uradnem tečaju do decembra 1990 pomembno zmanjšala, saj je bila raven slovenskih cen na drobno v decembru že za 19% višja od avstrijske oz. kar za 33% višja od italijanske. Šele devalvacija ob koncu decembra je ta razmerja nekoliko popravila: v primerjavi z avstrijskimi cenami je bila raven slovenskih cen na drobno v povprečju za 7% nižja, v primerjavi z italijanskimi pa še vedno za 3% višja.

Če želimo ugotoviti, katere vrste blaga so bile v Sloveniji dražje kot v primerjanih državah, moramo kot osnovo uporabiti uradni devizni tečaj. Ravni cen na drobno 21 potrošnih skupin v primerjavi z avstrijskimi oz. italijanskimi cenami, preračunanih po uradnem tečaju, navajamo v tabeli 3. Iz predzadnje vrstice tabele je razvidno, da so ravni slovenskih cen po devalvaciji padle. Zadnja vrstica pa kaže, koliko od 21 skupin proizvodov in storitev je bilo v Sloveniji dražjih kot v Avstriji oz. Italiji. V decembru 1990 je bilo takih skupin 14 oz. 15, zato so bile razumljive dolge vrste naših kupcev na mejah in močan odliv kupne moči v tujino.

TABELA 3: RAVNI CEN NA DROBNO V SLOVENIJI (preračunano po uradnem tečaju)

Potrošna skupina	Primerjava z Avstrijo		Primerjava z Italijo	
	dec. 1990	zač. jan. 1991	dec. 1990	zač. jan. 1991
PREHRANA	102	79	122	95
– meso in mesni izdelki	95	74	116	90
– druga živila	112	87	132	103
ALKOHOLNE PIJAČE IN TOBAČNI IZDELKI	99	77	138	107
– alkoholne pijače	139	108	204	158
– cigarete	42	33	43	34
TEKSTIL IN KONFEKCIJA	122	95	132	102
OBUTEV IN GALANTERIJA	133	103	155	120
– obutev	113	88	100	77
– usnjena galanterija	187	145	302	235
STANOVANJE	128	100	122	95
– pohištvo	135	105	135	105
– električni stroji in aparati	172	134	168	131
– druga oprema za gospodinjstvo	153	119	144	112
– energija za gospodinjstvo	67	52	55	43
– stanarina	42	33	27	21

Potrošna skupina	Primerjava z Avstrijo		Primerjava z Italijo	
	dec. 1990	zač. jan. 1991	dec. 1990	zač. jan. 1991
GRADBENI MATERIAL	137	106	213	166
ORODJE IN ŠKROPIVA	107	83	136	106
– orodje	87	67	137	107
– škropiva	129	100	135	105
VOZILA IN GORIVO	115	90	98	76
– vozila in deli	124	96	128	99
– gorivo	110	85	81	63
HIGIENA IN ZDRAVJE	95	74	98	76
– higienske potrebščine	106	82	105	81
– zdravila	97	75	80	62
KULTURA, IZOBRAŽEVANJE, RAZVEDRILO	110	86	127	99
STORITVE	79	62	96	75
SKUPAJ VZOREC	119	93	133	103
ŠTEVILO SKUPIN, KI SO BILE V SLOVENIJI DRAŽJE	14	7	15	10

V primerjavi z lanskim aprilom so se v začetku januarja 1991 v večini potrošnih skupin, ki so imele lani v Sloveniji podpovprečne ravni cen, le-te povišale, v tistih, ki so imele nadpovprečne ravni cen, pa znižale. Odstopanja ravni cen posameznih potrošnih skupin od povprečja (povprečne ravni cen vzorca) so bila zato v začetku januarja 1991 manjša kot v aprilu 1990. Povprečno odstopanje (standardni odklon) ravni cen 21 potrošnih skupin je v primerjavi z avstrijskimi cenami v aprilu lani znašalo 28,4, v letošnjem januarju pa 28,1 indeksne točke, v primerjavi z italijanskimi cenami pa v aprilu lani 50,9, v januarju letos pa 46,5 indeksne točke. To je predvsem rezultat notranje konvertibilnosti dinarja, odprtih meja in zmanjšane kupne moči na domačem trgu, ki številnim dejavnostim (predvsem tistim z visoko cenovno in dohodkovno elastičnostjo) ni dovoljevala tolikšnega porasta cen, kot je znašalo povprečje.

Čeprav se bodo nakupi v tujini zaradi devalvacije nekoliko zmanjšali, pa so v Sloveniji še vedno občutno dražji številni proizvodi, po katerih se povpraševanje naših kupcev v Avstriji in Italiji ne bo zmanjšalo. To so predvsem naslednje skupine proizvodov: nekatera živila (predvsem sveža in predelana zelenjava in sadje), alkoholne in brezalkoholne pijače, usnjena galanterija, pohištvo, električni stroji in aparati ter druga oprema za gospodinjstvo, gradbeni material, škropiva za kmetijstvo, nekatere vrste orodja in drugo (nakupe v tujini bo v določeni meri zmanjšalo dejstvo, da ni več notranje konvertibilnosti dinarja in da zdaj prebivalstvo kupuje devize na črnem trgu po znatno višjem tečaju od uradnega).

5. Sklep

Cene industrijskih proizvodov pri proizvajalcih so se od decembra 1989 do decembra 1990 v Jugoslaviji povečale za 61,0%, cene na drobno pa celo za

121,7%. Pri tem je tečaj dinarja v primerjavi z nemško marko ostal nespremenjen do konca leta 1990, kar je povzročilo porast ravni naših cen v primerjavi z inodomilnimi cenami, realni padec izvoza, odliv kupne moči v tujino in druge negativne učinke. Stanje pri razmerjih cen in tečaja je postalo nevdržno in ni bilo drugega izhoda kot ponoven začetek stabilizacijskega programa. Začetni ukrep je bil devalvacija dinarja in ponovno fiksiranje tečaja na novi ravni.

Tudi tokratna devalvacija je bila premajhna v primerjavi z jugoslovansko relativno inflacijo (merjena s cenami proizvajalcev industrijskih proizvodov je v lanskem letu znašala okrog 52%). Kljub temu so rezultati devalvacije za Slovenijo sorazmerno ugodni, saj je imela bistveno nižjo rast cen industrijskih proizvodov pri proizvajalcih kot Jugoslavija v povprečju. Zato so tudi učinki devalvacije na ravni izvoznih cen slovenske industrije dobri, medtem ko so ravni cen na drobno ostale visoke. Razlog je v tem, da so cene na drobno od decembra 1989 do decembra 1990 v Sloveniji porasle za 104,6%, cene industrijskih proizvodov pri proizvajalcih pa le za 43,9%. Razlika je v glavnem posledica ekspanzivne davčne politike, deloma pa tudi povišanih trgovskih marž v letu 1990.

Devalvacija torej ni bila zadostna, da bi izboljšala naše ravni cen na drobno. Tega od same devalvacije (ki ji je cilj predvsem urejanje interdomicilnih razmerij cen proizvajalcev ter zagotavljanje zadostne izvozne spodbude) tudi ne moremo pričakovati. Zato bodo nujni dodatni ukrepi v davčni politiki, predvsem znižanje in poenotenje stopenj prometnih davkov.

Nujni ukrepi za vzdrževanje nove ravni tečaja in cen (oz. zmanjšanje ravni cen na drobno) so zmanjšanje proračunov in drugih skladov, učinkovitejši nadzor osebnih dohodkov ter omejitvena denarna politika. Četudi bi bil ta novi stabilizacijski program uspešneje izveden od lanskega, bi bila še vedno možna nevarnost, ki ogroža stabilnost cen in tečaja v Jugoslaviji. To so nerešeni problemi ekonomskega sistema, predvsem vprašanja privatizacije družbene lastnine, trga dela, sanacije bančnega sistema itd., da sploh ne govorimo o političnih problemih. Brez temeljite reforme sistema namreč ne bo šlo. Pokazalo se je tudi, da nekritična in neposredna uporaba šok receptur ekonomske politike, ki so morda učinkovite v tržnih gospodarstvih oz. družbah z drugačno politično, ekonomsko in socialno strukturo, v jugoslovanskem gospodarstvu ne daje ustreznih rezultatov in povzroča prevelike gospodarske in socialne stroške. Strategija postopnosti, ki mora začeti z reformo ekonomskega sistema ob nadzorovani znosni inflaciji, je po našem mnenju bolj priporočljiva. Ta priporočila veljajo tudi za vodenje ekonomske politike v samostojni državi Sloveniji.

VIRI:

- Bajt, A. (1988), Samoupravna oblika družbene lastnine, Globus, Zagreb
Bajt, A. (1990), Decembrski šok – od kod vztrajnost inflacije?, Gospodarska gibanja, EIPF, Ljubljana, št. 203
Bole, V. (1990), Tečajno sidro in proračunsko jadro ali presidranje ladje, Gospodarska gibanja, EIPF, Ljubljana, št. 209
Bruno, M., Fischer S. (1985), Expectations and the High Inflation Trap, Mimeo, september
Cvikl, M. (1990), Denarna politika Jugoslavije v 1990. letu: predstavitev in poskus analize nekaterih vzrokov neuspeha; v: Bilten EDP, št. 3, november, IEDP-EPPF, Maribor
Dornbusch, R. (1990), Experiences with Extreme Monetary Instability; referat na konferenci Svetovne banke, Dunaj, marec
Fischer, S. (1982), Seignorage and the Case of National Money, Journal of Political Economy

(IEDP, 1990a), Izvozne cene slovenske industrije v februarju 1990; Cene EDP, št. 1, IEP-EPF, Maribor
(IEDP, 1990b), Primerjava proizvajalnih cen med Jugoslavijo in Italijo v aprilu 1990; Cene EDP, št. 2, IEDP-EPF,

Maribor

(IEDP, 1990c), Drobnoprodajne cene v Sloveniji, Avstriji in Italiji v aprilu 1990; Cene EDP, št. 3, IEDP-EPF,

Maribor

Žižmond, E. (1990a), Devizni kurs dinara i nivo cena, Jugoslovensko bankarstvo, št. 2-3

Žižmond, E. (1990b), Alternativno definisanje inflacionog mehanizma u Jugoslaviji, Ekonomist, št. 1-2

Problemi, s katerimi se srečuje Sovjetska zveza pri vključevanju v svetovno skupnost: sovjetski vidik

Sedaj, ko je hladna vojna mimo, pri obeh svetovnih velesilah potekajo debate v zvezi z vprašanji, ki se nanašajo na njihovo prihodnost kot držav in na njuno svetovno vlogo. Kljub vsem razlikam, ki obstajajo med Združenimi državami in Sovjetsko zvezo glede ravni tehnološkega in gospodarskega razvoja, družbenih ustrojev, političnih sistemov in kulturnih tradicij, so v debatah, ki potekajo, tudi zelo očitne podobnosti. Eden izmed razlogov za takšno podobnost je v dejstvu, da sta se velesili s tem, da sta položili orožje in spustili vizirje hladne vojne, soočili s podobnimi težavami. Gre predvsem za problem prilagoditve novim razmeram v svetu. Le-ta se je osvobodil čvrstega prijema konfrontacije Vzhod–Zahod in se prehitro spreminja, da bi orjaškim in neučinkovitim strukturam moči v obeh državah omogočil razvoj brez socialnih napetosti in gospodarskih težav. Seveda se s problemom prilagoditve novim razmeram ne srečujejo le velesile, marveč bolj ali manj vse države. Le upamo lahko, da bo porajajoči se nov svetovni red plod njihovih skupnih prizadevanj.

Vsak narod, ki se sooči z mogočnim procesom globalizacije gospodarskega, političnega in kulturnega življenja, se mora ponovno spoprijeti s problemom vzajemnega delovanja nacionalnih in splošnih človeških interesov. V Sovjetski zvezi se navedeni problem pogloblja ob dejstvu, da obstaja staro rusko izročilo, ki ga ugledni ruski filozof iz začetka 20. stoletja Nikolaj Berdjajev opisuje takole: »Rusija, ki je tako atipična in ima tako nenavaden duh, je vedno imela servilen odnos do Zahodne Evrope. Od Evrope ni hotela sprejemati tistih nauk, ki bi utegnili biti koristni ali dobri. Ni se hotela povezati z evropsko kulturo, kar bi zanj pomenilo odrešitev, pač pa se je Zahodu raje podredila ali celo uprla – tako Zahodu kot njegovi kulturi, in sicer v obliki divje nacionalistične reakcije.«

Obstoječa »ekološka niša«, ki jo zavzema Sovjetska zveza, je zelo samosvoja. Čeprav je bilo načrtovano, da naj bi oktobrska revolucija iz leta 1917 predstavljala mednarodno dejanje – bila naj bi začetek in sestavni del svetovne komunistične revolucije – se je pokazalo, da je pravzaprav izolirala državo pred zunanjim svetom, njene meje pa spremenila v branike ideološke in politične konfrontacije s kapitalizmom. Ko se je pokazalo, da do svetovne revolucije ne bo prišlo, se je internacionalizem umaknil in nastopil je izolacionizem v obliki oblegane trdnjave – »prve socialistične države v svetu«, ki je obnovila mnoge tradicije ruskega cesarstva, pa čeprav v novi obliki. Po Stalinu so se vrata proti zunanjemu svetu nekoliko odprla, saj se je sovjetsko vodstvo zavzelo za koncept mirnega sožitja dveh sistemov, kar je pomenilo določeno stopnjo normalizacije odnosov z Zahodom. Kljub vsemu je misel o konfliktu kot »spopadu dveh sistemov« še naprej prevladovala. Kot odgovor na mogočne procese dekolonizacije v tretjem svetu so ponovno oživila stara revolucionarna načela sovjetske zunanje politike, ki jih je Moskva tolmačila kot sestavni del in paket procesa svetovne revolucije, sovjetsko vodstvo pa kot svojo mednarodno dolžnost. Torej: medtem ko je Sovjetska zveza razvijala gospodarske vezi z Zahodom, je še naprej podpirala gibanja za nacionalno osvoboditev.

Pomladi 1985. leta, ko je Gorbačov postal vodilni sovjetski politik, je položaj države v svetovni skupnosti definiralo predvsem dejstvo, da je Sovjetska zveza ena izmed dveh glavnih udeleženk oboroževalne tekme in globalne vojaško-politične konfrontacije. Udeležba Sovjetske zveze v svetovni delitvi dela se je skrčila na vezi s sorodnimi gospodarstvi znotraj sestava COMECON (Svet za vzajemno gospodarsko pomoč) na zelo omejeno trgovanje s kapitalističnimi državami in končno na politizirano gospodarsko pomoč nekaterim državam tretjega sveta. Navedena udeležba ni imela odločilne vloge v gospodarskem razvoju SZ, saj se je v odsotnosti normalnega tržnega mehanizma izvajal skozi toge birokratske strukture države. Sovjetski državljani so se še vedno počutili, kot da bi živeli v oblegani trdnjavi z zidom, ločeni od zunanjega sveta, pri čemer so morali še naprej prenašati svoje čudne zakone in pravila.

Sedaj, ko je minilo že nekaj let in se je hladna vojna končala, vojaški status Sovjetske zveze izgublja svojo vrednost, vojaški potencial pa se čedalje bolj tolmači kot gospodarsko breme, manj pa kot politično sredstvo. Prebivalci trdnjave so na stežaj odprli vrata in poskušajo vzpostaviti normalne odnose s svetom: medtem gospodarstvo znotraj starih zidov hitro razpada in sili tradicionalne nasprotnike Sovjetske zveze k posredovanju pomoči, s čimer naj bi se preprečile naraščajoče socialne napetosti, katerih eksplozija bi utegnila biti nevarna za vse. Medtem ko se obzidje ruši in narašča želja za popolno vključitev v svetovno skupnost, hkrati narašča bojazen, da bo vloga Sovjetske zveze v tej skupnosti ostala tretjerazredna. Globalno gospodarstvo stavi na visoko produktivnost, na visoko tehnološko raven, na močno valuto, na zanesljivost pri izpolnjevanju obveznosti. In kakšne so prednosti Sovjetske zveze sedaj, ko se je hladna vojna končala in ko vstopa na svetovni trg? Njen stari gospodarski sistem je razpadel, proizvodnja pada, denar zgublja vrednost, potrošniški trg je osiromašen, proizvodnost se znižuje, gospodarske vezi se trgajo. Hkrati zunanji dolg narašča, Sovjetska zveza pa si je pridobila sloves nezanesljivega partnerja, ki ni zmožen poravnati svojih dolgov.

V letih 1990/91 se je sovjetsko vodstvo končno odločilo v prid vključitve v svetovno gospodarstvo ter razvoja povsem tržno usmerjenega gospodarstva. Na splošno takšno usmeritev podpirajo sovjetski liberalci in demokrati, vodstvo republik in mnogi poslovneži. Čeprav država ne ve, kako se bodo stvari iztekle, saj se le bežno zaveda realnosti tržnega gospodarstva, je kljub določeni nostalgiji pripravljena odpluti iz postanih in plitvih voda tako imenovanega »socializma« v ocean svetovnega gospodarstva. Toda, kako voditi ladjo, da se ne bo potopila? In kaj v primeru, če je ladja preveč krhka, posadka pa ni dovolj zanesljiva?

Liberalni »zahodnjaki«, katerih mnenje prevladuje v sredstvih javnega obveščanja ter v demokratičnih in akademskih krogih, so odločni v naslednjem: takoj se odpravimo na potovanje – pot je prosta in upajmo na najboljše. Hipnotizirani s podobo kapitalizma, sodobni sovjetski liberalci niso pripravljene razmišljati o nasprotni plati njegovega uspeha, saj imajo skoraj pobožno vero v zdravilno moč svobodnega trga in zasebne lastnine. Prepričani so, da se bodo, če bo sovjetska vlada zagotovila maksimalno svobodo pri pretoku kapitala, sami po sebi rešili vsi gospodarski in družbeni problemi. Prej ko bo lokalni razred poslovnežev pridobil moč, bolj ko bo privabljen tuji kapital, prej bo Sovjetska zveza postala »normalna« razvita dežela.

Kljub vsemu pa liberalec obžaluje dejstvo, da sovjetski družbi primanjkuje pripravljenosti za uveljavitev sprememb, pri čemer trdi, da se je v času 73-letne sovjetske zgodovine izoblikovala posebna vrsta človeka – *homosovieticus*. Gre za človeško bitje, katerega psihologijo je komunizem tako zmrcvaril, da bodo potreb-

ne še generacije, preden bo postalo »normalno«. Kaj pravzaprav pomeni beseda »normalno«, liberalci težko razložijo in pri tem navajajo posplošene primere iz zahodnega življenja, ki pa nimajo posebne povezave z dejanskim življenjem na Zahodu.

Morda je najpomembnejši dejavnik, ki je vplival na to, da so Sovjeti postali dovzetni za liberalno razmišljanje, prav v neutrudljivem delu mogočne sovjetske propagandne mašinerije. Nobenemu apologetu kapitalizma ne bi uspelo navdihniti sovjetske miselnosti s tako gorečo vero v popolnost zahodnega načina življenja, kot je to uspelo neskončnim inačicam propagande na temo »imperializem je kapitalizem, ki razpade in umre«. Posledično vsak, ki v današnji Sovjetski zvezi količkaj dvomi o prednosti zahodnega načina, tvega, da ga bodo ožigosali kot reakcionarja in zagovornika totalitarizma.

Medtem so pravi zagovorniki totalitarizma zelo aktivni. Odrekanje unitaristični, imperialni državi, njeno opuščanje konfrontacije z nekdanjimi nasprotniki, globoka kriza pretirano centraliziranega socialno-fevdalnega gospodarstva, zaostrovanje etničnih sporov – vsa navedena dogajanja so pri ljudeh, ki se štejejo za »patriote«, sprožila močno desničarsko reakcijo.

»Patriot« ocenjuje spremembe, ki so nastale po letu 1985 na domačem in tujem področju, kot popoln umik Sovjetske zveze. Gre za umik iz Afganistana, iz Srednje Amerike, jugovzhodne Azije, Vzhodne Evrope; za umik iz nepopustljivih pozicij pri razgovorih o razorožitvi. Gre za umik komunistične partije iz vodilne vloge v družbi kot tudi za umik centralnih oblasti v korist republiškim gibanjem za suverenost in neodvisnost. Videti je, da se mogočna država umika, zmanjšuje in na ta način postaja šibka.

Desničarji ne objokujejo toliko socializma in izgubljenih komunističnih idealov kot staro rusko državnost, ki ima svoje korenine v stoletjih zgodovine; konservativno tradicijo ruskega cesarstva, ki se ji je uspelo upreti izzivu iz leta 1917; močno državo kot takšno, saj je le-ta izraz najvišjih državnih vrlin in predstavlja sine qua non mirnega življenja. Če je liberallec prepričan, da je za vse probleme odgovorna država, desničarski »patriot« ocenjuje takšno stališče kot prostovoljno priznanje liberalca pred Materjo deželo, da je grešil, kar je tolmačiti kot izdajo, rušenje ali na drug negativen način.

Poudariti je treba, da zgornje stališče obravnava domače in mednarodne probleme v tesni povezavi. Z vidika desničarja je huda ekonomska kriza, ki je doletela deželo, posledica opustitve državnega nadzora nad gospodarstvom; val kriminala in etničnih sporov je posledica oslabitve državne funkcije, da poskrbi za zakonitost in red; moralna kriza pa je posledica umika države od njene osnovne naloge – moralnega vodenja in zaščite pred škodljivim vplivom Zahoda.

Program desnega krila pomeni dejansko obnovev totalitarnega režima, čeprav nekateri vplivnejši desničarji upoštevajo dejstvo, »da je treba uvesti trg«. »Nekomunistični« polkovnik Viktor Alksnis, prvi sekretar moskovskega mestnega komiteja Jurij Prokofjev in drugi se sklicujejo na »čilsko izkušnjo« ter na izkušnje nekaterih drugih držav, kjer naj bi vojaška diktatura poskrbela za ustrezne rešitve gospodarske in družbene krize. (Žal, tudi nekateri liberalci so naklonjeni ideji diktatorskega načina vodenja tržnega gospodarstva).

Seveda imajo »patrioti« desnega krila zelo odklonilno stališče do zamisli o sovjetskem vključevanju v svetovno skupnost, saj slednjo ocenjujejo kot v glavnem sovražno in nevarno. Kjer liberallec vidi mravljišče svetovnega trga, desničar vidi globalno džunglo, v kateri prebivajo imperialistični roparji, pripravljeni, da napadejo in uničijo mogočno evroazijsko silo. V svetovni džungli lahko preživijo le

močni in če želi Sovjetska zveza preživeti, mora obnoviti svojo močno centralizirano državo – le na ta način bo mogoče zaščititi ljudstvo pred zunanjimi in notranjimi sovražniki, potrditi veličino velesile in zagotoviti modernizacijo gospodarstva.

Vmesni položaj med liberalnimi »zahodnjaki« in desničarskimi »patrioti« zavzemajo konservativni reformisti; njihovo mnenje celo prevladuje v enotni strukturi moči. Slednji ne odrekajo potrebe po uvedbi tržnega gospodarstva v SZ in se strinjajo z liberalci, da je deželo treba vključiti v svetovno gospodarstvo, vendar hkrati vztrajajo pri tem, da se mora prehod izvajati pod nadzorstvom in ob sodelovanju države – predvsem njenih centralnih organov (v tem se strinjajo z desnim krilom, saj v primerjavi z liberalci in demokrati zagovarjajo močno državo).

Nekateri ocenjujejo, da predstavlja takšen konservativizem zlato sredino in hkrati razumen centrizem. V resnici pa gre za poskus, da se kombinirajo predvsem tisti elementi liberalnih in desničarskih stališč, ki izražajo interese državne birokracije. Čeprav se konservativci zaveda nevarnosti razuzdanega trga, se še bolj boji razuzdane demokracije – rastočih pritiskov družbe na državo, s čimer se omejuje njena dejanska moč. Zato tudi išče nov smisel moči, ki naj bi zmanjšal naraščajoči konflikt med državo in družbo.

»Socialistična« država, ki je še včeraj svojo velikost in vsemogočnost opravičevala s potrebo po izgradnji socializma in po obrambi dežele pred imperialističnimi napadi, sedaj (z enako intenzivnostjo) poskuša vsiliti svoje storitve pri prehodu v tržno usmeritev in vključitev v svetovno gospodarstvo. Dosedanji vojaško-industrijski kompleks se poskuša spremeniti v finančno-birokratskega.

Čeprav občasni naskoki desnice na novo sovjetsko demokracijo prispevajo k dramatičnemu vtisu o tekoči sovjetski politiki, glavne polemike v zvezi s tržnim gospodarstvom in vključitvijo v svetovne tokove vendarle potekajo med liberalci in konservativci. Kljub temu pa sta obe stališči zaradi različnih razlogov dokaj slabo podprti s sovjetsko stvarnostjo in z logiko razvoja te države.

Liberalci imajo prav, ko trdijo, da Sovjetska zveza brez trga in integracije enostavno ne more preživeti – ne kot družba ne kot država. Nimajo pa prav, ko povsem zanikajo idejo socializma, ko povezujejo vse stvari, zaradi katerih se Rusija razlikuje od Zahoda, s politično reakcijo, ali ko enačijo kapitalizem z napredkom in demokracijo. Stvari so veliko bolj zapletene.

Konservativci imajo prav, ko trdijo, da civiliziran in miren prehod v odprto tržno gospodarstvo ni mogoč brez aktivne vloge države. Toda motijo se, ko povezujejo državo z družbo in ljudi z ljudstvom. Podobno kot liberalci so tudi oni navajeni opazovanja družbenih dogajanj od zgoraj. Po njihovem mnenju je družba prej objekt upravljanja kot pa subjekt samouprave. In če zahodno usmerjen sovjetski liberalizem izraža interese naraščajočega razreda novih sovjetskih podjetnikov in tržno usmerjenih intelektualcev, potem je bistvo konservativnega stališča v tem, da je treba interese starih birokratskih struktur prilagoditi postopku prehajanja v odprto tržno gospodarstvo.

Ena izmed težav je v tem, da niti mladi poslovneži niti zasebna struktura nimajo resne družbene zasnove v sovjetski družbi, ki se je šele prebudila iz spanja in šele sedaj išče rešitve, ki bi utegnile zastopati interese in želje večine. Tako liberalci kot tudi konservativci se bojijo pretiranega »aktiviranja« množic. Tako so besedi »populizem« pripisali negativen pomen in bi raje videli, da bi bila nova sovjetska demokracija zmerna in vodljiva. Če ne želimo pahnuti Sovjetske zveze v državljansko vojno zaradi nespretnega ravnanja z novo, šele pridobljeno svobodo, moramo zagotoviti takšno gospodarsko in socialno politiko, ki bo povsem

demokratična in ki bo zasnovana v interesih družbene večine. Zdi se, da zastareli partijski in državni stroj kljub morebitni bistrosti in predznosti reformistov, ki ga vodijo, ni sposoben uveljaviti takšne politike, saj je bil zgrajen in je tudi dolga desetletja obstajal s povsem drugimi nameni. Največ, kar je mogoče pričakovati od stare države, je to, da ne bo ovirala nastanka novih, demokratičnih institucij moči – v republikah, na lokalni ravni in, končno, v samem centru.

Če bo Sovjetska zveza želela razviti tržno gospodarstvo brez pretiranih družbenih prevratov in se uspešno vključiti v svetovno skupnost, bo morala vsekakor upoštevati dva odločilna pogoja na tej poti: ohranjanje in stopnjevanje demokracije. Demokracija bo sovjetski družbi omogočila, da ostane državna politika pod njenim nadzorom; zagotovila bo družbeno pravičnost, kar naj bi omogočilo, da postane tržni mehanizem sprejemljiv za večino državljanov – pomagala bo Sovjetski zvezi, da pridobi potrebno zaupanje med tujimi partnerji. Demokratičen pristop je očitno zaželen tako z liberalnega kot s konservativnega vidika in predstavlja najboljše zagotovilo pred katastrofo morebitnega udara desnice.

Nič manj pomemben pogoj za prehod Sovjetske zveze v odprto tržno gospodarstvo je popolna demilitarizacija družbe. Slednjo naj bi dosegli z vojaško reformo, s preoblikovanjem obrambne industrije v proizvodnjo za civilne namene, s sporazumi o zmanjšanju orožja – vse to je potrebno, da bi se vzpostavili normalni odnosi z zunanjim svetom, da bi se zmanjšala poraba za vojaške namene, ki močno obremenjuje proizvodne moči države, in da bi se razgradil komandnoadministrativni sistem, ki temelji na vojaško-industrijskem kompleksu.

Demilitarizirana, demokratična sovjetska družba bo veliko bolje pripravljena za popolno udeležbo v svetovni skupnosti. Vendar pa demokratizacija in demilitarizacija sami po sebi ne zadostujeta, da bi sovjetsko gospodarstvo postalo učinkovito v tolikšni meri, da bi bilo odporno proti različnim katastrofam, ki smo jih vajeni iz izkušenj držav tretjega sveta.

Kljub močnemu pretiravanju »patriotov« je treba priznati, da obstaja realna nevarnost, da bi Sovjetska zveza utegnila postati privesek transnacionalnega kapitala, objekt pretiranega izkoriščanja s strani Zahoda kot tudi odlagališče za ekološke odpadke in zastarelo tehnologijo. Kot verjetnejša varianta vključitve v svetovni trg se zdi tista, po kateri naj bi se država povsem umaknila iz gospodarskega življenja in zagotovila popolno svobodo tako tujemu kot domačemu podjetništvu. Takšna inačica bi utegnila povzročiti ostra družbena nasprotovanja ter politične prevrate. Vendar pa: kakšna je verjetnost, da se bo sovjetska država odločila za to pot? Demokracija se stopnjuje in družba bo težko dovolila, da ji politični vodje vsilijo takšne pogoje, ki bi bili zanjo nesprejemljivi. Če bi se državi vsilila avtoritarna, pinočejevska opcija, bi do odcepitve transnacionalnemu kapitalu prišlo po poti korupcije, ki bi se zelo razširila v pogojih »patriotskega« tržnega režima. Ob upoštevanju izkušnje medsebojnega vpliva med avtoritativnimi režimi tretjega sveta in multinacionalnimi družbami je takšen scenarij vsekakor verjeten.

Pri iskanju optimalne, najmanj boleče poti do odprtega tržnega gospodarstva se ne sme fetišizirati ne kapital ne država; povsem je treba opustiti abstraktno formulo »država proti trgu«. Navsezadnje sta tako država kot tudi trg le orodje v rokah ljudi te ali one družbene grupacije. S tem da se osvobaja jarma totalitarizma, bo sovjetska družba povsem sposobna – seveda ob pomoči demokratične države – obvladati močni mehanizem tržnega gospodarstva, in sicer na ta način, da bo trg služil ljudem in ne ljudje trgu. Končno, gospodarska reforma se ne izvaja z namenom, da bi se povrnil prestižni status velesile ali pa da bi se tujemu kapitalu

pomagalo pri iskanju novih trgov. Cilj reforme je v tem, da se izkoristijo prednosti trga in mednarodne delitve dela z namenom, da se izboljša kakovost življenja in, ne nazadnje, rehabilitira naravno okolje.

Toda, ali ne gre za utopijo, ko govorimo o možnosti, da bo sovjetska družba »obvladala« trg, namesto da bi zgolj upoštevala železno logiko ter prenašala žrtve zaradi boljšega jutrišnjega dne? Ne, zdi se, da ima ta družba precejšnje možnosti, da si izbori prostor v svetovnem tržnem gospodarstvu, in sicer na civiliziran in spodoben način ter brez pretirane družbene cene. Kot posledica perestrojke je ta družba prišla do zgodovinsko edinstvenega »trenutka svobode«, ko ima resno priložnost ustvariti institucije, ki bodo izraz njenih interesov in prizadevanj.

Pomen institucij politične demokracije je splošno priznan. Nič manj oziroma še bolj pomembna za dejanski prehod v odprto tržno gospodarstvo je gospodarska demokracija, ki omogoča vsem članom neke družbe dostop do sprejemanja gospodarskih odločitev.

Gospodarska demokracija pomeni predvsem prenos lastništva in nadzora nad proizvodnimi sredstvi na same proizvajalce – ne le na menedžerje, temveč tudi na uslužbence. Takšna oblika privatizacije je za družbo zelo sprejemljiva, in sodeč po izkušnjah nekaterih držav (med drugimi tudi Sovjetske zveze), obeta dobre gospodarske rezultate. Obstajajo tehtni razlogi za prepričanje, da so takšne oblike lastništva in nadzora povsem združljive z bolj tradicionalnimi oblikami, ki še vedno prevladujejo v svetovnem gospodarstvu.

Gospodarska demokracija pomeni tudi učinkovit nadzor kakovosti izdelkov s strani potrošnikov. Očitno je, da zgolj konkurenčnost ne zadostuje, da bi se potrošniku zagotovil izdelek visoke kakovosti, ki ne ogroža njegovega zdravja. Delovanje trga je treba dopolniti z učinkovitimi predpisi, ki bodo zaščitili interese potrošnika.

Gospodarska demokracija se kaže tudi v tem, da bi lokalne oblasti kot tudi organi samouprave morali imeti široka pooblastila glede spodbujanja in urejanja zasebne gospodarske aktivnosti. K navedenemu je treba dodati še učinkovito oblast, ki bo sposobna privabiti tuji kapital in s tem zadovoljiti družbene potrebe.

S tem da liberalci opisujejo svetovno gospodarstvo kot mravljišče, desno krilo pa ga primerja z džunglo, za obe metafori velja, da vsebujeta kanček resnice. Če se je Sovjetska zveza odločila, da bo odprla svoje gospodarstvo, se ne sme bati svoje udeležbe na svetovnem trgu; prav tako ne sme imeti iluzij glede dejavnikov, ki tvorijo gospodarsko moč. Transnacionalni kapital je pomembna in mogočna reč, ki lahko državi zagotovi velike koristi, zato je treba razmerja, ki zadevajo uveljavitev kapitala, opredeliti jasno; pogoji morajo biti realni in morajo na primeren način izražati interese razvoja države. Vendar pa je stara sovjetska država, ki naj bi obstajala predvsem zato, da bi ščitila našo družbo pred svetovnim imperializmom, kaj slabo opremljena za svojo novo vlogo – vlogo varovanja sovjetskih nacionalnih interesov v globalnem gospodarstvu.

V preteklosti si je ta država zelo prizadevala, da bi zagotovila gospodarsko neodvisnost SZ. Njeno poslanstvo je bilo predvsem politično ne glede na gospodarsko ali družbeno ceno takšne usmeritve. Danes, ko naj bi bilo njeno poslanstvo v tem, da vzpostavi soodvisnost med SZ in zunanjim svetom na temeljih obojestranske koristi, utegne avtarkična in protekcionistična tradicija te države povzročiti velike izgube. Kot primer navajamo, da je v osemdesetih letih Sovjetska zveza porabila ogromno denarja, da bi dohitela Zahod v proizvodnji mikroročunalnikov. Resda so si v tem primeru na široko pomagali s tujimi izkušnjami, vendar pa je bila osnovna zamisel programa kompjuterizacije formulirana na način, ki je zelo podo-

ben programom industrializacije v tridesetih letih, in sicer: nekaterih stvari se lahko naučimo ali pa jih kupimo tudi v tujini, toda najpomembnejše delo bomo opravili sami, v sovjetskih tovarnah in pod vodstvom sovjetskih vladnih ustanov. Čeprav je bila država razmeroma velikodušna pri zagotavljanju sredstev za visoko tehnologijo, je bil učinek dokaj žalosten – vrzel, ki obstaja med SZ in razvitimi državami glede ravni dosežene računalniške tehnologije, se povečuje, hkrati pa se večji del državnih potreb po računalnikih pokriva z uvozom. Edini pravi zmagovalci so tiste birokratske grupacije ter njim pripadajoče raziskovalne ustanove, ki jim je na tej podlagi uspelo priti do ustreznega deleža v nacionalnem bogastvu.

V novih razmerah delovanja država ne bi smela zavzeti birokratsko-merkantilističnega pristopa. Pomembnejše je, da ustvari optimalne pogoje za investiranje kapitala, lastnega in tujega, v sovjetsko gospodarstvo, ki je sedaj postalo sestavni del svetovnega gospodarstva. Zvezna oblast bi morala zastaviti osnovne parametre politike sovjetske integracije v svetovno skupnost, pri čemer bi morala republikam, lokalnim oblastem kot seveda tudi podjetjem priznati pravico, da se samostojno pogajajo o posameznih poslih. Kar je še posebej pomembno, je to, da bi se zvezna oblast morala pogajati z drugimi državami in z mednarodnimi organizacijami o pogojih uvoza kapitala v SZ, prav tako pa tudi o splošnih pogojih, ki urejajo pretok kapitala.

Nezaustavljiva procesa razvoja trga in vključevanja v svetovno gospodarstvo lahko čez nekaj desetletij spremenita SZ v gospodarsko velesilo. Toda, če se bo ta postopek slabo izvajal, lahko povzroči prevrate, ki jih bo mogoče primerjati z dogodki iz leta 1917. Situacija narekuje izjemno visoko stopnjo modrosti in državniške spretnosti sovjetskega vodstva, prav tako pa tudi skrajno odgovornost in previdnost vodilnih zahodnih sil. V interesu slednjih ni več destabilizacija Sovjetske zveze, ki je opustila politiko konfrontacije z Zahodom in komaj čaka, da se ponovno vključi v mednarodno skupnost.

Prevod: B. Hočevár-Frantar

ANTON BEBLER

»JLA« pred izzivom politične demokracije

Prehod od enostrankarskega avtoritarnega sistema (nekoč diktatorsko-oligarhične, v zadnjem desetletju pa oligarhične podzvrsti) k demokratičnemu, tekmovalnopluralističnemu političnemu sistemu je v zadnjih dveh letih ena od osrednjih razsežnosti sprememb v jugoslovanskem prostoru. Ta prehod je bil dolgo blokiran in je še vedno le delno opravljen na zvezni ravni.

Zaradi te blokade in zelo neenake pripravljenosti posameznih družb oziroma dežel na ozemlju Jugoslavije so se preboji v navedeni smeri nujno zgodili na ravni republike in najprej na severozahodu zvezne države. Zaporedje pri legalizaciji večstrankarskega pluralizma in izvedbi prvih svobodnih tekmovalnih volitev po dolgih desetletjih – zaenkrat še vedno le na ravni republik – je imelo več daljnosežnih posledic. Eden od pomembnih dejavnikov jugoslovanske krize v zadnjih sedmih-osmih letih je bil »JLA« oziroma njena profesionalna starešinska, še posebej višja oficirska in generalska sestava. Ta večdesettisoča in zdaleč največja, najdražja in najbolj oborožena skupina v zveznem uradništvu je vseskozi igrala in še danes igra pomembno vlogo v konservativnem realsocialističnem in centralističnem bloku političnih sil v Jugoslaviji. Aktivno nasprotovanje »Organizacije ZKJ v JLA« legalizaciji političnega pluralizma in svobodnim večstrankarskim volitvam vse do začetka zadnjega in neslavnega kongresa ZKJ 20–21. januarja 1990, je nedvomno močno krepilo reakcionarno blokado na zvezni ravni in tako pospešilo razkroj zvezne države po republiških, nacionalnih in konfesionalnih šivih. Sila, ki svoje vedenje sebi in drugim razlaga kot nesebično obrambo in reševanje Jugoslavije, je politični obstoj te države naravnost ogrozila. Njeni »podvigi« na Kosovu, Hrvaškem in nedavno tega v Sloveniji so dokončno izključili preživetje SFRJ v njeni sedanji ozemeljski obliki.

Ta paradoks je neposredno povezan s socialno in političnoideološko naravo »JLA«, tako kot so jo jugoslovanski komunisti pod Titovim dolgoletnim vodstvom udejanili in razvili.

Izvor »JLA« in njeno mesto v monističnem realsocialističnem sistemu druge Jugoslavije

Povojni profesionalni starešine in stalna zvezna vojska – »Jugoslovanska ljudska armada« ali JLA – so, kot pravijo uradni viri, nastali iz »Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije« in »partizanskih odredov«. Prvi partizanski odredi ter krajevna in pokrajinska poveljstva so bili ustanovljeni sredi poletja 1941. leta, medtem ko je do prvih resnejših spopadov z okupatorjem in lokalnimi *kvislingi* prišlo v začetku jeseni 1941. leta. Ne glede na navedeno pa »dan JLA« (v 70-ih letih preimenovan v »dan oboroženih sil«) uradno praznujejo 22. decembra.

Ta dan se navezuje na ustanovitev »Prve proletarske brigade« v Rudu (Bosna). Dejansko je bila ustanovljena dan poprej, t.j. 21. 12. 1941. Brigado je ustanovil Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije le v soglasju z vrhovnim partizanskim poveljstvom. Titov namen je bil, da brigada postane vzor vsem drugim partizanskim enotam na tleh Jugoslavije. (Skupaj je bilo ustanovljenih dvajset »proletarskih« brigad.) Ustanovitev brigade je bila tudi Titovo darilo Josifu Stalinu ob njegovem rojstnem dnevu (odtod tudi izbor dneva ustanovitve). Enota je bila zamišljena kot boljševiška ter monolitna v duhu in podobna »udarnim« enotam sovjetske Rdeče armade. To je bila po vojaški plati priprava za skorajšnjo sovjetizacijo povojne Jugoslavije in njeno vključitev v razširjeno Sovjetsko zvezo. Zaradi tega so bila brigadi dodeljena boljševiška znamenja, ki niso imela nič skupnega z Jugoslavijo in tradicijo, simboli in podoba predvojne jugoslovanske vojske – rdeča zastava s srpom in kladivom; rdeča zvezda na kapah borcev, izdelanih po vzoru ruskih »pilotk« (in poimenovanih »titovk«); pozdrav s stisnjeno pestjo; številne ruske boljševiške pesmi in marši ter ruske narodne melodije. Brigada naj bi bila tudi razredno osveščena, po poreklu njenih članov plebejska in narodno mešana s partizani iz vseh krajev Jugoslavije. S tem da se bojujejo z ramo ob rami, naj bi partizani premagali globoke razprtije v jugoslovanski družbi, ki so nastale kot posledica nacionalnih, jezikovnih, kulturnih in verskih razlik, ter pomagali izoblikovati »novega človeka«. Titova strategija ponovnega združevanja Jugoslavije se je povsem očitno izražala v osnovnih značilnostih brigade: uveljavitev po poreklu tuje nadnacionalne marksistično-leninistične ideologije, ateizma in neteritorialnega novačenja vojakov in starešin.

Tako zamišljena in v prvih povojnih letih dokončno oblikovana jugoslovanska vojska je postala ne le pravi izraz, temveč tudi eno izmed najbolj pomembnih in aktivnih orodij za nasilno vzpostavitev in uveljavitev novega monističnega političnega reda. Kot v drugih vzhodnoevropskih »ljudskih demokracijah« s komunističnim vodstvom je tudi novi jugoslovanski politični sistem posnemal naslednja pomembna načela, ki jim je četrto stoletja pred tem sledila Sovjetska zveza:

- v vojski je uradno vzpostavljen vsiljeni monopol marksistične ideologije, ki jo je zagovarjala vladajoča in od leta 1946 edina dovoljena partija;
- na vojaškem področju je politiki uspelo zagotoviti primat, ki je močnejši od tistega, ki ga ima na Zahodu – ne le v smislu prvenstva najvišjih civilnih politikov nad poklicnimi vojniki, temveč, kar je še bolj pomembno, v smislu prevlade političnih pogledov nad vojaškimi tudi znotraj oboroženih sil;
- odkrita in uradna politizacija vojaških oseb;
- vključevanje poklicnih vojakov v politični sistem države skozi (skoraj) obvezno članstvo v vodilni komunistični partiji (KPJ – ZKJ).

Kot v vseh drugih vzhodnoevropskih »ljudskih demokracijah« je bilo tudi v Jugoslaviji izražanje političnih mnenj vojakov omejeno s stališči njihovih nadrejenih, z močnim in togim centralizmom, pa tudi s prevladujočimi predpisi. V skladu s sovjetskim zgledom so jugoslovanski komunistični voditelji več kot štiri desetletja izvajali naslednje:

- a) prepovedali so delovanje v vojski vsem organizacijam, razen KPJ – ZKJ in njene mladinske transmisije;
- b) najvišjim državnim predstavniškim telesom (zakonodajnim skupščinam) in partiji (kongresom) niso dovolili več kot zgolj simboličen in povsem neučinkovit nadzor nad vojsko;

c) strogo so omejili količino in kakovost ustreznih javnih informacij v zvezi z obrambo in vojsko, s čimer so onemogočili vsako resno javno razpravo o teh vprašanjih.

Titova Jugoslavija je postala in več desetletij ostala dosti bolj avtoritarna država, kot je bila predvojna monarhija.

Zaradi krepitve avtonomije vojske, prisotne že več desetletij in povsem jasne po letu 1980, ter njenega relativnega oddaljevanja od civilnih elit je vojska po njenem lastnem zaznavanju čedalje bolj postajala samozvani čuvaj Jugoslavije, njenega centralističnega ogrodja in čedalje manj poslušno orodje obstoječega režima. Gre za dejstva, ki jih bolj ponazarjajo nepisana pravila pričakovanega ravnanja vojske kot pa veljavni zakoni in pravila. Ta vsebujejo ostre omejitve z ustreznimi sankcijami za vse vojaške osebe, ki odkrito izražajo svoje mnenje in stališča do protislovnih družbenih in političnih dogajanj, ne da bi pred tem počakali na mnenja in stališča vodilnih civilnih politikov. Obseg legitimne in dopustne politične razprave je bil vedno bolj omejen znotraj jugoslovanske vojske kot pa na civilnem področju. Od poklicnih vojakov se je pričakovalo, da se vzdržijo javnih političnih opredelitev, ko so med posameznimi skupinami civilnih politikov obstajale očitne razlike, in sicer vse dotlej, dokler ena izmed skupin ni prevladala. Ne glede na navedeno pa so se v Jugoslaviji pojavili odkloni, pa tudi jasne kršitve naštetih nepisanih pravil, še zlasti pa odkar se je poglobila politična kriza. Medtem ko so jugoslovanski poklicni starešine več desetletij predstavljali odličen primer političnega monizma, so postali s časom samosvoj del vse bolj zapletene jugoslovanske družbe oziroma družb.

Jugoslovanski poklicni starešine kot izraz družbene raznovrstnosti

Vsaka vojska izraža družbeno kompleksnost, pa čeprav vedno nepopolno in popačeno. Zaradi selektivnosti vojske pri novačenju kandidatov za poklicne starešine je očitno, da le-ta ne more verno izražati družbe z vidika starosti, izobrazbe, fizičnih sposobnosti ali zdravja. Zaradi različnih družbenoekonomskih, političnih in drugih razlogov ter uradne (pogosto neobjavljene) selektivnosti poklicni vojaki ne izražajo verno realne strukture prebivalstva glede na spol, družbeno, rasno, etnično, nacionalno, kulturno, versko, mestno oziroma podeželsko pripadnost itd. Mnoge izmed naštetih razsežnosti so politično obarvane, saj so odvisne od političnih vrednot, stališč, nagnjenj, izročil, delovanja parapolitičnih in političnih skupin itd. Navedeno je držalo tudi za armade v vzhodnoevropskih državah v obdobju komunističnih vladavin, čeprav jih je uradna propaganda vztrajno predstavljala kot »ljudske«. Vojska naj bi zvesto izražala strukturo »socialistične« družbe, kar se je vsekakor tolmačilo kot zelo pozitivno. V tem kot tudi v drugih pogledih naj bi bila tudi JLA »zgodovinsko nova zvrst vojske«, ki je domnevno superiorna in bolj demokratična, kot so armade v zahodnih »buržoaznih« državah. Vendar pa je jugoslovanska stvarnost bolj zapletena od teh poenostavljenih propagandnih parol.

Titov režim in jugoslovansko vojaško vodstvo sta vztrajno zatrjevala, da med JLA in nekdanjo jugoslovansko kraljevo vojsko ni nikakršne kontinuitete. Dejansko pa prekinitev ni bila ne takojšnja in ne popolna. Povojna jugoslovanska armada ni podedovala le številnih vojaških naprav in vojašnic (številne izmed teh so bile zgrajene v času kraljevine Srbije in Črne gore, Avstroogrske in otomanskega cesarstva – torej pred ustanovitvijo Jugoslavije). Povojna jugoslovanska vojska je

prevzela več tisoč predvojnih oficirjev in podoficirjev. Nekateri izmed njih so zasedali visoke položaje v Titovem Vrhovnem štabu, med drugimi Arso Jovanović, načelnik štaba med vojno, in Velimir Terzić (oba sta bila Črnogorca). Ti poklicni jugoslovanski častniki so precej prispevali k obnovitvi nekaterih, tudi negativnih lastnosti kraljeve vojske iz predvojnih časov. Med temi so bile tudi značilnosti, ki so jih predvojni jugoslovanski komunisti svojčas ostro napadali – eksteritorialno novačenje in razporeditev nabornikov in poklicnih starešin, formalizem, napihnenost in nekritičnost do sebe, nestrpnost do nekonvencionalnih političnih in kulturnih pojavov, »moški šovinizem«, sistematične kršitve temeljnih svoboščin in političnih pravic vojakov itd. V letih 1944–45 je jugoslovansko vodstvo začelo graditi novo stalno vojsko s podoficirji in oficirji, ki so bili heterogeni glede na družbeno poreklo, izobrazbo in poklic.

V poklicnih vojaških vrstah je bilo v obdobju pred letom 1941 precej častnikov z zelo skromnim družbenim poreklom. Vendar pa je bilo tudi nekaj oficirjev in generalov, ki so bili osebno povezani s predvojnimi bogataši (nemalokrat preko žena) in ki so se vključili v novo vojsko. Leta 1945 je bilo mogoče najti med poveljniki, pa tudi generali jugoslovanske vojske komaj pismene nekdanje kmete, delavce in obrtnike z ene strani in visoko izobrazbene predvojne generalštabne oficirje z druge strani. V letih 1945–46 je jugoslovanska vojska vključevala nekdanje častnike predvojne kraljeve vojske (partizanom so se priključili med vojno ali pa so po vojni prišli iz ujetniških taborišč tretjega rajha); nekdanje veterane španske državljanske vojne; nekdanje navadne borce, ki so napredovali v oficirske čine med vojno (daleč najbolj številna skupina); oficirje iz jugoslovanskih enot, ustanovljenih v SZ, Severni Afriki, na Bližnjem vzhodu in v Italiji pod pokroviteljstvom zaveznikov – z njihovim orožjem in podporo; nekaj oficirjev iz vrst oboroženih sil zaveznikov in na novo povišane oficirje iz oficirskih šol, ustanovljenih v letih 1945 in 1946.

Kot drugod po Vzhodni Evropi je tudi Titov režim posebno vztrajno skrbel za socialno, ideološko in politično *homogenizacijo oficirjev*. Ta politika je potekala hkrati z družbeno preobrazbo, ki jo je izvajala KPJ. Nekdanji razredi posestnikov so bili delno ali v celoti razlaščeni. Zoper potomce nekdanjega izkoriščevalskega razreda, ki bi morda hoteli vstopiti v vojaške šole, so izvajali odkrito diskriminacijo, medtem ko so množični vstop plebejcev izrazito podpirali in pozdravljali. Kombinacija vsiljenih sprememb v civilni družbi in selektivne kadrovske politike v vojski je že kmalu dala zaželene rezultate. V vrstah podoficirjev in oficirjev so začeli močno prevladovati sinovi iz družin revnih kmetov, tovarniških delavcev in nižjih uslužbencev. Navedeni proces imenujem *plebeizacija* starešinske sestave JLA.

S splošnim upadanjem kmečkega stanu se je tudi v JLA s časom znižal odstotek kmečkih sinov; vendar neenakomerno in z zamudo ene generacije. Namesto njih so prišli sinovi prve generacije delavcev (kmečkega porekla) ter sinovi napol delavcev napol kmetov. Gledano statistično je takšen razvoj dogodkov dvignil zastopanost skupine delavskih sinov. Ker je bil z ideološke plati takšen razvoj dogodkov močno zaželen, je uradna statistika po vsej verjetnosti pretiravala s temi odstotki in s to kategorijo manipulirala npr. pri starešinah mešanega izvora.

Struktura jugoslovanskih starešin se *ne ujema s strukturo* prebivalstva, vendar pa pri tem veljajo drugačne značilnosti kot za predvojno vojsko. Za sedanjo strukturo vojske je značilna nižja zastopanost izobražencev in socialno privilegiranih slojev. Nekoč je bilo to v skladu z željami novega vladajočega razreda, kasneje zaradi lastnega izbora obravnavanih skupin. Tako kot predvojni višji sloji tudi nova jugoslovanska elita ni bila zainteresirana, da bi svoje sinove pošiljala v voja-

ške šole in akademije. Slabše zastopani, pa vendarle prisotni med poklicnimi vojaki so bili sinovi srednjih in nižjih uradnikov ter uslužbencev. Takšna splošna slika se je začela postopoma spreminjati sredi 60-ih let. Ko je naletela na težave pri iskanju dobrih kandidatov za JLA, so organi olajšali pogoje za sprejem ter je začela privabljati sinove nižjih uradnikov, razumnikov, oficirjev in podoficirjev, otroke brez staršev kot tudi otroke iz razbitih ali neurejenih družin. Hkrati so olajšali napredovanje podoficirjev z zelo skromno izobrazbeno ravni v oficirske čine.

Proces homogenizacije je tudi povzročil, da so jugoslovanski poklicni starešine v nekaterih pogledih postali družbeno manj reprezentativni, kot so njihovi kolegi na Zahodu. Tu kaže predvsem opozoriti na prisotnost žensk v vojaških vrstah. Med NOV so ženske predstavljale približno 6% celotnega števila partizanov, uradni viri pa celo navajajo 12%. V maju 1945 je bilo v JLA približno 2000 žensk z oficirskimi čini (večinoma so v rezervi). Že na začetku leta 1944 se je Narodnoosvobodilna vojska začela homogenizirati tudi glede na spol. Hitro je postala podobna drugim vzhodnoevropskim armadam po tem, da je izključila veliko večino žensk iz vojaških vrst. Delež žensk med oficirji JLA je padel pod desetinko odstotka, ostal pa je viden med medicinskimi sestrami, bolničarkami in nekvalificiranim civilnim osebjem. Poklicni starešine jugoslovanske vojske so postali sorazmerno bolj reprezentativni glede na nacionalno sestavo vojske. K takšnemu razvoju so veliko prispevale družbene spremembe. Pomembni geopolitični in populacijski premiki med drugo svetovno vojno in takoj po njej so povsem (ali skoraj povsem) odpravili precej veliko nemško manjšino, zmanjšali število Italijanov, Židov inčasno tudi Romov. Posledično je Jugoslavija začasno postala nacionalno manj heterogena država, z večjim deležem Slovanov v celotnem prebivalstvu. Ta trend se je obrnil šele v šestdesetih letih – z demografsko eksplozijo med albanskim prebivalstvom v Jugoslaviji.

Kljub vzvišenim izjavam o »proletarskem internacionalizmu« in o enakosti državljanov je nova jugoslovanska vojska nadaljevala, pa čeprav v nekoliko spremenjeni obliki, s politiko izključevanja ali nesorazmerne zastopanosti narodnih in etničnih manjšin. Čeprav tovrstni ukrepi niso bili nikoli uradno objavljeni, so vendarle obstajali. Diskriminacijski ukrepi že več desetletij veljajo za pripadnike manjšin, povezane z narodi, ki so živeli v politično sovražnih ali potencialno sovražnih zahodnih ali prozahodnih državah (Nemci, Italijani, Turki, Grki, Židi), v drugih vzhodnoevropskih državah (Madžari in Albanci) kot tudi za Rome.

Podpovprečna zastopanost narodnih manjšin med poklicnimi starešinami JLA je posledica več dejavnikov – diskriminacija je le eden izmed teh. Pomembno vlogo so imeli tudi podpovprečna izobrazbena raven (kar še zlasti velja za Rome in Albance), jezikovne in kulturne ovire, »tradicionalen« odpor samih pripadnikov manjšin, v nekaterih primerih tudi nezadostna materialna spodbuda, pomanjkanje interesa etničnih manjšin kot tudi uradne oblasti za spremembo starih vzorcev.

Jugoslavija je ena izmed redkih držav, v katerih je predpisano načelo sorazmerne zastopanosti v strukturi poklicnih vojakov, edinstvena pa je po tem, da so navedeno načelo povzdignili na raven ustavne obveznosti oboroženih sil. 242. člen zvezne ustave SFRJ namreč določa:

»Pri sestavi starešinskega kadra in postavitvah na višje poveljniške in vodilne položaje v jugoslovanski armadi velja načelo čim bolj sorazmerne zastopanosti republik in avtonomnih pokrajin.«

Iz besedila jasno izhaja, da je JLA naloženo, da čim bolj upošteva sorazmernost sestave vojaških oseb, še zlasti na višjih položajih (generalski rang). V Jugosla-

viji se sorazmernost številčne zastopanosti po republikah in pokrajinah ne ujema s sorazmernostjo glede na nacionalno pripadnost. V praksi so navedeno pravilo uporabljali le približno za slovanske narode, pa je bilo kljub temu predmet stalnih kritik s strani nadpovprečno zastopanih skupin. Zaradi različnih objektivnih okoliščin – zelo neenakomerne ravni gospodarskega razvoja, razlik v cenah in plačah, zelo neenakomerne stopnje brezposelnosti, različnega položaja, ki ga vojska uživa v javnosti itd., kakor tudi zaradi manipuliranja v kadrovskih službah JLA, ni nikoli povsem uresničila omenjenega ustavnega določila. Najmanj odstopanj od tega določila je bilo do l. 1991 v generalskih vrstah, medtem ko so bili med oficirji in podoficirji vedno močno nadpovprečno zastopani Srbi, Črnogorci in nacionalno mešani, a srbsko govoreči Jugoslovani. Iz teh treh skupin je bilo l. 1990 okoli 70% aktivnih generalov JLA (ali skupaj 103); 81% polkovnikov; 77% podpolkovnikov itd. V strukturi poklicnih vojaških starešin so bili vedno premalo zastopani Hrvati, Slovenci in neslovanske »narodnosti« (narodne manjšine), kot so etnični Albanci, Madžari kakor tudi Cigani (Romi) in Vlahi, ki jih uradno niso priznali niti kot »narodnosti«. Ta razporeditev je razvidna iz naslednje tabele:

Tabela 1: Nacionalna sestava jugoslovanskega prebivalstva (1981), profesionalnih oficirjev in podoficirjev (1981) in nabornikov (1989)

Narodi in »narodnosti«	% prebivalstva (a)	% poklic. voj. kadra (b)	(b) kot % (a)	% med naborniki
– »Črnogorci«	2,5	6,2	248	2,48
– Hrvati	22,1	12,6	57	18,52
– Makedonci	5,8	6,3	108	6,11
– Muslimani	8,4	2,4	28	12
– Slovenci	8,2	2,8	34	7
– Srbi	39,7	60,0	151	31
– Albanci	6,4	0,6	9	9
– Madžari	2,3	0,7	30	1
– Nacionalno neopredeljeni				
»Jugoslovani«	1,3	6,7	515	7
– drugi	3,3	1,6	48	6

Vir: *Podružbljanje varnosti in obrambe*, 1983–84, RK ZSMS, Ljubljana, str. 18; Odgovor Zveznega izvršnega sveta v Zvezni skupščini 2. 2. 1990. Opomba: Odstopanja med podatki v 1. in 4. koloni so po vsej verjetnosti posledica razlik v postopkih poročanja, ki obstajajo med civilnimi statističnimi uradi in JLA, kot tudi demografskih in administrativnih sprememb v letih med 1981 in 1989.

Favoriziranje Srbov se je v zadnjem desetletju verjetno še povečalo. Pa se je kljub temu JLA pozitivno razlikovala od odkrito diskriminatorjskih in asimilatorjskih armad v sosednji Albaniji, Bolgariji, Romuniji in Grčiji. Najnovejša gonja zoper »izdajalce« ter izstopanje številnih Slovencev in Hrvatov iz vrst JLA sta naredila JLA še bolj nacionalno nereprezentativno. Ta premik pa vsaj odpravlja hipokrizijo »jugoslovanstva« v tej v temelju vedno srbski vojski.

S stališča vladajoče partije je bil očitno najpomembnejši vidik poklicnih starešin *ideološkopolitična homogenizacija*. To je bilo doseženo z vključitvijo skoraj celotnega oficirskega zbora v KPJ–ZKJ v edino stranko, ki je bila dovoljena od leta 1946 naprej in kot taka uzakonjena leta 1963. Oficirji, ki so prostovoljno

vstopili v KPJ, so že leta 1945 predstavljali več kot polovico jugoslovanskih oficirjev. V primerjavi z drugimi vzhodnoevropskimi državami so bile žrtve jugoslovanskih čistk v letih 1948 do 1952 večinoma komunisti, mnogi z zaslugami iz predvojnih in vojnih časov. Vse kaže, da je bila v Jugoslaviji prisilna komunizacija v vojaških vrstah manj razširjena kot v preostali Vzhodni Evropi. Politična homogenizacija nekdanje partizanske vojske je potekala v Jugoslaviji z manjšimi težavami. Njen končni rezultat pa je bil podoben tistemu v drugih »ljudskih demokracijah«, t.j. skoraj popolna komunizacija poklicnih oficirjev.

Pri vzdrževanju dosežene približno 98-odstotne ravni članstva v KPJ-ZKJ so uporabljali metode, ki so jih prevzeli od Sovjetske zveze. Takšna ureditev, pa tudi praksa, v glavnem neobjavljena in zaupna, je vzpostavila jasno političnoideološko selektivnost v poklicnih vojaških vrstah. Ta selektivnost grobo krši ustavna določila (ki jamčijo enakost državljanov ter svobodo vesti in prepričanja) ter mednarodne obveznosti Jugoslavije (prepoved diskriminacije v državnih oz. javnih službah). Glavno sredstvo te selektivnosti je sistematična, množična in groba diskriminacija organov JLA zoper veliko večino prebivalstva Jugoslavije, kadar gre za vstop v vrste poklicnih vojaških starešin.

Poleg tega, da je diskriminirala ženske, je selektivna kadrovska politika JLA iz profesionalnih oficirskih vrst izključevala z redkimi izjemami nečlane KPJ-ZKJ ter znane vernike. V resnici pa jugoslovanska vojska ni bila edina ustanova, ki je tako ravnala. Takšno ravnanje, bolj ali manj dosledno izpeljano, je bilo v starem režimu prisotno tudi v nekaterih civilnih in polvojaških institucijah, ki so bile še posebno občutljive z vidika varnosti, npr. med najvišjimi partijskimi funkcionarji, pripadniki NDV in policije, diplomati, trgovskimi predstavniki v tujini, novinarji itd.

Mehanizmi za zagotavljanje ideološkopolitične homogenosti so delovali že pri vratih vseh jugoslovanskih šol in akademij. Preverjanje politične zanesljivosti in varnostni nadzor kandidatov sta običajno potekala v sodelovanju s civilno državno varnostjo, nekoč pa tudi v stikih s sekretarji partijskih in mladinskih komitejev. Večina kadetov novincev je bila včlanjena v Zvezo komunistov Jugoslavije že ob vstopu v vojaško šolo.

Od poklicnih vojakov se je pričakovalo, da bodo ostali v KPJ-ZKJ do konca življenja ali pa vsaj do upokojitve. Izključitev iz partije je večinoma pomenila odpust iz vojske. Prostovoljni izstopi so bili redki in tisti, ki so izstopili, so se dobro zavedali, kakšne sume so s tem povzročili pri partijskih sekretarjih, varnostnih vojaških oficirjih in njihovih nadrejenih. Izstop iz partije je pogosto povzročil predčasno upokožitev ali pa vsaj premestitev z občutljivih komandnih in štabnih položajev v pomožne službe in položaje.

Ker se je članstvo v partiji tako formaliziralo in postalo neke vrste prisega zvestobe državi in režimu, je izgubilo lastnost pravega kazalnika ideološke opredelitve in političnega prepričanja. Zato je jugoslovansko vojaško vodstvo kot drugod po Vzhodni Evropi začelo uporabljati dodatne neformalne mehanizme, da bi zagotovilo politično zvestobo, zanesljivost kakor tudi moralne in druge ustrezne kreposti med poklicnimi starešinami (nadzor nad alkoholizmom, homoseksualnostjo, odkloni v družinskem življenju itd.). Te naloge so naložili političnim oficirjem in organom vojaške varnosti.

Zadnji vidik ideološkopolitične selektivnosti je zadeval vernike. »Socialistična revolucija« v Jugoslaviji ni odpravila diskriminacije na verski podlagi. Pogosto predvojno diskriminacijo ateistov je le zamenjala še bistveno hujša diskriminacija zoper vernike v večini javnih služb, pa tudi v poklicnih vojaških vrstah. Jugoslovanski komunisti so od leta 1945 dalje sledili sovjetskim v skrajno dogmatskem,

sektaškem in »stalinističnem« odnosu do vernikov, kar je bilo v nasprotju z razmeroma strpno politiko partizanskega vodstva med drugo svetovno vojno. Nekatere partizanske enote so imele tedaj vojaške duhovnike in na nižjih ravneh celo vojaške poveljnike vernike. Javno so praznovali verske praznike. Takšni praksi so sledili odkrita nestrpnost, ateistična indoktrinacija novincev in celo poskusi, da oborožene sile uporabijo za nasilno odpravo vere kot »opija množic«. Dogmatsko boljševidično sektaštvo je nekoliko popustilo v poznih petdesetih letih, ko so bile povsem opuščene nekatere izmed najbolj grobih oblik nestrpnosti. Kljub temu pa se mnenje vojaškega vrha o veri in cerkvi ni bistveno spremenilo. Sestavni del vojaških pravil je še vedno prepoved opravljanja verskih obredov v vojaških prostorih, prepoved vstopa v cerkev ali sodelovanje pri verskih obredih uniformirani vojaški osebi. Do l. 1991 sta veljali tudi prepoved nošenja verskih simbolov ali branja verskih knjig v vojašnicah, prepoved sprejemanja verskih izdaj itd. Če so vojaškega uslužbenca ali podoficirja zalotili pri verskem obredu, so ga kmalu odpustili brez mnogo hrupa. Če so žene vojaških uslužbencev hodile k verskim obredom ali pošiljale otroke v verske šole, je bilo to znamenje, da so tudi njihovi možje sumljivi. To pa jih je utegnilo poriniti na stranski tir pri njihovem napredovanju. Vernost med poklicnimi vojaki so obravnavali kot nespodobno in celo kot varnostno tveganje. V funkcionalnem smislu so izključitev vere iz jugoslovanskih oboroženih sil neformalno opravičevali s potrebo obvarovati homogenost v vojaških vrstah v razmerah večnacionalne družbe ter obstoja številnih kultur in ver preprečevati spopade med vojaškim osebjem zaradi verskih razlogov.

Jugoslovanski poklicni starešine so od leta 1945 dalje doživeli izrazito homogenizacijo z družbenega, izobrazbenega, političnega, poklicnega in drugih vidikov. To homogenizacijo je mogoče pripisati želji nove politične elite, da ustvari brezkonfliktno, množično, brezrazredno in egalitarni socialistično (komunistično) družbo ter monističen politični red. Titova strategija je bila, da se za uresničevanje teh ciljev vojski dodeli aktivna vloga pri preoblikovanju jugoslovanske družbe, hkrati pa naj bi bila vojska poslušno politično orodje v njegovih rokah. Nasprotno uradnim trditvam je plebejska in v glavnem komunistična poklicna vojska v Jugoslaviji le v nekaterih pogledih postala predstavnik »ljudstva«, kot je to veljalo za njihove predrevolucionarne predhodnike. V mnogih pogledih so jugoslovanski poklicni vojaki danes družbeno manj reprezentativni in manj ustrezajo izvirni socialistični zamisli o bodočnosti vojske, kot so njihovi kolegi na Zahodu. Uradno sankcionirana diskriminacija na političnoideološki, verski in spolni podlagi kot tudi omejene politične pravice vojaškega osebja so v nasprotju z nekdanjimi zahtevami KPJ v predvojni Jugoslaviji in z uradno razglašeni demokratičnimi in socialističnimi načeli in veljavnimi ustavnimi normami.

Stališče in vedenje jugoslovanskih poklicnih vojakov do političnega pluralizma

Pri obravnavanju dilem v zvezi z družbenimi, gospodarskimi in političnimi spremembami, s katerimi so se srečevale armade evropskih socialističnih držav, je v marsičem najbolje proučevati jugoslovanske podatke kot pa podatke iz drugih realsocialističnih držav. Z ene strani je jugoslovanska vojska dolgo s ponosom zatrjevala, da v svojih političnih stališčih ni blokovsko ovirana. Z druge strani pa se je antipluralistična ideologija vsadila v vrste jugoslovanskih poklicnih vojakov globlje kot na Poljskem, Češkoslovaškem in Madžarskem, saj so partizani sprejeli boljševidem prostovoljno in ta ni imel priokusa tuje prevlade. Politična avto-

nomija, ki jo je uživala jugoslovanska vojska, se je izražala tudi v obstoju samostojne (v bistvu marksistične) vojaške politične stranke (»Organizacije ZKJ v JLA«). Navedena dejstva so pripeljala do položaja, edinstvenega v svetu. Do novembra 1990 je nekdanja vladajoča Zveza komunistov Jugoslavije več mesecev obstajala le še v zvezni armadi in v najmanjši od jugoslovanskih republik Črni gori (ni slučajno, da je ta med starešinami jugoslovanske vojske močno nadpovprečno zastopana). Relativna odprtost sredstev javnega obveščanja ter političnega življenja v Jugoslaviji se je izražala v čedalji večji pogostosti samostojnih izjav, ki so prihajale iz vrst aktivnih poklicnih vojaških oseb (ali nedavno upokojenih generalov) in ki so se nanašale na odprta politična vprašanja. Vsebina teh izjav je bila bolj jasno razumljiva in tudi bolj raznovrstna kot drugod. Stališča jugoslovanske vojske do vprašanja reform je povsem mogoče primerjati z javno izraženimi civilnimi izhodišči (predvsem z izhodiščem ZKJ ter z izhodišči srbske in slovenske ZK).

Pravi politični pluralizem in vsenarodno poslanstvo oboroženih sil sta nezdržljiva s simbiozo med vojsko in njenim poklicnim bistvom z ene strani ter katero koli politično stranko z druge strani. Ker je takšna simbioza z vladajočo partijo do pred kratkim obstajala v vseh vzhodnoevropskih državah, je politična pluralizacija zastavila precejšnje število težkih vprašanj tako pred poklicnimi vojaki kot pred komunističnimi partijami v državah.

Ločitev komunistične partije od države, zagotovitev enakosti med državljanji, uveljavitev pravne države ter uvedba tekmovalne politične demokracije so zahtevale precejšnje število daljnosežnih sprememb v političnem sistemu znotraj oboroženih sil ter v civilno-vojaških odnosih:

- prerez popkovine med vodilno komunistično partijo, oboroženimi silami in njenimi poklicnimi vojaki; črtanje številnih ustavnih in zakonskih določil, ki se nanašajo na obrambo; razpustitev političnih uprav in njim ustreznih oddelkov in teles; ukinitvev ali radikalna sprememba pristojnosti vojaških političnih oseb; razpustitev partijskih organizacij, komitejev in celic v vojski ter odstranitev poklicnih partijskih delavcev iz oboroženih sil; opustitev partijskih dejavnosti ter drugih aktivnosti, povezanih z delom partije – poslej naj to ne bi bile več uradne dejavnosti vojske, ki se financirajo z davki občanov; ukinitvev zastopstva vojaških oseb v partijskih telesih; ukinitvev obstoječih vezi med političnimi (partijskimi) vojaškimi uslužbenci, vojaško varnostno službo, vojaškimi tožilci in vojaškimi sodišči; temeljita reforma sistema vojaškega izobraževanja ter učnih načrtov vojaških šol;

- ukinitvev monopola ter drugih privilegijev, ki jih je imela vladajoča partija znotraj vojske; dovoljenje vsem zakonitim političnim strankam in združenjem, da imajo med svojimi člani tudi vojaške osebe (ali pa prepoved članstva poklicnih starešin v kateri koli stranki); opustitev izrabljanja splošne vojaške obveznosti za partijsko novačenje; opustitev indoktrinacije vojaškega položaja za podpiranje katere koli stranke in za doseganje njenih ciljev; opustitev in znotraj oboroženih sil prepoved vseh oblik diskriminacije na političnoideološki osnovi (predvsem, kadar gre za vero in za tiste, ki niso člani partije); ustrezna sprememba meril za vpis v vojaške šole, za zaposlitev in za napredovanje v službi;

- vzpostavitev jasnih pravil o načinu umika oboroženih sil kot institucije iz političnega tekmovanja za oblast; prepoved posebnega razmerja med oboroženimi silami in katero koli politično stranko; vzpostavitev nedvoumnih in jasnih pravil za politično izražanje vojaških oseb; jasna podreditve vojske dejanskemu skupščinskemu nadzoru; ponovna opredelitev pojmovanja vojaškega profesionalizma ter omogočanje, da se vojaška oseba politično udejstvuje le zasebno, če sploh, zunaj delovnega časa in zunaj vojaških prostorov; izrecna prepoved članstva v partiji

nekaterim kategorijam vojaških starešin (kadrovskim in varnostnim uslužbencem, tožilcem, sodnikom itd.), z namenom da se onemogoči partijsko favoriziranje znotraj vojske; v skladu z notranjimi političnimi kadrovskimi spremembami naj bi na položaje obrambnih ministrov imenovali civilne politike.

Pluralistična demokracija nujno zahteva, da se oborožene sile »nevtralizirajo« v okviru ustavne ureditve. Poklicni starešine se morajo odstraniti iz aktivne strankarske politike, iz opravljanja parapolijskih funkcij, njihovo delovanje pa se mora usmeriti v poklicne vojaške zadeve. Z demokratičnim konsenzom se razumejo ustrezna stopnja javne obveščenosti, javne razprave in skupščinski nadzor. V evropskem okolju politično demokracijo razumejo tudi tako, da mora biti uzakonjena možnost ugovora vesti zaradi verskih ali drugih razlogov, mora se dopustiti sindikalno organiziranje vojaškega osebja. Uvajanje pluralistične politične demokracije navadno pomeni precejšnje ali celo radikalne spremembe v številnih zakonih, ki urejajo področje oboroženih sil; spremembo simbolov in slovesnosti (vključno s spremembo prisege in uradnih praznikov) kot tudi spremembe v vojaškem sodstvu in varnosti, kadrovski politiki itd.

Demokratizacija in pluralizacija jugoslovanske politike, pojav opozicijskega tiska in opozicijskih skupin ter združen v in zunaj sistema vladajoče ZKJ so se začeli pospešeno uveljavljati leto ali dve po smrti maršala Tita (1980). Pomembna sestavina novih opozicijskih dejavnosti, še zlasti v severozahodni republiki Sloveniji, so bile javne in pogosto ostre kritike na račun nekaterih vidikov obrambne politike države ter nekaterih dejanj in izjav iz najvišjih generalskih vrst.

Oživiljanje *de facto* legalizirane opozicijske politike, ki jo je od leta 1946 dalje s policijskimi metodami zatiral Titov režim, je vzbudilo globok nemir v vojaškem vrhu »JLA«. Njihovega kritičnega odnosa do demokratizacije in pluralizacije v Jugoslaviji ni težko razumeti. Dezintegracija realsocialističnega sistema in Titovega kulta osebnosti je ogrozila obstoj Jugoslavije v obliki, ki jo je zapustil diktator. Rušenje ideoloških in centralistično-avtoritarnih temeljev je postavilo v ospredje vprašanje o institucionalni in politični usodi JLA. Postopek demokratizacije je očitno ogrozil več pomembnih elementov družbenega in političnega položaja poklicnih vojakov. Odpravil je avro svetosti in nezmotljivosti jugoslovanske vojske in omogočil legitimno javno kritiko, ki se je ponekod prevesila celo v klevetanje in neutemeljene obtožbe. Postopek demokratizacije je sovpadel s poglobljanjem gospodarske krize in z naraščajočimi napetostmi med republikami in pokrajinama ter nacionalnimi, etničnimi in verskimi skupnostmi. Hude gospodarske težave in visoka inflacija so prisilile k precejšnjemu zmanjšanju porabe sredstev za obrambne namene in odložile nekatere (pretirano ambiciozne) projekte za izdelovanje novih orožij ter znižale realne dohodke vojaških oseb. Zelo pomembno je tudi to, da so se napetosti med nacionalnimi in verskimi skupnostmi začele pojavljati tudi v vojaških vrstah.

Vojaško vodstvo na čelu s tedanjim zveznim sekretarjem za ljudsko obrambo Brankom Mamulo je našete večdimenzionalne in zelo vznemirljive dogodke navidezno ignoriralo ter pri tem odklanjalo možnost prilagajanja stalne zvezne vojske novim političnim razmeram v državi. V nasprotju z novim vetrom, ki je prinašal liberalizacijo, pluralizacijo, »detitoizacijo« in večjo politično strpnost, je armadni vrh izvajal politiko še večje politične in družbene osamitve vojske, poostrene ortodoksne indoktrinacije in kulta Titove osebnosti. Hkrati pa so vodilni generali javno in nezaslišano ostro kritizirali sprte politične državne voditelje.

Ko je bil meseca maja 1988 admiral Mamula razrešen s položaja obrambnega ministra ter upokojen, je njegova politična zapuščina vključevala jasno podporo

pospešenim gospodarskim reformam, obnovitvi reda pri javnem financiranju, boju z inflacijo (vendar ne z nadaljnjimi omejitvami porabe za vojaške namene), ponovni centralizaciji zvezne države, odpravi vseh konfederalnih koncesij ter vojaških reform, ki so bile izpeljane v letih 1969–1974. Ostro je napadel pacifiste, liberalce, nacionaliste in vse zvrsti politične opozicije. Čeprav je bilo admiralovo negativno stališče do političnega pluralizma in pluralizacije več kot očitno, se Mamula nikoli ni javno izjasnil o tem vprašanju. Pač pa je ob različnih priložnostih zavračal zamisel o depolitizaciji oboroženih sil.

Pod vodstvom politično bolj preudarnega naslednika admirala Mamule, njegovega nekdanjega namestnika generalpolkovnika (zdaj armadnega generala) Veljka Kadijevića, je jugoslovanski vojaški vrh prevzel praktično vsa našeta stališča. Na partijski konferenci JLA 14. 7. 1989 je Kadijević avtoritativno izrazil politično izhodišče poklicnih vojakov, opredeljeno kot stališča JLA ob bližajočem se partijskem kongresu. Politično geslo generala Kadijevića je bilo »produktivna, bogata, človeška in demokratična družba« v razmerah »pravega socializma«. Jasno se je zavzel za »sodobno tržno gospodarstvo, enotni jugoslovanski trg brez notranjih ovir in s pluralizmom lastnine, pri čemer bi bila vloga države v gospodarstvu podobna vlogi, ki jo imajo države v razvitih tržnih gospodarstvih« (šlo je za očitno sklicevanje na Zahod).

Na političnem področju je general Kadijević zastopal »sodobno in učinkovito zvezno državo«. Podpiral je »postopke demokratizacije v državi« kot tudi »krepitev izvajanja zakonitosti«. Po mnenju Kadijevića je moralo »funkcioniranje vseh demokratičnih institucij temeljiti na zakonu«. Prav tako je zagovarjal pospešeno reformo Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ), aktivno in vodilno vlogo partije pri izvajanju ustreznih družbenih in drugih reform, krepitev notranje povezanosti in enotnosti, ki naj bi temeljila na »demokratskem centralizmu«, vendar z demokratizacijo notranjega življenja in z zaščito pravic manjšin, da legalno delujejo znotraj ZKJ. Čeprav je bil že zadnji čas, da se tudi general Kadijević jasno opredeli do protislovnega vprašanja političnega pluralizma, se je temu izognil. Odgovor, ki se je nanašal na to vprašanje, je bil vrinjen v peto točko o izvajanju zakonitosti (skupaj je bilo sedem točk). Stavek se je glasil: »V sedanjih jugoslovanskih okoliščinah ter upoštevaajoč naše zgodovinske izkušnje bi vrnitev k strankarskemu pluralizmu pomenila velik korak nazaj.«

Kadijevićeva analiza težavnega položaja, v katerem se je znašla država, je pokazala, da je bilo jugoslovansko vojaško vodstvo slepo ali pa se je delalo, da ne vidi tesne in logične medsebojne povezave med jugoslovansko krizo z ene strani ter enopartijskim sistemom, Titovim vodstvom v preteklosti, simbiozo »partija-država«, marksistično ideologijo in »demokratičnim« centralizmom z druge strani. Ravno na tej točki je postalo razvidno, da je »reformsko« izhodišče JLA bilo le psevdoizhodišče, saj je skušalo združiti nezdružljivo (tržno gospodarstvo z enostrankarskim komunističnim sistemom).

Kako je jugoslovansko vojaško vodstvo pojmovalo politično demokracijo, je bilo kristalno jasno iz vsebine dokumenta z naslovom: *Informacija: Bistvo, vzroki in ocene napadov na koncepcijo splošne ljudske obrambe in zlasti na JLA*. Dokument je pripravilo obrambno ministrstvo, jugoslovanski skupščini pa ga je marca 1989 uradno poslal Zvezni izvršni svet. Dokument je bil zelo hitro sprejet ob glasni podpori konservativne večine med delegati, pretežno s srbskimi glasovi. Dokument je označil kritiko JLA kot »podrivaški napad«. Enako je presojal tudi povsem legitimne javne predloge, kot so: alternativna organizacija obrambnega sistema s teritorialnim načinom popolnitve in razmeščanja vojakov; uporaba dru-

gih jezikov v zvezni vojski in ne zgolj srbskega (v skladu z ustreznim ustavnim določilom): dekriminalizacija ugovora vesti in uvedba alternativnega, civilnega služenja vojaškega roka za nabornike; depolitizacija JLA; konec komunistične politične indoktrinacije znotraj vojske; dovoljenje vojakom, da sodelujejo pri verskih obredih; zmanjšanje deleža za vojsko v zveznem proračunu na 2%; reforma vojaškoindustrijskega kompleksa; revidiranje politike proizvodnje orožja in ustavitve izvoza orožja itd. Navedeni predlogi in mnenja, ki so jih izražali posamezniki, skupine in organizacije, so bili povsem v skladu s svobodo misli, vesti in opredelitve, ki jo sicer zagotavlja jugoslovanska ustava. Kljub temu pa jih je obrambno ministrstvo primerjalo s fizičnimi napadi in kaznivimi dejanji zoper oborožene sile in zahtevalo, da jih državne ustanove preprečijo in zatrejo.

V številnih izjavah je jugoslovansko vodstvo jasno dalo vedeti, da pojmuje notranje poslanstvo oboroženih sil s pozicij ortodoksne ideologije. Tako je general Kadrijević izjavil v Splitu 26. 7. 1989, da armada nastopa proti antisocialističnim, prokapitalističnim in dogmatičnim silam. Njegov namestnik viceadmiral (sedaj admiral) S. Brovet je približno tedaj izjavil, da se bo »JLA odločno borila proti vsem silam, ki rušijo Jugoslavijo in spodkopavajo njeno obrambno moč; proti zagovornikom antikomunizma in dogmatizma kot tudi proti vsem tistim, ki napadajo Tita in dosežke revolucije«. Takšna stališča jugoslovanskega vojaškega vrha so bila v očitnem nasprotju z normami pluralistične politične demokracije. Prav tako jugoslovanska zvezna ustava oboroženim silam ni dodelila nobenega ideološkega poslanstva ali pa vloge čuvaja oblastnega monopola ZKJ in Titovega kulta. Ustavno opredeljeno sekundarno poslanstvo oboroženih sil – »varovanje družbenega sistema« (poleg zunanje obrambe) je vojska vseskozi pojmovala kot varovanje monopola ZKJ in monističnega političnega sistema. Navedena interpretacija je bila tedaj v skladu z določbami zveznih zakonov in podzakonskih predpisov. Vendar pa so decembra 1989 določilo »vse osebe, ki služijo v oboroženih silah, morajo aktivno sodelovati pri izvajanju politike Zveze komunistov« (13. člen *Pravil o služenju v oboroženih silah*) nadomestiti z določilom »vse osebe, ki služijo v oboroženih silah, morajo dosledno interpretirati in izvajati politiko najvišjih organov oblasti v Jugoslaviji«.

Ob upoštevanju močno antipluralističnega razpoloženja med poklicnimi vojaki v JLA je presenetljivo, kako dolgo je bilo potrebno, da je vojaško vodstvo javno zavzelo stališče do političnega pluralizma. Ta razvoj je potekal v naslednjih fazah:

1. ignoriranje in izogibanje vprašanju političnega pluralizma;
2. odločno zavračanje političnega pluralizma kot »buržoaznega«, »antisocialističnega« in »protirevolucionarnega«;
3. verbalni sprejem gesla »političnega pluralizma« s hkratnim zanikanjem njegove vsebine; ponujanje efemernega »političnega pluralizma brez političnih strank« z jasnim namenom, da se ZKJ zadrži v vojaški organizaciji;
4. sprejem večstrankarskega političnega pluralizma v civilni družbi in hkratno trdovratno zavračanje uveljavitve ustreznih sprememb v JLA;
5. formalna privolitev v odpravo ZKJ iz vrst JLA ter v prepoved vseh političnih strank v vojaških ustanovah ob hkratni tesni povezavi JLA z novo komunistično stranko (ZK-GJ).

Čeprav je vodstvo JLA verbalno podpiralo »pravo demokracijo«, je še naprej glasno obsojalo proces in pa posledice demokratske pluralizacije jugoslovanskega političnega življenja. Najvišji predstavniki JLA, vključno z obrambnim ministrom, njegovim upokojenim predhodnikom, njegovimi namestniki in pomočniki, so si vidno in aktivno prizadevali, da bi rešili že bankrotirano Zvezo komunistov

– Gibanje za Jugoslavijo. Po besedah dobro obveščenih beograjskih novinarjev so potekali pripravljalni sestanki za ustanovitev nove stranke, na katerih je sodeloval tudi obrambni minister, v vojaških prostorih. Na ustanovni skupščini, ki je bila v Centru Sava v Beogradu, je bilo veliko upokojenih oficirjev ter aktivnih oficirjev v civilnih oblekah. V aktivnem prizadevanju za obnovitev boljševistične partije v Jugoslaviji so vojaško vodstvo motivirali predvsem politični konzervativizem, močne centralistične težnje in skupinski interesi. V tem prizadevanju je vojska delovala predvsem v sodelovanju s srbskimi in črnogorskimi komunističnimi partokrati, in sicer vkljub očitnemu tveganju, da bi zaradi tega prišlo do zaostitve nacionalnih razprtij.

Julija 1990 sta novoizvoljeni vodstvi na Hrvaškem in v Sloveniji zastavili vprašanje depolitizacije JLA. Pri tem sta zahtevali, da se JLA odreče avtonomni vlogi v političnem življenju države, da je orodje za ohranitev starega političnega sistema in da se prilagodi demokratičnim spremembam. Na te zahteve je vojaško vodstvo odgovorilo na več načinov. V Beogradu je uradni predstavnik JLA polkovnik dr. Vuk Obradović grobo in arogantno zavrnil hrvaško zahtevo po temeljiti depolitizaciji vojske. Pri tem je trdil, da je JLA naložena obramba sistema, kot ga je opredelila zvezna ustava iz leta 1974, t. j. enostrankarskega sistema, in ne za obrambo »nedavnih neustavnih (t. j. pluralistično-demokratičnih) sprememb«. Sarajevski dnevnik *Oslobodjenje* pa je objavil še eno togo odklonitev hrvaško-slovenskih zahtev. Neidentificiran, vendar nedvomno visok vojaški predstavnik je v tem članku navedel, da imajo poklicni vojaki popolno pravico, da sami odločajo o tem, ali bo ali ne v njihovih vrstah obstajala organizacija ZKJ. Po njegovem mnenju nima noben civilist pravice odločati o vprašanih, ki se nanašajo na vojsko. Pač pa je v Ljubljani generalpolkovnik Konrad Kolšek, poveljnik zagrebškega armadnega območja, zavzel bolj liberalno in prožno stališče ter izjavil, da se bo JLA depolitizirala, če se bodo tako odločili zvezni organi oblasti.

Vodstvo JLA je ob polni podpori konservativne srbske večine v zveznem predsedstvu še naprej nasprotovalo hrvaškim in slovenskim zahtevam, in sicer do začetka decembra 1990. 4. 12. 1991 pa je jugoslovanski tisk objavil »intervju«, v katerem je general Kadijević napovedal opazno popuščanje pred neizogibnim tokom. Trenutek objavljanja intervjuja je bil zelo skrbno izbran. Izjave generala Kadijevića so bile namenjene kot pomoč komunistom v Srbiji (ki so se preimenovali v »socialiste«) in Črni gori v prvih povojnih večstrankarskih volitvah v teh dveh republikah. Jasna politična propaganda uniformiranega generala v korist neke politične stranke je bila očitna kršitev načel parlamentarne demokracije. Takšno vpletanje vojske v jugoslovansko politično življenje je bilo le delček politične strategije armadnega vrha.

General Kadijević je tudi napovedal, da bo vojaško poveljstvo Predsedstvu SFRJ predlagalo, naj prepove delovanje političnih strank znotraj oboroženih sil. Do takšnega predloga *na lastno pobudo vojske* (pa čeprav pod pritiskom) je tudi prišlo, saj so ga konec decembra 1990 podprli in sprejeli. Konferenca »Organizacije ZKJ v JLA« se je tedaj še zadnjič sestala in sklenila:

- da bo kolektivno vstopila v Zvezo komunistov – Gibanje za Jugoslavijo (ZK – GJ);
- da bo pozvala vse vojaške osebe, naj se tudi individualno vključijo v lokalne organizacije ZK – GJ;
- da preneha delovati.

Za zadnjo točko (ki je bila v logičnem nasprotju s prvo) se je kmalu pokazalo, da je lažna. Do navidezne departizacije v jugoslovanski vojski je prišlo približno

hkrati s podobnimi spremembami v Albaniji. Podobno kot v tej državi je tudi general Kadrijević obljubil določene koncesije vernim nabornikom. Ob tem je treba poudariti, da je bila Albanija zadnja vzhodnoevropska država, ki se je odpo-vedala stalinizmu.

Sicer pa je bila »prepoved partijskega delovanja v vojašnicah« dejansko name- njena vsem drugim političnim strankam, le Zvezi komunistov – Gibanju za Jugos- lavijo ne. Vojaškim osebam so njihovi nadrejeni naložili, naj aktivno širijo mrežo ZK – GJ po vsej Jugoslaviji in naj v njej tudi delujejo. Vojaško varnost so poobla- stili, da onemogoči infiltracijo »pete kolone« v vrste ZK – GJ. Konec januarja 1991, malo pred morebitnim krvavim obračunom na Hrvaškem, je politična upra- va JLA oficirjem dala zaupno gradivo z naslovom Informacija o sedanjí situaciji v svetu in v naši državi in o neposrednih nalogah JLA. Dokument je poudaril, da je treba do konca poletja 1991 »storiti vse potrebno« (pri tem niso izključevali uporabe nasilnih sredstev), da bi ZK GJ postala »vodilna politična sila« v Jugosla- vijí (to v resnici vodi generalpolkovnik S. Mirković). Ni slučajno, da je tudi po uveljavitvi prepovedi strankarskih aktivnosti v JLA kot državni instituciji armada še naprej obdržala vse nekdanje komunistične simbole (rdečo zvezdo, rdečo zasta- vo itd.)

Iz tega izhaja, da je bila prilagoditev »JLA« načelom političnega pluralizma in parlamentarne demokracije, kot se je pokazalo v začetku 1991. leta, le navidezna in zlagana. »JLA« še naprej močno zaostaja za procesom demokratizacije, armad- ni vrh pa ne želi opustiti svojih političnih ambicij ter odstraniti zvezne vojske s političnega prizorišča. Očitno je, da sedanje vodstvo ni sposobno prilagoditi »JLA« novi stvarnosti in ji vrniti legitimnosti vsejugoslovanske oborožene sile. Vse to je prispevalo k zaostritvi nacionalnih in političnih sporov v Jugoslaviji ter k dodatnemu poglobljanju jugoslovanske krize. Čeprav je po subjektivni plati večina profesionalnih vojakov iskreno zainteresirana za rešitev Jugoslavije pred popolnim polomom, pa so objektivno in proti svoji želji prispevali k ustvarjanju eksplozivne zmesi, ki je skoraj povsem pokopala večnacionalno državo. Pokazalo se je, da je soočenje Jugoslavije s političnim pluralizmom in demokracijo zelo boleče, če ne celo usodno za obstoj te tvorbe.

IZBRANA BIBLIOGRAFIJA

1. *Vojna enciklopedija* (1974), VIZ Beograd, 2. del, str. 368 do 388. *Narodna armija* (1990), 6. september, str. 38.
2. Navedena odstotka in številke je izračunal podpolkovnik rt. Teodor Geršak. Objavljeni so bili v članku Nacionalna struktura poklicnega starešinskega kadra JLA (1991), *Naša obramba*, št. 4, str. 56–59, Ljubljana. Opirajo se na podatke, ki jih je v zagrebškem tedniku *Danas*, št. 468, z dne 5. 2. 1991, objavil dr. Slaven Leticica. Po vsej verjetnosti izhajajo iz zveznega dokumenta. Navedenih števil, ki predstavljajo strogo vojaško tajnost, JLA še ni spodbijala.
3. Podpolkovnik dr. Jaromir Cvrček, *Poklicna vojska, profesionalizacija in poklicni starešinski kader*, 1990. Referat je bil predstavljen na svetovnem kongresu sociologov v Madridu.
4. General Jaako Valtanen, *Avtoritativna vojaška organizacija in razvoj demokratične družbe na Finskem*, 1990. Referat je bil predstavljen na svetovnem kongresu sociologov v Madridu.
5. *Narodna armija*, 13. 7. 1989, str. 3.
6. Zvezni izvršni svet, Informacija: Bistvo, vzroki in ocene napadov na koncepcijo splošne ljudske obrambe in zlasti na JLA, 1989, št. 8-1/890083, Beograd.
7. *Delo*, 27. 7. 1989, str. 1.
8. *Narodna armija*, 13. 7. 1989.
9. Milosav Simić, *Reforme političkog sistema i njihov uticaj na dogradnju ONO*, 1990, *Vojno delo*, knjiga XLII, št. 3–4, str. 106.

10. *Delo*, 17. 11. 1990, Aktivni in upokojeni generali ustanovljajo zvezo komunistov.
11. *Narodna armija*, 19. 7. 1990, str. 14. Kmalu po tem napadu je bil polkovnik Obradović imenovan za šefa kabineta generala Kadjevića.
12. *Narodna armija*, 5. 7. 1990, str. 18.
13. *Delo*, 26. 7. 1990, str. 1.
14. *Delo*, 31. 1. 1991, str. 3.

LJUBICA JELUŠIĆ

Kriza legitimnosti zvezne armade kot izvajalke kolektivnega nasilja v Sloveniji

Vojaška intervencija zvezne armade v Sloveniji nam bo vsem ostala v spominu po kolonah ustavljenih tankov, kot množica predajajočih se vojakov, kot bombardiranje televizijskih oddajnikov, kot množica nespornostov in napačnih ocen situacije. V srcu Evrope se je prvič po letu 1945 zgodila »umazana mala vojna« (The Economist, July 6, 1991:23). Slovenija lahko ostane v Jugoslaviji in Jugoslavija lahko ostane v Sloveniji, toda v tehnologiji političnega vladanja bosta samo sila in strah.

Legitimnost določene institucije v družbi se nanaša na njene pristojnosti, ki jih ima nad tistimi, ki jih upravlja. Politične institucije poskušajo svojo moč vedno opravičevati ne le s preprostim dejstvom, da to moč imajo, temveč tudi z moralnimi in legalnimi osnovami posedovanja te moči (Podunavac, 1988:12). Tako se jugoslovanska zvezna armada danes sicer zaveda, da je ustavnopravno monopolni izvajalec kolektivnega nasilja, to je zato, ker tako piše v zvezni ustavi, za katero pa v Jugoslaviji ni več konsenza, ter zato, ker ima orožje. Toda vedno znova se pojavljajo družbene skupine, ki ravno tako imajo orožje in si pripisujejo pravico do uporabe kolektivnega nasilja.

Konkurenca zvezni armadi so republiške teritorialne obrambe in republiške policije kot organi političnih skupnosti, ki skušajo tudi same biti politično konkurenčne zvezni vladi in predsedstvu. Posebna oblika konkurence pa so oborožene politične ali narodnostne skupine v posameznih, večinoma narodnostno mešanih predelih Jugoslavije. Zvezna armada nekatere oblike konkurence tolerira, to velja za tiste, ki so ji ideološko in narodnostno bolj podobne, nekatere pa ostro preganja, posebej tiste, ki bi se lahko razvile v samostojne in učinkovite nosilce kolektivnega nasilja zunaj armade ali celo proti armadi sami. Zvezna armada zato poskuša svojo legitimnost vse bolj utemeljevati na orožjih za množično uničevanje žive sile in materialnih sredstev, na bojni motiviranosti profesionalnih vojakov ter na totalni propagandno-psihološki dejavnosti. Konkurenčni nosilci kolektivnega nasilja v Jugoslaviji trenutno nimajo takšnih možnosti. Če bi zvezna armada zares hotela ponovno doseči legitimnost po vsej Jugoslaviji, bi se morala prilagoditi moralnim normam celotnega prebivalstva ter dokazati legalnost posedovanja moči in sile. Ravno zato se je armada ves čas vojaške intervencije v Sloveniji skrbno skrivala za hrbtom neke legalne zvezne (ustavne) institucije (zvezne vlade in zveznega predsedstva), zato da bi bila ta legalnost nesporna vsaj z vidika mednarodnopravne ureditve. Tu pa tam kakšen general deli lekcije zveznim oblastem, kar daje vtis možnosti vojaškega udara, ne pomeni pa, da so generali tudi v resnici sposobni skupin, po drugi strani pa lajšajo breme politične oblasti vsem tistim, ki jih štejemo zaigrati vlogo pučistov.

Formule legitimiranja po eni strani lajšajo politično vladavino upravljalških

skupin, po drugi strani pa lajšajo breme politične oblasti vsem tistim, ki jih štejejo za njene politične podanike. Ti podaniki poskušajo oblikovati nek sistem prepričanj in vrednot, po katerih vladarji ne vladajo zaradi moči, pač pa zaradi splošnih in skupno sprejetih načel (Podunavac, 1988:13). Jugoslavija že nekaj let ni sposobna oblikovati koherentnega vrednostnega sistema, ki bi veljal za vsa okolja. Politične kulture in zdaj tudi že politični sistemi so kratko malo preveč različni.

Med upravljalci in upravljanimi se vedno vzpostavlja odnos sumničavosti in strahu. Podaniki se bojijo politične oblasti, ker je ta potencialno represivna, upravljalci pa se vedno bojijo izgube lojalnosti podanikov in njihovega revolta (Held, 1989:101). Zato legitimnost ni dana enkrat za vedno, temveč se mora vzpostavljati vedno znova. Tega načela jugoslovanska zvezna armada po Titovi smrti ni več doumela. Izguba karizmatičnega voditelja, ki ji je s svojo karizmo dolga leta zagotavljal nedotakljivo legitimnost, je povzročila politično, ideološko, doktrinarno in celo profesionalno zmedo. Ob večstrankarskem preoblikovanju jugoslovanskega političnega prostora se je vojaški vrh grupiral ob ideološki opciji, ki je zgodovinsko poražena, to je ob socializmu.

Strah in sumničavost sta danes bistvo političnih odnosov med jugoslovansko zvezno armado in politično skupnostjo Slovenije. Strah je popolnoma zavrle vse druge možnosti legitimiranja zvezne armade v Sloveniji in je hkrati dokaz, da sila in moč oziroma posredovanje sile nikoli ne zadoščajo za pridobitev poslušnosti političnih podanikov. Armada bi to morala vedeti, preden je začela z vojaško intervencijo v Sloveniji.

Jugoslavija in Slovenija sta se razšli ob vprašanju zvezne armade kot edinega legitimnega izvajalca oziroma uporabnika kolektivnega nasilja v Jugoslaviji. Legitimnost oboroženih sil v določeni družbi je namreč zagotovljena tako dolgo, a) dokler se funkcije vojske ujemajo s tistim, kar je politična skupnost določila kot legitimno, b) dokler se politična subkultura vojske ujema s politično kulturo civilnega okolja, c) dokler sestava oziroma struktura vojske reprezentativno izraža strukturo civilnega okolja (van Doorn, 1976:25-26).

Zvezna armada se ne legitimira po kanalih, ki veljajo za politično skupnost v Sloveniji

V vsaki sodobni družbi se vojska legitimira kot samostojen subjekt politike in pa tudi kot element politične ureditve v celoti. Odkar je Slovenija odrekla poslušnost najprej zvezni ideološki integrativni sili, to je Zvezi komunistov, nato pa tudi zvezni zakonodajni (skupščini), delno reprezentativni (predsedstvu) in delno tudi izvršni (Zveznemu izvršnemu svetu) oblasti, se tudi zvezna armada v Sloveniji ne more več legitimirati z ukazi, odredbami, naročili, ultimati in sklepi zveznih oblastnih ustanov. Armada je v Sloveniji ohranila drugo obliko ohranjanja lastne legitimnosti, to je produciranje samopodobe: da je nadjugoslovanska in zatorej tudi slovenska, da je partizirana ter zato demokratična, da je sodobno oborožena in zato učinkovita. Obdržala pa je tudi temeljni legitimnostni dejavnik vsake armade, to je produciranje zunanjega sovražnika.

Izhodišča, na katerih je zvezna armada gradila svojo samopodobo v Sloveniji, morda ustrezajo politični kulturi v preostanku Jugoslavije, v Sloveniji pa postajajo vse bolj absurdna. Tako je njena razglašena nadjugoslovanskost brezpredmetna, če vemo, da je vpletena v spopade med nacionalnimi elitami na Hrvaškem in da jo samo Srbi in Črnogorci kličejo na pomoč kot razsodnika v notranjih spopadih.

Armada se je odrekla Zvezi komunistov, toda s tem se je odrekla tudi svoji ključni notranji integrativni sili – to je ideologiji. Še pred enim letom so se dale vojaške razprave o političnem pluralizmu, pa o nobeni, eni ali več strankah v vojski razumeti kot iskanje liberalne politične identitete armade. Predstavitve programa in namenov »generalske partije« (Zveza komunistov – Gibanje za Jugoslavijo) je podrla upe v depolitizacijo armade, razumljeno kot izstop armade iz procesa političnega odločanja v Jugoslaviji. V razmerah mednarodnega popuščanja napetosti ter integrativnih tokov v Evropi armada tudi ni mogla več javno govoriti o zunanjih sovražnikih, pač pa je toliko bolj pospešeno iskala notranje sovražnike – nacionaliste, separatiste, šoviniste in kvazidemokrate. Armadi je v Sloveniji uspelo ohraniti samo občutek, da je sodobno oborožena, toda zaradi tega se ni povečalo zaupanje vanjo, temveč strah pred njo.

Po drugi strani je Slovenija pri iskanju lastne politične identitete v zadnjem letu pospešeno iskala lastno obrambno identiteto. V obeh izoblikovanih političnih opcijah – to je zagotavljanje slovenske varnosti z lastno vojsko oziroma z demilitarizacijo Slovenije – je bila zvezni armadi namenjena samo ena funkcija, to je, da bi se morala čim prej umakniti iz Slovenije.

Politična kultura zvezne armade je v neskladju s politično kulturo v Sloveniji

Armade v razvitem svetu sprejemajo svojo podrejenost politični kulturi okolja in vidijo sebe le kot izvajalca odločitev političnega režima, ne glede na to, kako se le-ta legitimira. Tudi vojaške intervencije v politiko so v tesni zvezi s politično kulturo celotne družbe. Posebej armade v razvitem svetu ne posegajo v politiko, ker upoštevajo profesionalni koncept vojaštva. Vojaški profesionalizem namreč zahteva politično nevtralnost in tehokratski odnos do vojaške dejavnosti. Tako tudi spremembe političnega režima ne povzročijo odporov v vojski.

Vojaški intervencionizem pa je tudi v zvezi s stopnjo razvitosti politične kulture. Tem bolj je razvita politična kultura, tem manjša je možnost vojaškega udara (Finer, 1988).

Oborožene sile se danes ne morejo »odklopiti« od sprememb, ki se dogajajo okrog njih v civilni družbi. Tudi jugoslovanska zvezna armada tega ne more storiti. Kriza njene legitimnosti v Sloveniji je posledica erozije jugoslovanskih vrednot in simbolov, spremenjenih vrednot mlade generacije, višje izobrazbene ravni prebivalstva ter močnih pacifističnih in antimilitarističnih čustev. Poleg tega je v slovenski politični kulturi začel prevladovati občutek nezaupanja v zvezno armado; v raziskavi slovenskega javnega mnenja na prelomu 1990/1991 je možnost intervencije JLA v Sloveniji že temeljni strah vsakdanjega življenja Slovenca.

Zvezna armada še vedno poskuša izvajati socializacijo na temelju bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov: nacionalno mešanim enotam nižjega ranga zaradi zaprtosti pred civilnim okoljem še uspe razviti kolektivni duh pri njihovih pripadnikih. To lahko sklepamo iz izjav srbskih ter tudi makedonskih vojnih ujetnikov, ko so po vrnitvi domov vse tiste, ki so se predali, predvsem pa slovenske sovojake in slovenske starešine, označili kot izdajalce. Po drugi strani pa je tako lažje razumeti neobveščenost slovenskih vojakov o političnih dogajanjih v Sloveniji ter njihovo nesposobnost povezovanja lastne vojaške aktivnosti (pohod s tanki na slovenske meje, razdeljeno bojno strelivo) s slovenskimi odcepitvenimi namerami. Sodim, da je bila slovenska država vendarle dolžna svoje nabornike,

preden jih je poslala v JLA (nazadnje v jeseni 1990), pripraviti na posledice slovenske odcepitve in verjetne nasilne vloge zvezne armade ob tem dejanju.

Očitno je tudi, da model spreminjanja vojske zaradi vstopa mladih (vrednostno drugačnih) generacij nabornikov (Vogt, 1986), ki velja v sodobnih državah, v jugoslovanskem primeru ne velja. S popolno informacijsko blokado in osamitvijo je zvezna armada bolj socializirala slovenske mladeniče s svojimi vrednotami, kot pa je njim uspelo njo. Namreč – armada (torej tudi vojaki) je na slovenske meje krenila v očitnem prepričanju, da gre za prijateljsko ozemlje. Šla je brez logistične in brez pehotne podpore. Sovražno razpoloženje civilnega prebivalstva, blokade na komunikacijah in obkolutveni manevri Teritorialne obrambe ter slovenske policije so zato zelo hitro povzročili moralni razkroj okupacijskih enot zvezne armade, kajti na tovrstnega »sovražnika« res niso bile pripravljene.

Zvezna armada v Sloveniji ne reprezentira več slovenske populacije

Armado je mogoče šteti za legitimno, če je za določeno družbeno okolje reprezentativna vsaj v političnem, nacionalnem in socialnem smislu. Če naj bi bila jugoslovanska zvezna armada v Sloveniji politično reprezentativno sestavljena, bi morali tako obvezniški vojaki kot profesionalni vojaki, ki živijo in delajo v Sloveniji, pripadati različnim slovenskim strankam. Glede na enoletno večstrankarsko demokracijo v jugoslovanskih republikah ne moremo pričakovati strankarskopolične profiliranosti pri osemnajstletnih obvezniških vojaki. Drugače pa je s profesionalnimi vojaki. Zanesljivo je, da so si mnogi med njimi oddahnili, ko je razpadla Zveza komunistov Jugoslavije, to velja posebej za tiste, ki so pristaši tako imenovanega menedžerskega modela vojaškega poklica (Bukinac, Vegič, Delo, 13. 3. 1991). Toda že konec leta 1990 so med njimi začele krožiti prijavnice za »general-sko stranko«, spremljala jih je močna notranja agitacija in danes je že težko najti profesionalnega vojaka, ki bi si javno upal zagovarjati svoje nevčlanjenje v »general-sko partijo«, kaj šele da bi se včlanil v kako drugo stranko.

Jugoslovanska zvezna armada je ena redkih vojska v svetu, ki ji je nacionalna reprezentativnost predpisana z ustavnim členom. Gre za 242. člen zvezne ustave iz leta 1974, ki se nanaša na profesionalne vojake in obveznost nacionalne reprezentativnosti v posameznih činih. Zanimivo je, da je zvezna armada vedno poudarjala to svojo značilnost, toda v resnici nikoli ni uresničila te obveznosti. Celo več, načrtno naj bi diskriminirala nekatere narode in narodnosti pri vojaškem napredovanju – to velja za Albance, Madžare, Muslimane; Slovence in Makedonce pa je načrtno asimilirala v tako imenovane Jugoslovane s srbsko-črnogorsko politično kulturo, kajti »jugoslovanskost« zvezne armade sta vedno proizvajali dve tretjini srbskih in črnogorskih oficirjev v vseh častniških činih (Geršak, Obramba 4/1991:56–61). Nacionalna reprezentativnost obvezniških vojakov je postala sporna v letu 1990, ko je Slovenija bistveno zmanjšala število napotitev v JLA in ko so to storile tudi nekatere druge republike, pa tega seveda niso javno razglašale.

Socialno reprezentativnost lahko zvezna armada danes zagotavlja pri obvezniških vojaki zaradi splošne vojaške obveznosti, pri profesionalnih vojaki pa že dolgo ne več. Armada je s čistkami v starešinskem kadru po vojni najprej izločila pripadnike višjih, tudi intelektualnih krogov. Nato pa je za socialno homogenizacijo poskrbel ekonomski razvoj. Z višjo izobrazbeno ravni prebivalstva ter ekonomskim in industrijskim razvojem celotne Jugoslavije so se odprle velike možnosti zaposlovanja in tudi socialne promocije, ki jo je pred vojno v nekaterih nerazvi-

tih predelih Jugoslavije zagotavljala samo vojska. Vabljenost državne službe pa je seveda značilna za vse manj razvite družbe. Danes se oficirji za zvezno armado rekrutirajo v najmanj razvitih predelih Srbije, Črne gore in Bosne in Hercegovine, v revnih kmečkih in delavskih družinah, ki številnih otrok, drugje kot v vojski, sploh ne bi mogle preživljati in spraviti k poklicu. Za pripadnike drugih socialnih slojev in narodov, ki še prihajajo na vojaške akademije, pa je značilno, da pogosto zapuščajo akademije, celo v višjih letnikih in tik pred diplomom, ter se vpisujejo na civilne fakultete.

Sklepne misli

Na koncu se moramo vrniti k trditvi, da poskuša zvezna armada ohraniti status edinega legitimnega izvajalca kolektivnega nasilja v Jugoslaviji, ta monopol pa si zagotavlja tako, da izloča vse druge možne subjekte izvajanja tovrstnega nasilja iz državnorepresivnega aparata. Nekatero elemente je sicer ohranila zvezna policija, imela pa jih je tudi Teritorialna obramba, ki je bila stalni armadi ne le komplementarna vojaška formacija, temveč tudi konkurenčna. In to posebej takrat, ko bi se po logiki partizanskih enot iz druge svetovne vojne lahko oblikovala kot vojska posameznih republik. Jugoslovanska zvezna armada je prvič po Titovi smrti jasno pokazala, da namerava biti politični arbiter, ko je aprila in maja 1990 razorožila slovensko in hrvaško Teritorialno obrambo. Spreminjanje strategije splošne ljudske obrambe, po kateri naj bi ob agresiji na Jugoslavijo odločilno dejstvovali obe komponenti oboroženih sil, to je operativna (JLA) in teritorialna (TO), namreč ni bilo samo strokovno vojaško, temveč tudi politično doktrinarno dejanje. Nepriljubljenost vojaškega vrha zvezne armade, da bi se pogajal z vojaškim vrhom odporniške Slovenije o premirju, kaže na nepriznavanje legitimnosti nasprotne vojaške strani. Pač pa se predstavniki nižjih vojaških formacij (peto armadno območje v Zagrebu) o vojaškostrokovnih vprašanjih pogajajo s političnim vrhom Slovenije.

Problem legitimnosti ter predvsem nepriznavanja legitimnosti različnih vojaških organizacij se ob vojni v Sloveniji kaže še ob enem vprašanju. Gre namreč za opredelitev vojne kot meddržavne ali notranje (državlanske, mednacionalne) vojne. V meddržavnih vojnah prihaja do pogajanj in sporazumov, posredujejo in arbitrirajo lahko tretje države ali mednarodne vladne organizacije (npr. OZN). Pri mednarodni presoji ter v mednarodnih organizacijah sta obe sprti strani enako zastopani. V notranjih vojnah so pogajanja težka in trda, sporazumi redki, ultimati in grožnje z uporabo sile pogosti. Mednarodne vladne organizacije se lahko vpletajo v konflikte, toda pri tem bo predstavnike imela samo ena stran – mednarodno priznana. Slovenija tako ni bila enakovredno zastopana niti na berlinskem niti praškem sestanku KEVS-a, ne more računati na poseg OZN (torej tudi na modre čelade ne). Vpletanje tujih držav s podporo ali nasprotovanjem pa v diplomatskem jeziku pomeni vmešavanje v notranje zadeve. Slovenska situacija je v tem smislu dokaj zapletena. Pogajanja in sporazumi pomenijo, da sprti strani priznavata legitimnost ena drugi. Ob vojni v Sloveniji sicer pogajanja so, toda sporazumov ni, so le ultimati, kar pomeni, da slovenski strani ni povsem priznana pristojnost niti znotraj Jugoslavije. Včasih se celo zdi, da ji to bolj priznava tujina.

- Zorica Bukinac, Vinko Vegič, Idealni oficir slovenske vojske naj bi bil v prvi vrsti strokovnjak, Delo 13. 3. 1991, str. 6
- Jacques van Doorn, The Military and the Crisis of Legitimacy, v: Gwyn Harries-Jenkins, Jacques van Doorn (Eds.), The Military and the Problem of Legitimacy, Sage, London, Beverly Hills 1976
- Samuel E. Finer, The Man on Horseback, The Role of the Military in Politics, Westview Press, Prentice Publishers, Boulder, London 1988
- Teodor Geršak, Kdo drži v rokah jugoslovansko armado, Obramba 4/1991
- David Held, Political Theory and the Modern State, Polity Press, Cambridge 1989
- Milan Podunavac, Politički legitimitet, Rad, Beograd 1988
- The Road to War, The Economist, July 6th, 1991
- Wolfgang, R. Vogt (Hrsg.), Militär als Gegenkultur?, Leske + Budrich, Opladen 1986

LEV KREFT

Neuspeh politike

Morda je Balkan res ostal edini konec Evrope, kjer še vedno mislijo, da je vojna nadaljevanje politike z nasilnimi sredstvi, tako kot stalno dokazujejo, da jim politika pomeni vojno večino, pri kateri se orožje uporablja samo včasih ali po nerodnosti. Z balkanskim vstopom se ne bo dala premisliti vojna med Republiko Slovenijo in Socialistično federativno republiko Jugoslavijo na način, ki bi bil lahko koristen za politiko. In ker med vojno in premirjem razlika ni v tem, da v premirju ne bi pokalo, ampak v tem, da se med premirjem pripravlja možnost nevojaške, torej politične rešitve konflikta, je premislek o vojni potreben vsaj zato, da ne bi premirja zapravili samo za priprave na nadaljevanje vojne. Jugoslovanska ljudska armada je politična organizacija, ki glasove volilcev nadomešča z glasovi orožja, zato se bo seveda pripravljala predvsem za naslednjo vojno – ker je to njena obrtna opredelitev in ker je edini izvor njene politične pomembnosti. Drugi udeleženci bodočih pogajanj pa so politiki, katerih moč naj bi vsaj v načelu izhajala iz glasov njihovih volilcev in katerih obrt naj bi bila politično reševanje konfliktov (ki jih, kot pravijo, ne bi bilo, ko ne bi bilo politikov).

Jugoslovanska ljudska armada in slovenska Teritorialna obramba se torej lahko prepirata, kdo je v pretekli vojni zmagal, kdo bi lahko zmagal, če ne bi bil za uporabo vseh sredstev preveč human, kdo je prvi streljal in kdo strelja še danes, in podobno. Za politike, ki se srečujejo v pripravah premirja in bodočih pogajanj, pa bi moralo biti povsem jasno, da so bili z vojno vsi po vrsti poraženi. Za sodobni svet, zlasti pa za evropske razmere, ki bi se jim tako radi prislinili, je vojna predvsem neuspeh politike. Najprej iz čisto človekoljubnih razlogov, ker ponavadi v vojni padajo ljudje, in ponavadi padajo ljudje, ne da bi vedeli, zakaj, ali pa vsaj taki, ki pri vsem skupaj niso nič krivi. Potem iz čisto materialističnih razlogov, ker vojna poruši veliko narejenega in mnogo stane, in to vse udeležence, tudi tiste, ki menijo biti zmagoviti. Seveda bi se dalo po stari marksistični doktrini, naslonjeni na cinične angleške teorije iz starih dobrih časov, trditi, da človekoljubni razlogi nimajo smisla, ker se z vojnami preobljudena scena redči in se da potem lažje dihati, kot tudi, da kapital dela vojne, ko prihaja v krizo in je zato treba preiti k tisti proizvodnji, katere produkti se najhitreje porabijo, ogromno stanejo in stalno na novo kupujejo. To pa žal ni kruh, ampak orožje. Vendar se zdi, da oba

sicer častitljiva argumenta v prid vojni, ki sta bila zlasti pogosto omenjana v razgovorih pred prvo svetovno vojno in med njenim potekom kot njena možna smotra, nimata več prave veljave. Vojna daje namreč za vse, ki si od nje kaj obetajo, precej izkrivljene, nepričakovane, nepredvidljive in nenadzorovane rezultate. Prvi in že od druge svetovne vojne vedno vidnejši razlog za to je obstoj takih vrst orožja, ki naredi nesmiselno vojno samo, saj uničijo vse do konca: kot je svojčas kot nadaljevalec humanističnega dela angleške cinične misli Bertrand Russell ugotovil, je atomska bomba morda najmočnejši argument za mir, kar jih je človeštvo pridelalo v svoji slavni stalno napredujoči zgodovini. Drugi razlog, ki dela vojno za politiko nesprijemljivo, čeprav ni totalna uničevalna vojna, je stopnja soodvisnosti in medsebojne povezanosti vsega, kar po svetu leze in gre. Ta stopnja je danes tako visoka, da ni mogoče predvideti vseh posledic vojaškega reševanja konfliktov, z gotovostjo pa se da predvideti, da med posledicami zanesljivo nastopijo tudi take, ki naredijo zmago nesmiselno in poraz vprašljiv. Konfliktno stanje, ki ga vojna rešuje, se namreč po vojaškem delu, ki mu vedno slede taka ali drugačna pogajanja, ne da ustaliti oziroma razrešiti, ne da bi vojno preprosto odmislili in se vrnili na točko pred njo. Zmagovalci ne morejo več izsiljevati poražencev, ker je to znano nevarno, poraženci upravičeno pričakujejo ekonomsko pomoč zmagovalcev, razmerje političnih sil pa ni bistveno spremenjeno. Vojne torej vedno bolj spominjajo na tiste zgodbe znanstvene fantastike, ki poznajo pravila potovanja skozi čas: če imate napravo, ki vas prestavlja v preteklost ali prihodnost, velja prvo pravilo, da se ne smete z ničemer vmešavati v dogajanja, ker se bo sicer vsa stvar, ki jo raziskujete, lahko sesula (in ker raziskujete čas in zgodovino, se bosta pač sesula čas in zgodovina). Pri tem pa je jasno, da že s tem, da obstajate v času in zgodovini, kamor ne spadate, spreminjate oboje, tako kot se ve, da zamah s krili metulja na Kitajskem lahko povzroči katastrofalen potres v Kaliforniji. Z vojno se danes ne da kaj posebej vrednega pridobiti ali pa z njo pridobivajo bolj tisti, ki vanjo niso vpleteni. Vpletenost Združenih držav Amerike v vojne, ki se po spremembi dvoblokovskega ravnotežja v nov, še ne znan sistem svetovnega ravnovesja vodijo predvsem za ohranitev ameriške premoči, bo zagotovo rezultirala v hitrejši izgubi ameriške premoči – iz vseh teh vojn bo politično korist potegnila tista tretja stran, ki bo pač znala stvar najbolje izkoristiti.

Analiza, ki bi dala kaj primernega za bodoča pogajanja in tudi za slovensko politično samozavest, bo morala pač odgovoriti na vprašanje: »Katere politike so bile nesposobne in neuspešne, da je zavoljo tega moralo priti v SFRJ do izrednega stanja na Kosovu, ki traja že leta in leta; da je moralo priti do spopadov med Srbi in Hrvati v Kninski krajini in Slavoniji, ki so že prerasli v državljansko vojno na celotni etnični meji in med dvema republikama; da je moralo priti do vojaškega spopada med Jugoslovansko ljudsko armado in Teritorialno obrambo Republike Slovenije?« To vprašanje je pač veliko bolj pomembno od vprašanj, kdo je v teh vojnah zmagal oziroma kdo zmaguje v njih ta trenutek.

Mislím, da je vojna razkrila neuspeh politike sveta in Evrope, neuspeh politike jugoslovanskih zveznih organov in aparatov, neuspeh politike vseh jugoslovanskih osamosvajajočih se republik in neuspeh politike Republike Slovenije še posebej. Svet in Evropa s svojo politiko danes iščeta novo stabilnost svetovnega reda, posebej pa nov politični red v drugem svetu, torej v Srednji in Vzhodni Evropi s Sovjetsko zvezo in njeno vplivno cono vred. Jugoslovanska zvezna politika z različnimi sredstvi išče samoohranitev v pogojih krize ali morda celo zadnjih vzdihljajev federacije, ki naj bi jo upravljala. Politika republik SFRJ kot nosilcev izvirne suverenosti, iz katere je sestavljena suverenost federacije, se usmerja

k ustvarjanju čim ugodnejšega lastnega položaja v primeru, da SFRJ preživi pretrse, v primeru da jih od SFRJ preživi le Jugoslavija (zdaj seveda drugače urejena), ali v primeru da bi morala zase poskrbeti brez SFRJ in brez Jugoslavije. Politika Republike Slovenije je od volitev dalje usmerjena k pripravi in uveljavitvi polne suverenosti, samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, ne glede na to, kaj počno in kaj omogočajo politike sveta in Evrope, zveznih organov in aparatov drugih republik SFRJ.

Oglejmo si najprej svetovno in evropsko politiko, ki je morala med spopadom v Sloveniji spremeniti nekatera svoja operativna stališča predvsem zato, ker se Republika Slovenija ni pustila na hitro obkoliti s tanki. Morda je evropska in zlasti ameriška podpora hitri vojaški rešitvi res izhajala iz prepričanja, da se Slovenija sploh ne bo branila, in občutka, da bodo tanki lahko zagotovili suspenz odcepitve ali vsaj moratorij na odcepitev. Vendar se za napačno oceno razmerja sil, sposobnosti armade in odločenosti Slovenije skriva nekaj več: neuspeh modelov za reševanje posocialističnih kriznih žarišč. Vse države, ki so se izoblikovale s sesutjem socialističnih sistemov in režimov v Srednji in Vzhodni Evropi, so živa žarišča kriz, in to ne le za svoje državljanstvo in prebivalstvo, ampak tudi za vso Evropo in svet. Gre za destabilizirane in revne družbe, ki so izstopile iz (razen v primeru SFRJ) vsiljenega socializma, da bi prišle do stabilnosti, demokracije in razvoja, zdaj pa se še sredi visoko plapolajočih zastav svojih iluzij potaplja v še hujšo nestabilnost in revščino. Tako rekoč do včeraj jim je razviti svet namenjal propagando in obljube, da bo demokracija rešila vse konflikte in da bo trg s privatizacijo lastnine rešil vse probleme razvoja. Pri tem je bilo tako v teh deželah samih kot tudi v razvitem kapitalističnem svetu pozabljeno, da se socializem v Srednji in Vzhodni Evropi ni uveljavil (z delno izjemo Češke in ne tudi Slovaške) slučajno kot nasilna prekinitev cvetočega kapitalističnega razvoja. Uveljavil se je kot dovolj logičen izid izbire med različnimi totalitarizmi in različnimi bedami, kot red, ki je obetal vsaj relativno stabilnost političnega življenja za ceno nesvobode in relativno preživetveno pravičnost. Zato brez odgovora na vprašanje, čemu je bil kapitalizem v teh krajih prav tako ali še bolj neuspešen od socializma, ni mogoče oblikovati novih modelov za reševanje sedanjih kriznih razmer. Prav blokada v razvoju 'normalne' demokracije in 'običajnega' kapitalizma je v teh krajih vedno botrovala nacionalizmom kot političnim programom, ki nadomeščajo buržoazni individualizem z etnično kolektivno usojenostjo in tržno podjetniško kompetitivnost s korporativno državno ekonomijo ohranitve in prosperitete etnije. Model privatizacije (ali celo modeli, saj jih je več), ki jih za spremembo državne in družbene lastnine v zasebno lastnino prinašajo različni emisarji reaganomike in thatcherizma, reševalci latinskoameriškega sveta in sanatorji vojni ekonomij, se je zlomil, še preden je bil kjer koli dosledno uporabljen. Uspešnega tipa ekonomsko razvojne politike za posocialistične države za zdaj ni, in če pričakujemo kak nemški čudež, bo ta res bolj čudež kot model, saj združitev Nemčij ni primerljiva situacija z drugimi državami, čeprav je katastrofa vzhodnonemške ekonomije globlja kot kriza nekaterih nekdanjih vzhodnoevropskih in srednjeevropskih dežel. Dokler razviti svet z evropsko dvanaajsterico ne bo sposoben ponuditi učinkovitega ekonomskorazvojnega modela ali pa podpreti kakega od modelov, ki nastajajo v drugem svetu samem, bo njegova politika za stabilizacijo te polovice Evrope, ki jo je priključil padec berlinskega zidu, obsojena na neuspeh. Razvita Evropa bo v končni fazi morala ustvariti nov berlinski zid, da zaščiti samo sebe pred ekonomsko katastrofo te druge Evrope. Podobno neuspešni kot ekonomski recepti so bili tudi politični modeli, ki so jih oblikovalci novega svetovnega reda naslavljali demokratizaciji in

reformi socializma. Tako kot je bil ves svet presenečen nad hitrim padcem vseh socialističnih državnih sistemov in aparatov, je zdaj lahko presenečen nad njihovo skrivnostno trdoživostjo, s katero vznikajo iz novega demokratičnega reda. Razviti svet je dolgo podpiral ohranjanje reda in miru v Vzhodni in Srednji Evropi, opirajoč se na socialistične državne aparate armad in partij in ne na protisocialistične aglomeracije. Ta smer, ki je dosegla začasni uspeh v navidez trdni vladavini carja Gorbačova in moratorijski vojaški diktaturi Jaruzelskega, je bila v zadnjih letih povsem poražena. Nadomestila jo je nova politika podpore t. i. demokratičnim silam na oblasti, ki jih v teh deželah rodijo prve volitve po zahodnem vzorcu. Te demokratične sile nastopajo z idejami in potezami, ki so na las podobne novi desnici in neokonservativizmu iz razvitega sveta in zato posebej simpatične svojim podpornikom. Toda tudi v tem primeru se je že izkazalo, da nova desnica v drugem svetu ni isto: njen konservativizem je radikalen, njeno desničarstvo fanatično. Umanjkata ji torej prav zmernost in reformizem. Nova desnica posocialistične Evrope je bolj ali manj podobna preteklemu proizvodu istega okolja – fašizmu. Namesto da bi utrjevala demokratične mehanizme, ki so komajda nastali, ruši še tiste, ki jih je kriza socializma z muko vzpostavila. Namesto da bi odpirala in osvobajala široko polje javnosti, ki se je komajda izvleklo iz ilegale, ga utesnjuje pod nadzorom svoje politike. Namesto da bi vnesla v politično življenje skorajda že pozabljenega duha treznosti, strpnosti in zmernosti, prinaša bojevite parole uničevanja vsega drugečnega, preganjanja nasprotnikov, politične rabe nasilja, zavrača proceduro kot nesmisel, zahteva trdno vladavino in čvrsto roko reda, krepi državne aparate prisile, preganja socialne mehanizme obrambe zaposlenih pred totalno bedo in jemlje komaj nastalemu parlamentarizmu ves ugled in pomen.

Modela ekonomije in politike, ponujena Srednji in Vzhodni Evropi kot zdravilo za posledice socializma, sta se izkazala za goli podaljšek socialistične krize in agonije, ki konflikte pogloblja in iz težav dela nepremostljive ovire. Namesto stabilizacije tega dela Evrope se krizna žarišča, le delno obvladljiva za moratorijskimi gasilskimi ukrepi, množijo čez vsako mejo. In po podpori Markovičevi politiki v SFRJ, ki je bila podpora neokonservativni ekonomski retoriki in trdoročni naslonitvi na armado, se pač razviti svet s svojim žandarskim poslanstvom odloča za moratorijski pristop. Moratorijski pristop ni nič drugega kot nadaljevanje socialistične politike, saj je bistvo socialističnega načina razreševanja krize in konfliktov bilo prav zamrzovanje relacij in odlaganje potez do primernejšega in varnejšega časa za reforme. Čas pa je bil vsak dan manj primeren in časa za reforme ni bilo čisto nič več, tako da je vsa konstrukcija počila. Tako bo počila tudi vsa konstrukcija politike moratorija za razpad ali reformo SFRJ in čim dalj se bo ohranjal moratorijski pristop, tem huje bo počilo. Lahko se zgodi, da bo prav na primeru SFRJ posocializem eksplodiral prav tako nenadno, kot se je prej sesul socializem. Če evropska in svetovna politika ne bosta podprli tistih reform, ki jima ne dišijo, ker se zdijo tvegane za mednarodno stabilnost, se bosta znašli v soočenju z radikalnim izničenjem posocialističnega reformizma. In če bosta še naprej podcenjevali pomen nacionalnega vprašanja, zlasti zaradi lastnih irskobaskijskih strahov, se bosta zagotovo srečali s celo serijo nacionalnih socializmov: enonacionalno fanatične države vojaškega kolektivizma, zgrajene na specifičnem pojmu pravičnosti, ki zahteva, da vsi etnično pravi posamezniki dobijo etnično pravo vladavino in pripadajoč košček suhega kruha, skupaj z obljubo Indije Koromandije, ki bo nastopila tedaj, ko bomo sami svoji na samem svojem.

Vojna pa je tudi neuspeh jugoslovanske politike. Od zanikanja, da je SFRJ v krizi, ki smo ga poslušali od začetka osemdesetih let, in bedastega zaklinjanja, da

tudi po Titu ostaja Tito, do pohoda JLA na Republiko Slovenijo obstaja ena in ista vezna nit. Gre za politiko, ki izhaja iz predpostavke, da smo mi nekaj drugega kot vsa preostala socialistična Evropa, ker je ta socializem naš, in da smo mi nekaj drugega kot Sovjetska zveza, ker so se naši narodi povezali v socialistično federacijo zato, ker se bratsko ljubijo in so zagledani v enotnost, ne pa v razlike. Zato jim tudi ustreza sistem, ki razlike izloča, in sistem, kjer ljubezen pokrije vse storjene krivice in zločine, saj vse ostane v družini. Iz teh značilno socialističnih političnih predpostavk, ki so iz želje delale resnico, je nastala cela politična doktrina zavlačevanja reform in ohranjanja stare SFRJ. Neuspeh te usmeritve je v njenem dejanskem rezultatu, saj SFRJ razpada hitro, nenadzorovano in nevarno, ne da bi doživela eno samo pomembno reformo. Namesto prestopa od socialistične federacije k reformni preobrazbi politične skupnosti je prišlo do prestopa od socialistične federacije k vojaški diktaturi s totalitarnimi težnjami. Neuspeh te usmeritve je v njenem ekonomskem razkroju, saj ni uveljavila nobene razvojno usmerjene reforme, ampak le način distribucije kreditov in bremen, ki povsem ustreza neekonomični devizi »divide et impera«. Namesto prestopa od političnega sistema partijsko diktiranega konsenza k demokratičnemu sistemu proceduralnega pogajanja za soglasje smo dobili razsuto množico oblastnih točk, ki vladajo ena mimo druge in ena zoper drugo, z osamosvojenim generalštabom, kolektivnim predsedstvom individualnih vladarjev, izvršnim svetom iz toliko sestavin, kolikor je možnih klanov, in skupščino, ki čaka samo še na milostni strel. Neuspeh jugoslovanske politike pa je zlasti v tem, da ne more vladati, da je iz rok izgubila že prav vse adute in vse sposobnosti obvladovanja položaja. Ostala je omejena na čisto represijo. Njeno angažiranje v pogajanjih bo zato potekalo v znaku grožnje z represivnimi organi, ker sprejemljivih rešitev za dejanske konfliktna situacije v SFRJ nima na zalogi. Kako bi jih tudi imela, ko pa je ukinitvev političnih središč moči socialistične federacije edina politična rešitev, ki bi lahko odprla pot obvladovanju dramatičnih in tragičnih situacij.

Vojna je tudi neuspeh republiških in nacionalnih politik. Predpostavka, da se da iz SFRJ po enosmerni in premočrtni poti napraviti zveza držav ali preprosto samostojne države, ne da bi pri tem nastali novi in še bolj uničujoči konflikti, se je izkazala za neutemeljeno. Predpostavka, da je nespremenljivost notranjih meja vsesplošni jasen pogoj reforme SFRJ, se je izkazala za neutemeljeno. Predpostavka, da se da SFRJ deliti na demokratične in bizantinske države, se je izkazala za prekratko. Najbolj pa je skrahirala predpostavka, da bodo iz večnacionalne federacije lahko nastale nacionalne države po kakršni koli reformni mirni poti. Dokler bo cilj demokratičnih reform v resnici etnična država nacionalkorporativizma, bo pot do izstopa iz SFRJ krvava. Tu gre tudi za neuspeh politike Republike Slovenije. Najprej, že pred vojno, je propadla politika, ki je prepričevala, da bodo vsi ekonomski problemi rešeni, samo če se znebimo Jugoslavije. Nato, med sprejemanjem odcepitvenih dokumentov, je propadla politika, ki je menila, da je dovolj obrniti Jugoslaviji hrbet in gledati proti zahodu, pa smo že tam. V vojni, ki je sledila, sta propadli predpostavka, da se s parlamentarnimi akti da dosežati samostojnost brez pogajanj, kot tudi zamisel, da ima slovenska odcepitvena pot kjer koli v SFRJ zaveznike. V pogajanjih, ki se pripravljajo, bo propadla celotna politika osamosvajanja in neodvisnosti, če ne bo videla preko plota npravne in naravne pravice do samoodločbe. Pravica do samoodločbe je namreč tavitološka kategorija, kolikor meri na priznanje drugega. Če ti namreč drugi priznavajo pravico do samoodločbe, te že s tem priznavajo za samostojnega subjekta, in tvoja stvar je, ali se enkrat odločiš za zvezo in drugič za samostojno državo. Problem samoodločbe

v primeru Republike Slovenije pa je ravno v tem, da jo priznavamo le sami sebi, ne priznavajo pa nam je drugi, saj gre prav za to, da nas bodo šele z uveljavitvijo samoodločbe morda priznali za samostojni subjekt – morda pa nas tudi ne bodo.

Evropa, ki je zdaj in tukaj tista šansa, na katero se bo v premirju in pogajanjih obesila slovenska politika v upanju na pomoč in podporo, ni Evropa naših iluzij. Evropa je skupnost egoizma, koristi, zvezanih interesov. Vsakdo ima v tej Evropi možnost, da (tako kot smo to skušali mi v SFRJ) z vso pravico razdre skupnost in se enostransko izloči v staro nacionalno državno stanje, ali pa vsaj pravico, da preostalih enajst izsiljuje v neskončnih pogajanjih. Zakaj torej tega ne dela, ali pa, če že poskusi s tem (kot v primeru kmetijske politike in skupne monete), nima prave možnosti uspeha? Zato ker je računica drugačna. Naša politična računica ni nikdar imela zveze ne z gospodarsko ne z razvojno ne s človeško ne z javnomnenjsko računico. Narobe, čim manj so se stvari izšle, tem bolj smo rinili v isto smer ne glede na ceno, ki se je izražala lahko v žretju trave in krompirja ali pa celo v izgubi politične oblasti. Kajti merilo slovenske politike je bilo enkratna zgodovinska priložnost in ne priložnost za razvoj ali za normalizacijo življenja ali za stabilizacijo razmerij v političnem prostoru slovenske vmeščenosti. Tudi če se zato začne vojna, tudi če zato propademo, tudi če nas gospodarsko vrag vzame, vse bomo potrpeali, samo da pridemo do komunizma, pardon, do samostojne in neodvisne Republike Slovenije. Ne gre za to, koliko je taka usmeritev neizogibna, gre za to, da sta njena zasnova in motivacija Evropi povsem tuji.

Naloga slovenske politike v pogajanjih je, da odvrne od sebe nevarnost, ki jo predstavljajo nasilno razpoložene sile socialistične federacije (in nasilje ni le obožena vojna, ampak tudi hladna vojna, ekonomska vojna, carinska vojna . . .), da si najde še kakšno zavezništvo ob hrvaškem in da se hkrati nikdar ne veže samo na enega partnerja, ker ima z vsakim v SFRJ kak skupen interes, z nikomer pa nima skupnih vseh interesov (in brez povezav z vladajočimi republiškim politikami ne bo uspeha), in da za evropsko javnost ohrani imidž demokratične miroljubne republike, za evropsko politiko pa dejanskost razvojno sposobne in pogodbeno kredibilne države (ker je bilo že do zdaj jasno, da Evropo manj vznemirjajo tanki in mrtvi kot negotovost carinskega režima in nezanesljivost poslovanja). V Evropo pač ne bomo šli po poti žretja trave, s katerim bi se prečistili za visoko evropsko duhovnost in novo političnost. Tudi ne bomo vstopili po poti mesijanstva, ki bi pripadalo narodu s skritim sporočilom odrešitve. Tudi skozi samoizolacijo ne bomo šli, ker samoizolacije preprosto v sodobnem svetu ni in je ni mogoče zdržati. Še otoček v Tihem oceanu, ki ga je vulkan vrgel iz morskih neder, ne more postati nova država kar tako, ampak mora doseči soglasje bližnje in daljne okolice. Nihče si več ne more privoščiti enostranskih odločitev, nihče ni ločen od vseh drugih, nihče si ne more privoščiti nasilnih rešitev brez zagotovljenega doseganja cilja. Slovenija je del umiritve tal po potresu razpada realsocializma in če bo znala ponuditi zagotovila za strateško umiritev lastnega prostora (to pa je prostor SFRJ, in ne le podalpski raj v svoji izolaciji in okolica tega prostora) in za lastno sposobnost, da prevzame pred Evropo in svetom odgovornost za umiritev tega prostora, potem bo uveljavila svojo suverenost, sicer pa je ne bo.

Neuspeh dosedanje slovenske politike je prav v tem, da je mislila, da mora pred svetom dokazati, da je sposobna obvladovati svoje ozemlje vključno z mejami na način državnih aparatov (policija, vojska). Da bi nekdo bil priznan kot država, pa mora dokazati predvsem, da je v svojem prostoru sposoben obvladovati strateške silnice in družbene konflikte tako, da ohranja ravnotežje in omogoča promet, menjavo in razvoj. Kot je bilo to dokazano že na primeru SFRJ, se to s policijo

in vojsko ne da. Tudi slavna Teritorialna obramba tega Republiki Sloveniji ne more zagotoviti. Pogajalski predlogi Republike Slovenije se morajo s področja državnosuverenostnih zahtev (lastna armada in umik okupacijske, simbolni napisi na mejah, lastno ime sicer ničvrednega denarja, lastne znamke, lastne zastave, lastne in še in še lastne državne službe, privilegiji in pravice) preseliti na področje ekonomskorazvojnih zahtev (skupni trg, carinska zveza, pretok menjalnih in investicijskih tokov, pocenitev državnih aparatov s skupnimi službami, zagotovitev trdnosti pogodb, jamstvo lastnine . . .).

Neuspeh vseh v konflikt vpletenih politik kliče po spremembi v vseh teh politikah. Sprememba politike Republike Slovenije se za zdaj še ne nakazuje na obzoru, kar ji bo zagotovo škodovalo, saj bo morda (kot ob pogajanjih o premirju v Zagrebu in na Brionih) morala tisto, kar je v njenem najbolj lastnem interesu, spet sprejeti s stisnjenimi zobmi namišljenega poraženca, ki še vedno goji iluzijo, da je njegova moč v enostranskih odločitvah, postavljanju drugih pred izvršena dejstva in v oboroženi obrambi tako doseženih privilegiranih pogajalskih pozicij. Namesto takega pristopa in namesto nizanja osamosvojitvenih državnih institutov in institucij, ki naj bi jih vzela takoj ali postopno v lastne roke, si bo morala Republika Slovenija izračunati, kaj se ji bolj splača: ekonomska razvojna politika v okvirih jugoslovanske zveze držav ali ekonomska razvojna politika v okviru nacionalne samostojne države. O tem se bo splačalo pogajati: o trajni rešitvi ekonomskega zastoja in razkroja po najoptimalnejši poti z vsemi plusi in minusi.

Glede na stanje v SFRJ oziroma njenih morda jutri osamosvojenih republikah si je možno in razumno zastaviti kot cilj tak izstop z dna krize, ki bo nadzorovan v prostoru nacionalne države, izvajan v skupnem jugoslovanskem prostoru in zajamčen z evropsko odločitvijo. Vsekakor pa ni interes Republike Slovenije, da se na pogajanjih ob evropski prisotnosti prsi z mejami, simboli in urejanjem vojaških zadev. Ekonomski razvoj je njen primarni interes, zaradi njega je tudi zainteresirana za jugoslovanske integracije, evropske integracije in svetovne integracije. Zaradi državljanstva, prebivalstva in prostora, ki ga zastopa, pa je zainteresirana za tako varstvo identitete, združljivo s svetovno odprtostjo, ki ga lahko nudi sodobno pojmovana suverenost: izredno draga dobrina, ki jo zelo redko uporabljajo tisti, ki jo res posedujejo.

BOJKO BUČAR

Nekatere mednarodne dileme in pogledi na samostojnost Slovenije

25. junija 1991 je Slovenija razglasila svojo neodvisnost in samostojnost kot država v mednarodni skupnosti¹ in zaprosila vrsto drugih držav za mednarodnopravno priznanje. Kolikor nam je znano, na to dejanje in omenjeno prošnjo ni bilo

¹ Gre za vprašanje nastanka suverene države, ki ima kot posledico tri pravne attribute suverenosti: pravico do sklepanja mednarodnih pogodb, pravico do (diplomatskega) predstavljanja in pravico do vodenja vojne. Politična, gospodarska in pravna vsebina tega koncepta pa se nenehno spreminjajo.

pozitivnega odziva, tj., nobena država Slovenije ni priznala kot državo, pač pa so se zganile zvezne oblasti in med drugim je sledil vojaški poseg z vsemi tragičnimi posledicami. Ne da bi se spuščali v vzroke politične krize, ki že prerašča v pravo državljansko vojno v mnogih krajih države, bomo poizkušali osvetliti nekatere novejšje dogodke predvsem z vidika mednarodne skupnosti. Ali je t. i. internacionalizacija jugoslovanskega kriznega žarišča res določena novost v delovanju mednarodne skupnosti ali pa gre za kontinuiteto razvoja odnosov v mednarodni skupnosti, kar bi seveda pomenilo, da prav temeljna konstitutivna načela strukture mednarodne skupnosti ne omogočajo radikalnejše, pa čeprav še tako zaželene, rešitve nastalih razmer. Pri tem se bomo poizkušali izogibati terminologiji, ki je izraz tipično jugoslovanskih razmer, in uporabljati tisto, ki je običajna v mednarodni skupnosti.

Priznanje države je politično in pravno dejanje, ki prizna določeno dejstvo ali pravno situacijo in je v diskrecijski pravici vsake posamezne države.² Države se torej svobodno odločajo o tem, ali bodo kakšno novo državo priznale ali ne. Pri tem običajno upoštevajo t. i. tri konstitutivne elemente državitvornosti, ki so: (definirano) ozemlje, (stalno) prebivalstvo in (učinkovita) oblast ali vlada.³ Manj pomembna se zdi zahteva, da mora država biti sposobna vzpostaviti odnose z drugimi državami.⁴ Toda vedno preostale države v mednarodni skupnosti tehtajo, kolikšna je verjetnost, razumno utemeljena na dejstvih, da se bo takšna tvorba tudi v prihodnosti obdržala. In ta presoja postaja pomembna v sodobnih razmerah še posebno zato, ker na svetu »nikogaršnje zemlje« ni več, kolonialnih razmerij je vse manj, jih praktično tudi ni več⁵ in tako lahko nove države nastanejo skoraj zgolj na ozemlju neke že obstoječe države. In ker temelji mednarodni red med drugim tudi na pravici držav do ozemeljske celovitosti, bi seveda vsakršno prezgodnje priznanje določenega ozemlja za državo pomenilo med drugim grobo vmešavanje v notranje zadeve posamezne že obstoječe države.⁶ V primeru Slovenije gotovo vprašanja nepriznavanja ne moremo povezovati z vprašanjem njenega protipravnega nastanka v tem smislu, da bi za svoj obstoj potrebovala tujo državo zaščitnico,⁷ saj se sklicuje na pravico narodov do samoodločbe in pomoči tuje sile ne potrebuje, niti ni moč povezovati nepriznavanja z grobim nespoštovanjem človekovih pravic,⁸ saj ima demokratično izvoljeno vlado in se sklicuje na obstoj pravne države po evropskih merilih.

Toda Slovenija v očeh mednarodne skupnosti vendarle ni izpolnjevala vsaj dveh pogojev: vprašljiva je bila njena učinkovita oblast zaradi funkcij, pristojnosti in moči zvezne države in drugič, na primeru vrste odcepitve, nazadnje pri baltskih

² Na tem mestu se s priznanjem držav s strani mednarodnih organizacij ne bomo ukvarjali, ugotovimo le, da je v tem primeru priznanje odvisno od ustanovitvenih in drugih aktov mednarodnih vladnih organizacij, ki v bistvu predstavljajo voljo držav. In drugič, da priznanje s strani mednarodne organizacije še ne pomeni priznanja s strani katere koli države članice mednarodne organizacije. V osnovi gre pri tem za sprejem večstranskih pogodb.

³ Ker gre za politično odločitev, poznamo tudi izjeme, kar velja npr. za priznanje Saharske arabske demokratične republike. Toda te izjeme so posledica pojmovanja v mednarodni skupnosti, da neka druga država protipravno zaseda določeno ozemlje, na katerem ima zgolj okupacijsko oblast.

⁴ To je npr. definirano kot četrti pogoj za mednarodnopravno subjektiviteto države v 1. čl. medameriške konvencije o pravicah in dolžnostih držav z dne 26. 12. 1933. Glej: 165 LNTS 19. Še danes to sodi v problematiko t. i. mikrodržav, ki pa se jim mednarodnopravna subjektiviteta načelno ne odreka.

⁵ V mednarodnih odnosih je problem postal samo t. i. čezmorski kolonializem in praviloma ne kolonializem na podlagi ozemeljske celovitosti, kot so se širile npr. ZDA in SZ, toda tudi vrsta drugih držav. Danes se o drugem valu dekolonizacije govori v zvezi s prizadevanji evropskih subnacionalnih regij za večjo samostojnost v odnosu na lastne države.

⁶ Tak primer je npr. bil priznanje Biafre s strani Slonokoščene obale, Gabona, Haitija, Zambije in Tanzanije.

⁷ Kot npr. Turška republika severni Ciper ali južnoafriški Homelandsi (Transkei, Bophutatswana, Venda in Ciskei).

⁸ Te težave je vsaj formalno imela Rodezija ob osamosvojitvi od Velike Britanije.

republikah, je bilo pričakovati kratkotrajnost formalne in deklarativne osamosvojitve.

Predvsem problematike prvega pogoja se je Slovenija vseskozi sicer zavedala, toda menila je, da lahko in mora iti za postopen proces, ki je potekal postopoma pravzaprav že z amandmaji k slovenski ustavi. Do enega hujših zapletov pri prevzemanju pristojnosti je pravzaprav prišlo pri carinah na začetku leta 1990, ki jih je Slovenija prenehala plačevati kot izviren dohodek federacije. Ideja o tem, da bi se carina odvajala zgolj za blago, namenjeno v Jugoslavijo, in ne za blago, namenjeno v Slovenijo, je morala nujno propasti zaradi odprtosti hrvaško-slovenske meje, ker hkrati ni bila dogovorjena carinska unija.⁹ Kakor koli že, carine so bile gotovo ena tistih pristojnosti, kjer se zvezni organi niso želeli odreči svojih pristojnosti.

Tri načine, kako bi Slovenija lahko postala suverena in neodvisna samostojna država, smo lahko teoretično predvideli. Prvič, s sporazumom vseh prizadetih strani, pri čemer v današnji balkanski stvarnosti le stežka določimo prizadete strani, da o legitimnosti ali celo legalnosti njihovih predstavnikov niti ne govorimo. Drugič, z enostranskim odcepitvenim dejanjem po vzoru npr. baltskih republik, pri čemer bi se morale zvezne oblasti s tem molče strinjati ali pa vsaj opustiti vsako dejanje, ki bi težilo k nadzoru nad tako nastalo državo in bi s tem v praksi zanikalo papirnato političnopravno dejanje osamosvojitve. In tretjič, Slovenija bi lahko postala samostojna država po uspešno preživeti državljanski vojni, v kateri bi de facto prevzela vso oblast nad svojim teritorijem in jo obdržala toliko časa, da bi mednarodna skupnost tudi pravno priznala to dejstvo.

Mednarodna skupnost je vseskozi vztrajala pri prvi varianti in po svoje se je Slovenija temu poizkušala prilagajati. Toda temeljni paradoks je bil, da po eni strani kot pogajalske partnerje ni dobila vseh merodajnih subjektov in po drugi strani se je tudi pri tistih pogovornih partnerjih, ki jih je imela, postavilo vprašanje kompromisa med samostojno Slovenijo in ozemeljsko celovitostjo Jugoslavije kot svojevrstna kvadratura kroga. Ali drugače povedano, kako je mogoče sporazumno rešiti problem, če se nasprotni strani ne moreta sporazumeti o problemu, oz. kaj se zgodi, če sporazuma ni mogoče doseči, zato ker gre dobiček enega na škodo drugega (zero-sum game). Kaj se torej zgodi, če sporazumno ni mogoče doseči samostojnosti, za kar se zdi, da je Slovenija trdno odločena, in za kar bi potrebovala spremenjena stališča drugih pogajalskih partnerjev. Tako se je Slovenija v bistvu odločila za drugo možno pot osamosvojitve, tj. za enostransko razglasitev neodvisnosti po vzoru Litve. Toda prav tako po istem vzoru so reagirale zvezne oblasti in v kombinaciji gospodarske in vojaške demonstracije moči so poizkušale predvsem spodnesti enega od konstitutivnih elementov države, tj. učinkovito oblast. V ta namen je vojska poizkušala zasesti in spraviti pod nadzor slovenske mejne prehode in s tem uveljaviti zvezni carinski režim, gospodarsko disciplinirati Slovenijo skupaj z ukrepi Narodne banke Jugoslavije, zvezne oblasti pa so tudi zaprle zračni prostor nad Slovenijo.¹⁰ Slovenija se je temu po svojih močeh uprla, kot je to vedela, znala in zmogla ter s tem poizkušala dokazati učinkovitost svoje oblasti. Vojaško nasprotovanje Slovenije je skoraj privedlo do tretjega možnega nastanka

⁹ Poizkus je malo spominjal na idejo tistih gospodarstvenikov, ki menijo, da se bo sicer Slovenija osamosvojila, toda glede kapitala, blaga, storitev in delovne sile se ne bo nič spremenilo po slovenski osamosvojitvi.

Ostali bi lahko celo v denarni uniji. Če se to isto predlaga za druge suverene države v mednarodni skupnosti, pa lahko hitro slišimo, da so možnosti neznatne, ker ne gre za obojestranske interese.

¹⁰ Vsi ti ukrepi so po svoje demonstracijske narave glede tega, kdo ima učinkovito oblast na določenem ozemlju. Še več simbolike bi bilo razvidno takrat, če bi bila letala, ki so v nizkem letu preletavala praznovanje neodvisnosti 26. junija, tista letala, ki jih je malo pred tem Jugoslovanska armada odpeljala slovenski Teritorialni obrambi.

ali propada države, toda na srečo so se oboroženi konflikti zaradi zapletenega ustavnopolitičnega položaja in pritiska mednarodne skupnosti prenesli za pogajalsko mizo.

Ne glede na povedano o priznanju države pa je treba ugotoviti, da ima v današnji mednarodni skupnosti vsaka država ne glede na priznanje pravico do obstoja, ozemelske nedotakljivosti in do nevmešavanja v svoje notranje zadeve. Zato se je tudi Slovenija postavila na stališče, da je pravzaprav žrtev napada tuje države.

V oboroženem konfliktu, ki je nastal, se je Slovenija načelno postavila na stališče, da gre za mednarodni oborožen spopad, natančneje rečeno, za meddržavni oborožen spopad. V skladu s tem je nasprotni strani dala vedeti, da bo spoštovala pravila mednarodnega vojnega prava, še posebno ženevske konvencije iz leta 1949.¹¹ To nista bila le propaganda in ustvarjanje imidža v mednarodni skupnosti, temveč je s tem poizkušala zavezati tudi nasprotno stran, da se bo v spopadu držala predpisanih pravil in s priznanjem mednarodnosti, tj. meddržavnosti konflikta, priznala tudi Slovenijo kot državo. Pri tem je manj jasno ali pa vsaj ni znano, zakaj ni obvestila o tem depozitarja konvencij oz. zakaj ni poizkušala sprejeti konvencij kot mednarodnopravni subjekt.¹² Prav tako se je manj sklicevala na agresijo,¹³ ki je bila izvedena nad njo kot državo in se je bolj sklicevala na okupacijo, ki je že posledica agresije in ki razen v nekaj obmejnih primerih ni ustrezala dejanskemu stanju. Kaže, da so Slovenijo pri tem vodili sumi o namenu zveznih oblasti in armade, za katere naj bi to bila zgolj prva faza obsežnejših operacij, usmerjenih k zamenjavi legitimne slovenske oblasti. Ali so takšni načrti zares obstajali, sicer ne vemo, predvsem pa s stališča mednarodne skupnosti niti ne bi bili potrebni. Uspešna uresničitev t. i. prve faze bi v popolnosti zadostovala za dokaz učinkovitosti zveznih oblasti. Res pa je s stališča politične propagande samostojne Slovenije bilo izredno učinkovito dokazovanje, da gre za poizkus ostankov sil komunizma, da zasedajo ozemlje, na katerem je bila izvoljena večstrankarska oblast.

In pri vsem tem, ko je Slovenija razglasila oborožene spopade za vojno, je ostala presenečena, da se vojna ne odvija le na bojnem polju, temveč tudi na vseh drugih področjih, torej tudi v gospodarstvu. Posebno jasno smo npr. doživeli bleščečo medijsko vojno, kjer je le redke motilo dejstvo, da sta obveščanje in medijska blokada šla na račun objektivnosti poročanja. Toda tudi zaplembe in zamrznitve premoženja, prepovedi trgovanja in izpolnjevanja obveznosti, »črne liste«, nezmožnost pristopa na sodišča kot stranka, imenovanje upraviteljev premoženja ipd. so sestavni del vsake vojne in pravila veljajo za vse fizične in pravne osebe, ki se obravnavajo kot sovražniki. Končno je lahko tudi lastnina teh fizičnih in pravnih oseb uporabljena za vojno odškodnino.¹⁴

Druga stran v spopadu, tj. Jugoslovanska (ljudska) armada, seveda ni sodila, da gre za mednarodni spopad, še več, izrecno je izjavila, da nasprotni strani ne priznava ne kot nasprotno vojujočo se stran niti ne kot vstajnike ali upornike.¹⁵ Da

¹¹ Slovensko besedilo je izšlo tudi v knjigi: A. Dolenc (ur.): Ženevske konvencije o zaščiti žrtev vojn, Ljubljana, Medicinski razgledi 1989.

¹² Npr. Alžirija je sprejela konvencije že pred samostojnostjo, poseben primer je Vietnam ipd. V grobem gre za to, da vzame depozitar pristop določene sile na znanje, o tem obvesti druge podpisnice, toda posamezna država stranka konvencij res lahko temu oporeka.

¹³ Npr. na osnovi Res. GS OZN 3314 (XXIX).

¹⁴ Glej npr. Ignaz Seidl-Hohenveldern: Völkerrecht G. Auglage, Carl Heymanns Verlag KG, Köln 1987, str. 408-410.

¹⁵ Še manj seveda kot osvobodilno gibanje ali de facto stabiliziran režim.

bo torej upoštevala zgolj 3. člen ženevskih konvencij, s čimer je vsaj priznala, da gre za oborožen spopad, ki ni mednarodnega pomena.¹⁶ S tem bi seveda bila dolžna spoštovati tudi II. protokol k tem ženevskim konvencijam iz leta 1977, ki med drugim vsebuje tudi Martensovo klavzulo o humanosti in zapovedmi javne vesti.

Kakor koli že, oboroženi spopadi, ki med drugim lahko vključujejo tudi vojno v smislu stanja, v katerem je treba uporabljati pravila mednarodnega humanitarnega prava, so vedno kruti in obžalovanja vredni ter zanikajo človekovo dostojanstvo. Zato je še toliko pomembnejše, da strani v sporu spoštujejo vsaj minimum tega, kar predvideva mednarodno pravo, in je vsega obsojanja vredno, če tega ne počno. Na podlagi različnih okoliščin in znakov pa se nam zdi, da obstaja utemeljen sum, da je prihajalo do kršitev na eni in drugi strani.¹⁷ Bojimo se, da do tega ni prihajalo predvsem v funkciji vojaške nujnosti (*Kriegsraison geht vor Kriegsmannir*), temveč predvsem zaradi nepoznavanja pravil, kar seveda ni sprejemljivo opravičilo. Kaže pa na neizpolnjevanje pogodbenih obveznosti že v mirnem času, saj bi morali posamezniki že takrat v celoti in povsem biti seznanjeni s pravili mednarodnega vojnega prava, še posebno humanitarnega in njihovim pomenom. O tem nas prepričuje tudi dejstvo, da cela vrsta mirnodobnih pogojev ni bila izpolnjena (npr. označitev kulturnih dobrin ipd.).

Toda oboroženi spopadi, ki grozijo prerasti v državljansko vojno skoraj sredi Evrope, so dodobra vzburkali svetovno javnost in politiko razvitih držav. Oboroženi spopadi imajo med drugim to neprijetno lastnost, da se, če niso res dobro nadzorovani, končajo z nepredvidljivimi posledicami. Te posledice pa lahko ogrozijo mir do te mere, da se ustavi razvoj in s tem blagostanje. Zato je ohranjanje miru in varnosti eden temeljnih ciljev poveljne mednarodne skupnosti in so načela mednarodnega obnašanja v funkciji tega cilja. To pa med drugim velja tudi za pravico narodov do samoodločbe kot tudi za ozemeljsko celovitost držav.¹⁸

Iz teh razlogov in zaradi zaskrbljenosti za razvoj dogodkov so posamezne države in skupine držav že pred oboroženim spopadom v Sloveniji posvečale veliko pozornost emisarjem iz Jugoslavije, prav tako pa so svoje predstavnike pošiljale v Jugoslavijo. Ta živahna diplomatska in paradiplomatska aktivnost je običajna v mednarodni skupnosti, namenjena je izmenjavi mnenj, izrekanju opozoril in nasvetov in se kot intercesija ne more imeti za neprijazno dejanje ali vmešavanje v notranje zadeve posamezne države. Rezultat tega, pa naj so vzroki takšni ali drugačni, je bil, da so se države mednarodne skupnosti odločile podpreti zvezne oblasti, tj. enotnost Jugoslavije, in so se v ta namen ena za drugo odločile za komuniciranje zgolj z zveznimi oblastmi. Toda realnost oboroženega spopada, ki so ga želele preprečiti zaradi lastnih interesov, je povzročila, da so Jugoslaviji ponudile svoje dobre usluge pri reševanju nastalih razmer, obenem pa so seveda zagrozile z gospodarskimi in političnimi sankcijami, tj. z neprijaznimi in neprotipravnimi dejanji, če se razmere ne bodo rešile po mirni poti.

¹⁶ Lahko bi se morda sklicevala na to, da gre za notranje nemire in napetosti, za sporadične akte nasilja ipd., ki niso oboroženi spopadi v smislu ženevskih konvencij.

¹⁷ Npr. izjava armade, da je uporabljala prepovedano vrsto orožja zgolj proti Teritorialni obrambi, ali izjava slovenskega pravosodnega ministra, da se kršilci mednarodnega prava ne bodo obravnavali kot vojni ujetniki, hrvaškega predstavnika vlade, da novinarji v spopadih žal niso niti formalno zaščiteni ipd.

¹⁸ Med drugim se v imenu miru in varnosti združuje Evropa, je Nemčija imela težave pri združevanju, se je Avstriji prepovedala priključitev Nemčiji ipd. Določen temelj temu bi lahko iskali tudi v 74. členu ustanovne listine OZN, ki med drugim govori, da je treba »primerno upoštevati koristi in blaginjo ostalega sveta...«, ko je govor o samosvajanju nesamoupravnih ozemelj. Po drugi strani pa deklaracija 7 načel govori v kontekstu samoodločbe o ozemeljski celovitosti zgolj tistih držav, ki temeljijo na pravici narodov do samoodločbe.

Jugoslavija je po drugi strani zaradi lastnih interesov in notranjepolitične šibkosti sprejela dobre usluge Evropskih skupnosti, ki pa so se v praksi sprevrgle v nekakšno mediacijo oz. posredovanje. Oba načina mirnega reševanja sporov, ki sta sicer v praksi težko med seboj ločljiva, nista nobena novost v mednarodni skupnosti. Stara sta najbrž toliko, kolikor so stara sredstva mirnega reševanja sporov.¹⁹ Običajno se sicer uporabljata v meddržavnih sporih, toda niso redki primeri, ko se uporabljata tudi v notranjepolitičnih sporih.²⁰ Bistvo posredovanja je, da posrednik ni le za komunikacijo, tako kot to velja pri dobrih uslugah, ne svetuje in ne prepričuje zgolj obe strani posebej, temveč predlaga tudi lastna stališča, išče kompromise in aktivno sodeluje pri pogajanjih.²¹ Včasih so rezultat tega kongresi ali konference in ena od bistvenih značilnosti posredovanja je, da ni obvezujoče, da ima torej svetovalno naravo.

In prav to vlogo posrednika je v bistvu odigrala t. i. »evropska trojka« z jasnim sporočilom: sprejmite ali pustite. V osnovi so stranem v sporu, predvsem v Jugoslaviji, dali vedeti, da je tak predlog tisto, česar so sposobni in tudi upravičeni, ter da menijo, da bo sredstvo uspešno kot osnovni pogoj za rešitev krize. In če bo to tako, bodo tudi v bodoče z vsemi stranmi sodelovali. Če pa strani tega ne želijo, naj rešujejo probleme po lastni presoji, končno bi svet lahko prenesel tudi nov Libanon. Toda to bo konec sodelovanja. V tem smislu ne gre za nikakršen ultimat Evrope, temveč za rešitev, kot so jo bili sposobni v najboljši veri ponuditi, in na preostalih straneh je, da jo sprejmejo ali zavržejo. Pomembno pri tem je, da je Evropa v bistvu posredovala zgolj pri ustavitvi sovražnosti, da torej ni vsiljevala političnih rešitev krize.²² V tem smislu je »evropska trojka« pozvala k zamrznitvi vseh ukrepov, ki so spopad izzvali, in k vzdržanju od vsakršnih ukrepov, ki bi lahko nadalje poslabšali razmere, kar je tudi običaj in pravilo pri reševanju sporov v mednarodni skupnosti. Strani v sporu je zgolj napotila na pogajanja o bodočih medsebojnih odnosih. Predpostavka tega je, da bodo pogajanja potekala v dobri veri, kar naj bi v trimesečnem roku dalo tudi ustrezne sporazumne rezultate. Posebno vprašanje pa se zastavlja, če evropska predpostavka ne bo držala.

Ugotovimo lahko, da je takšna internacionalizacija razmer, kot smo jo doživeli, normalna in dopustna v mednarodni skupnosti. Težava za Slovenijo je, da je internacionalizacija sledila predhodni politični odločitvi držav mednarodne skupnosti, da bodo podprle ozemeljsko celovitost države Jugoslavije, enakopravnega subjekta med njimi. Ta odločitev je prišla zaradi premisleka o tem, da bi razpad Jugoslavije ogrozil odplačevanje njenih dolgov, da bi se s tem zmanjšal enotni trg, da politična in varnostna razmišljanja zahtevajo stabilnost na podlagi statusa quo ali vsaj doziranih in nadzorovanih sprememb ter da bi lahko to bil nevaren precedens za vrsto evropskih držav, kjer bodo posledice le težko predvidljive. V nasprotju s temi željami pa bi edina izjema lahko bila miroljuben in sporazumen dogovor v Jugoslaviji v skladu z načelom mirnih sprememb meja v helsinkiški sklepni listini. Prav oboroženi spopadi pa so bili tisti, ki so v nasprotju s sprejeto politiko dokazovali, da lahko morda enotnost Jugoslavije za vsako ceno ogrozi ravno tiste cilje, zaradi katerih naj bi Jugoslavija ostala enotna. Že pri vprašanju uresničevanja človekovih pravic lahko enotna država postane prav sredstvo zani-

¹⁹ Člen 33. ustanovne listine OZN jih npr. našteva kot pogajanja, anketo, posredovanje, spravo, razsodništvo, sodno rešitev, obračanje na regionalne ustanove ali dogovore in druga sredstva po lastni izbiri.

²⁰ Npr. v Angoli, Nikaragvi ipd. S tem seveda ni še nič rečeno glede uspešnosti posameznih metod.

²¹ Npr. campdavidski sporazum med Egiptom in Izraelom, kjer je vlogo posrednika opravil ameriški predsednik.

²² Avstrijo npr., ki je dajala vtis pristranskosti, so opozorili jugoslovanski zvezni organi in mednarodna skupnost, pa tudi v notranjepolitičnem življenju je prišlo do manjših zapletov.

kanja tega cilja, zaradi česar bodo ogroženi tudi tisti ekonomski in politični cilji, ki naj bi jih enotna Jugoslavija izpolnila.

Seveda je pri tem nastopilo nekaj paradoksov. V bistvu je brionska deklaracija kot vrsta političnega sporazuma izhajala iz želje po ohranitvi ozemeljske celovitosti Jugoslavije, toda po drugi strani je Slovenijo morala priznati kot silo, če ne že kot de facto državo. Internacionalizacija konflikta teži torej po svoje k statusu quo v mednarodni skupnosti, ker drugačne internacionalizacije tudi biti ne more, po drugi strani pa prav ta internacionalizacija nosi v sebi kali novega reda. Kot jamstvo za reševanje konflikta po mirni poti pa stoji Jugoslavija pred grožnjo, da bo ob morebitnem nadaljevanju oboroženega konflikta prišlo do mednarodno-pravnega priznanja Slovenije in Hrvaške. Ker gre za grožnjo Jugoslaviji in ne obljubo Sloveniji in Hrvaški, se tudi ne kaže preveč zanašati na njeno uresničitev, saj bo ta odvisna od dejanskega razvoja dogodkov.

Pri vseh sporazumih, še posebno takšnih, kot je brionska deklaracija s svojo prvo prilogo,²³ pa se postavlja vprašanje nadzorovanja uresničevanja sporazuma. Zato so potrebni nadzorniki, ki so v tem primeru predvideni v drugi prilogi kot opazovalna misija. Pri tem to ni misija Evropske skupnosti, ki je deklaracijo izdelala, temveč misija KVSE, ki ima svoje formalno pokritje v institucijah, predvidenih s pariško listino. To gre pripisati po eni strani želji po strokovnosti in nepristranskosti, po drugi strani pa težavam pri evropskem političnem sodelovanju. V osnovi pa tudi takšna misija ni novost in jo v mednarodni skupnosti poznamo kot eno od sredstev mirnega reševanja sporov pod imenom preiskava ali anketna komisija. Ta obstaja zato, ker se strani v sporu pogosto razhajajo v prikazovanju in presojanju dejstev, ki so vzrok ali povod za spor. Poročilo takšne komisije ne obvezuje stranke, temveč je samo izhodišče za razgovore in morebitne akcije. Evropski trojki pa bo s tem pomagala pri tem, da bo na podlagi poročil o dejanskih razmerah ukrepala glede svoje nadaljnje vpletenosti.

Predvsem od jugoslovanskih političnih pogajanj bo odvisno, kako uspešno je bilo posredovanje tujine. To posredovanje se je držalo običajev in pravil v mednarodni skupnosti, ki dopuščajo spremembo odnosov kot rezultata spremenjenih realnih razprav, toda dogovorno in po mirni poti. Doslej lahko trdimo, da je posredovanje tujine pripomoglo k ustvarjanju razmer, v katerih se strani v sporu lahko pričnejo vsebinsko pogajati. Golobi pri tem upajo, da bodo pogajanja v dobri veri vendarle pripeljala v treh mesecih do ustrezne miroljubne rešitve jugoslovanske krize, jastrebi pa bodo ta čas gotovo poizkušali izrabiti po svoje. Mednarodna skupnost bo še nadalje stala ob strani, posredovala pa bo le, če jo bodo za to zaprosili mednarodno priznani organi, in bo s klasičnimi dovoljenimi sredstvi mirnega reševanja sporov poizkušala vplivati na potek, tako da bo to v korist miru in varnosti. Vsakršna druga internacionalizacija, morda celo s policijsko silo, ne bo prišla v poštev, razen ob bistveno spremenjenih razmerah, ki bi jih označevale množice beguncev, genocid ipd. Odnosi v mednarodni skupnosti se le počasi spreminjajo, kajti tudi ti odnosi so svojevrsten vir stabilnosti. Ključ za rešitev problema ostaja v jugoslovanski družbi, ki je vse bolj regionalna mednarodna skupnost.

²³ Objavljen v časopisu »Delo« dne 7. 7. 1991.

Uvodni zapis

Dr. Staneta Južniča, profesorja Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo smo povabili, da uvede v strokovno razpravo nov študijski projekt: »Ideologija razvoja« ali morda še natančneje »Razvoj – konec neke ideologije«. K razpravi vabimo kompetentne poznavalce obravnavane teme na osnovi predloženih tez in njihove obrazložitve. Analize bomo objavili v eni ali dveh prihodnjih zvezkih revije, razpravljalce pa ponovno pritegnili k razpravi na okrogli mizi, ki bo predvidoma v decembru tega leta oziroma v začetku prihodnjega leta.

STANE JUŽNIČ

Ideologija razvoja

Predstavitev

1. Ideja razvoja

- a) Reinterpretacija zgodovine
- b) Ideja napredka in evolucije
- c) Teorija o stadijih razvoja

Merila napredka in razvoja

č) Koncept modernizacije

d) Družbenoekološke teorije razvoja

(meje rasti, obstojni razvoj idr.)

e) Vizija razvojnih trendov: postindustrijska družba, družba tveganja, informacijska družba, družba izobilja, družba pomanjkanja, ekološka družba idr.

2. Kristalizacija ideje razvoja za praktično uporabo

- a) Gospodarska nerazvitost
- b) Sredstva razvojne politike
- c) »Pravica« do razvoja

3. Kriza ideologije razvoja

- a) Dvojni »viri« krize
- b) Vprašanje antropološkega »dejavnika«
- c) Konflikt med razvitimi in nerazvitimi

Kar precej pogosto in dovolj dolgo smo poslušali in uporabljali, da ne rečem premetavali, pa tudi bistrili in brusili pojem *razvoj*.

Beseda je kar vrela iz političnih govorov, z njo so bili napolnjeni najrazličnejši razglasi in najave (svetle) prihodnosti. Te besede je bilo dovolj v znanosti kot v navadnem in neobveznem pogovoru. Pa ni ostalo le pri tem. Iz pojma razvoj so nastala naslavljanja določenih držav, ki so bojda »v razvoju«. In prava poplava načrtov in programov je nastala v takih državah in, postavimo, v mednarodnih organizacijah ali na forumih in brezštevilih shodih, ki naj bi kaj pomembnega prispevali k razvoju.

Razvoj je postal emocionalno nabit pojem. To je bila beseda upanja in brezupa, pričakovanj in razočaranj.

Ne gre se potemtakem sploh čuditi, da je iz takega pojma nastala in delovala bržkone *največja ideologija* našega časa.

Kot velja za ideologije na splošno, je tudi koncept razvoja močno deloval, ne da bi bil dejansko elaboriran. Še zlasti pa ni »razvojna praksa« nič kaj primerno sledila, kot je spet lastno vsem ideologijam in teoretičnim konstruktom. Koncept razvoja naj bi deloval v smeri racionalizacije »načrtovanega« napredka in naj bi prežehl tudi politične sisteme »držav v razvoju«, jim tako rekoč naložil vzvišene zgodovinske cilje razvojnim dejavnikom, zlasti t. i. subjektivnim silam. Prav v tem in takem konceptu naj bi bila vsebovana zgodovinska težnja še zlasti »manj razvitih« ali »nerazvitih«. V tem smislu je bil razvoj kot manifestativno izrazito neposredna ideologija zoperstavljen »nerazvoju«, ki ga pogojujejo retrogradne in reakcionarne silnice na notranjem planu posameznih držav in na ravni neprimerne in krivične mednarodne institucionalizacije odnosov med razvitimi in nerazvitimi.

Naloga zavestnih in zavedajočih se družbenih sil, kar je praviloma poenostavljeno prevedeno v oblastništvo politične elite, naj bi bila vsekakor povsem jasna in nedvoumna. Pospešiti je bilo treba čas in to se je zdelo mogoče z elaboriranim instrumentarijem države, povsem vpete v razvojne cilje. Odstranile naj bi se ovire v razvoju in poenostavljeno so sile, ki težijo k razvoju, postale sile dobrega in tiste, ki ga zavirajo, sile zla.

Vsekakor je teoretiziranje sledilo ideološkim postulatam in s svoje strani je ideologijo utemeljevalo. Kljub znanstvenemu prizadevanju in občasnim prodorom umetnosti pa so teorije, vgrajene v ideologijo razvoja, postopoma postajale ohlapne. Predvsem se je upirala stvarnost, ki je, naj tako rečemo, neprestano uhajala teorijam in njihovim, denimo, planskim aplikacijam. Najhuje je to uhajanje prizadelo utopična pretiravanja, ki so postala delež retoričnih tirad v ozkih »razvojnih« elitah zasnovane politike. Tragično pa se je kontrast med ideologijo in stvarnostjo iztekell, ko so take elite, različno komponirane in formalno usmerjene, celotno ideologijo razvoja izkoriščale le za zadrževanje oblastniške poze in so to pozo k temu podprle z nasiljem in represijo.

Ni nezanimivo opozoriti, da si je cela armada profesionalcev vneto prizadevala okoli teorij razvoja. Marsikdo med pravimi in namišljenimi strokovnjaki pa se ideologizacije svojega delovanja ni povsem zavedel. In če se je, je pač branil svoje delovišče in, kar ne gre nikakor pozabiti, obilnega plačila zlasti v nekaterih svetovalskih vlogah v nerazvitih državah kot tudi dobro plačane namestitve v razvejani mreži mednarodnih organizacij.

Vsekakor je v ideologiji razvoja moč najti kar precej intelektualne zgodovine našega časa. Literatura o razvoju in za razvoj je postala enormna, razprostrla se je od ekonomije do literature, kot tu rečemo leposlovju ali beletristiki. Mednarodni shodi so dosegli letno povprečje s številko 6.000, prav tako je postalo letno povprečje okoli milijon strani besedil, posvečenih razvoju.¹

Seveda je tudi v znanosti o razvoju in za razvoj začelo kar mrgoleti negotovosti in nejasnosti. Mnoge so celo semantične narave, druge so bile zgodovinsko sporne. »Nerazvoj« in »napačni razvoj« pa sta postala skoraj neobvladljivi sestavini dejanske stvarnosti. Najhujše je bilo, da načrtovanega razvoja ni bilo prav tam, kjer naj bi bil najbolj želen. Nič ni kazalo, da je integralen, vsestranski kjer koli, pojavljali so se močno nezaželeni »stranski proizvodi«, ki se raztezajo od slabšanja kakovosti življenja do tistega, kar bi nekolikanj patetično imeli za primanjkljaj v človeški sreči.

Ideologija razvoja pa je prav to obljubljala.

¹ *North - South: A program for Survival, Report of the Independent Commission on International Development Issues under the chairmanship of Willi Brandt*, - Cambridge: MIT Press, 1989, p. 268

FRANCE VREG

Trideset let komunikacijske znanosti na Slovenskem

Predstavitev:

Profesor France Vreg, ki je nedavno prejel najvišje slovensko znanstveno priznanje – Kidričevo nagrado za življenjsko delo – je utemeljitelj komunikacijske znanosti v Sloveniji in Jugoslaviji. Polna tri desetletja njegovega raziskovalnega dela so vtisnila neizbrisen pečat tej mladi znanstveni disciplini, katere razvoj je bil pri nas pogosto obremenjen z administrativnimi posegi in omejevanji. Kljub temu se je slovenska komunikacijska znanost uspešno uveljavila v jugoslovanski in mednarodni skupnosti: to kažejo mnoge knjižne objave, raziskovalno sodelovanje s tujimi institucijami, magistrski in doktorski študij na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani in organizacija mednarodnih znanstvenih sestankov. Njegovo temeljno delo »Družbeno komuniciranje« v slovenščini (1973) je dopolnjeno izšlo tudi v srbohrvaščini (1975), v makedonščini (1976). S področja politične sociologije in teorije javnega mnenja je objavil knjigo Javno mnenje in samoupravna demokracija (1980) ter delo »Množično komuniciranje ter razvoj demokracije« (skupaj s S. Splichalom, 1986). Raziskovalne projekte je vodil tudi v okviru Inštituta za družbene vede v Beogradu. Morda bi ob zaključku zapisa navedli samo najpomembnejšo funkcijo, ki jo opravlja kot podpredsednik izvršnega odbora Raziskovalnega komiteja za komuniciranje, znanje in kulturo pri Mednarodnem sociološkem združenju.

O prehojeni poti in razvojnih perspektivah komunikacijske znanosti se je s prof. Francetom Vregom pogovarjal prof. Slavko Splichal.

UREDNIŠTVO: Katere intelektualne (teoretične in osebne) spodbude so bile na Slovenskem (v šestdesetih letih) odločilne za razvoj komunikologije?

VREG: Za slovensko družbo tistih let – še bolj pa za celotno Jugoslavijo – so bili značilni duhovna utesnjenost, filozofski monizem in sociološko konservativni, dialektičnomaterialistični pogled na družbo. Ta miselni eklekticizem pa je pretežno prežemal uradne filozofske mislece, in seveda vso jugoslovansko politično in gospodarsko vodilno strukturo. Toda tudi v tej eliti so bili močni prodori kritične misli, ki so vzniknili zlasti ob spopadu z informbirojem in ugasnili ob obračunu z Djilasovo stigmatizacijo njegove knjige o »novem razredu«. V širši javnosti, predvsem med kulturniki pa so se odvijale rahle polemike med pristaši sovjetskega

stalinističnega družbenega modela in med razumniki s humanistično vizijo socializma; te polemike segajo že pred vojno (soočanja v krogih filozofske levice, ekskomunikacije partijskih aktivistov). Spopadi med boljšeševizmom in humanizmom so se bolj prikrito bili tudi med vojno (med vodilnimi akterji partije in člani Osvobodilne fronte) in se nadaljevali po vojni. Moram reči, da mi je bil kot mlademu medicincu in literatu ortodoksní marksizem vedno tuj. Zato se mi ni bilo treba pretirano »bojevati z zaostalostjo svojega lastnega mišljenja«, kot je v kasnejših povojnih letih Kardelj opozarjal sebe, zlasti pa jugoslovanske boljšeševske trdokožce.

Poleg tega sem kot zunanjepolitični publicist in novinar prepotoval Evropo in intervjuval nekatere ugledne evropske književnike; bil sem v neposrednem stiku z nekaterimi evropskimi boljšeševskimi partijami, z evropsko socialdemokracijo, pa z drugimi političnimi strankami, zlasti avstrijskimi. Hkrati sem na lastni koži v Beogradu v redakciji Borbe doživljal jugoslovansko agitpropovsko inačico državopartijskega propagandnega monolita informiranja. Soočal sem se z njegovimi akterji, ki so s svojih unitarističnih in centralističnih pozicij samouverjeno in zveličavno gledali na publicista iz »kranjske« province. Zato sem zapustil ta okosteneli agitpropovski dinozaver, ki je bil zapisan izumrtju. Kljub nevarnosti anateme sem se odločil za študij primerjalne književnosti pri profesorju Antonu Ocvirku, kjer je človek lahko svobodno in ustvarjalno razmišljal. Profesor Ocvirk je med drugim proučeval tudi Janka Kersnika in njegovo feljtonistiko, novinarsko društvo Slovenije pa je želelo imeti nekakšno sodobno teorijo novinarskih zvrsti in komuniciranja; tako sem že med študijem svetovne književnosti proučeval tudi svetovno feljtonistiko in zasnoval teorijo feljtonističnih in publicističnih zvrsti. Od tu pa do trdega študija komunikologije na evropskih in ameriških komunikoloških inštitutih je bil samo še korak.

UREDNIŠTVO: Kako je razvoj komunikologije, katerega glavni pobudnik si bil, sploh potekal? S kakšnimi težavami se je srečevala nova veda? Ali lahko na kratko predstaviš začetke komunikologije v Sloveniji in Jugoslaviji?

VREG: S snovanjem komunikacijske vede sem začel leta 1962 na Inštitutu za sociologijo in filozofijo Univerze v Ljubljani, kjer sem kot predstojnik oddelka za novinarstvo proučeval teorijo množičnih komunikacij in javnega mnenja, pa tudi politično sociologijo. Hkrati sem s kolegi z inštituta sodeloval tudi pri prvi sociološki empirični raziskavi o socialnih (latentnih) strukturah, ki je zajela kar 12.000 anketirancev v Sloveniji. V tem okviru je nastala tudi prva empirična raziskava množičnih komunikacij, ki mi je omogočila teoretična spoznanja empirično verificirati na vzorcu slovenske populacije. Empirična spoznanja stvarnosti so me samo še utrdila v prepričanju, da je nujno treba zasnovati nov pristop h komunikološki znanosti.

V družboslovni znanosti je tedaj prevladoval eklekticizem petrificiranih marksističnih aksiomov o delavskem razredu, o produkciji blaga in informacij; v novinarstvu pa so se zgledovali po stalinistični »potvorbi« znanega postulata o agitaciji in propagandi. Ob raziskovalnem soočanju s stvarnostjo sem spoznal, da se moramo bolj pogumno odpreti novim filozofskim in sociološkimi (tudi neomarksističnim) smerem ter uveljaviti »podomačenje« socioloških in komunikoloških teorij razvitejših središč. Ker sem že takrat zagovarjal relativno avtonomnost množičnih medijev in pomembnost javnega mnenja v političnem procesu, sem doživljal pomsleke v slovenski, še bolj pa v jugoslovanski politični sferi. Jugoslovanski inštitut za

novinarstvo v Beogradu pa je še dodatno razširjal »govorice« o krivoverstvu slovenske komunikologije. V drugih republikah pa se še ni govorilo o sodobnih teorijah novinarstva, kaj šele o komunikacijski znanosti.

UREDNIŠTVO: Institucionalizacija novinarskega izobraževanja na FSPN je bila najbrž prelomnica tudi za raziskovalno delo v komunikologiji. Kako je bila ustanovljena katedra za novinarstvo?

VREG: Že na Inštitutu za sociologijo in filozofijo sem na oddelku za novinarstvo zasnoval obširen program novinarskega študija, ki sem ga oblikoval po zgledu sociološko in politološko usmerjenih novinarskih fakultet v ZDA, Franciji, Zvezni republiki Nemčiji in delno poljskih in češkoslovaških fakultet. Štiriletni program je predvideval splošno družboslovno znanje, dobro tretjino pa so obsegali novinarski in komunikološki predmeti. Ta program je bil sprejemljiv tudi za tedanje Visoko šolo za politične vede, ki me je povabila, da zamišljam uresničimo na tej šoli. Ker Inštitut za sociologijo in filozofijo ni bil izrazito pedagoška institucija, se mi je zdelo primerno, da študij novinarstva poteka na omenjeni šoli. Mislim, da je bilo odločilno tudi priporočilo Bogdana Osolnika, ki je tedaj že kot zunanji sodelavec na šoli predaval o javnem mnenju.

UREDNIŠTVO: Na FSPN so bili dolga leta odpori zoper komunikologijo; med drugim vrsto let (v sedemdesetih letih) na fakulteti ni bilo dovoljeno ustanoviti Centra za komunikološke raziskave. Kako je do tega centra vendarle prišlo?

VREG: Odpori zoper komunikologijo so bili delno posledica nerazvitosti nove discipline, deloma pa primata drugih disciplin na šoli (marksizma, ekonomije, političnih ved); veliko pa je bilo pomislekov tudi zaradi nedogmatske (»prozahodne«) usmerjenosti komunikologije. Hkrati pa so nekateri vodilni marksisti menili, da je za novinarje bistvena ideologija, novinarstva pa se lahko naučijo v ideološko preverjenih uredniških javnih občil.

Priznam pa, da so bili nekateri pomisleki upravičeni. Komunikologija je tedaj v svetu šele nastajala v okviru sociologije in socialne psihologije; zato so tudi pri nas nekateri menili, naj ostane v teh mejah. Res je tudi, da komunikologija zaradi celovitosti spoznavnosti družbenih procesov lahko sama pokaže le na temeljne komunikacijske procese v socialnih sistemih, ne more pa osvetliti zapletenosti procesov materialne in duhovne ustvarjalnosti človeka in globalnih družb. Poleg tega so se v šestdesetih letih v svetu uveljavljale šele delne komunikološke teorije, ki so jih objavljali v zbornikih razprav o množičnem komuniciranju. Šele konec šestdesetih let so nastajali prvi celovitejši pregledi teorij, lahko rečem hkrati z mojim snovanjem knjige Družbeno komuniciranje, ki je bila v začetku sedemdesetih let tudi v svetu med prvimi poizkusi sinteze teorij in oblikovanja komunikacijske znanosti.

Na slovenskem političnem, univerzitetnem in kulturnem področju je slednjič bilo vse več razumevanja za komunikacijsko znanost. Katedra je zato pripravila obširnejši projekt o raziskovanju množičnih občil; oblikovala je svet projekta, ki mu je načeloval pokojni književnik Beno Zupančič, tedaj tudi podpredsednik Socialistične zveze. Sam se je iskreno zavzemal za projekt, pripomogel pa je tudi k ustanovitvi Centra za raziskovanje družbenega komuniciranja.

UREDNIŠTVO: Sedemdeseta leta so bila tudi zate osebno velika preizkušnja, čeprav najbrž ne prva in ne zadnja?

VREG: Slovensko družboslovje si je prizadevalo odpreti se svetovnim tokovom, podobno kot filozofija, primerjalna književnost, estetika, zgodovina in še nekatere druge discipline. Tako smo se mnogi usmerili tudi v proučevanje sodobnih tokov, zlasti sistemske teorije, ki smo jo nekateri bolj drugi manj kritično sprejemali. Lahko bi celo dejal, da je bil ta pristop *differentia specifica* »ljublanske sociološke šole«, medtem ko so druga jugoslovanska središča še vztrajala pri »preverjenih« pristopih. Politični pritiski dogmatikov jugoslovanske politične elite (in seveda tudi slovenske) so sprožili ideološka pretresanja novih pristopov, ki so se v Beogradu, v Ljubljani in Zagrebu končala s pravimi srednjeveškimi »verskimi« sodišči.

Med vsemi znanstvenimi disciplinami je bila prav komunikologija vedno doma na ideologije, cerkve in/ali države. Iz zgodovine vemo, da so cerkveni, državni ali politični voditelji pisali zakone o cenzuri, še preden se je rodilo veliko civilizacijsko dejanje – Gutenbergov tiskarska umetnost. Zato me ni preveč presenetilo, da je slovenska cenzorska komisija sleherno vrstico v moji knjigi Družbeno komuniciranje postavila pod drobnogled; z rdečim svinčnikom je podčrtala sumljive stavke in jih v poročilu o knjigi označila kot »podleganje zapadni ideologiji«. Priznam pa, da sem med kolegi na fakulteti našel veliko zagovornikov in branilcev, ki so me obvarovali najhujšega – prepovedi nadaljnjega pedagoškega delovanja. Ker pa sem bil v življenju navajen na trde spopade in boje, sem se tudi tokrat energično odzval na obdolžitve in tudi sam sprožil podobne metode »strateške interakcije«; sprejel sem tudi vabilo na predavanja na podiplomskem študiju v tujini.

Res pa je, da je bil razvoj komunikacijske znanosti »blokiran« in izpostavljen represiji; ustvarjalna misel je obnemela. Še večja nevarnost je pretela novinarski katedri, saj so jo hoteli ukiniti. Direktor Jugoslovanskega inštituta za novinarstvo dr. Spahić je celo pisal predsedniku slovenske skupščine in vrhovnemu arbitru v marksističnem centru obširnejše pismo, v katerem je ožigosal »Vregovo komunikologijo« kot nemarksistično in predlagal šolanje slovenskih novinarjev v Beogradu. Ta sumljiva ponudba je pripomogla k streznjenju in k ponovnemu razmisleku o usodi novinarske katedre. Podobnih predlogov o ukinitvi je bilo še nekaj, pa tudi ti so ob našem trdnem nasprotovanju končali na smetišču takratne politike.

Čeprav je komunikologija v Sloveniji v sedemdesetih letih začela drseti na obrobje svetovne znanosti, so jo z veliko vnemo sprejeli v Zagrebu in Skopju, kjer so kljub slovenski stigmatizaciji prevedli mojo knjigo v oba jezika. No, minila so leta ideološke stigmatizacije in skupaj z mlajšimi kolegi smo nadaljevali vzpon na evropsko znanstveno raven.

UREDNIŠTVO: Sodelovanje z Zagrebom in Beogradom, kasneje s Sarajevom na področju podiplomskega izobraževanja ni nikdar preraslo v tesno raziskovalno sodelovanje? Zakaj?

VREG: Program podiplomskega in doktorskega študija smo zasnovali leta 1972 in sprejele so ga fakultete v Zagrebu in Beogradu, kasneje pa tudi v Sarajevu, zelo spremenjenega pa v Skopju. Samo FSPN pa je doktorski študij razvila kot samostojen študij in je edina v Jugoslaviji lahko podeljevala naziv doktor komunikacijske znanosti. Z magistrskim in doktorskim študijem je bil povezan tudi raziskovalni program s področja komunikologije, ki smo ga razvijali v Sloveniji. Žal pa so druge fakultete uveljavljale samo politološke raziskovalne projekte; tako niso

mogle razviti pravih raziskovalnih zmožnosti za komunikološko področje. Zato smo imeli samo delne raziskovalne stike z zagrebškim raziskovalnim centrom, ki ga je vodil profesor Novosel, in z Inštitutom za družbene vede v Beogradu, kjer sem s kolegoma Džinićem in Goatijem ter kolegico Bačević vodil večji jugoslovanski projekt. Skupaj z jugoslovanskimi kolegi smo zasnovali tudi večji projekt o delegatskem sistemu, pri čemer smo v Sloveniji s kolegoma Bibičem in Markičem med prvimi zelo neprizanesljivo kritično razkrivali razhajanje med normativno ureditvijo sistema in »neuspešno«, pogosto blokirano realizacijo v stvarnosti. Tako imamo kar dobre izkušnje, da bi s podobno raziskovalno hipotezo raziskovali tudi sedanja razhajanja med evropsko vizijo parlamentarne demokracije in blokado širjenja odločanja na civilno družbo. Žal pa za tak projekt ni pretiranega navdušenja.

UREDNIŠTVO: Kaj šteješ za glavne dosežke slovenske komunikologije v 30 letih njenega razvoja?

VREG: Predvsem to, da smo komunikologijo uveljavili kot novo znanstveno disciplino, ki postaja enakovredna drugim družbenim znanostim, in da smo tako obogatili družboslovno zavest o pomembnosti komunikacijskih procesov v družbi ter o nujnosti njihovega proučevanja. Komunikologija omogoča možnosti novega razumevanja narave in družbe: sodobnega človeka si ni moč zamisliti brez globlje poznave filozofsko-socioloških, politoloških in komunikoloških vidikov razvoja. Ta spoznavna vrednost bo pravo funkcijo dobila zlasti v visoko razviti družbi sodobne komunikacije in informatike.

Slovenska komunikologija je razvila sistemsko, pluralistično paradigmo komuniciranja in družbenega razvoja, ki temelji na odprtosti družbe do notranjih stanj, odprtosti do okolja in vključevanja v turbulentna in kompetitivna svetovna okolja. Avtonomnost komunikacijskih sistemov in svobodno javnost je zahtevala kot »organsko« nujnost vsake družbe; uveljavila je načelo legitimnosti pozitivnih vzratnih tokov, kritike in inovativnosti, pa tudi napetosti, deviantnosti in konfliktov. Branila je avtentično pluralnost družbe, ki ne more biti omejena le na politične skupine, marveč mora temeljiti v civilni družbi. Tako je komunikologija s svojimi teorijami prispevala tudi k sociološkemu in politološkemu teoretičnemu opusu. Njena humanistična paradigma demokratičnega komuniciranja in participativne interakcije je lahko osrednji aksiom demokratičnih družb prihodnosti. Ocenjevalci menijo, da je s svojim kritičnim pristopom, širino interdisciplinarnega vidika, z uspešno sintezo teoretičnih tez in empiričnih kazalnikov iz prakse ter z izvirnostjo izoblikovala edinstveni opus teoretične misli tudi s področja mnenjskega in političnega pluralizma, kar je lep prispevek k razvoju demokracije. Prisojajo ji zaslugo, da je sistematično vsa leta vztrajala pri tej perspektivi in jo dosledno branila.

Še posebej se mi zdi pomembno, da so mlajši sodelavci, tu mislim predvsem na kolego dr. Splichala, izoblikovali tudi metodologijo komunikološkega raziskovanja, ki nedvomno sodi v vrh svetovne komunikološke metodologije. Tako lahko suvereno trdimo, da je komunikologija znanost, ki si je izoblikovala tudi lastno raziskovalno metodo.

UREDNIŠTVO: Katerih vprašanj se komunikologija pri nas doslej ni lotevala (zakaj?), pa bi se jih po tvojem mnenju morala?

VREG: Komunologija se je ob nastajanju navezovala na politično filozofijo, filozofsko semantiko, lingvistično antropologijo, semiotiko in na druge znanosti. Raziskovalni horizont je širila z naravoslovno-matematičnimi in biološkimi vedami; sprejemala je aksiomatiko, ki povezuje bioniko, informatiko in komunikologijo. Vsa ta mejna in interdisciplinarna področja ostajajo odprta za prihodnja komunikološka raziskovanja. Povsem pa pogrešam raziskave z vidika simboličnega interakcionizma; semantične in kulturološke raziskave, ki so jih izoblikovale nekatere francoske komunikološke šole. Odprta so mejna področja z antropologijo. Nadaljevati bomo morali teoretične raziskave filozofskega vidika komunikacijskega pojava. Pogrešamo pravne in zgodovinske obravnave javnih občil, teorij novinarskih zvrsti, jezika in stila; redke so raziskave ekonomskih temeljev medijev. Nadaljevati bi morali z doslej teoretično in empirično izjemno uspešnimi analizami vsebine sporočil.

Vsa ta področja pa terjajo angažma novih mladih raziskovalcev, ki pa jih, žal, komunikološki raziskovalni center ne premore, saj ga je raziskovalna skupnost doslej obravnavala precej mačehovsko. Poleg tega je raziskovalno področje pri nas tudi permanentno v organizacijskem preoblikovanju, kar ne vpliva ugodno na razvoj raziskovanja, hkrati pa to ogroža perspektive zaposlovanja mladih raziskovalcev. To lahko usodno vpliva na razvoj komunikacijske znanosti in povzroči ponovno stagnacijo.

UREDNIŠTVO: Kako gledaš na prihodnji razvoj komunikologije? Predvsem: katere so glavne teoretske perspektive v svetu in pri nas?

VREG: Nedvomno je pred nami tretja »komunikacijska revolucija«, ki bo podobno kot nastanek Gutenbergove »galaksije« in eksplozija elektronskih medijev vplivala na prestrukturiranje socialnih sistemov in njihovih ureditev. Komunolog George Gerbner celo meni, da bo prihodnje zgodovinsko obdobje s svojo telekomunikacijsko in informacijsko kulturo vplivalo na nove odnose v globalnih družbah, na alokacijo virov in moči med narodi in kulturami. Vse to nas opozarja, da bi bilo usodno, če bi slovenska komunikologija zaostajala za teoretičnimi in raziskovalnimi prizadevanji svetovnih komunikacijskih središč, ki z veliko raziskovalno zmogljivostjo spremljajo prehod v družbo prihodnosti. Predvideti bo morala, kakšne bodo socialne posledice razvoja sodobne elektronske in informacijske tehnologije, raziskovati bi morala nove prerazporeditve moči v družbah in v svetu, nastajanje nove informacijske elite, možnosti za uveljavljanje demokratičnega komuniciranja in participativne demokracije ter vloge človeka v teh procesih.

Zato sem (v knjigi *Demokratično komuniciranje*) ugotovil, da komunikacijska znanost stoji pred zahtevnimi izzivi. Teoretična reformulacija raziskovanja bi morala vključevati zlasti: 1. teorijo o razporeditvi moči na politični, ekonomski in kulturni ravni; 2. teorijo o avtonomnosti medijev in »enakih komunikacijskih možnostih« v svobodni javnosti; 3. teorijo o etnični in kulturni enakopravnosti narodov, narodnosti, kultur in subkultur ter 4. teorijo o pravici komuniciranja, o enakopravnem razvoju komunikacijskih sistemov ter o mednarodni komunikacijski ekologiji (nove pravice iz tretje generacije človekovih pravic in svoboščin). Seveda, čakajo pa jo še številni drugi teoretični in empirični izzivi.

UREDNIŠTVO: Poleg (političnih, ideoloških) kritik si bil deležen tudi mnogih družbenih priznanj. Kako so kritike in priznanja vplivale na tvojo raziskovalno pot?

VREG: Zgodovinske in življenjske okoliščine so me pogosto neizprosno pahnile na obrobje življenja, v bedo in neenakopravnost, pa spet v vlogo borca, preganjane »živali«. Še po vojni sem se odzval klicu rojakov na Slovenskem Koroškem; tako sem okusil tudi avstrijske francožefovske ječe. Svobodo sem začel okušati šele konec leta 1946. Res sem bil deležen tudi številnih kritik, ki pa so bile pogosto prej surova ideološka obračunavanja zaradi mojih herezij in demokratičnih vizij kot pa prijateljska prepričevanja. Zato sem navajen surovosti življenja in nadutosti političnih mediokritet. Tako tudi danes lahko samo s pomilovanjem gledam na boje v politični in širši kulturni areni, pa tudi na brezumne poskuse grabljenja oblasti in moči. Priznanja, ki sem jih prejemal, sem jemal iskreno, kadar so bila priznanja mojih delovnih in raziskovalnih kolegov. Zato kritike in priznanja niso mogle usodnejše vplivati na mojo pot: moja znanstveno pot je oblikovala notranja nujnost po spoznavanju človeka in sveta, po iskanju resnice in znanja, v komunikologiji pa po iskanju oblik (spo)razumevanja med ljudmi in načinov komunikativnega bivanja človeka v različnih kulturah in civilizacijah, v svobodi in v tiraniji.

MARKO KRANJEC

Koncept »pravega« proračuna

V okviru t. i. krajših intervjujev na posebej izzivne, družbeno pomembne, celo odločujoče teme, smo se tokrat pogovarjali z dr. Markom Kranjcem, raziskovalcem na Ekonomski fakulteti v Ljubljani. Niso nas zanimale njegove izkušnje v raznih mednarodnih organizacijah in združenjih, kjer se je znanstveno prav tako uveljavil. Pričakujemo, da bo takšen razgovor možen v bližnji prihodnosti. Zanimal nas je kot donedavni minister za finance in avtor novega davčnega in proračunskega sistema.

UREDNIŠTVO: V vladi niste bili le kot finančni minister, temveč tudi kot snovalec republiškega proračuna in novega davčnega sistema Slovenije. Kje ste naleteli na večje težave, ali pri koncipiranju davčnega sistema ali proračuna?

M. KRANJEC: Bistveno večje so bile težave pri koncipiranju novega davčnega sistema. To je bilo verjetno zato, ker smo z novim davčnim sistemom radikalno prekinili s prejšnjim sistemom, medtem ko smo pri koncipiranju novega proračuna izvedli predvsem tehnične spremembe, vsebina pa je ostala skoraj nespremenjena. V obeh primerih pa je bilo veliko odporov, ker smo posegli v dotedanjo prakso in predvsem v pravice, čemur pa se nihče ne odreče rad.

UREDNIŠTVO: Začniva pri proračunu. S svojim konceptom ste vzpostavili kla-

sični proračun, po katerem se financira celotna javna poraba. Kaj ste želeli doseči s tem konceptom?

M. KRANJEC: Z novim konceptom proračuna smo želeli predvsem ponovno uveljaviti tista načela javnih financ, ki so se v večstoletni zgodovini majhnih držav pokazala kot koristna in potrebna. Ta načela so: proračunska enotnost, načelo splošnosti oz. proračunske popolnosti, načelo specifikacije oz. preglednosti, načelo javnosti, točnosti ipd. Prejšnji proračunski sistem je namreč temeljil na samoupravnih teorijah, popolnoma nasprotnih temeljnim proračunskim načelom. V praksi je zato prihajalo do drobljenja proračunov, do parcialnega prikazovanja prihodkov in razhodkov, do nepreglednosti izdatkov, do skrivanja javnega denarja itd. Kako je bilo to videti v praksi, pa tako vemo: vsaka občina je imela številne »proračune«, v katerih so samoupravni birokrati določali prispevne stopnje in vrsto ter velikost izdatkov. Skratka, prevladal je parcialen interes, nad katerim skupščina ni imela nobenega nadzora. V urejeni državi pa takšen sistem javnih financ ni mogoč.

UREDNIŠTVO: V svetu se uveljavlja koncept družbenih stroškov proizvodnje. To je načelo, po katerem stroški proizvodnje niso le tisti, ki nastanejo pri proizvodnji produkta v delovni organizaciji, temveč tudi tisti, ki to produkcijo omogočajo. Kako ste in ali ste to načelo upoštevali v vašem konceptu?

M. KRANJEC: Če vprašanje prav razumem gre za oceno upravičenosti določenih javnih izdatkov. V načelu bi moral biti seveda vsak projekt javnega sektorja ustrezno ekonomsko in družbeno ovrednoten in bi proračun smel financirati le tiste dejavnosti, ki imajo dovolj široko družbeno upravičenost. Po mojem mnenju se takšne ocene v sekretariatih še ne uporabljajo dovolj, v nekaterih primerih pa sploh ne.

UREDNIŠTVO: Opustili ste načelo uravnoveženega proračuna. Čeprav cela vrsta držav nima uravnoveženega proračuna, pa vendar nekateri sodijo, da je javni dolg v našem proračunu problematičen.

M. KRANJEC: Uravnovežen ali neuravnovežen proračun – to je teoretično nerešljivo vprašanje. Vse je odvisno od gospodarskih razmer in politične filozofije. V načelu mora država seveda tudi poslovati kot dober gospodar, torej živeti v skladu s svojimi možnostmi. Vendar je večkrat upravičeno poslovati tudi z deficitom, če se pokaže, da so nekateri izdatki družbeno upravičeni. V našem primeru pa smo sploh samo sankcionirali dejansko stanje. Vsa pretekla leta smo namreč imeli de facto deficit, ki se je kazal v obliki prisilnih bančnih posojil podjetjem z izgubo. Država bo morala zdaj ta posojila prevzeti kot javni dolg, na katerega bo še nekaj nadaljnjih let dodajala nove deficite.

UREDNIŠTVO: Proračun ni le sredstvo za financiranje javne porabe, temveč ima še druge funkcije, alokacijsko, distribucijsko, stabilizacijsko. Ali ste te funkcije upoštevali pri snovanju proračuna Slovenije ali pa je šlo le za to, da napolnite proračun s sredstvi, ki so jih zahtevali posamezni resorji?

M. KRANJEC: Vse funkcije proračuna so avtomatično upoštevane v samem administrativnem dokumentu. Npr. izdatki za brezposelne opravljajo distribucijsko in stabilizacijsko funkcijo. Podobno je pri večini drugih izdatkov in davkov.

UREDNIŠTVO: Iz proračunske debate ostaja vtis, da je bil glavni problem porazdelitev sredstev na posamezne resorje. To je gotovo velik problem. Ali ste razdelitev poskušali določiti s tabelami input-output, ali kako drugače?

M. KRANJEC: V proračunski debati je razdelitev sredstev po resorjih vedno glavni problem. Seveda pri tem ne gre za kakšno znanstveno analizo, temveč je bolj prisotna politika. Vsakoletne spremembe so lahko le drobne, saj so pravice uporabnikov navadno zakonsko določene in se ne dajo poljubno spreminjati. S sprejetjem nove zakonodaje na različnih področjih, npr. v zdravstvu, šolstvu ipd. pa bo mogoče precej spremeniti obseg sredstev na posameznih področjih. Tabele input-output pri razdelitvi nismo uporabljali.

UREDNIŠTVO: Iz teorije vemo, da je precejšnja razlika, ali skušamo zmanjšati proračunske izdatke z večjo produktivnostjo državne uprave ali z omejevanjem delovnega področja vlad. Kako ste v vašem konceptu skušali zmanjšati proračunske izdatke?

M. KRANJEC: Predvsem s tem, da smo postavili globalno omejitev, tj. obseg proračuna. Menim pa, da imamo še velike rezerve v povečanju produktivnosti uprave.

UREDNIŠTVO: Preidiva na davčni sistem. Nekateri govorijo, da gre za najbolj napredni davčni sistem, ki lahko služi kot zgled vsem socialističnim državam, ki prehajajo na tržno gospodarstvo. Katere so poslovne značilnosti, ki dajejo novemu davčnemu sistemu tako laskave ocene?

M. KRANJEC: Mislim, da ne bom neskromen, če bom rekel, da smo postavili dober davčni sistem. Upoštevali smo vse, kar sta stroka in praksa predlagali v zadnjem desetletju. To pomeni, da smo posplošili davčno obveznost, predlagali smo zelo majhen obseg davčnih izjem in olajšav ter uvedli stopnje, primerljive z Evropo. Bila je srečna okoliščina, da sem zadnje leto pred nastopom na ministrstvu precej temeljito preštudiral davčno teorijo in prakso in sem tako lahko iniciral reformo. V sekretariatu pa smo imeli tudi zelo dobro strokovno skupino, ki je te stvari izpeljala. To je vedno skupinsko delo. Seveda pa se zastavlja še vprašanje učinkovite implementacije sistema v prakso, za kar bo treba še veliko dela. Nimamo namreč ustrezne tehnologije in nadzornega aparata.

UREDNIŠTVO: Ali ste se pri koncipiranju davčnega sistema ravnali po načelih »ekonomike ponudbe« in upoštevali Lafferievo krivuljo?

M. KRANJEC: Posebej nismo upoštevali nobene od teh idej.

UREDNIŠTVO: Sedanji davčni sistem temelji še vedno na faktorskem obdavčenju. Zakaj niste prešli na obdavčenje rezultatov?

M. KRANJEC: Mislim, da smo upoštevali obdavčenje rezultatov, saj je plačevanje faktorjev v ravnotežju vedno plačevanje po rezultatih. Samo navaditi se moramo, da je npr. bruto OD plačevanje po rezultatu za faktor dela.

UREDNIŠTVO: Zagotovo ste razmišljali tudi o davku na dodano vrednost. Do kod ste prišli pri uveljavljanju davka na dodano vrednost?

M. KRANJEC: Davek na dodano vrednost je mogoče vpeljati v enem do dveh letih. Trenutno je v razpravi zakon o davku na promet proizvodov in storitev, ki zelo poenostavlja dosedanji sistem. Uvaja le 4–5 stopenj in s tem predstavlja prehodno fazo za uvedbo davka na dodano vrednost. Tudi ta zakon je nastajal še pod mojim mandatom.

UREDNIŠTVO: V davčnem sistemu je uveljavljeno progresivno obdavčenje, čeprav je v literaturi cela vrsta odgovorov proti progresivnemu obdavčenju. Kaj vas je vodilo k temu, da ste uveljavili progresivno obdavčenje?

M. KRANJEC: Progresivno obdavčenje ni stvar stroke, temveč politike. Menili smo, da so razlike v dohodkih pri nas takšne, da upravičujejo progresijo. Ne bi pa se strinjal s trditvijo, da je ta progresija preostra.

UREDNIŠTVO: Kako gledate na kritiko vašega dela po odhodu iz vlade?

M. KRANJEC: Kritika je normalna stvar. Mislim, da v vladi nisem naredil posebne škode, če sem sploh jo. Kritike prizadetih pa seveda ne morem jemati resno. Delal sem vedno v splošnem interesu in tako sem menil, da je strokovno najbolj prav. Sploh pa mislim, da širša javnost mojega dela niti ni tako slabo ocenila.

Pogovarjal se je dr. Janez Škerjanec.

Propadanje komunizma po jugoslovansko

Krajši razgovor z dr. Vidom Pečjakom, profesorjem na Filozofski fakulteti v Ljubljani, pisateljem in publicistom predstavlja nadaljevanje intervjuja iz decembra 1990 za Teorijo in prakso (TIP) 1–2, 1991). Kateri so razlogi? Takrat nam je avtor predstavil grafično skico o psiholoških dejavnih upora. Kaj bi ji eventuelno danes dodali po dramatičnih družbenih spopadih (in tudi spremembah) v Jugoslaviji? Bralce Želimo obenem spomniti na zavidljivo naklado knjige, ki je v teh dneh tik pred prodajo. Izšla pa je v samozaložbi.

UREDNIŠTVO: Prof. Pečjak, v svoji knjigi Kako se je podrl komunizem napovedujete politične dogodke v Evropi in tudi v Jugoslaviji. Od izdaje je minilo že sedem mesecev. Kaj lahko rečete, koliko so se izpolnila vaša predvidevanja?

V. PEČJAK: Napovedi na podlagi mojega modela niso prerokbe in veljajo samo v mejah večje ali manjše verjetnosti. Za večjo zanesljivost bi potrebovali natančne podatke o faktorjih, ki jim pravim strah, identifikacija, premeščanje in upanje (glej grafični prikaz modela v Teoriji in praksi 1991, št. 1–2) in ki vplivajo na vedenje

množice. V pilotskih študijah sem jih izmeril z ocenami, ki so jih dali poznavalci političnega dogajanja. To pa je subjektivna lestvica. Zanesljivost izkrivljajo tudi nepredvideni vmesni dogodki, zato so tem slabše, čim daljši čas mine od napovedi do napovedanega dogodka.

Zdaj pa si oglejmo konkretne primere. Za Kosovo sem dejal, da se bo upor nadaljeval v valovih, med katerimi bodo obdobja navideznega zatišja. Menim, da smo prav zdaj v takem obdobju, ki ga bo še pred iztekom leta prekinil nov val nemirov. Za Albanijo sem napisal, da je za nemire še prekmalu, toda že decembra sem jih v TV-intervjuju predvidel za to zimo, kar se je potem zares zgodilo. Slovenije v knjigi ne omenjam, toda v razpravi, ki je lani junija izšla v *Anthroposu*, predvidevam notranji mir, ki ga bodo prekinjali manjši socialni nemiri, večji konflikt pa bi izzval pritisk od zunaj.

Med tem časom sem korigiral formulo upora. Namesto $U = P + (A - R)$ uporabljam $U = P \times (A - R)$ ali pritisk, pomnožen z razliko med amplifikatorji in reduktorji. Tudi reduktorjev je v novi formuli več. Poleg S (strahu) je še I (identifikacija z agresorjem) in P (premeščanje tarče upora). Menim, da bo nova formula dajala boljše napovedi.

V poglavju *Perspektive postsocializma* pa so še druga predvidevanja. Navajam nekatera: »Z vračanjem v prejšnje stanje vzhodnoevropske države ne vstopajo v združeno Evropo, kot sanjajo, temveč kvečjemu na raven držav, kot so Tajvan, Singapur in Južna Koreja... Ker pa se bodo težave povečevale, se zna delavcem in drugim slojem po začetni evforiji 'zakolcati' po dobrih, starih časih, po časih zagarantiranih, četudi majhnih plač... Brez dvoma se bodo socialni nemiri še nadaljevali v vseh nekdanjih socialističnih državah, še posebno pa v revnih, kot so npr. Poljska in balkanski trikotnik. Na obzorju ni bližnje rešitve. Komunistični reformatorji lahko marsikje zberejo veliko glasov in začasno celo zmagajo... Te države se zaradi splošnega nereda, nacionalnih sporov, gospodarskega razsula in premočnih ostankov komunizma, ki se kažejo tudi v zatiranju človekovih pravic, ne bodo opomogle vsaj 20 do 30 let... Nacionalna nasprotja se bodo čedalje bolj zaostrovala in niso izključene odcepitve in državljanske vojne... Skoraj gotovo se bo razletela Sovjetska zveza, verjetno Jugoslavija in morda – kar je najbolj presenettljivo, Češko-Slovaška... Odcepitve se bodo verjetno vrstile kot padanje domin, potem ko bo prva od odvisnih držav šla skozi, ne da bi centralna vlada intervenirala in najbrž bo to ena od baltskih držav... Lahko pričakujemo poleg naraščajočih neredov in revanšizma porast socialne patologije: terorizma, delinkvence, alkoholizma ipd... V nekaterih deželah niso izključene državljanske vojne in osebne diktature.« Bralec naj sam presodi, koliko so predvidevanja pravilna in primerna za današnji čas. Verjetno pa ima največjo napovedovalno vrednost zadnji stavek v knjigi: »Zares, težko je dati slovo socializmu!«

UREDNIŠTVO: Kako vidite razvoj v balkanski krčmi, ki smo ji še do nedavnega rekli Jugoslavija?

V. PEČJAK: Za vnaprej pa lahko rečem le to, da se bodo socialni nemiri nadaljevali in se bodo kljub spremembam na političnih vrhovih vlekli v nedogled.

Razmere v jugoslovanskih deželah pa so precej specifične in v marsičem drugačne kot v drugih deželah Vzhodne Evrope. Model upora je še najbolj uporabljiv za Srbijo. Pritisk na ljudstvo je v Srbiji verjetno najhujši: brezposelnost je dosegla 30%, gospodarstvo je bankrotiralo, v trgovinah zmanjkuje vsega. Tudi politični pritisk je najhujši, velja npr. zakon, podoben zloglasnemu členu 133, Milošević pa

ima pravico razpustiti skupščino. Razmere na Kosovu in Makedoniji so gotovo slabše, toda tam so bile vedno zelo slabe, Srbija pa je doživela najhujši padec.

Ker sta pritisk in upor premosorazmerna, bi moralo prihajati v Srbiji do najhujših in najpogostejših nemirov. Nekaj časa je res tako kazalo. Tedaj pa so se vključili v proces učinkoviti reduktorji. Za komunistične države je najmočnejši reduktor strah, toda s političnimi spremembami v letu 1990 se je strah med ljudmi precej zmanjšal. Medtem ko je druge režime enega za drugim odneslo, pa je Miloševićeva klika sprožila drug reduktor, ki za druge dele Vzhodne Evrope ni najbolj tipičen: mehanizem premeščanja. Nakopičen gnev se namesto nad tlačiteljem izlije nad drugo narodnostno skupino. Ta mora prevzeti kazen za nasilje tlačitelja. Najprej so bili to Albanci, nato Slovenci, nato Hrvati. Čim večja je stiska srbskega ljudstva, tem bolj se uveljavlja mehanizem premeščanja.

Predsednik predsedstva Stipe Mesić je dejal, da bodo mednarodni nemiri prenehali zaradi povečane socialne stiske, ki bo narode odvrnila od nacionalnih sporov. Toda Mesić se moti. Stiska povečuje udeležbo v nacionalnih sporih. Mnogi brezposelnih delavcev in obubožanih kmetov je odličen »mamac« za demagoge, ki želijo ohraniti oblast. Bolj prav je imel Milošević, ko je dejal, da se »srbski vojak najbolje bojuje tedaj, ko je lačen in bos«.

Mehanizem premeščanja se najlaže sprosti proti skupinam, s katerimi ima frustrirano ljudstvo že od prej neporavnane račune. To vidimo pri zakavkaških ljudstvih in v Jugoslaviji pri Srbih. Njihov spor z Albanci traja stoletja, ne dosti manj pa s Hrvati. Spor s Slovenci je novejšega datuma in zato nikakor ni tako silovit kot z Albanci in Hrvati.

Razmere pri drugih jugoslovanskih narodih so bolj zapletene. Psihološki model upora velja za notranji upor, ne pa za odcepitveno vojno, ki smo jo imeli v Sloveniji. Pri njej ne gre za spor na relaciji ljudstvo—oblast, temveč med novo in staro državo. Vendar so tudi na našo vojno vplivali razni reduktorji in amplifikatorji, ki so v marsičem podobni faktorjem pri notranjem upor. Menim, da sta pomembno vlogo odigrala faktorja upanje in socialna indukcija (ki sta podrobneje opisana v knjigi ali v Teoriji in praksi 1991, št. 1–2).

UREDNIŠTVO: Kakšni so bili odmevi na vašo knjigo, zlasti pa na »psihološki model upora«, ki je bil z raznih vidikov prikazan tudi v nekaterih revijah?

V. PEČJAK: Prav nenavadno je, da v Sloveniji ni bilo nobene strokovne recenzije, ocene ali kritike, če izvzamem kratke in zgolj informativne prispevke novinarjev v Mladini, na TV in še v nekaterih drugih medijih.

O svojem modelu sem predaval na simpoziju Dani Ramira Bujasa v Zagrebu, kjer so me razpravljali spodbudili, da sem kasneje vključil v model nove reduktorje. O njem sem predaval maja na Srečanju psihologov dežel Alpe-Jadran v Trstu, že lani pa sem imel več predavanj v Južni Koreji in na Japonskem. Posebno Korejci so se zanimali zanj in me spraševali: »Kaj bo padla Severna Koreja?« Moj odgovor je bil: »Leto dni po smrti velikih starcev« (namreč Deng Xiaopinga, Kim Il Sunga idr. azijskih diktatorjev). Bomo videli, če bo napoved držala.

Komaj so boji v Sloveniji ponehali, 8. maja 1991, sem odpotoval v Budimpešto na Drugi kongres evropske psihologije in prikazal svoj model upora. Zanimanje je bilo veliko, tako da mi je zmanjkalo povzetkov v angleščini, ki sem jih prinesel s seboj. Južnoafriška psihologinja je spraševala, ali velja model tudi za Južno Afriko, češki delegat pa je vprašal, kako bi uporabili model za postsocialistično Češko-Slovaško, ki ji vlada finančni minister.

Razprava o modelu je izšla tudi v nekaterih tujih publikacijah, npr. v Južni Koreji, ravno kar pa sem prejel reprint iz revije Akadeemia, ki izhaja v Estoniji.

UREDNIŠTVO: Knjigo ste izdali v januarju 1991 v visoki nakladi 2000 izvodov v samozaložbi. Ali ste prodali vse izvode?

V. PEČJAK: Blizu 100 izvodov še imam in kdor se bo obrnil na moj naslov jo bo kratek čas še lahko dobil.

Pogovarjal se je Ivan Hvala.

Ljubljana, 1. avgusta 1991

Človek je pač vernik in dvomljivec. Bržkone je prav ta odnos tudi v kontrastu ali sporu med dogmo in antidogmo. Številne so okoliščine, v katerih je vernik in še številčnejše, ko postane dvomljivec, ki se prelevi v »prenovljenega« vernika.

dr. Stane Južnič

Uvodna zabeležka

Znani in priznani študijski projekti Teorije in prakse so dobili v zadnji razpravi o herezijah (dogmi-antidogmi), ki je bila 5. junija 1991 na FSPN nekatere, da ne rečemo formalno stroge, pa vsaj ostrejšje odlike znanstvenega dialoga, razbremenjenega dnevno pragmatičnih primesi. Podlaga tej razpravi so bile objavljene teze na obravnavano temo v 12. številki revije 1990 ter članki naših uglednih sodelavcev dr. Staneta Južniča, dr. Andreja Kirna, dr. Draga Ocvirka, dr. Zdenka Roterja, dr. Vjerana Katunarića, dr. Davorja Rodina, dr. Tarasa Kermaunerja, dr. Tineta Hribarja in dr. Boštjana M. Zupančiča, objavljeni v št. 1-2 in 3-4/1991.

Na okrogli mizi Teorije in prakse so sodelovali: dr. Stane Južnič, profesor FSPN v Ljubljani; dr. Srdjan Vrcan, profesor Pravne fakultete v Splitu; dr. Boštjan M. Zupančič, profesor Pravne fakultete Univerze v Ljubljani (od koder so tudi vsi drugi, v nadaljevanju navedeni sodelavci); dr. Rudi Rizman, profesor Filozofske fakultete; Janez Stanič, publicist in direktor Cankarjeve založbe; dr. Andrej Kirn, profesor FSPN; dr. Vid Pečjak, profesor Filozofske fakultete; dr. Danilo Türk, profesor Pravne fakultete; dr. Zdenko Roter, univerzitetni profesor v pokoju; dr. Peter Klinar, profesor FSPN. Pisni prispevek za razpravo je pripravil dr. Marko Kerševan, profesor Filozofske fakultete.

STANE JUŽNIČ

Uvodna razprava

To je že naša peta okrogla miza. Naj izkoristim to priložnost, da napovem še eno, ki bo posebej izzivalna, in sicer okroglo mizo na temo ideologija razvoja oziroma propad pričakovanja, da bo razvoj, zasnovan kot stalen napredek in predvsem gospodarska rast, nenehna spremljevalka našega življenja.

Današnja okrogla miza je večplastna. Ena »raven« naj bi bila vprašanje herezij, ki so se vedno upirale dogmatičnemu načinu življenja, so pa mnogokrat vzpostavljale antidogmo. Zato je druga plast našega pogovora vprašanje, ali je res, da vsaka dogma izziva antidogmo, in ali se vsaka antidogma dogmatizira. Sam sem preizkusil napisane teze in hipoteze (ki so objavljene v TiP, št. 12, 1990) na pregledu krščanskih herezij, s tem da sem vzel kot paradigmo, s katero se določa herezija, tisto, kar

je končno prevladalo kot krščanska ortodoksnost, zlasti v njeni rimsko-katoliški različici. Moral sem pač imeti primer, ki sem ga lahko skozi zgodovino in skozi sedanost uporabil, da bi morda načel širšo problematiko. Zato so tudi na koncu sklepi. Ti naj bi pokazali smiselnost preverjanja odnosa dogma-antidogma.

Ne trdim, da je treba vsakomur iti po tej isti poti. Nisem si znal bolje izbrati. Na tem primeru, ki je tudi za nas pomemben, kar zadeva našo civilizacijo, tisto, v čemer živimo v kulturnem smislu, sem si izbral to krščansko paradigmo. Lahko nekdo govori čisto o drugi paradigmi. Prav tako bi bila primerna tista, ki se posplošeno imenuje marksizem, ki se je tudi dogmatiziral v sekularizirano religijo in je prav tako izzival antidogmo, vendar je zanimivo, da se je ta sekularizirana religija v boju med dogmo in antidogmo v marsičem razkrojila, medtem ko krščanska paradigma obstaja.

Bilo bi nadvse zanimivo razmišljati, zakaj se kaka dogma skoraj (popolnoma) izniči in zakaj kaka druga obstaja. Vsaj delen odgovor, kakršen se meni kaže, je objavljen v omenjenem prispevku (Herezije, TiP, št. 1-2 1991, str. 84): ... »tostranskost je mogoče preveriti, onostranskosti pa z merili in instrumentarjem človekove racionalnosti ne«. Le deloma je mogoče dogme, ki slonijo na transcendenci, nadsvetovnosti, preverjati skozi izkustva življenja na »tem svetlu«, čeprav je tudi taka dogmatika daleč od imunosti, odpornosti proti napredkom in izsledkom človekovega uma. Dogme pa, ki le imitirajo transcendenco v kaki eshatološki podobi, niso dolgoročno imunizirane zoper dejanskost človekovega bivanja.

S tem je razprava odprta.

SRDJAN VRCAN

Dialektika dogme in herezije, dogme in antidogme

V tej razpravi ne sodelujem s predpostavko, da gre za čisto akademsko razpravo brez vsakršnih referenc na sodobne duhovne razmere, v katerih živimo in na peripetije političnih dogajanj, v katere smo vpleteni ali zapleteni. Zato se mi ta razprava ne kaže kot prazno modrovanje o dogmi in herezi zunaj prostora in časa, kot takorekoč pojav sub specie aeternitatis, pa tudi ne kot oblika čisto intelektualne telovadbe, ki služi samo sebi. Prav tako tudi ne mislim, da gre za razpravo, ki je samo zgodovinskega pomena in ki je vsebinsko obrnjena samo k preteklosti. Upoštevajoč vse to bi rad takoj pojasnil, kaj so moja izhodišča za sodelovanje v tej razpravi. Za to bom uporabil argumentacijo, ki jo je v nekem spisu izdelal Hans Albert. V njem opozarja na povezave med politiko in filozofijo. Gre za povezave, ki se ne omejujejo samo na zveze med filozofskimi in političnimi pojmovanji, ampak za povezave med filozofskimi idejami in oblikovanjem družbenega življenja, za povezanosti, ki obstajajo tudi, kadar niso izražene v obliki izrecnih vsebinskih tem. Zato gre pogosto za posredne povezanosti, ki se v prvi vrsti kažejo v načinu pristopa k reševanju problemov in v načinu presojanja rešitev. Gre

potemtakem za povezave tudi v metodičnem slogu drže pri reševanju vprašanja, kakšen slog je na delu na različnih področjih družbenega življenja.¹

To pa seveda pomeni, da je tematika te razprave doživeta z osebnega stališča, za katerega notranje povezave med teoretskimi pozicijami in načini soočanja z življenjskimi problemi in načini njihovega reševanja na ravni prakse niso samo nključne in zunanje narave. Izhodišče za to je v temeljnem dejstvu, na katerega je opozoril Hans Albert. Očitno je namreč, da je mogoče priti do drugačnih predlogov ne samo po postopkih znanstvenega raziskovanja, ampak z delovanjem na drugih področjih družbenega življenja, kakor tudi z oblikovanjem družbenega življenja v celoti, pač glede na to, iz česa izhajamo. To pa je odvisno od tega, ali verjamemo v nezmotljivost oziroma neodklonskost določenih družbenih instanc ali pa v prav tako določene metode, kakor tudi od tega, ali izhajamo iz očitnih določenih izvorov spoznavanja ali iz absolutne zanesljivosti nekaterih ugotovitev, ali pa obratno, izhajamo iz prepričanja, da so vse instance in metode podvržene zmotam oziroma napakam, in da vera v zanesljive izvore spoznanja in v absoluten vpogled izhaja iz utvare o človekovih možnostih.²

Če to prenesemo na tematiko naše razprave, pomeni, da je na prvi pogled zelo abstraktna razprava o dogmi in hereziji nadvse pomembna za nastanek predloga, kako oblikovati družbene odnose tukaj in zdaj, pa tudi za njihovo kritično presojanje.

Na to seveda opozarja tudi dejstvo, da se naša razprava umešča v popolnoma svojsko duhovno situacijo, ki označuje ta čas in ki določa socio-kulturne in duhovne okvire te razprave. Naš konkretni čas in zelo konkretne prilike zanesljivo ne tvorijo samo zunanjega nevtralnega in ravnodušnega okvira razprave. Če je temu tako, potem moramo poudariti, da se ta razprava umešča v kontekst duhovne situacije našega časa, se pravi v okvir razmer, ki so se izoblikovale konec sedemdesetih let in so se začele s posebnim obratom v težnji, ki ga je Jürgen Habermas prepoznal že konec sedemdesetih kot obrat epohalne in ne epizodne narave. Seveda je treba takoj ugotoviti, da je obrat v težnji predvsem in v prvi vrsti pripisati padcu kredibilnosti marksizma in marksistične tradicije v praktično vseh njenih variantah in verzijah in načina oblikovanja družbene stvarnosti pod vplivom te tradicije. Toda prav tako moramo ugotoviti tudi, da je ta obrat v težnji po svojih učinkih mnogo širše in globlje narave, ko govorimo o duhovnih razmerah, ki jih najavlja in uvaja. Ta obrat je namreč prizadel tudi mnoge druge duhovne struje in kulturna gibanja, postala so vprašljiva, čeprav so bila sestavni del moderne kulture nasploh in ki so zaznamovala duh modernega časa oziroma duh modernosti, s tem pa vplivala tudi na določene načine reševanja problemov tudi na ravni družbene prakse. Tudi v tem primeru je imel Jürgen Habermas prav, ko je v začetku osemdesetih trdil, da so zdaj na delu poslavljanja ne samo od Marxa, ampak tudi od Descartesa in njegovih vrlin: »od metodičnega mišljenja, od teoretske odgovornosti in od tistega egalitarizma znanstvenega mišljenja, ki je prekinil z vsakim organiziranim pristopom k resnici.«³

Na to opozarja tudi dejstvo, da je Helmut Schelsky v svojem obračunu z zahodnonemško intelektualno levico imel za potrebno hkrati obračunati tudi s Kantom in Rousseaujem, kakor je imel za svojo dolžnost tudi opraviti z idejo polnoletnosti, javnosti emancipacije, participacije itd., ter se razen tega distancirati od ideje

¹ Albert, H. *Kritische Vernunft und menschliches Praxis*, Stuttgart, Reclam, 1977, str. 180.

² *Ibidem*, str. 181.

³ Habermas, J., *Pličaci kritike racionalizma*, Kulturni radnik, 37, 1984, str. 33.

demokracije s svojo znano trditvijo, da tisto, kar potrebujemo danes, ni več demokracija, temveč potreba po več svobode, predvsem seveda v sferi kulture in zasebnega življenja. V tem smislu je omenjeni obrat v težnji, ki označuje duhovne razmere našega časa, postavil pod vprašaj kredibilnost cele vrste idej in vrednot, ki so se začele oblikovati že z renesanso, humanizmom, racionalizmom, razsvetljenstvom, demokratizmom itn. in ki so dejansko postale nosilne ideje in vrednote moderne kulture – in sicer predvsem moderne svetovne kulture. Ta obrat se, poleg drugega, seveda kaže tudi v tem, da so zdaj začeli opuščati in revidirati mnoge ideje in vrednote, ki so pripadale tej kulturi, prav tisti, ki so se sicer imeli in se razglašali za dediče te kulture. V tem smislu je prav značilen primer L. Kolakowskega, ki se ima sam za naslednika razsvetljenstva, vendar ga to ne ovira – pri sklepu, da je greh po vednosti poglavitni razlog vseh nesreč in nezgod, ki so se zgrnile na človeški rod in zato odkrito pledira za ohranjanje in krepitev tabujev v sodobnem življenju, zakaj v tolikšni meri, kolikor racionalnost in racionalizacija ogrožata prisotnost tabujev, se bojda zmanjšuje zmožnost civilizacije za preživetje.

To pomeni, da je mogoče v ozadju tematike o dogmi in hereziji v duhovni situaciji našega časa prepoznati globlji in širši problem, ki je izjemne teoretske in praktične teže. Gre za vprašanje možnosti potrjevanja kritičnega racionalizma potem, ko je klasični model racionalnosti radikalno zavržen in vprašljiv in sicer na temelju kritične presoje zgodovinske izkušnje modernega časa. Prav za klasični model racionalnosti gre, ker je bil naravnani na metodično načelo absolutnega utemeljevanja in je predpostavljaval vračanje in naslonitev na domnevno zanesljive in nedvoumne temelje, kakor je verjel tudi, da obstajajo nekakšni nezgrešljivi in nezmotljivi izvori in/ali nosilci spoznavnosti. To pa pomeni, da v okviru te razprave vstopa tudi vprašanje razmerja do tradicije in dosežkov racionalizma ter razsvetljenstva tu in zdaj. Tematika dogme in herezije pravzaprav tu in zdaj vsiljuje tudi iskanje odgovora o tem, ali je od tradicije razsvetljenstva mogoče iti naprej po poti dedogmatizacije vsega, kar je bilo v tej tradiciji premalo kritično in v bistvu dogmatično oziroma dogmatizirano, ali pa je od te tradicije nujno iti nazaj na tisto, kar je bilo nekritično in dogmatizirano v predrazsvetljenem času in v predrazsvetljenski misli? Če konkretnije povemo: gre za vprašanje, ali so kritični impulzi razsvetljenske tradicije, naravnani k razširjeni zavesti in ozaveščenosti in k dvigu polnoletnosti in odločenosti državljanov v njihovem oblikovanju družbene resničnosti, združljivi in skladni z načelnimi stališči, ki so danes izrecno poudarjena v sobesedilu takoimenovane slabotne misli (*il pensiero debole*).⁴ Ali drugače: ali je sploh mogoča institucionalizacija trajne kritične refleksije?

Če že moram nastopiti kot prvi udeleženec v razpravi – a raje bi bil zadnji, – potem bi začel s kritično pripombo na prispevek S. Južniča. Prispevek S. Južniča je po obravnavani temi izjemno pomemben in zanimiv, še bolj pa je spodbuden zaradi vprašanj, ki jih načenna in nudi, pa tudi zaradi sklepov, ki jih ponuja. Vendar bi želel, brez slehernega podcenjevanja tega prispevka, kritično opozoriti na neko njegovo pomanjkljivost. V bistvu je obravnavano besedilo mogoče šteti za klasični primer molčeče pristranskosti, ki sploh ni tako redka v razpravah te vrste. Gre za pristranost v posploševanju, ki se kaže v tem, da za del dejstvenega zgodovinskega gradiva velja, da je pomemben za izvajanje sklepov in za posploševanje na teoretski ravni, medtem ko je drugi del tega istega gradiva praktično obravnavan kot nepomemben pri takšnem posploševanju. V omenjenem prispevku se to seveda vidi: na eni strani, v razkoraku med zgodovinskim dejstvenim gradivom, ki

⁴ Gl. o tem: Vattimo, G., Rovatti P. A. (ed.) *Il pensiero debole*, Milano Feltrinelli, 1986.

je predstavljeno v največjem delu prispevka in med tistim, kar to gradivo vsebuje, ter, na drugi strani, med sklepi, ki jih avtor navaja na koncu prispevka. Moja kritična opazka v bistvu opozarja na to, da so sklepi, ki hočejo biti univerzalnega antropološkega pomena, izpeljani samo iz enega dela dejstvenega zgodovinskega gradiva. Drugi del tega faktičnega zgodovinskega gradiva je potihoma obravnavan kot teoretsko nepomemben za antropološko posploševanje. Še natančneje rečeno, posploševanje priznava in upošteva samo tisto zgodovinsko dejstveno gradivo, ki govori o ohranjanju in stalnem obnavljanju dogem in dogmatizacij. Tisto gradivo pa, ki priča o ohranjanju, persistentnosti, obnavljanju in celo o neuničljivosti herezij, v sklepih ni deležno enake obravnave. Zato sklep pod številko štiri na določen način visi v zraku in nima ustreznih antropološke utemeljitve, kakršno imajo prejšnji trije zaključki. To pa seveda pomeni, da je trditev, da je vsaka dogma spremenljiva in da ni dogme, ki ne bi sprožila protidogme, kakor tudi, da ni dogme, ki ne bi bila v interakciji s socialnim in političnim prostorom, predstavljena samo kot posploševanje, ki se nanaša na samo dogmo in njene lastnosti, ne more pa veljati za poskus, da bi odkrili nekatere globlje univerzalne antropološke temelje, zaradi katerih je vsaka dogma spremenljiva, začasna in ovrgljiva, in pripelje do tega, da dogmo vedno kot senca spremlja hereza. Tako se začasnost in spremenljivost kažeta samo kot odsotnost dogme in ne kot nekaj, kar je globoko vkoreninjeno v človeški naravi – vsaj prav toliko, kolikor je vkoreninjena težnja po zanesljivosti v resnicah, ki imajo prizvok absolutnega. Drugače povedano: antropološkega temelja spremenljivosti, začasnosti in oporečnosti dogem ni raspoznati. V tem smislu bi bilo mogoče, na podlagi gradiva, ki je predloženo v obravnavanem prispevku, izpeljati tudi drugačne sklepe. Tako bi bilo mogoče iz navedenega zgodovinskega gradiva vzporedno, s sklepom o človeški nagnjenosti do absolutnega priti tudi do sklepa o tisti antropološki lastnosti, ki je v tem, da vse, kar nastopa kot absolut, prej ali slej postavi pod vprašaj, mu oporeka, deabsolutizira in relativizira. Dejstveno zgodovinsko gradivo kaže, da tudi tisto, kar nastopa v težnji po svoji absolutnosti, v določenih okoliščinah postane neznosno.

STANE JUŽNIČ

Človek kot dvomljivec («prenočljjen» vernik) in vernik resnice in avtoriteta

Zelo rad imam polemične ostrine, celo pikolovske, da bi se zadeve izbrusile. Moj namen je bil predvsem dokazati, da je vsaka pomembna herezija postavljala dogme in vzpostavljala dogmatiko ter se z dogmami upirala »ortodoksni« dogmatiki. To mi je dalo možnosti za zapisane sklepe. Iskanje absolutna in resnice ni le iskanje absolutna in resnice, je vselej tudi iskanje gotovosti in beg od negotovosti. Človek je vržen v svet, lomljiv in krhek, zato išče opore svojemu življenju in obstajanju. Marsikaj o tem je zapisano v omenjenih sklepih. Tisti, ki ga omenjate, še zdaleč ni edini. Drugi govorijo o povsem drugačnih vidikih konflikta med dogmo in antidogmo.

Prvi sklep je, da človek želi presegati samega sebe skozi božanstvo, ker človek antropološko gledano ne more dojeti ali ne more sprejeti svoje minljivosti in konca. In zato išče izhode iz te svoje stiske in mislim, da je to temeljna človekova antropološka stiska. Zato išče zagotovljenosti v resnicah in v avtoriteti, ki mu jih potrdijo, zatrdijo in torej zagotavljajo. Zato imate prav, dogma je nasprotje hereze, dogma je mišljenje, mnenje ali tudi nalog, če hočete, v Rimu je bil to nalog: v krščanstvu je to resnica, ki ne dopušča dvoma. In človek se želi zavarovati s tako resnico, ki ne dopušča dvoma, da bi imel zagotovljeno resnico, ki mu ni dana po drugi poti. Mi vsi, ki morebiti ne verujemo v dogmo, smo v velikih težavah in dilemah. Neprestano iščemo resnice in ničesar ne najdemo.

Človek pa je v tem položaju lahko tudi manipuliran, kajti s to njegovo krhkostjo, minljivostjo, ranljivostjo in negotovostjo lahko manipulirajo tisti, ki postavljajo dogme. Trdijo, da so oznanjevalci resnice, in tisti, ki vanje ne bo verjel, bo pogubljen.

To so tudi antropološki sklepi.

Zadal sem si nalogo, da pregledam najpomembnejše krščanske herezije. Zlasti nekatere, za katere mislim, da so še vedno v obtoku. Hotel sem ugotoviti, katerih dogem teologija ni mogla rešiti. Na primer odnosa dobrega in zla, kaj je dobro in kaj je zlo. Kako Bog kot absolut dopušča zlo? Seveda sem se podal tudi na področje tistih dogmatskih načel, ki jih je zlasti latinsko zahodno krščanstvo strnilo v tisto, kar se imenuje kristologija ali utemeljitev središčne osebnosti krščanstva Jezusa Kristusa.

Šel bi predaleč in verjetno bi s tem razpravo monopoliziral, če bi tako nadaljeval. Povedati pa je mogoče še zelo veliko. Vsako kritiko zelo rad sprejemam, še raje pa nanjo odgovarjam.

BOŠTJAN M. ZUPANČIČ

Miselni sistemi in vrednostne sodbe (ali gre »zdaj« za zlo)

Prekarij v rimskem pravu pomeni nekaj dobiti na prošnjo do preklica. Prekarnost naj bi pomenila nekaj, kar zdajle je, jutri pa je ni. To je nekaj, kar je stalno v zraku, podvrženo arbitrarnemu preklicu, zlasti oblasti.

Kar pa se tiče zla, Gabrijel Marcel, vodilni katoliški metafizik, drugače opredeljuje zlo. Da je zlo nekaj, kar preseneča, da je bistvo zla naključnost. Pravi, da je zlo takrat, ko mladenič pri 24, ko je že končal fakulteto, ustvarja družino in je vse pred njim, dobi raka in umre. To je zlo po tej definiciji.

V času, ko se vsaj na videz sesuva vse razumno in razumsko postavljen svetovni nazor, utemeljen na Heglovi filozofiji, je mnogo ljudi postavljenih v doživetje življenjske neopredeljenosti, nekakšen ex post facto indeterminizem, zgubljenost skratka, ki vodi v miselno bolj poprejšnje kategorije. Če razpade miselni sistem, v katerega je bilo vloženih toliko let civilizacije, ostane ljudem regresija na manj razdruženostna pojmovanja, lahko pa tudi slepo vero in religioznost, ki nima kakšne

razlagalne moči, pač pa možnost tolažbe. Veliko ljudi se danes, na primer, pa čeprav potihoma in samo pri sebi, sprašuje, ali je res mogoče, da so bili na zgrešeni poti, pa čeprav so bili toliko desetletij prepričani o nasprotnem. Kar naenkrat so se od nekod pojavile zlobne sile, ki si s čudno, pozabljeno mašinerijo misli in drže laste pravico do presoje o tem, kaj je dobro in kaj zlo. Kaj vendar ostane človeku, če okrog njega razpade naprednost, ki naj bi jo nadomestilo nekaj, kar so vsi slovenski svobodoljubi od Prešerna do Cankarja sem zasmehovali? Človek pa si mora nujno postaviti vprašanje o tem, kaj je pa *zdaj* napredno in zavedno, ker se tisto prejšnje ni izkazalo za vedno.

Stvar je seveda mogoče izraziti s še bolj prvinskimi besedami in se vprašati: »Kaj pa je *zdaj* dobro in kaj zlo?« Stvar je dvakrat smiselna. Po eni strani to, kar naj bi nadomestilo prejšnji svetovni nazor, enostavno nima ponuditi česa drugega. Pred mnogimi leti – govorjeno figurativno, ker je bilo to še v jeku šestdesetih let – mi je vodilni analitični filozof Stanley Paulsen (ki takrat še ni bil vodilen) jasno dejal, da drugega nazora, kot je marksističen, glede družbe danes ni. Če on sam ni bil marksist, je bilo to pripisati kot pri večini zahodnih intelektualcev bolj izogibanju vprašanju kot čemu drugemu. Stvar se da obrniti: če bi Sovjetska zveza gospodarsko uspela, kot je na primer Japonska, bi vsa zahodna inteligenca tekmovala v študiju Hegla in Kojève. In naša bi jo seveda oponašala. Tako pa se vračamo na bolj prvinske kategorije, med njimi vprašanje zla. Tu ne mislim na zlo v smislu kršenja moralnih konstant ali na zlo, ki bi bilo povezano z odgovornostjo kakšne osebe, na primer hudodelca. Postaviti si je treba enostavnejše vprašanje: »Ali je to, kar se *zdaj* dogaja, dobro ali zlo?« To seveda ni vprašanje za mladoletnike in nervozne intelektualizatorje. Situacijo je treba videti iz distance, v perspektivi, nekako kot akvarelist, ki dobi svoj učinek na mokrem papirju bolj z zamegljenostjo kot ostrim izrisom. Taka, na videz enostavna vprašanja si je treba postaviti na prehodu iz sna v budnost, v odmaknjenem, skoraj hipnoidnem stanju zavesti, ki je izpraznjeno in čaka, da vanj pade spoznanje. Kot je smisel znanosti, da razlaga tudi tistim, ki bi sami ne bili sposobni na novo izumiti, tako je smisel vrednostne presoje, ki je nekaj radikalno drugačnega (kot proces zavzemanja države do nečesa), da se opredeli, s pozitivnim ali negativnim predznakom, do nečesa. To je skoraj stvar okusa, tako da si etična in estetična presoja nista vsaksebi. Kadar se sesujejo razlagalni, miselni sistemi, je človek postavljen pred nujnost, da sledi svojim vrednostnim sodbam. Ker pa teh nismo vajeni, tako presojo pogosto doživljamo kot nekaj neopredelljivo smotrnega, kakor da bi nevede sledili nekakšnim svojim instinktom. Tudi prav. Gre samo za to, da imamo že spočetka dovolj zaupanja vanje, da se jim upamo slediti. Za tiste, ki so šli med vojno v partizane, se je včasih reklo, da so sledili svojemu srcu, ker seveda nihče, ki bi razmišljal o tem, tega ne bi bil storil. Toda to seveda ni dokaz za neumnost take odločitve, prav nasprotno. Tudi *zdaj* so stvari v resnici zelo zagonetne in morda se je bolje vprašati: »Ali gre za zlo?«

Problem nadzorovanja misli v demokraciji

V svojem prispevku sem se namenil kritično govoriti o (realno obstoječi) demokraciji. Kot tak hočem povedati, da je v sodobnih demokracijah prostor za herezijo oz. za heretike močno omejen, čeprav je po drugi strani res, da v njih heretikov ne sežigajo več na grmadah ali pa jih kako drugače telesno trpinčijo. V sociološkem jeziku bi mogli govoriti o tem, da so vsepovsod natresene institucije in pravila, ki naj bi zagotovile demokracijo kot »sistemsko lastnost«, ter omejile družbeno kompleksnost do tiste mere, da so herezije skoraj povsem izločene z vidnega polja demokracije. V herezijah državljani niso več sposobni prepoznavati tistega, kar običajno intelektualci razumejo z njimi, temveč prej neko asocialno, če že ne čisto deviantno držo.

S temi trditvami se ne bi hoteli prilizovati kakšnemu preteklemu avtoritativizmu ali celo totalitarizmu bodisi na naših tleh (do nedavnega) bodisi uvoženima od drugod. Čeprav se zdi paradoksalno, je mogoče kritično, celo radikalno kritično, a vendar prepričljivo, govoriti o demokraciji samo z nekega dovolj širokega demokratskega izhodišča. Čeprav sem sam simpatiziral z mnogimi novolevičarskimi argumenti, pa me vendar niso nikoli prepričale tiste hrumeče in apriorno odklonilne kritike, na primer ameriške demokracije, in sicer tako njenih filozofskih predpostavk kot tudi prakse, ki so v isti sapi jemale za vzor kitajski, iz časa »kulturne revolucije«, severnokorejski, kubanski ali nenazadnje tudi jugoslovanski model bodisi »ljudske« ali »samoupravne« demokracije v senci vseмогоčnega »velikega brata« (partije).

Če se v tem prispevku tudi sam kritično lotevam ene od realnih paradig demokracije (ameriške), čeprav ni reprezentativna med sodobnimi demokracijami v svetu, je pa prav gotovo med najbolj prozornimi, delam to iz dveh razlogov. *Prvi razlog*, in naj še enkrat povem, da nimata ne prvi in ne drugi razlog kar koli opraviti z odvrčanjem od demokracije, temveč prej z njenim utrjevanjem, govori proti idealiziranju demokracije in skuša prepričati, da je demokracija povezana s samimi paradoksi. Burke je na primer z njo razumel najbolj brezobzirno stvar na svetu. In demokracija je prav gotovo tudi to, čeprav to le neradi, ker nam gre v resnici za demokracijo, priznamo. Bolj se nagibamo k drugemu ekstremu, da se imamo preprosto vsi za demokrate in priznavamo demokraciji, da je opravila svoj test, če je naklonila zmago »naši« resnici. Demokracija se je v sodobni množični družbi vsesplošnega zaklinjanja nanjo ujela v svojo lastno zanko: postala je last vseh in vsakogar in kot taka »deklica za vse«, torej predvsem instrumentalna vrednota. Stari Tocqueville, da ne omenjamo številnih drugih klasičnih utemeljiteljev demokracije, se je še zelo dobro zavedal celovitosti polja demokracije, ko je tega razčlenil na (a) *stanje družbe* in na (b) *obliko vladavine*. Če bo hotelo moderno pojmovanje demokracije črpati svojo legitimnost predvsem iz neodvisne civilne družbe in njenih avtonomnih javnih sfer, ne bo moglo mimo omenjenih klasičnih, ontološko mnogo bolj preverjenih razpoznav demokracije.

Drugi razlog, ki pa je glavni namen tega prispevka, nagovarja, da demokracije niso imune pred vzpostavitvijo bolj ali manj rafiniranih *mehanizmov nadzorovanja misli*, ki bistveno zožujejo alternative, s katerimi bi se lahko družba v celoti okoristila. Pri nas je nekako prezrto, vendar ne tudi nerazumljivo, da se med raziskoval-

ce manifestnih in latentnih mehanizmov nadzorovanja ne uvrščajo le zavzeti posamezniki z leve, temveč tudi z desne, če že vztrajamo pri tem konvencionalnem in ne vedno zanesljivem razločevanju ideološkega kozmosa. Na podlagi mojega neposrednega opazovanja in s pomočjo predvsem Noama Chomskega si bomo ogledali nekaj značilnih primerov krotjenja miselnih alternativ v ameriški demokraciji, čeprav se zavedamo, da demokratične zgodbe, gledano planetarno, ni mogoče in niti ne zadovoljivo predstaviti samo z ameriškim primerom.

O dometu ameriške demokracije zvemo mnogo več, če poznamo področja, na katera se demokracija, ki se sicer načelno razglašča kot vladavina ljudstva, sploh ne prenaša. Vzemimo pomembni področji investiranja in organizacije, kjer se vsak poskus uvajanja demokracije *a priori* ideološko stigmatizira s socialno revolucijo, ki pa v tej družbi in sploh v teh časih ni več tako v čisljih kot nekoč, prej nasprotno. Sploh lahko rečemo, da živijo demokratične politične strukture svoje lastno ideološko življenje, ki ni zasidrano v civilni družbi. Pri tej zainteresirani omejitvi demokratičnega kozmosa igrajo pomembno vlogo *nacionalni mediji* in posamezne privilegirane *frakcije intelektualcev ideologov*.

Sami nacionalni mediji so postavljeni v vmesni družbeni prostor, ki se izogiba demokratičnemu preizkusu. Sintagmo »demokratizacija medijev« razumejo v Ameriki kot subverzivni koncept, kajti sodelovanje državljanov na tem področju bi lahko pomenilo samo omejevanje svobode tiska oz. kot udar proti neodvisnosti medijev. Znani novinar pri New York Timesu Anthony Lewis je v svojih analizah vloge medijev ob aferi Watergate in vojni v Vietnamu bogato argumentiral, kako je bila podoba ameriških medijev odločilno povezana s pritiski in zahtevami države in velikih korporacij. Ko so si, še posebej po aferi Watergate, mediji znova povrnili izgubljeno moč, so najbolj vplivni ameriški politologi (S. Huntigton, na primer) začeli govoriti, da je kriza demokracije in da si Amerika ne sme dovoliti »čezmerne demokracije«.

O tem, od kod prihajajo grožnje demokraciji, je za časa Carterjevega predsednikovanja spregovorila tako imenovana »trilateralna komisija«, ki je s prstom pokazala, da demokracijo spodkopavajo »specialni interesi«, med njimi so bili na prvem mestu omenjeni interesi delavcev, farmerjev, žensk, mladine, starejših, etničnih manjšin – skratka kar vse prebivalstvo! Vprašamo se lahko, kaj je potem takem z demokracijo, ki jo ogroža kar celo ljudstvo oz. za kakšno demokracijo gre, če je ta v konfliktu kar z vsem ljudstvom. Na nekaj pa se ta komisija ni spomnila (!), in sicer na »specialne interese« velikih korporacij, finančnih institucij in poslovnih elit.

Obtožbam, da zastopata »specialne interese«, se nista mogla izogniti niti neuspešni predsedniški kandidat Dukakis in celo njegova (demokratska) stranka ne. Po demokratski konvenciji (1988) so najbolj vplivni ameriški mediji Dukakisa označili za preveč »liberalnega«, čeprav (ker) se je zavzemal za stvari, ki so po anketah, ki sta jih delali družbi CBS in New York Times, uživala večinsko podporo med ameriškim prebivalstvom: vladna jamstva oz. podpora polni zaposlenosti, kompletno socialno zavarovanje in varstvo otrok, zmanjšanje stroškov za vojsko itd. Po teh istih anketah se več kot 50 odstotkov prebivalstva zaveda, da stojijo za vlado v bistvu velike korporacije in interesi. Mnogi politologi medtem še naprej predstavljajo ameriško demokracijo kot vzorni model, ki »odlično zadovoljuje potrebe državljanov«.

Kateri pogledi in interesi lahko najbolj zadovoljijo demokratično merilo? Odgovor na to vprašanje smo dobili iz ust sodnika vrhovnega sodišča Holmesa: »Najboljši preizkus za resnico je, kakšno moč si določena misel izbori v tržni

konkurenci.« Torej skozi svobodno trgovino oz. njen ekvivalent svobodnih idej. Skozi Holmesovo definicijo ni nobenega dvoma, da trg na najboljši način predstavlja voljo ljudstva. Našli bi veliko primerov, kako so se posamezni novinarji in intelektualne elite podredili ideološkimi pritiskom, ki so se »pokazali« preko trga, oz. kako so si svoj prestiž in privilegije kupili s tem, da so internalizirali »tržno sprejemljive« ideološke splošne poglede. Seveda se je mogoče tudi ne ukloniti trgu. To si je privoščila televizijska postaja WNET, ki se je s svojo oddajo *Hunger for Profit* (Lakota zaradi profita), v kateri je govorila o neetičnem kupovanju zemlje v revnih deželah, močno zamerila družbi Gulf+Western. Londonski *Economist*, ki je o tem pisal, je podrobneje navajal, katere obtožbe so prispevale, da je omenjena družba povzročila propad televizijske mreže WNET: sovražnost, nasprotovanje interesom Amerike in poslovna nelojalnost (ali bolje: antibiznis).

Demokracija je tako zožena na pojmovanje, da je državljani bodisi *potrošnik* bodisi opazovalec, v nobenem primeru ali samo izjemoma pa udeleženec. Predsednik kongresa in prvi glavni sodnik vrhovnega sodišča John Jay je že zelo zgodaj napovedal omenjeno zožitev demokracije: »The people who own the country ought to govern it!« Strokovnjak za ustavno zgodovino je s tem v zvezi ugotavljal, da je Jay z ljudstvom vedno razumel le ozko nacionalistično elito. Thomas Ferguson je razvil podobno oz. tako imenovano »investment theory of politics«, to je, da je idealu demokracije ustreženo, ko je družba pod nadzorom lokalnih oligarhij, velikega biznisa, ko je vojaški kompleks pod nadzorom in ko profesionalci služijo oblasti ali natančneje – interesom ameriške moči in oblasti.

Specifično (samo ameriško?) razumevanje demokracije razvija še več drugih cenjenih imen ameriške družbene vede. Edward Bernays je na primer v *Annals of American Academy of Political and Social Science* pod demokratičnim procesom razumel svobodo prepričevanja, navezano na svojevrstni politični inženiring, ki naj pripelje do soglasja v družbi. Po Bernaysu voditeljem ni treba čakati, da bi se ljudje zavedli »družbeno konstruktivnih« ciljev in vrednot, temveč je dovolj, če ljudje reagirajo tako, da podprejo ideje in programe voditeljev. Pred nevarnostjo »demokratičnega dogmatizma« je svaril v *Enciklopediji družbenih znanosti* tudi Harold Laswell, češ da so najboljši branilci pravih interesov elite, ki morajo zato razpolagati s sredstvi, da vsilijo svojo voljo v skupno dobro. Laswellu ni težko povedati, da so množice »nevedne« in »praznoverne«. Ugledni zgodovinar Thomas Bailey govori prav tako o »kratkovidnosti« množic, ki po navadi ne vidijo dlje od svojega nosa in so jih zato državniki prisiljeni varati, da bi te sploh lahko spoznale svoje dolgoročne interese. Pred nedavnim smo slišali odmev takih pogledov na demokracijo v Evropi, in sicer v izjavi nizozemskega obrambnega ministra: »Kdor nasprotuje soglasju, se v bistvu upira sleherni obliki učinkovite avtoritete«. K temu bi lahko zlobno pripomnili, da bi se s tako izjavo strinjal kar vsak komunistični komisar.

Ne moremo si kaj, da ne bi v takem razumevanju demokratične politike odkrili skrite roke *Velikega inkvizitorja*, ki opirajoč se na čudež, skrivnostno posvečenost in avtoriteto sili ljudi v položaj, da še naprej ostajajo nevedni in neumni oz. disciplinirani in brezpogojno zadovoljni. Tako zarisani pogledi na demokracijo prav nič ne skrivajo naklonjenosti političnemu aksiomu, da nas morajo voditelji nadzorovati in ne obratno – da bi ljudje nadzorovali njih. Iz takega sklepanja sledi še naslednja posledica, ki je dosti usodna za demokracijo: nekakšna paralegimitnost, da se država zateče v »podzemlje« in da se opre na tajne operacije ali da vodi skrivne vojne, da bi se na ta način izmaknila pastem, ki jih nastavlja »dogmatično« uporabljanje izvornih načel demokracije. Odveč je navajanje številnih primerov,

ko se je ameriška politika, pa seveda ne samo ta, zatekala k takim, z demokracijo nič kaj združljivim načinom obvladovanja civilne družbe.

Čeprav sem v tem prispevku govoril o tuji demokratični izkušnji, naj na koncu odkrito zapišem, da me je pri tem vodila naivna in morebiti tudi poučna predpostavka, da se lahko mlade demokracije v postkomunističnih družbah Srednje oz. Vzhodne Evrope poleg drugega tudi s pomočjo neidealiziranih in kritičnih razmišljanj o realno obstoječih demokracijah morda izognejo nekaterim enostranskostim demokratičnega *habitusa*, o katerih je bil govor.

JANEZ STANIČ

Heretiki in disidenti

Omejil se bom na nekaj misli v zvezi s herezijo in politiko, ker mi je to pač najbližje. Mislim, da je pri tem koristno prizadevati si za čim večjo pojmovno jasnost. Pojem herezije se namreč na splošno uporablja v zelo širokem pomenu besede, pogosto tudi za taka miselna in druga ravnanja, ki bi jih bilo bolj pravilno označiti kot disidentstvo ali opozicionarstvo.

Pri tem seveda ne gre zgolj za besede, ampak za vsebine odstopanja, nasprotovanja ali drugačnosti od zapovedane oziroma veljavne norme mišljenja in obnašanja. Razmejitev med heretikom in disidentom se mi zdi smotrna ne samo zaradi teoretičnih, ampak tudi iz čisto praktičnih razlogov, saj so taki vzgibi kot tudi posledice enega in drugega, se pravi herezije in disidentstva, močno različne.

Herezija je v osnovi krivoverstvo, se pravi ostaja na področju vere in to jo tudi določa. Herezija, ki ne vztraja pri veri ali dogmi, čeprav drugačni, ni več herezija, ampak je disidentstvo ali preprosto opozicija. O tem ne bom več izgubljal besed, saj so (naravo) herezije zelo jasno opisali avtorji v predzadnjih dveh zvezkih Teorije in prakse.

Pač pa bi rad trditev o verski naravi herezije prenesel na politiko in posledice, ki iz tega izvirajo. Vzemimo za primer šestdeseta leta in tedaj veljavni konstrukt o mednarodnem komunističnem gibanju, svetovnem socialističnem sistemu ali kakor koli se je temu reklo. Lahko bi temu preprosto rekli tudi tedanji količinsko prevladujoči pogled na komunizem in komunistični socializem.

Pogled, kakršnega sta tedaj uveljavljali predvsem sovjetska politika in misel, je bil izpostavljen številnim nasprotovanjem, ki pa so bila bistveno različna. Na eni strani je šlo za ugovarjanje enim dogmam na podlagi in v imenu drugih dogem. To je bilo značilno zlasti za tedanje sovjetsko-kitajske polemike. Kitajske kritike sovjetskih komunističnih dogem so bile izrazito dogmatske in zato tako rekoč čist primer herezije. Tako so bile tudi razumljene. Če vzamemo Mao Zedonga kot simbolno figuro, lahko rečemo, da je bil tipičen heretik. To velja seveda tudi za ves miselni in ideološki aparat, ki je bil za njim. Delno velja to tudi za Tita. Oba – Tito in Mao – sta bila predvsem heretika.

V politični praksi je ta herezija pomenila zamenjavo enih dogem z drugimi, realnost, ki je iz tega nastajala, pa je bila še vedno dogmatska in ne demokratična. V tem primeru so bile pozitivne posledice herezije omejene na spodkopavanje

vere v en dogmatski sistem, čeprav je herezija takoj vzpostavljala drug, nič manj dogmatski sistem. Rezultat je bil torej izbira med dvema sistemoma dogem, v praksi pa ta izbira ne v sovjetskem ne v kitajskem primeru ni pomenila nobenega demokratičnega napredka.

Demokratičnega napredka tako v enem kot v drugem dogmatskem sistemu ni zagotavljala herezija, ampak disidentstvo, ki v primerjavi s herezijo ni ugovarjalo vladajočemu stanju z drugimi dogmami, ampak je izhajalo iz nedogmatičnosti. Zato mislim, da samo zamegljuje pravo podobo, če včasih imenujemo na primer Andreja Amalrika, Roja Medvedjeva ali Andreja Saharova heretika. Ne, to so disidenti. Vsebina njihove opozicije ni omejena na dogme in njihovo interpretacijo, ampak je v bistvu in posledicah nedogmatska nasploh, praktična posledica te vrste opozicije pa ni zamenjava dogem, ampak nedogmatski, demokratični prodor.

Mislim, da je to razlika, ki jo je treba upoštevati, čeprav je pri tem seveda treba upoštevati tudi, da so v stvarnem življenju čiste delitve in čisti tipi le redki. Če vzamemo ljudi, kakršna sta na primer Aleksander Solženicin ali Milovan Djilas, se pri njih disidentstvo in herezija prepletata, vendar to ne zanika dejstva, da gre pri enem in drugem – disidentstvu in hereziji – za vzročno in posledično različni reakciji na stvarnost.

Razlika med enim in drugim lahko ponazorimo tudi z drugačnim primerom. Nekdo, ki je na primer v Franciji ali v Italiji član krščanske ali komunistične stranke, z tem ni nikakršen heretik v odnosu do družbe, v kateri živi. Obe opciji, komunistična in krščanska, sta namreč formalno legalen sestavni del te družbe. V tem primeru niti disident ni, je le opozicionar, če njegova stranka ni vladajoča. Pač pa je lahko heretik v okviru svoje stranke, če je ta dogmatsko oblikovana. Tako na primer kak Jean Elleinstein kot komunist ni bil heretik v odnosu do francoske družbe, bil pa je prav kot komunist heretik v odnosu do lastne stranke – KP Francije.

Tudi to je razlika, ki jo je po mojem mnenju treba upoštevati.

Še nekaj bi rad omenil. V zadnjem času se pri nas z veliko močjo uveljavljata pojma *Evropa* in *evropski*, in to na način, ki ima pogosto izrazito dogmatsko obeležje. Pojem *evropski*, *evropsko* dobiva sam po sebi, brez kakršne koli kritične razčlenitve vse oznake pozitivnega, nedotakljivega, skoraj svetega. Pogosto se srečujemo z argumentacijo tipa: to je *evropsko*, to ni *evropsko*, pri čemer se pozitivnost nečesa presoja preprosto po tem, ali se mu prizna pridevnik *evropski* ali ne.

Gre za dogmatsko konstrukcijo, ki sam pridevnik dviga na raven neke absolutne vrednote. V tem okviru se ne bom spuščal v polemiko o tem, da pridevnik *evropski* vsebuje zelo različne vsebine (navsezadnje sta bila tako Lenin kot Hitler tipična evropska produkta – ne pa morda afriška). Toda že sam proces koncentracije vsega dobrega ali slabega v enem samem pojmu in spreminjanje določenega pojma v absolutno vrednostno merilo, je dogmatski postopek, ki hočeš nočeš dogmatizira tudi vso konkretno, tudi politično dejavnost. Merilo za presojanje politike v tem primeru ni več njen realni učinek, ampak priznavanje njene skladnosti z izbrano dogmo, v tem primeru z dogmo, ki jo predstavlja pridevnik *evropski*, *evropsko*.

Dogmatizacija pojma *Evropa*, *evropski* se mi zdi neproduktivna, čeprav je s stališča tekoče politike deloma razumljiva. Vendar mislim, da bi bilo za znanstveno in tudi za resnejšo publicistično uporabo zelo koristno ohraniti do tega pojma nekaj nedogmatske skepe in distance.

Na Zahodu, čeprav to drži morda za Francijo, za Ameriko pa gotovo ne, da je nekdo, ki je tam komunist, zgolj legitimen oponent režimu. Mogoče bi se dalo s sociološko, antropološko, psihološko meritvijo meriti indoktriniranost zahodnega javnega mnenja, ki je po mojem mnenju bistveno večja tam, kot je pri nas ali v kakšni vzhodni državi.

VID PEČJAK

Najbrž ameriška demokracija ni najboljši reprezentant. Ameriški sistem je izrazito dvopartijski, vse drugo je res obrobno. Evropski sistemi so večpartijski. Poleg dveh glavnih, obstaja še tretja ali četrta, s katero mora iti prevladujoča partija v koalicijo. Poleg tega je v ameriškem sistemu skorajšnja odsotnost levice v političnem sistemu. Ameriški sistem je precej atipičen za naše pojmovanje.

RUDI RIZMAN

Ameriko sem izbral zato, ker se pojavlja kot demokratičen ideal. Za Čehe je, recimo, ameriška demokracija ideal, ki njim v fazi pričakovanja, kaj je demokracija, pomeni ideal.

VID PEČJAK

V Ameriki je manipuliranost ljudstva večja kot kjerkoli v Evropi. Kamor koli gremo, najdemo sisteme, ki bi bili primerljivejši, na primer Avstrija, Nemčija. Tako je z vso Vzhodno Evropo, ne samo z Jugoslavijo. Tudi Walensa, Milošević itd. imajo močne avtokratske poteze.

ANDREJ KIRN

Utrjevanje stališč in uveljavljanje razlik

Dr. Vrcan meni, da je prof. Južnič sicer razkril antropološko podlago dogme, ki producira nekakšno varnost in stabilnost, ni pa hkrati navedel antropološke razlage, zakaj se dogme spreminjajo. Konkretna družbenopolitična zgodovina idej kaže na celoto okoliščin, zakaj so neke dogme izgubile svojo socialno, politično in ideološko funkcijo ter so izginile z zgodovinskega prizorišča. Običajno ta menjava ni bila spokojna, ampak je potekala ob ostrih ideoloških in političnih bojih. To pa seveda ni antropološka razlaga, ampak sociološka, ki sodi v sociologijo znanja in kulture ter socialno in politično zgodovino. Splošno antropološko podlago za erozijo dogem, njihovo spreminjanje ali izginitev pa vidim v izredni plastičnosti člove-

kovega duha, ki je najbrž povezana s plastičnostjo tudi njegove nevrološke in biološke narave. Ta plastičnost se kaže v fantastični raznovrstnosti človekovih materialnih, duhovnih, znanstvenih in umetniških stvaritev. Nobena dogma v zgodovini ni tako popolno okrnila vso pestrost individualnih duhov, da bi zatrla vsake možnosti za miselne odklone, nekonvencionalne kombinacije, asociacije, razlike, ki so se bolj ali manj oddaljevale od prevladujočih dogem, ki so se vzdrževale z močjo, represijo in sankcijami. Te antropološke možnosti za herezijo in disidentstvo pa so se moralé spojiti z ustreznimi družbenimi okoliščinami, da so se postopoma uveljavile in zrušile vladajočo dogmo.

SRDJAN VRCAN

Zakaj to imenujete plastičnost? Ali ni plastičnost izvor prilagajanja?

ANDREJ KIRN

Plastičnost je lahko izvor prilagajanja, lahko pa je tudi izvor protesta, radikalne odklonitve prilagajanja, izvor iskanja novega, drugačnega. Zakaj to imenujem plastičnost? Zato ker je z njo povezana kakovost ustvarjalnosti, miselne gibčnosti. Seveda pa so možne tudi druge oznake, kot igrivost, odprtost, svobodnost človekovega duha. Psiholog Jung (Dinamika nesvesnog, Matica Srpska 1990, str. 96) je oblikovanje trajnega in relativno nespremenljivega stališča skušal pojasniti z zakonom entropije, češ da se naša psiha lahko motri kot relativno zaprt sistem, v katerem tudi potekajo procesi izenačevanja duhovnopomenskih razlik. Vsak dogmatizem je gotovo entropičen v svojem bistvu, ker ni toleranten do razlik, jih izključuje, zatira in jih ne spodbuja. Individualna in družbena dogmatična zavest povečuje svojo duhovno entropijo, ker povečuje stopnjo svoje izoliranosti in zmanjšuje obseg svojih komunikacij s širšim okoljem. Maksimalna duhovna entropija je ideal dogmatizma. Če obstaja v individualni in družbeni zavesti težnja k utrditvi stališč, to še ne pomeni nujno izločanja razlik, vsesplošne prisilne homogenizacije, ki je običajno uvod v duhovno entropično dogmatizacijo. Družbena dogmatizacija duha je v stalnem konfliktu z njegovimi antropološko-ontološkimi odlikami plastičnosti, ustvarjalnosti, vprašljivosti idr. V povezavi z družbenopolitičnimi okoliščinami so te antropološko-ontološke odlike duha pogosto poražene, zatrte, vendar nikdar ne tako absolutno, da ne bi mogle nastajati kali miselnih razlik, alternativ, herezij in disidentstva. Seveda se lahko sprašujemo naprej, v čem pa je temelj odprtosti, plastičnosti, igrivosti, ustvarjalnosti duha. S tem pa smo zadeli v srčiko ključnih in najtežjih vprašanj filozofije duha, kar pa najbrž presega okvir našega razgovora.

DANILO TÜRK

Dogme in (počasen) tok zgodovine

Na ta pogovor me je pripeljala impresioniranost zaradi lepo oblikovanih, prijaznih vabil in zanimivosti teme. Torej radovednost bolj kot kar koli drugega. Dosedanja razprava pa potrjuje, da se je splačalo priti na to okroglo mizo.

Začel bi s kritiko, ki jo je izrekel na začetku prof. Vrcan v zvezi s člankom prof. Južniča, ki je podlaga za našo razpravo. Mogoče je antropološka utemeljenost sklepov v članku prof. Južniča prešibka. V tem smislu je kritika prof. Vrcana

morda utemeljena, nisem pa prepričan, da je ta kritika pomembna za temo, ki jo obravnavamo. Zdi se mi, da so ugotovitve prof. Južniča relevantne glede na stvarnost in glede na razumevanje zgodovine. Teza o človekovi potrebi po preseganju samega sebe je vselej živa in nepotešena, je pomembna, ne glede na to, ali je dovolj celovito utemeljena. Ta stvar je izrazito pomembna za vsako razumevanje zgodovine.

Če to pogledamo s stališča velikih zgodovinarjev, kakršen je npr. Fernand Braudel, ti ugotavljajo – in to z velikim presenečenjem, da je tok zgodovine počasnejši, kot se zdi. In ko skušajo pojasniti počasnost toka zgodovine, ugotavljajo, da je to posledica kulture kot stabilizatorja zgodovinskega razvoja in *verskih resnic kot najbolj čvrste sestavine kulture*. Kultura v najširšem smislu, torej kot civilizacija, pa je tisto, kar povzroča, da zgodovina teče počasi. Tudi revolucije ne prinašajo tako velikih sprememb, kot je videti na prvi pogled.

Če pogledamo Južničevo ugotovitev s stališča takega historiografskega spoznanja in če skušamo to povezati z današnjo stvarnostjo, pridemo do zelo zanimivih vprašanj, ki bi zaslužila razmišljanje tudi na tej okrogli mizi. S stališča današnjega slovenskega aktualnega trenutka nam povezava spoznanja o počasnosti zgodovine z vprašanji o dogmah in herezijah v zgodovini in povezava z evropsko usodo slovenstva pokažeta, da so tu zelo zanimivi pojavi.

Na slovenski značaj sta vplivali reformacija in protireformacija. Lahko se reče, da je protireformacija vplivala bolj. Vplivali sta socialdemokratska verzija socializma in komunistična verzija socializma, ampak komunistična je vplivala bolj. Če pogledamo nacionalizem kot dogmi podvrženo miselno smer in ideologijo, se mi zdi, da je na slovenstvo veliko bolj vplival pisateljski nacionalizem, se pravi tisti nacionalizem, ki ga je krepila misel pisateljev, in pri pisateljih je pač tako, da je bil njihov narod v njihovih knjigah bolj poudarjen kot pa v stvarnosti. Manj pa je na slovenski nacionalizem vplivala (majhna) realna moč naroda...

Ves čas imamo opravka z različnimi dogmami, ki so neposredno politično pomembne, so sestavni del evropske stvarnosti, njihovo dejansko pomembnost pa je mogoče razumeti samo ob razumevanju dejstva, da zgodovina teče počasi. Če tako gledamo na današnji slovenski trenutek, se ne moremo izogniti občutku, da je globina slovenske spremembe ta čas močno precenjena. Ljudje, ki se ukvarjamo s tem ali onim področjem družboslovja, bomo storili za ta narod kaj dobrega, če bomo začeli našo kritično misel prav pri tem.

Mislim, da je ob spoznanju tega, o čemer sem govoril, do zdaj popolnoma smešno pojmovanje, ki se pojavlja v tekoči politiki, namreč da smo imeli do nedavnega hud totalitarizem in da imamo zdaj bleščečo demokracijo. To je treba razumeti v kontekstu vsega, kar sem govoril. Ali: da smo imeli do včeraj državljansko vojno, od danes naprej bomo imeli spravo. Vsi ti pojavi so razložitivi samo ob ustreznem pojmovanju zgodovine, znotraj tega pa je razumevanje religiozne sestavine ter centralnosti dogme in protidogme izredno pomembno.

In zdaj dodam še svoj sklep. Če sprejmemo, da se na Slovenskem pravzaprav ni zgodilo nič tako zelo velikega in zgodovinsko pomembnega, da imamo opravka s počasnim tokom zgodovine, ki prehaja v neko svojo novo fazo, če poskušamo ugotoviti, kaj je treba storiti, mislim, da je treba najprej doseči to, da se zaokroži tisti del demokratične osnove, ki ga daje pravna ureditev. Zdaj smo pred tem, da se ustavna razprava konča, in ustavni pogoji za stabilizacijo se morajo konsolidirati. Za naprej pa je najbolj bistveno to, da se civilna družba konsolidira s trajnostjo

participacije ljudi. Mislim, da je raven participacije ljudi, ki je bila dosežena v zadnjih dveh letih, dokaj visoka in da zdaj upada. Participacija ljudi v političnem procesu je ključno vprašanje za naprej.

To mogoče na prvi pogled nima kaj dosti zveze s temo, s katero se ukvarjamo. Če pa jo razumemo funkcionalno in v smislu zgodovinskega razumevanja stvari, pa lahko tudi s tega izhodišča pridemo do konkretnjših sklepov.

ZDENKO ROTER

Induciranje dogem, ravnotežje med institucionalnim in spontanim

Nisem se posebej pripravil, rad pa bi se odzval na dosedanji potek. Najprej delim mnenje s prof. Vrcanom, ne v smislu kritike stališč prof. Južniča, ampak tako, da je resnično možno utemeljiti hipotezo, da je ob antropološkem človekovem svojstvu, da stalno teži k Resnici, hkrati tudi antropološko človekovo svojstvo tudi to, da neprestano dvomi.

Nadalje moramo upoštevati, da so dogmatizacije vedno in praviloma nastajale od zgoraj navzdol in ne od spodaj navzgor. Dogmatizacijske postopke so vedno izvajale vodilne elite, pa naj je šlo za verske, politične ali kakršnekoli druge elite. Že samo dejstvo, da so se torej postopki, če je ta teza preverljiva, izvajali od zgoraj navzdol, pomeni, da so imeli funkcijo zavarovanja, varovanja, ohranjanja ne le resnic, marveč predvsem elit. V tem smislu, kot je bilo tukaj že rečeno. Seveda pa je s tem nastalo nekaj, kar imenujem ravnotežje kot načelo razvoja... Človeški razvoj razumem tudi kot neprestano iskanje ravnotežja med tistim, kar imenujem institucionalno, in tistim, kar imenujem spontano. Težnje k ravnotežju so v zgodovinskem razvoju res samo težnje. Nikoli ni obstajalo v globalnih družbah ali v celotni človeški skupnosti optimalno ravnotežje. Preverljivo je s pomočjo zgodovinske evidence, da imamo obdobja, številne primere izrazitega prevladovanja institucionalnega nad spontanim. Preverljivo je tudi s pomočjo zgodovinske evidence, da posebno takrat, kadar je institucionalno pretiravalo, nadvladovalo, je spodbujalo odpore od spodaj, se pravi upore spontanega. Če gremo še dlje, potem ne bi moglo biti sporno to, da so družbene institucije, sociološko gledano, vedno v načelu sredstvo za avtoritarno uveljavljanje družbene moči oziroma vzdrževanje avtoritete elite, ki je na oblasti... Prek institucij se izvaja socialna kontrola, čeprav so sociološko tudi utemeljevali, da so institucije za normalno življenje potrebne. To do neke mere drži, toda tudi manipulativnost institucij je dokazljiva.

Dogmatizacijski postopki so potemtakem sredstvo tistih, ki razpolagajo z institucijami, da ohranjajo sebe in svojo avtoriteto čim dlje in čim bolj. Vse to pa so tudi merila za presojo naših sedanjih političnih, kulturnih in delovnih razmer. Kolikor bolj se bomo približevali določenemu tipu optimalnega ravnotežja med institucionalnim in spontanim, toliko bolj bomo uresničevali tudi tisti želeni demokratični družbeni model, ki bo do skrajnosti uresničeval strukturalni pluralizem

kot temeljno načelo družbenih razmerij in na vseh ravneh in na vseh področjih in ki bo v vsej svoji polnosti udejanjal človekove pravice.

V vabilu je bilo postavljeno vprašanje, ali se bližamo koncu dogmatizacije in herezij. Po mojem mnenju ne. Ne vidim možnosti za ukinitve tega konflikta in vidim prav v napetostih tega konflikta ključno gibalno razvoja.

PETER KLINAR

Ali se civilna družba ne dogmatizira?

ZDENKO ROTER

Mislim, da se civilna družba kot taka ne dogmatizira. Civilna družba je po definiciji antidogmatična, v nasprotnem primeru negira samo sebe. Civilna družba temelji na načelu spontanosti, poljubnosti in svobodni asociativnosti. Če to opusti, samo sebe vsaj marginalizira, če že ne ukinja.

BOŠTJAN M. ZUPANČIČ

Za kakšno resnico pravzaprav gre?

Navezal bi se na tvojo izjavo, dr. Roter, da dogmatizacija nastaja od zgoraj navzdol, in na drugo izjavo, ki dopušča možnost institucionalne prevlade nad spontanim, kar me oboje zelo spominja na Durkheima, na njegovo teorijo o organski in mehanični solidarnosti in na teorijo o tako imenovani normativni integraciji, s katero sem se pred kakšnimi 20 leti ukvarjal. Durkheim predpostavlja, da so tiste vrednote, ki se socialno integrirajo, psihološko pa internalizirajo, ki so funkcionalne. In da disfunkcionalne vrednote ostajajo integrirane toliko časa, dokler so v tem psihološkem zaostanku v tem smislu, kolikor zavest zaostaja za družbeno bitjo. O tem je pripravil krasno študijo, ki jo vsem priporočam, Sven Dranulf, ki ga tudi omenjam v tem svojem sestavku. Izšla je v New Yorku okrog leta 70. V njej je delal raziskave drakonskih zakonov v 6. stoletju pred našim štetjem v Grčiji, potem janzeniste v 17. stoletju v Švici in pa hitlerjansko produkcijo prava v 30. letih. Iz kazenskega prava pa vemo, da prva stvar, ki so jo naredili, so uvedli analogijo juris v kazensko pravo, se pravi, da je s tistim trenutkom postalo kaznivo vse, kar je bilo samo podobno, recimo obrez židovskega dečka je lahko kazniv po tisti normi, ki je prepovedovala posilstvo.

Profesor Damaška z zagrebške pravne fakultete, ki je zdaj na Yalu, je iz tega razvil zelo uspešno teorijo, ki je v Ameriki prodrla na vseh pravnih šolah. Gre za pozitivistično šolo, Bayerjevo, tudi iz Zagreba.

Bayer je učil o zgodovini kazenskega procesa, da je inkvizicija kot preganjalec antidogmatizma, se pravi inkvizicija, ki je nastopala zoper herezijo, shizmo in blasfemijo, bila prototip, kar pravi Roter, da nastaja dogmatizacija od zgoraj navzdol, iz povsem političnih motivov. To se je potem institucionaliziralo v nastanku evropskega kazenskega procesa, ki je inkvizitoren v tem smislu, da zagovarja dve načeli, in sicer načelo oficialne maksime, po kateri sodišče samo raziskuje, kaj je predmet obtožbe na eni strani, po drugi strani se sodišče, epistemološko povsem nepravilno, ker ne more biti objektivno, angažira pri iskanju resnice.

Zdaj prehajam na temo, ki je zame kot procesualista zanimiva, namreč da se je ta resnica v kazenskem pravu tehnično do nedavnega pri nas dogmatizirala, čeprav je od inkvizicije preteklo že toliko in toliko let. Pod inkvizicijo se je integrirala ideja o tem, da sodnik išče »resnico«, toda to je bila takrat ta resnica, ki so jo iskala cerkvena sodišča o hereziji, shizmi, blasfemiji, hipostaziji, medtem ko pri nas kazenska sodišča še danes poslušajo ne kot sodišča, ampak kot aktivni, angažirani uradniki, v najboljšem primeru bi jim rekli inženirji prava, ki iščejo neko »resnico«. Čeprav bi moralo biti to organizirano adversarno in tej resnici žrtvujejo zelo pogosto, tudi na policijski postaji, vso osebno integriteto, zasebnost in vse te vrednote, medtem ko se nihče ni vprašal, kakšna je ta »resnica«, za katero resnico pravzaprav gre. Potem se izkaže, da npr. kaznivo dejanje, ki je bilo v vseh družbah vedno kaznivo, *incest*, pri nas sploh ni kaznivo. Od novele kazenskega zakona pri nas incest enostavno ni kazniv, ker so ga zavestno izločili. Kaznivo je, recimo, občevanje z mladoletno osebo, dejstvo, da gre za sina ali hčerko, pa ni bistveno itd. Iskanju resnice v kazenskem postopku se je vedno žrtvovala tudi zasebnost, integriteta. Prišlo je do zlorab na sami policijski postaji. Potem se človek vpraša filozofsko, tehnično, za *kakšno* resnico pravzaprav gre, kdo si izmišljuje to resnico. Če je bil incest včeraj lahko resnica, danes pa ni več. In potem pride človek do tega, kar je Damaška ugotovil, da je razlika med ameriškim in evropskim, se pravi anglosaškim in evropskim pravnim sistemom, v *avtoritarnosti*. On je to pojasnil takole: razlika med njihovim adversarnim, kontradiktornim sistemom prava in našim sistemom prava je, da je v našem sistemu prava, se pravi tudi v družbi sicer, ker pravo ne nastaja ločeno od tega, veliko večja nota avtoritarnosti. To me napeljuje na tretjo stvar, da je po psihološki teoriji dogmatičnost, ki je internalizirana, stvar edipalizacije. Se pravi, v tistem konfliktu med očetom in sinom, v tem edipalnem trikotniku, kjer je sin poražen in se je pripravil s tega kapitaliranega stališča identificirati z očetom in s tem internalizira vse družbene vrednote, jih obenem tudi v tem smislu dogmatizira, da jih ne napravi dostopne racionalnemu diskurzu. V psihoanalizi je teorija o rezistenci teorija o tem, kako razbijati te nezavedne predpostavke, iz katerih nekdo izhaja, o sebi, družbi ali čemer koli drugem, pravzaprav pripeljati v zavest dejstvo, da nekaj jemlješ za samo po sebi umevno, kar sploh ni samo po sebi umevno. To je lahko na nek način definicija nevroze, da jemlješ nekaj za gotovo, pa ni gotovo. Skratka, da gre tu za sklop kliničnih, socioloških, političnih stvari, ki so ključno povezani z avtoritarnostjo. In če je neka družba visoko avtoritarna, bo vtrla v kožo veliko več nekritično sprejetih predpostavk o stvareh kot družba, ki dopušča splošen toleranten diskurz. Na eni strani se to da navezati tudi na razliko pri Webbru, na razliko med protestantskim in katoliškim načinom razmišljanja, če je res, da je razlika med enim in drugim v ravni tolerantnosti v diskurzu, ki ga mentaliteta dopušča.

SRDJAN VRCAN

Dogma, herezija in politika, tu in zdaj

To, kar je profesor Roter pravkar poudaril, se ujema s tistim, kar sem hotel poudariti v svojih kritičnih pripombah na prispevek S. Južniča. V bistvu sem se

zavzemal za takšno vizijo človeka, ki v sebi vključuje tudi možnost dogem in dogmatizacij, vendar pa tudi možnost oporekanja dogmam in dogmatizacijam. To pa seveda pomeni, da ne bi smeli – kadar gre za minimum univerzalnih antropoloških lastnosti – absolutizirati človeško željo po zanesljivosti in iskanju absolutnega, zakaj ne-človeška tudi ni želja po izstopu iz zanesljivosti in po gibanju k nezanesljivosti. Tudi takšna težnja je človeška in celo globoko vkoreninjena v človeški naravi. Če navedem malce trivialen in nesramen primer: vsi poznamo in cenimo varnost, zanesljivost, ki nam jo nudi zakon, vendar pa marsikdo tudi ve, koliko veselja včasih nudi vsaj občasni skok iz zanesljivosti zakona.

Roter je podal izrazito optimistično razlago družbenih pogojev, v katerih nastopa dogmatizacija. To je dogmatizacija, ki je praviloma inducirana od zgoraj, veže se z oblastjo in močjo. Po mojem mnenju dogmatizacije nastajajo tudi na drugačen način in v drugačnih okoliščinah. Mnenja sem, da vsaka manjšinska skupina ali grupa, ki se znajde v izrazito neugodnih splošnih družbenih okoliščinah in življenjskih razmerah, ko so blokirane njene možnosti, da svoje potrebe, interese in aspiracije oblikuje in izraža znotraj vladajočega sistema, zlahka izrazi svoj odpor do obstoječih razmer prav z izrazito dogmatizacijo svojega načina mišljenja in delovanja. Z drugimi besedami: dopuščam, da so tudi razmere, v katerih do dogmatizacije pride od spodaj. Poleg tega bi dogmatizacijo povezal z ostrino in dramatičnostjo družbenih spopadov: zaostreni družbeni konflikti, privedeni do vrelišča zaradi realnih, toda nasprotnih interesov velikih družbenih skupin, ustvarjajo ugodna tla za dogmatizacijo načina mišljenja in delovanja sil, ki si v spopadu stojijo nasproti.

Po taki poti razmišljanja seveda pridemo do nečesa, kar je najbolj neposredno politično relevantno, pa vendar je na robu razprave o dialektiki dogme in herezije ter dogme in antidogme tu in zdaj. Vendar pa konkretizacija razprave na sedanji čas in sedanje razmere predpostavlja tudi sklicevanje in diagnozo družbenih in političnih razmer v sklopu tistega, kar bi na splošno lahko označili kot prehod iz takoimenovanih komunističnih oziroma postkomunističnih družb. Če sprejmemo diagnozo, ki jo je izdelal npr. I. Bernik, se izgubi neposredna relevantnost te razprave: kakor da dogma in dogmatizacija prenehata biti tudi dandanašnji pomembna fenomena in to ne samo na teoretski ravni, temveč tudi na ravni načina in reševanja družbenih problemov ter ostajata morebiti zgolj zgodovinsko pomembna. Spomnimo se v kakšnih terminih je I. Bernik izdelal svojo diagnozo prehoda v takoimenovano postkomunistično družbo.¹ To je diagnoza, ki se v smislu opira na Luhmanovo teorijo sistemov. Zato je družba običajno pojmovana kot »vseobsegajoč sistem komunikativnih odnosov med doživljanjem in delovanjem«² in posledično je družbeni sistem opredeljen kot »povezanost smiselno medsebojno referenčnih delovanj, ki jih je mogoče razmejiti nasproti zunanjemu svetu«.³ Gre potemtakem za diagnozo, v katere središču so komunikativni odnosi. Tisto, kar je pomembno za analizo komunističnih družb, odkriva Bernik v dejstvu, da so ti sistemi razvili zelo malo ustreznih mehanizmov za stabilizacijo komunikacijskih vezi nad vladajočimi in podrejenimi, pri čemer so vladajoči poskušali minimalizirati »očitnost« razlik med seboj in podrejenimi. V teh okoliščinah je prišlo do paternalizma politične elite nad množicami, strategija jamčenja pogojev politične

¹ Bernik, I., Dvostruka demistifikacija politike, Sociologija, 32, 1990, 4, str. 430–438.

² Luhmann, N., Religion als System. Thesen, Religiöse und gesellschaftliche Evolution; v K. W. Dahm, N. Luhmann, D. Stoodt, Religion, System und Sozialisation, Darmstadt, Neuwied, Luchterhand, 1972, str. 430–438.

³ Ibidem.

komunikacije pa je nujno vključevala omejevanje možnosti za artikuliranje političnih interesov. Prehod v postkomunistično družbo je zaznamovan s tem, da odločilna razlika zdaj postaja razlika med vlado in opozicijo in pa s tem, da se politični sistem razlikuje od prejšnjega po bistveno večji kompleksnosti in mnogo bolj zapletenih postopkih odločanja. Tako pridemo do sklepov, ki so za to razpravo izjemnega pomena, namreč o dvojni demistifikaciji politike. Prvič politično dogajanje končno izgubi svoj skrivnostni videz in nerazumljivost. V središču procesa demistifikacije so procesi razvidnosti, transparentnosti političnih razlik in samopodrejanje političnega komuniciranja racionalno določenim pravilom. Na ta način politika v primerjavi z drugimi družbenimi področji izgublja status ekstrateritorialnosti. Drugič, demistifikacija politike pogojuje proces, s katerim se iz družbenega sistema izločajo izrazito samostojni podsistemi, kar zajema tudi funkcionalno specializacijo političnega podsistema, ki na ta način postane »enak med enakimi«. Iz tega sledi splošni Bernikov sklep, da prehod v postkomunistično družbo pomeni tudi nastajanje disperzivne družbe. Naša analiza izhaja iz poskusa, da bi iz celote zapletenih in protislovnih političnih dogajanj, ki nastopajo v našem prostoru v času propadanja komunističnih sistemov in oblikovanja postkomunističnih, raspoznali nekatere pomembne težnje, ki delujejo v tem prehodnem obdobju in so zlasti vplivne v nekaterih naših okoljih, hkrati pa so pomembne za razpravo o usodi dogem in herezij tu in zdaj. V okviru takšne analize je mogoče brez velikih težav prepoznati v političnem življenju in političnem dogajanju dovolj jasne težnje, ki zanesljivo niso ne marginalne in ne epizodne narave.

Predvsem se zdi, da je popolnoma utemeljeno trditi, da je v našem prostoru ali vsaj v nekaterih okoljih na delu težnja po svojevrstni religizaciji političnega diskurza. S tem seveda ne mislimo na tiste procese politične narave, ki so na delu v vrsti modernih družb, zlasti od pontifikata Leona XIII. dalje in ki se jih običajno označuje kot konfesionalizacijo političnega življenja. S konfesionalizacijo političnega življenja je mišljen najprej pojav političnih strank in organizacij s konfesionalnimi značilnostmi in konfesionalno obarvanimi programi političnih akcij, kakršno je bilo na primer nastajanje ljudskih strank, demokrščanskih strank, socialno krščanskih gibanj itd. Ko govorimo o religizaciji političnega diskurza, ne mislimo samo na dejstvo, da se npr. katoliški verniki politično organizirajo kot posebna politična stranka, ki v politiki deluje na podlagi svojih krščanskih idej in vrednot. Nasprotno, gre za težnjo, da s povsem posvetnimi političnimi idejami in vrednotami dajejo religiozne značilnosti in potem nekatere takšne politične ideje in vrednote dvignejo na raven pravih religioznih idej in vrednot. Drugače povedano: na ravni ključnih političnih idej in vrednot dobiva politični diskurz značilnosti religijskega diskurza z vsem, kar religijski diskurz vnaša v politiko. Klasični primer za to so kvalifikativi, ki jih pripisujejo nekaterim političnim idejam, najprej v slavnostnih prilikah. Tako na primer govorijo v hrvatskem Saboru o »večni Hrvaški« ali pa vzklikajo »sveti Hrvaški« in govorijo o narodovih svetinjah, ki so nedotakljive in katerih oporekanje je treba preprečiti in kaznovati. Po drugi strani pa se v političnem diskurzu v Srbiji govori o dveh Srbijah, od katerih je ena nebeška. In prav ta, nebeška, je zemeljski ponujena kot pravzor. To je mogoče prepoznati tudi v političnem diskurzu, ki mučeništvo tega ali onega naroda prikazuje kot njegovo zgodovinsko usodo ali pa vztraja pri posebnem zgodovinskem poslanstvu, ki da ga je določenemu narodu podelila Previdnost.

S težnjo po religizaciji političnega diskurza je tesno povezana in še bolj razpoznavna težnja po pravi demonizaciji in satanizaciji drugega, se pravi tistega, ki misli drugače ali tistih, ki so politični nasprotniki ali tekmeči. Tako se dogaja, da občas-

no ali permanentno demonizirajo cele narode ali nekatere njihove dele, določene posamezne organizacije, predvsem pa posamezne politične osebnosti. Politični prostor je predstavljen kot svet, ki je poln demonskih in satanskih sil in bitij, ki nekemu nenehno grozijo.

Tretja težnja je težnja po svojevrstni vsebinski ontologizaciji odprtih in perečih družbenih spopadov v naših prostorih. Dejansko obstoječe in konkretne družbene spopade v bistvu na določen način izločijo iz konkretnih zgodovinskih in družbenih razmer in jih povzdignejo na tako rekoč ontološko raven. Zato so takšni spopadi prikazani ne kot spopadi okrog čisto realnih družbenih stanj in odnosov in razpoznavnih interesov zdaj in tu, temveč samo kot aktualne manifestacije globokih stoletnih spopadov – tako rekoč ontološko ali antropološko nasprotnih in nepomirljivih tipov narodov, ljudi, civilizacij in kultur. Ta prostor se tako spremeni v prizorišče nujnega spopada nekakšnih tako rekoč transcendentnih entitet z bistveno nasprotujočimi si ontološkimi in antropološkimi lastnostmi. Pri tem se hkrati po pravilu dogaja tudi svojstvena manihejizacija nasprotujočih si strani: eni strani so praviloma pripisane lastnosti tako rekoč absolutnega dobrega ali pa nosilca absolutnega dobrega, medtem ko je druga stran prikazana kot takorekoč absolutno zlo ali zgodovinsko utelešenje tega zla, in je zato nepopravljiva in zmožna vsega najhujšega. To je seveda mogoče prepoznati v načinu, kako v našem prostoru opisujejo mednacionalne spopade. In to spopade med Hrvati in Srbi, Srbi in Albanci, Srbi in Slovenci, Srbi in Muslimani itn. Ali pa tudi kot spopade med rimokatoliškim civilizacijskim in kulturnim krogom in bizantinsko pravoslavnim, kateremu so pripisane najhujše lastnosti (na primer: po izjavi nekega zastopnika v Saboru velja načelo: ubiti, ukrasti, nalagati, prevarati itd. povsod in vedno, kjer je mogoče), pa tudi konfrontacija med agresivno in prozelitsko usmerjenim islamskim fundamentalizmom in miroljubnim in blagim srbskim svetosavskim pravoslavljem itn., oziroma med visoko kulturnim, blagim, miroljubnim in delovnim srednje-evropskim duhom in primitivno, bojovniško in prevarantsko balkansko mentaliteto itn. Vse takšne konfrontacije se sprevržejo v aktualne očitke takorekoč ontološko pogojenih permanentnih spopadov. Ontologizacija in manihejizacija aktualnih družbenih spopadov spreminja te spopade v spoprijeme za življenje in smrt, kjer je izključena vsaka možnost pogajalskih rešitev in kompromisov. Konkretni ljudje, ki pa so zdaj in tu zapleteni v te spopade, postajajo golo sredstvo nedrejenih in premočnih sil in instanc.

Četrto težnjo je mogoče prepoznati v stalni rabi in vse večji kredibilnosti takoimenovanih zarotniških teorij družbe v izrazih, s katerimi potem razlagajo konkretne politične dogodke tu in zdaj. Gre za teorije, ki vse, kar se je v družbenem in kulturnem smislu zgodilo ali se dogaja z negativnim predznakom, razlaga kot posledico velikih zarot, ki jih določeni ljudje, skupine, organizacije, na skrivaj kujejo proti temu ali onemu narodu, temu ali onemu okolju, in vlečejo zaplotniške politične poteze samo tako, da vlečejo niti, na katere so na posameznih koncih države vezani določeni ljudje, ki nato kot marionete v lutkovnem gledališču storijo to ali ono politično potezo. Zato je v velikem delu sedanjega političnega diskurza najti napotke in sugestije o velikih in stoletnih zarotah in zaplotniških ukanah.

Obstoj takšnih teženj kot glavnih ali samo pomembnih je seveda težko uskladiti s tezami o procesih svojske demistifikacije in profanizacije politike in političnega delovanja, pa tudi s procesi splošnega povečevanja razvidnosti politike, ne glede na to, koliko je takšna demistifikacija in profanacija politike zaželjena in dobrodošla. Prav nasprotno, tu gre za težnje, ki so po svojih temeljnih učinkih naravnane na svojevrstno delaizacijo politike oziroma raz-posvetnjenje politike. Na ta način

se brez dvoma povečujejo možnosti za absolutizacijo in dogmatizacijo političnih idej in vrednot oziroma za derelativizacijo in dehistorizacijo političnih programov in ciljev z lahko prepoznavnim učinkom na načine reševanja odprtih družbenih vprašanj.

Na določeni, še nižji ravni političnega življenja obstajajo težnje sorodne narave in iste naravnosti.

Brez oklevanja torej lahko zatrdimo, da je v naših prostorih na delu kot prevladujoča težnja v političnem življenju težnja po ustvrjanju takoimenovanih domovinskih front (Heimatsfront) kot ključnih akterjev v konkretnih političnih dogajanjih. Domovinske fronte seveda nastajajo in delujejo na podlagi dihotomnih političnih delitev po načelu »prijatelj/sovražnik«, »pravi sin domovine/izdajalec domovine« itn. Ta težnja ukinja možnost legitimnega političnega posredovanja in posredniških političnih pozicij in sil in še bolj zmanjšuje možnost in potrebo po legitimni in resnični opoziciji in opozicijski dejavnosti, ampak opozicijo praviloma skrči na videz opozicije (token opposition). Še več, ta težnja jemlje družbeni pomen velikim načelom modernih demokratičnih sistemov, kot so dosledna delitev oblasti in delovanje sistema »checks and balances«.

S tem je tesno povezana težnja po političnem stigmatiziranju in po trpanju vseh političnih nesoglasij v vrečo s skrajnostnimi nalepkami. Vse realno obstoječe politične razlike v političnem izrekanju, ki so za državno-strankarsko pozicijo nezaželjene in nesprejemljive, so na ta način enostavno zanemarjene in izbrisane; vržene so v isti politični koš kot najbolj ekstremne politične kvalifikacije, nanj pa nalepijo najhujše nalepke. Tako se v politični diskurz postkomunistične družbe prenaša postopek, ki je bil značilen za najbolj trde stalinizme v tradiciji III. internacionale. To so postopki, zaradi katerih je bila nemška socialna demokracija proglašena za dvojčka nemškega nacizma in imenovana socialfašizem. V naših razmerah se seveda ta težnja kaže tako, da se zdi, da v nekaterih okoljih ni mogoče biti politično nič drugega kot četnik ali ustaš.

Prav tako je več kot očitno, da je v nekaterih naših okoljih na delu bolj razpoznavna težnja po kastriranju javnosti ali njenem izključevanju, kot pa težnja po avtonomni, kritični in kompetentni drži v resnično demokratičnih procesih oblikovanja politične volje. Pravzaprav javnost obravnavajo veliko bolj kot medij za politično mobilizacijo in kot prostor, ki se mu zgolj sporoča in se ga obvešča o tem, kaj vladajoče politične elite želijo. Zato izginja možnost za kritično-korektivno, potencialno delegitimizacijsko in avtonomno projektivno funkcijo avtonomne in kompetentne javnosti. Možna kompetentnost in kritičnost javnosti sta zavestno in namerno odrinjeni in onemogočeni. Zato tudi ni čudno, da se v političnem življenju godijo stvari, ki so značilne za takoimenovano plebiscitarno demokracijo, o kateri je govoril M. Weber. Tudi preprosta analiza bo zlahka identificirala poteze, ki so lastne takoimenovani plebiscitarni demokraciji pri nas, in sicer na podlagi opravljenih plebiscitov in referendumov – oziroma na podlagi načina, kako so bili razpisani, kako so bila oblikovana vprašanja, o katerih so se državljani izjavljali, v kakšnih okvirih je potekala kampanja, in na podlagi načina, kako so pojasnjevali rezultate itn. Dovolj je med drugim že to, da primerjamo način, na katerega so npr. v Italiji organizirali in izpeljali prvi povojni referendum o monarhiji ali republiki, z referendum na Hrvaškem, ki je bil zamišljen, zastavljen, izveden in razložen izključno v znamenju dajanja plebiscitarne podpore državnemu vrhovništvu.

Vidna je tudi težnja po dehumanizaciji političnih nasprotnikov in sovražnikov. Veliki ideološki aparati države so sproženi v gibanje z namenom, da bi se na ravni

vsakdanjega življenja izvajala dejanska dehumanizacija vseh tistih, ki si drznejo javno izreči svoja stališča, ki se ne skladajo in nasprotujejo uradni državni politiki in državno-strankarskemu vodstvu. Pri tem se dogaja, da so organi in institucije državne represije javnosti prikazani kot tiste družbene instance, ki jim je treba vnaprej in obvezno verjeti in ki so edine pristojne za to, da določijo resnico; v njihovo besedo v določenih dramatičnih spopadih ni mogoče in ni dovoljeno dvomiti. Tako se zgodi, da so te institucije – namesto, da bi bile nenehni predmet kritične presoje in načelnega nezaupanja kot v mnogih demokratičnih družbah – postavljene onkraj vsakega možnega suma ali nezaupanja.

In nazadnje – na delu je tudi težnja po neposredni kriminalizaciji praktično sleherne oblike odkritega – ne samo zunajparlamentarnega in zunajinstitucionalnega odpora – temveč tudi sleherne sicer dovoljene dejavnosti, ki ni po volji vladajočih državno-strankarskih elit. To se predvsem vidi v pripravljenosti, da vsako takšno akcijo prikažejo kot akcijo, ki je uperjena k destabilizaciji te ali one republike in ima sumljivo politično ozadje. Najbolj očitno je to, ko gre za delavske stavke. V tem smislu se ne smemo čuditi, da so določeni politični problemi preoblečeni mnogo bolj v policijske kot pa v politične probleme. Pri tem je malo pomembno, ali se na podlagi kriminalizacije takšnega delovanja sprožijo sredstva in institucije legalne državne represije ali pa oborožena strankarska milica.

Če je tako, potem zanesljivo ni mogoče pričakovati, da bi se s tematiko dogme in herezije lahko ukvarjali samo kot s tematiko, ki je zgolj zgodovinsko pomembna ali pa sodi samo v polje čistega teoretskega mišljenja. Prav narobe, sklenemo lahko, da bi bilo mogoče pričakovati, da bo nastajanje disperzivne družbe kot izrazito pluralistične družbe pripeljalo do bistvene zožitve družbenih okvirov za možne politično pomembne dogmatizacije in za tradicionalno dialektiko dogem in herezij. Vendar pa je težnje, o katerih je bilo govora, težko pojasniti kot pozitivna znamenja napredujočega procesa oblikovanja disperzivne družbe v nekaterih naših okoljih. Nasprotno: pričajo o tem, da je mnogo več procesov svojevrstne homogenizacije družbe in izrazito politične kolonizacije področja vsakdanjega življenja in bistvenega zoževanja prostora za avtonomijo civilne družbe.

VID PEČJAK

Dogme, stiske in družbeni pritiski

Kot psiholog se manj zanimam za zgodovinski vir tabujev in dogem, bolj pa za vprašanja, zakaj jih ljudje sprejemajo. To vprašanje me je prevzelo. Ljudje množično sprejemajo dogme, celo dogme, ki se upirajo zdravemu razumu. Po vojni so aktivisti preganjali s plesišč vse, ki so plesali moderne plesse, češ da so sovražniki ljudstva. Urejena obleka in moderen ples sta bila razpoznavni znak sovražnika. Ob zgražanju večine plesalcev so morali zapustiti dvorano.

Kasneje so me pritegnila poročila o pranju možganov. O tem je precej literature. Opazil sem kar neverjetno podobnost med pranjem možganov in nastajanjem dogme. S pranjem možganov zasliševalci dosegajo konkretne cilje, a dogme so abstraktne, oboje pa pripravijo človeka do tega, da počne prav neverjetne stvari.

Kitajski cesar je mahal z rdečo knjižico in razglašal Mao Zedongove parole. Temu se lahko samo čudiš. Veliko primerov so raziskali. Pravijo, da deluje pranje možganov v treh fazah. Najprej je potreben izjemen pritisk na človeka od pogojevanja do najhujšega mučenja. Posameznik se v prvi fazi še upira. V drugi pristane na to, kar zahtevajo od njega, vendar samo navidezno. V znanem Orwellovem romanu 1984 je zasliševalec zahteval od zapornika, da reče: »To je belo«, ko je videl črno. Kasneje zapornik sprevidi, da je zanj boljše, če reče: »To je belo.« Vendar zasliševalec s tem ni zadovoljen. Zapornik mora verjeti, da je črno belo. To se zgodi v tretji fazi, ko žrtev sprejme tujo resnico za svojo resnico. Pred leti je bil objavljen v Novi reviji intervju s pesnikom Cvetkom Zagorskim, ki je bil dolgo na Golem otoku. Rekel je, da so tam po ustreznem pranju možganov pesniki pisali prorežimske pesmice. Napisal je nekakšen slavospev partiji v smislu: »Ti si nam omogočila, da smo spregledali zmote . . .« (natančne vsebine se ne spominjam). Na vprašanje, ali je mislil resno, je odgovoril, da je mislil povsem resno. Pranje možganov je doseglo svoj cilj. Sprejel je vsiljeno resnico za svojo resnico.

Dogma se poraja s pritiskom na človeka. Kjer je pritisk, tam je dogma, kjer ga ni, tam ni dogme. V družbah z najhujšim pritiskom se porajajo največje dogme. Sem sodi nacizem s svojo dogmo o rasi in krvi nemškega ljudstva, sem sodijo vse komunistične ureditve z neštetimi dogmami, o katerih ni, da bi govoril, sem sodijo tudi totalitarne verske države, npr. Iran z islamskim fundamentalizmom in dogmo o nezmotljivosti Hasanovega nauka.

Pritisk pa ne povzroča samo dogme, ampak tudi odpor do nje in protidogmo. Ljudje, ki so se najbolj upirali dogmam, so bili avtorji protidogem, kar je npr. značilno za verske heretike in politične oporečnike.

Vendar pritisk ne generira dogme in pritidogme pri vseh ljudeh. Nekateri posamezniki se temu ognejo. Lahko se vprašamo, zakaj ne preidejo iz prve faze pranja možganov v drugo ali pa vsaj v tretjo. Zakaj rečejo »ne«. Odgovora nimam, psihologija bi rekla, da je razlog v njihovi osebnosti, ampak to ni začetni razlog. V znanih knjigah 1984 in Krasni novi svet (obe opisujeta pritisk, čeprav ena bolj grobega, druga bolj kultiviranega) se glavna junaka upreta pritisku, na kar pa vliva slučaj. V prvem primeru je to ljubezen, v drugi pa tehnična napaka pred rojstvom.

Boj proti dogmam je v bistvu boj proti pritisku in totalitarnosti.

JUŽNIČ: So pa še tudi dogme, ki obljublajo. Denimo nebeško kraljestvo, posmrtno življenje in podobno. Mislim, da so to tudi neki drugi nagibi. Ni nujno, da pritisk.

PEČJAK: To je stiska. A tudi stiska je neke vrste pritisk. Totalitarni režimi se vedno vzpostavljajo v stiski – nacizem v veliki krizi tridesetih let, komunizem pa v vojnah. Nikjer ni zmagal brez vojne. Potrebna je huda družbena kriza. Stiska ustvarja dogmatične vernike.

MARKO KERŠEVAN

Dogma in krščanska vera

(v protestantskem pojmovanju)

Moram reči, da me prvo vabilo uredništva Teorije in prakse k pisanju o hereziji, dogmi in antidogmi ni »zagrelo«. Že dolgo sem skeptičen do ravno tako že

dolgo priljubljenega prenašanja pojmov, konceptov, spoznanj z religioznega polja v analizo različnih ideologij. Čeprav se pri tem včasih dosežejo nove osvetlitve in pridobijo nove spodbude za raziskovanje (takih ideologij), pa je po drugi strani to vse prepegosto plačano z izpraznitvijo, omejitvijo in shematizacijo uporabljenih religioznih kategorij in samega pojma religije. Ker me strokovno zanima predvsem religija v njeni specifičnosti, je to zame seveda previsoka cena. Ali drugače povedano: tisti, ki s preveliko lahkoto govore o marksizmu (socializmu, nacionalizmu, liberalizmu, potrošništvu itd.) kot (sekularizirani) religiji, (pojma) religije ne jemljejo dovolj resno. Ne zastavijo si dovolj resno vprašanje, v čem je v vzpostavljenem okviru specifičnost tradicionalne, cerkvene itd. religije, kaj je tisto, kar tradicionalno, cerkveno, »religiozno« religijo zares loči od sekulariziranih religij; kaj je tisto, kar religiozno (po Luckmannu: »veliko«) transcendenca in/ali sveto v tradicionalni cerkveni religiji razlikuje od govora o presežnosti in svetem v drugih ideologijah ali v njihovi analizi.

Po drugi strani pa je do danes strokovna (zgodovinskoteološka in sistemskoteološka, pa tudi neteološka) razprava o cerkvenih dogmah in herezijah – in tudi samorazumevanje dogem v okviru cerkvenoreligioznih sistemov – tako napredovala in privedla do takih rezultatov, da običajno popularno (kritično) govorjenje o dogmatizmu, večnosti in absolutnosti dogem, togosti dogmatskega mišljenja, pokornosti dogmam itd., teh tako rekoč sploh ne zadeva več. Prišli smo skoraj do paradoksalnega rezultata, da je tak govor o dogmatizmu veljaven in uporaben bolj za »dogme« zunaj krščanske teologije kot pa za cerkveno dogmatiko in moderno teološko razumevanje.

Na to opozarjata tudi že dr. Ocvirk in dr. Kermauner v svojih prispevkih, ko hkrati ustrezno pripominjata, da je v cerkveni praksi in teoriji v zgodovini seveda prihajalo tudi do takega razumevanja dogem in dogmatike, ob katerih je omenjeni odpor do »dogmatizma« tudi nastal. Toda to, da je le en, neustrezen način razumevanja dogem in dogmatike, ki ga kot nekaj trajnega in stalnega onemogoča ravno temeljna predpostavka/spoznanje krščanske teologije, da ni zadnje, dokončne človeške besede o tem, o čemer dogme govore (o Bogu). To pa seveda samo zaostri vprašanje: kaj je ob obstoju in kljub obstoju tega spoznanja privedlo do omenjenega dogmatizma, če ta ne izhaja nujno iz samih načel in »predpostavk« cerkvenega krščanstva, kot se je pogosto očitalo. Problem se še izostri, če upoštevamo dejstvo – ki ga je dr. Ocvirk pri svojem pisanju o komunističnem totalitarizmu in dogmatizmu prezrl oziroma ni upošteval – da je celo klasični »marksizem-leninizem«, da o Marxu niti ne govorimo, vključeval predpostavko, da je absolutna resnica nedosegljiva, da so vse človeške resnice (in stvarnosti) z marksističnimi in komunističnimi vred, relativne (čeprav ne poljubne in »subjektivne«).

No, kakor koli, dosedanja razprava v Teoriji in praksi je prinesla več tehtnih prispevkov; na prvem mestu – ne le prostorsko – odličen in v najboljšem pomenu besede uporaben prikaz dogmatsko-heretičnih razhajanj v krščanski zgodovini dr. Južniča. Ocvirk in Kermauner sta prikazala sodobno katoliško pojmovanje, zlasti Kermauner z velikim poslušom za »naravo stvari«.

Sam bi rad vsaj na kratko skiciral sodobno protestantsko pojmovanje statusa dogem in dogmatike. Ne iz enostavnega – tudi veljavnega – razloga, da razširimo pri nas obstoječo paleto pogledov, temveč tudi zato, ker je protestantska teologija odločilno prispevala k sodobnejšemu govoru tudi v katoliški teologiji. Posebej bom nakazal pogleda Karla Bartha na ta problem. Barth ni le eden vodilnih in najvplivnejših protestantskih teologov tega stoletja. Še posebej je zanimiv, ker

prav ob tej problematiki nikakor ne velja za radikalca, ki bi sploh zavračal dogme in funkcijo cerkve v zvezi z njimi. Svoje glavno delo je naslovil *Cerkvena dogmatika* in v protestantskih okoljih velja v teh zadevah za »neoortodoksnega«.

»Po protestantskem pojmovanju dogma pomeni smernico za razlaganje svetega pisma, kažipot, ki je postavljen pri nasprotjih, ki jih ni mogoče čisto eksegetično razčistiti – in to na podlagi zavestno le iz biblije pridobljenega celostnega razumevanja njenih teženj.«¹ Za tem je seveda paradoks, ki se ga protestantska teologija zaveda. Še več, vztraja pri njem in se mu ne odpoveduje. Namreč: »Šele z branjem in med branjem svetega pisma pridemo do pravih smernic za branje svetega pisma.« Še več, »da lahko sveto pismo pravilno beremo (kot sveto pismo), smo ga morali že prebrati (kot sveto pismo)«. Da je biblija božja beseda, spoznamo le iz nje same, ne pa iz nekih vnaprejšnjih, zunanjih in od svetega pisma neodvisno postavljenih človeških meril in odločitev. Ta hermenevtični krog se preseže le v veri: vera je način obstoja resnice svetega pisma za človeka in torej tudi način obstoja dogme zanj. Poznana apostolska veroizpoved – zapis temeljnih krščanskih dogem – ni mogoča, ni to, kar je, brez začetnega: »*verujem... v Boga Očeta...*« Krščanska veroizpoved (dogmatika ni seznam ali sistem resnic v kakršnem koli drugem epistemološkem okviru in smislu.² Je izpoved vere. Seveda pa ne vere kot poljubne človekove opredelitve za nekatere resnice med drugimi možnostmi, ampak kot milosti (po svetem Duhu). Zato je po Barthu dogmatika »mogoča le v verovanju«, to je v »določenosti človeškega delovanja z bitjo Cerkve, to je z Jezusom Kristusom«. »Bog in ne mi odloča o tem, ali je naše slišanje resnično slišanje, naša poslušnost resnična poslušnost, naša dogmatika kot spoznanje prave vsebine krščanskega govora blagoslovljena in posvečena ali pa le izumetničena spekulacija.«³ Po Barthu in Luthru mi navsezadnje le verujemo, da verujemo...

Dogme niso »razodete resnice« (ali resnice razodetja) – resnica razodetja in razodeta resnica je le Bog sam v Jezusu Kristusu, je le Jezus Kristus. On je edini »objekt« verovanja (in zato tudi svetega pisma) in hkrati njegov edini pravi »subjekt«. Tak subjekt in objekt verovanja je seveda tudi Cerkev (*cerkvena dogmatika*), toda to le, ker je in kolikor je Kristus tudi Cerkev oziroma Cerkev tudi Kristus (njegovo »skrivnostno telo«) po navzočnosti svetega Duha v njej. Predmet vere zato pravzaprav niso dogme in njihov sistem, ampak le Jezus Kristus, le božje stvarjenje in odrešenje v Kristusu. Tudi sveto pismo kot temelj in okvir dogmatike ni božje razodetje kot tako, sveto pismo je le »*pričevanje* o božjem razodetju« (v Jezusu Kristusu). To pričevanje je izrečeno v docela človeškem jeziku, pa čeprav v tem človeškem jeziku (izrazih, podobah, zgodbah, spoznanjih) govori o razodetju Boga v Jezusu Kristusu (spet in spet!). Tudi dogme in dogmatike ne zmorejo iz tega *docela* človeškega govora.

Dogmatika mora ostati odprta tvorba, ker je dogma, na katero je usmerjena, »eshatološki pojem« in ker je – še enkrat – »vsebina božje besede (svetega pisma) božje delo in ravnanje in božja svobodna milost, ki se kot taka izmika našemu zapopadanju in razpolaganju.«⁴

Tako Barth v smislu in o smislu odprtosti, nezaključenosti dogem in dogmatike že zaradi njihovega »objekta«. Videli smo, da sta to poudarila s katoliških

¹ Hans Georg Fritzsche, *Lehrbuch der Dogmatik I*, Göttingen, 1982, str. 237.

² Karl Barth, *Dogmatik im Grundriss*, Zürich 1983, str. 16.

³ Karl Barth, *Die kirchliche Dogmatik I/1*, str. 16–18.

⁴ prav tam, I/2, str. 971.

vidikov tudi Ocvirk in Kermauner. Očitno pa je, da so z vidika Barthovih opredelitev nekatere njune (katoliške?) formulacije nevzdržne.

Na primer Kermaunerjeva: »da se Cerkev kot socialno kodificirano telo . . . ima za sveto . . . ker veruje, da so dogme, ki jih je sprejela, božja volja . . . in da je posvečena sama, kadar sprejema takšne dogme, kadar jih uči in posreduje.« Ali: da je »Cerkev kot občestvo sprejela dogmo – njihov sistem – od Boga« in sama potem »sprejeto le kodificirala in prevedla v ljudem ustrezní jezik«. ⁵ Take formulacije so nevzdržne, ker prvič, jemljejo za predmet razodetja dogme kot take in celo njihov sistem in, drugič, ker bi se po njih Cerkev sama posvečevala, ne pa, da jo posvečuje in je posvečena zgolj z Jezusom Kristusom, če je v svetem Duhu navzoč v njej, če je cerkev Cerkev, ne pa le »socialno kodificirano telo«. Ravno o tem, »koliko« je eno in koliko je drugo, pa Cerkev kot socialno občestvo sama ne more soditi in seveda ne tudi tisti zunaj nje.

Barth govori o dveh vrstah sodobnih herezij (ki sta »možni podobi krščanskega verovanja *znotraj* Cerkve«): ena je po njegovem mnenju ravno rimski katolicizem, ki (ker ne razlikuje zadosti med Jezusom Kristusom in Cerkvijo, ker »izhaja iz cerkve, tako da Jezus Kristus ni več svoboden Gospod« (tubivanja) Cerkve, ampak je navezan na njeno tubivanje (Dasein)«, kar pomeni, da »božje delovanje prehitro izgine v delovanju milost sprejemajočega človeka«. ⁶ Druga sodobna herezija je po njegovem mnenju pletistično-protestantski modernizem, ki hoče razumeti Cerkev, izhajajoč iz nekega splošnega razumevanja človeka, njegovega sveta in njegove eksistence (kot Bultmann in Schleiermacher). V tem primeru je vera razumljena zgolj kot določena človeška stvarnost, kot človeška pobožnost. (Več o tem v moji knjigi *Vstop v krščanstvo – drugače*, ki je v tisku pri Cankarjevi založbi).

V tem smislu je krščansko lahko sporno – ker je blizu zgornjemu smislu – Ocvirkovo opredeljevanje (po S. Bretonu) predmeta dogem, ki da se »nanašajo na Ljubezen, ki se teološko imenuje Trojica (troje čistih razmerij) ali v splošni religijski govorici Bog«. Tega Boga – to Ljubezen – med nami »ponavzočujejo besede, stvari in dejanja ljubezni, ki se nikakor ne morejo izenačiti z njim, pa naj so še tako popolna«. ⁷ Trojica bi bila tako le krščansko teološko ime za tega Boga. Izhodišče in predmet naravnosti dogem bi bila torej nek Absolut, neka splošnost – Ljubezen »ali Bog« – ki je konkretno nujno nepopolno ponavzočena s posameznim in posamičnim . . . Razne religije (in dogme) ta Absolut, tega Boga in to Ljubezen le različno (teološko) imenujejo, ponavzočujejo itd. Samo, ali ni to – tako kot je predstavljeno – bliže na primer hindujskemu pojmovanju boga, ki je ljubezen (na primer v bhakti »kultu«)? Jezus Kristus bi bil le posamezen, zanimiv primer ponavzočenja te božje Ljubezni . . .

Da ne bo nesporazuma: mislim, da tako Kermauner kot Ocvirk med teologi izpričujeta velik posluš za specifičnost krščanskega sporočila (njegove vsebine in načina danosti). Kritizirane formulacije le govore, kako hitro se na tem terenu lahko zdrsne. Nakazana protestantska pozicija naj bi bila v svarilo in pomoč pred takimi (katoliškimi) padci, ki so v našem religioznem prostoru najpogostejši.

⁵ Teorija in praksa 1991/3–4, str. 304.

⁶ Barth, *Die kirchliche Dogmatik I/1*, str. 40. Na 2. vaticanskem koncilu je postala katoliška cerkev bolj občutljiva za ta problem in je v dogmatski konstituciji o Cerkvi popravila in ustrezno dopolnila svoje tovrstne formularje. Pa vendar Barth ob komentanju h koncilskim dokumentom še vedno sprašuje: »Kje je distanca med Kristusom kot Gospodom in njegovo Cerkvijo« (Barth, *Ad limina apostolorum*, Zürich 1967, str. 27).

⁷ Teorija in praksa 1991/1–2, str. 99.

Zasebno varstvo kot družbeno nadzorstvo

Cautis pericula prodesse aliorum solent
(Previdnim navadno koristi nevarnost drugih)

Kriminologija, kriminalna politika in kontrolologija se skoraj ne ukvarjajo s problemi, ki nastajajo z razširjanjem zasebnega varstva (ali zasebne policije). Zasebno varstvo je državni policiji ponekod že enakopraven tekmeč, drugje pa mlajši partner in kot tak pod skrbstvom državnih nadzorstvenih organov. Ker pa bo z vmešavanjem v svobodo in zasebne pravice ljudi vedno bolj kršilo in omejevalo svobodo, in to iz docela zasebnih interesov, mu velja nameniti pozornost, kakršne seveda še nima tam, kjer šele nastaja.

Zaradi naraščanja zasebnega premoženja z denacionalizacijo, privatizacijo in drugimi procesi, s katerimi se bo povečevala družbena razslojenost, bo tudi v Sloveniji prišlo do *zasebnega varstva*; to pa bo prineslo tudi delitev »oblasti« na področju javnega in zasebnega opravljanja tovrstnih zadev. S tem bo tudi država v marsičem zgubljala svoje pristojnosti in jih bo zaradi nezmožnosti, da bi nudila usluge zasebnikom, morala marsikaj prepuščati ali njim samim ali pa nastajajočim podjetjem oziroma »varnostni industriji«, da bo varstvo prodajala tistim, ki ga bodo potrebovali in za to tudi plačevali. Tako se bomo srečevali tudi z *zasebnim zagotavljanjem prava* in ne le državnim, kot doslej.

Zasebni interesi za omejevanje škode pa vedno vodijo k poudarjanju zasebnega varstva, ki bo tako tudi čedalje pomembnejši dejavnik družbenega nadzorstva, s čimer se bo *družbeni splošni uvid z dodatnimi kapilarami širil v družbeni prostor*. To seveda pomeni ne le več zaposlenih v kontroli, ampak tudi večjo prosojnost družbenih skupin in slojev. Ali bo zaradi tega manj kriminala in sploh deviantnosti? Razmere v svetu tega ne potrjujejo, le nadzorovalni aparat se povečuje in diferencira. Država se sicer otresa nekaterih skrbi in morebiti tudi znižuje stroške za nadzorovanje, toda v celoti vzeto, se z razširjanjem zasebnega varstva *vlaganja v varnost in varstvo le še povečujejo*. In če bi »varnost« lahko merili, bi ugotovili, da je po vsaki svoji »enoti« čedalje dražja. Zato je razvoj odnosov med državno in zasebno policijo (ali zasebnim varstvom) zamotan, slabo predvidljiv in odvisen od mnogih okoliščin, zato je za ta namen morebiti dokaj uporabljiv naslednji izrek: »Popotnik, tu ni poti. Pot si narediš, če greš naprej«. ¹

* Janez Pečar, diplomirani pravnik, doktor znanosti, redni profesor za kriminologijo, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, Trg osvoboditve 11, 61000 Ljubljana.

¹ V navedbi West Gardner, v Shearign/Stening: Private Policing, s. 166.

1. Poskus zgodovinskega pregleda

Zasebno varstvo se je v zgodovini gotovo začelo takrat, ko je posameznik moral varovati svoje življenje pred drugimi in ko je moral skrbeti za tisto, kar je imel. Že od nekdaj so bili mir, varnost, svoboda itd. pogojeni s strahom za vse, kar je bilo vredno. Čuvaje, stražarje ter varuhe najdemo že v najstarejših dokumentih od Kitajske prek Feničanov, Hebrejcev, Perzijcev, Grkov, do današnjih dni, nanje naletimo tako v Bibliji kot tudi kje drugje, seveda odvisno od družbene ureditve, kulturnih konfliktov, verskih nazorov, moči določenih skupin, posameznikov in še česa. Ker je *kriminal dolgo v zgodovini štel za zasebno ali povsem osebno zadevo*, je bilo reševanje sporov odvisno od moči posameznika ali skupine, iz katere je oškodovanec izhajal, in človeštvo je dolgo časa urejevalo prenekatera vprašanja tudi z maščevanjem in krvno osveto. Včasih pa je bilo golo preživetje bolj pomembno kot vse drugo in je lastnik moral varovati ali organizirati varstvo tudi za svojo živino, poslopje in vse drugo, kar mu je omogočalo obstoj.

Posamezne dele sveta, še posebej pa v Evropi, opredeljujejo določena obdobja s svojimi posebnostmi, kot so anglosaksonske selitve, normanska era, različna reformska obdobja itd., s prav določenimi načini varovanja, ko so se zgledovali po militarističnem pojmovanju reda in miru, skupinskih in obrambnih akcijah do zaščitniške dejavnosti fevdalcev pa prek lokalnega čuvaja do Čarlija, Bobija in Peelerjev v zadnjih sto letih. Vse to prinaša dosti spoznanj za današnji čas, tudi glede tega, *kako organizirati inštitucije za zasebno varstvo*.

Podobno se je dogajalo v Novem svetu, ki je v glavnem posnemal angleške izkušnje vključno z njeno ureditvijo, čeprav je sčasoma vnašal svoje poglede, ki so jih gotovo narekemale razmere, v katerih so se znašli ljudje v migrantskih tokovih iz Evrope. Nočni stražar obhodnik, čuvaj itd., so bile vloge, ki so tudi v Severni Ameriki dolgo časa prevladovali pri nekakšnem organiziranem varstvu ljudi v naseljih, poleg tistega, kar je sčasoma bogatejši posameznik sam storil za svojo varnost, premoženje in brezskrbnost, še posebej, če je mogoče sprejeti spoznanje, da je severnoameriško življenje že od prvega naseljevanja dalje nenehno spremljalo nasilje. In s tem nasiljem se je moral vsakdo spoprijemati, tako posamezno kot v skupini.

Do 18. stoletja je v dosegljivi literaturi največ podatkov o varovanju iz dokumentov starih narodov, iz Evrope in iz Severne Amerike. Kako se je vedel ostali svet, ni dosti znanega. Gotovo pa je povsod računati s tem, da se je *vedno najprej varoval vsakdo sam ali v skupini*, šele potem se je zatekal k državi ali h komu ali čemu, kar je sploh bilo predvsem zaradi varstva. Varnost je bila gotovo že od nekdaj vrednota, za katero so si prizadevali vsi, od posameznika do države.

Z industrijsko revolucijo pa so se potrebe po zasebnem varovanju naraščajoče-ga premoženja posameznikov močno povečale, tako da ponekod država ni mogla slediti zahtevam po varstvu, ker si ga je prenekateri lastnik proizvodnih sredstev želel zagotoviti v večji meri. Zato je *prišlo do zasebnih organizacij varstva*, kot so Fieldingovi Bow Street Runners, Pinkerton Agency, zasebne pošte, izdelovanje naprav za varovanje pred vlomi, varovalno spremljanje vlakov itd. Izkoriščanje delavskega razreda, ki se je upiral s štrajki, je vplivalo na to, da so se lastniki proizvodnih sredstev branili z zasebnimi varuhi, stražarji in detektivskimi organizacijami in naraščajoče probleme kriminala je marsikateri podjetnik reševal sam z močjo, ki mu je bila na voljo. Zato se je *zasebno varstvo pokazalo kot močno sredstvo za ohranjanje pridobljenega položaja in za uveljavljanje discipline*. To traja vse do danes, kolikor se sploh ne povečuje zaradi novih tehnoloških pridobi-

tev in z možnostmi obvladovanja podrejenih, vključno z rabo informatorjev in vohunov povsem za zasebne namene in vpeljana s podjetniško oziroma poslovno zakonodajo.

Zasebno varstvo je privedlo do posameznih zasebnih policijskih opravil, še posebno zaradi tekmovalnih interesov v poslovnosti in zaradi ohranjanja dobička. Od čuvaja in stražarja v starem veku je danes prišlo do zasebnih organizacij, ki varujejo, pregledujejo, nadzorujejo, preiskujejo, svetujejo, opazujejo, preučujejo in analizirajo, transportirajo, spremljajo in prodajajo varstvo kot blago ter varujejo pred tatvinami in vlomi, ropi in goljufijami, poneverbami in ugrabitvami, umori, bombnimi napadi itd. – seveda za primerno plačilo na varnostnem tržišču.

Zasebno varnostno podjetništvo enako kot država varuje pred kriminalom, skrbi za red in mir, zatira ogrožanje premoženja in preprečuje osebne napade ter odstranjuje možnost za požige in požare. V okviru zasebnega varstva ustanavljajo različne nove organizacije za *razne možnosti varovanja, se mednarodno povezujejo (kar je relativna novost) in se celo zgledujejo po drugih pri investiranju tujega kapitala, tudi zaradi razširjanja zasebnega varovanja. Saj ugotavljajo, da če zasebna varstva v Evropi ne bodo speljali ameriški in evropski poslovneži, se bodo tega lotili Japanci.*²

2. Razmerja do javne (državne) policije

Ne glede na to, kako so spodbujene potrebe po zasebnem varstvu, se le-to ponekod po svetu razvija izredno hitro in dosega neslutene razsežnosti. Čeprav po svoji moči in družbenem vplivu gotovo še ni takšno, da bi se lahko kosalo z državno policijo, ki ima drugačne naloge, in tudi njen pomen za širšo družbeno skupnost ni tak, kot ga ima zasebno varstvo, se vendarle postavlja vprašanje, *ali gre tu za sodelovanje ali za tekmovanje*, za hkraten obstoj oziroma nekakšen paralelizem – ali pa za izrivanje drugega z »varnostnega tržišča«.

Razmerja so gotovo globlja kot morebiti kaže docela površinsko gledanje na delovanje obeh »sistemov«, med katerima eden varuje splošne družbene interese, »vsaj formalno«, drugi pa docela zasebne. Zato ju ne gre razumeti le v smislu njunih medsebojnih razmerij neposredno in konkretno, *marveč iz izhodišč vloge države v skrbi za varnost in morebitno njeno opuščanje posameznih manj pomembnih področij in prepuščanje kakšnih opravil drugim*, bodisi zasebnikom, da namesto nje opravljajo posamezne naloge, bodisi ljudem, ki se čestokrat združujejo za izvajanje samovarovalnih nalog. V zadnjem desetletju so čedalje pogostejši procesi ne le določene privatizacije javnih služb, marveč tudi *privatizacije kazenskega pravosodja*. In v ta sklop problematike sodi tudi prodor zasebnega varstva, njegovo utrjevanje v družbi (še ne pri nas) in organiziranje za najrazličnejše naloge – marsikje tudi pod pritiskom kriminala.

Ključna motiviranost za naraščanje zasebnega varstva, zlasti v bogatejših družbah, je gotovo *varovanje premoženja oziroma imetja in s tem predvsem dobička*. Ker ga najbolj ogroža nepoštenost s kriminalom na čelu, gre potemtakem razloge za varovanje iskati predvsem v tem. In ker je policija povsod po svetu izpostavljena nezadovoljstvu zaradi svoje nebogljenosti pred najbolj škodljivim kriminalom, ki v glavnem ni konvencionalen, se ji, kolikor na to gledamo s te plati, zasebno varstvo postavlja ob bok kot tekmeč. Toda ne le to. Kdor namreč hoče imeti več in

² Europe a difficult target, Financial Times, Dec. 13, 1990, s. 30.

boljše varstvo – ne zaupa policiji. Seveda se s tem pojavlja pomembno vprašanje, ali bogate bolj varovati, če lahko to tudi plačajo. Toda te dileme nikjer ne postavljajo tako, ker bi bilo to preveč nevarno. Spodjedalo bi splošno načelo o enakosti ljudi pred zakonom, vsaj formalno, če že ne dejansko. Ker pa se država (kdo je to?) zaveda pomanjkljivosti in nedoslednosti pri nujenju varnostnih uslug, mora, če želi ali ne, dovoljevati zasebno opravljanje policijskih opravil. To pa se po današnjih izkušnjah dogaja v dveh smereh: *s podjetništvom, ki varstvo prodaja, in s samoorganiziranjem varstva tistih, ki to zmorejo.*

To gotovo pomeni, da varstvo več stane tistega, ki ga hoče več imeti. Že sicer je tak posameznik bolj obremenjen, ker mora glede na svojo lastnino državi več plačevati za varnost, kar tudi pomeni, da na enoto vrednosti premoženja dobi manj varnosti, in bolj ko je bogat – manj je varovan od države. Tak cost/benefit mu ni v prid. Zato plačuje še dodatno varstvo. In v tem je gotovo videti znaten antagonizem med zasebništvom in državo, ki se poraja na temelju premoženja oz. bogastva.

Drugačna podoba tega razmerja pa se kaže na »fronti boja« s kriminalom. Čeprav *zasebno varstvo predvsem preprečuje izgube in škodo pri poslovanju*, policija pa vzdržuje javni red in mir ter se bori s kriminalom, gotovo nastopata na prenekaterih področjih komplementarno, sodelujoče in dopolnjujoče. Ker oba, tako zasebno kot državno varstvo delujeta na prav določenem območju (lokalne) skupnosti, sta gotovo odvisna od količine informacij, ki so jima na voljo in ki zadevajo prav določen obseg deviatnosti; zato morata sodelovati tako, da imata drug od drugega nekaj koristi, kajti vsaka drugačna ureditev bi bila nespametna. Do tega so prišli skoraj povsod, kjer so se gledali z nezaupanjem in tekmovalnostjo; zato prihaja do »koalicij«, pomoči, razumevanja in predvsem sodelovanja, ne nazadnje tudi pri izobraževanju in usposabljanju, čeprav si *državna policija vedno lasti nadzor nad zasebnim varstvom*. Od tod pa gotovo izhaja določen paternalizem državne policije nad zasebnim varstvom, tudi zaradi regulacije zasebnega varstva, ki ne more biti prepuščeno samo sebi.

V razmerjih med policijo in zasebnim varstvom mora prihajati do sodelovanja in vzajemnega razumevanja, kljub javnim in zasebnim interesom, ki izhajajo iz njunega delovanja. Ker pa je pri tem ključnega pomena »varnost«, se morajo tudi vsi konflikti med njima urediti v tem kontekstu.

3. (Ne)kriminalne »policijske« dejavnosti

Dejavnosti zasebnega varstva so odvisne od varstvenih potreb njegovega vzdrževalca. Čeprav je danes razmeroma jasno, kaj zmore in na kakšna področja se »spušča« zasebno varstvo, pa je, kot kažejo razmere, izredno napredujoče, dinamično in prilagodljivo. Vedno ga usmerja naročnik ali lastnik kot tisti dejavnik, ki določa okvir delovanja, kolikor mu ponekod celo ne narekuje posameznih varnostnih opravil. Kajti naročnik je tisti, ki mora biti pomirjen, da je storil vse za zavarovanje tistega, zaradi česar vzdržuje poleg varstva, ki mu ga daje država, še dodatno varstvo.

Ne glede na to, ali je grožnja, ki jo čuti, resnična ali ne, je vedno *vzdrževalec zasebnega varstva* postavljen v položaj, ko *mora ocenjevati vrednost tega varstva in se odločati zanj na podlagi koristi*, ki mu jih prinaša. Gotovo ravna modro, če mu to varstvo prinaša večjo korist kot pa so stroški zanj. Ali drugače povedano, cena zasebnega varstva ne bi smela biti večja od preprečene škode, kajti sicer ravna

negospodarno in si s tem zmanjšuje dobiček. Država se s svojim mehanizmom nadzorovanja in vzdrževanja varnosti gotovo ne more meriti z zasebnikom pri izračunavanju stroškov in koristi. Kajti država preprosto ne more shajati brez nekaterih kontrolnih mehanizmov, saj jo le-ti sploh označujejo za tako in brez njih sploh ne bi bila to, kar je. Zasebni podjetnik ali vzdrževalec varstva pa se mu lahko odpoveduje, toda pri tem tvega, da bo deloval nerentabilno, kar pa je gotovo odvisno od intenzivnosti ter oblik ogrožanja, ki prihaja od zunaj in od znotraj njegove organizacije. To ogrožanje je mogoče izračunavati na podlagi ocene različnih sestavin, ki v seštevku povedo *stopnjo nevarnosti*. Od tega, od kod nevarnost prihaja in zaradi česa jo je treba sploh predvidevati, pa bi lahko posamezne *varstvene dejavnosti ločevali še na protikriminalne in povsem nekriminalne*. Zakaj je to pomembno?

S protikriminalnimi dejavnostmi zasebnega varstva se zasebni lastnik, podjetnik ali plačnik njegovih uslug srečuje s policijo pri reševanju katerekoli »kriminalne zadeve«. Po vseh ureditvah in regulacijah ravnanja z osumljenci kaznivih dejanj je zasebno varstvo dolžno o takih primerih takoj obvestiti policijo ali še kakšne druge mehanizme državnega formalnega nadzorstva. Čeprav je zasebno varstvo na nekaterih področjih »preiskovanja« manj vezano na nekatere pravne predpise, ki zavezujejo policijo, ne sme nikoli storiti več, kot bi lahko storil sleherni posamezni državljan, kadar je neposredno ogrožen s kriminalom. To pa je gotovo zelo pomembno za varstvo človekovih pravic in državljskih svoboščin, kajti sicer bi se zasebno varstvo lahko *spremenilo v paralelni sistem v državi* in si lastilo, čisto iz zasebniških interesov več pristojnosti, kot mu gre. In v tem smislu je policija gotovo prva naslednja in pristojna inštanca, ki mora biti obveščena o vseh »kriminalnih zadevah«, s katerimi se srečuje zasebno varstvo bodisi zunaj bodisi znotraj (podjetnikove) organizacije.

Vendar zasebno varstvo ni le za to. Zanj je pomembno preprečevanje, odkrivanje katerekoli dejavnosti, ki zmanjšuje dobiček. Ta pa ne izhaja samo iz kriminalnega delovanja. In če ne izhaja, potem ima zasebnik s svojim varstvom dosti več *možnosti vplivati na dogajanja po lastni presoji*, čisto diskrecionarno in selektivno, saj je navsezadnje gospodar in lastnik vsega tistega, zaradi česar varstvo sploh vzdržuje.

»Nekriminalne dejavnosti zasebnega varstva pa so predvsem odvisne od vrsti in narave poslovnega delovanja organizacije, ki vzdržuje zasebno varstvo.

Toda varovanje pred požari, nezgodami in nesrečami, nevarnostmi pri delu itd., je gotovo povsod na prvem mestu in kolikor toliko poenoteno. Nato pa prihajajo posebnosti in podrobnosti, ki jih določa lastnik ali njegov upravljalec, in sicer odvisno od tega, ali gre za dejavnosti na javnih ali poljavnih krajih, kot so npr. parki, kopališča, hoteli in restavracije, parkirišča, pristanišča, nakupovališča, gradbišča itd., pa v prometu, industriji ipd., oz., ali gre za prav določen tip organizacije kot so: industrijske, trgovske in institucionalne«.³

Dejavnosti, ki jih opravlja zasebno varstvo, so tudi: čuvanje oseb, poligrafsko testiranje, ugotavljanje in analiziranje podatkov o uspehu na tržišču in v boju s konkurenco, nadzorovanje vstopanja in izstopanja iz prostorov, vzdrževanje reda v okviru organizacije, odkrivanje nepravilnosti pri delu in v proizvodnji, v skladiščih in pri transportu, varstvo zasebnosti (ali vdiranje v zasebnost drugih), nadzorovanje in pregledovanje ograj, stavb, vrat, ključavnic, oken, hodnikov, pa preizkušanje alarmnih naprav, električnih napeljav in sploh veliko število docela rutinskih

³ Crime and Protection in America.

zadev, do izredno zamotanih intelektualnih opravil, preiskovalnih ter obveščevalnih dejavnosti in protiindustrijskega oz. industrijskega vohunstva.

Odveč bi bilo naštevati, kaj vse lahko sodi v »nekriminalne« dejavnosti zasebnega varstva, ker bo teh že jutri spet več. Pomembno je, da so odvisne od iznajdljivosti vzdrževalcev, njenih načrtovalcev in izvajalcev in da temu področju država prepušča vedno več opravil iz svojega delovnega resorja tudi zato, ker jih zasebnik opravlja bolje, v širšem obsegu in predvsem ceneje, da učinkovitosti sploh ne omenjamo.

4. Rekrutacija in selekcija

Zasebno varstvo opravlja na ustreznih področjih vloge, ki jih imenujemo nadzorstvene. Z njimi se vključuje v različne dejavnosti vplivanja na vedenje ljudi, ne glede na to, ali gre za razmerje med njimi ali za njihove odnose do stvari. Takšno delovanje pa gotovo terjajo določeno pozornost tistim, ki ga opravljajo, kajti najbrž se ne more zaposliti v tem nadzorstvu nekdo, ki ne uživa primerne zaupanja.

Kar zadeva čuvajsko in vratarsko službo pa se v zasebnem varstvu pogosto dogaja, da ljudje ne delujejo ustrezno s pričakovanji. Čeprav pri nas še ne moremo razpravljati o zasebnem varstvu tako kot v tujini, kjer je v tej dejavnosti zaposlenih več ljudi kot v policiji, pa se tudi tu in drugod dogaja, da nimajo vedno najboljšega mnenja o njej, pa tudi ne o ljudeh in o uslugah, ki jih nudi. Tudi po svetu ugotavljajo malomarnost pri delu, nezanesljivost, odsotnost z dela, nezadostno usposobljenost, nezanimanje za razvoj, telesno in intelektualno neustreznost ter še marsikaj drugega, kar vzbuja dvom v njeno učinkovitost. Zato se ponekod posamezna združenja ali velike firme, ki prodajajo varstvo kot usluge za plačilo, nudijo za določene standarde,⁴ ne nazadnje tudi zaradi konkurenčnosti. Kajti v razvitih (post)industrijskih družbah se tudi na varnostnem tržišču bije boj za obstanek. In ponujanje zasebnega varstva ni več šala ter preprost »business«. Ker je zasebno varstvo hkrati v marsičem tudi »družbeno nadzorstvo«, imajo tudi državni kontrolni mehanizmi pri tem določen interes, in ker jim postopno postaja tudi tekmeč, se mora zasebno varstvo spoprijemati z več stvarmi, obenem ko je seveda ponujanje podobne o sebi vendarle med najpomembnejšimi. Kajti širjenje industrije ustvarja ugodne razmere za hkratno razvijanje zasebnega varstva in sama odgovornost za vrednost, ki jo varuje, vzbuja motiviranost za napredovanje in usposabljanje, še posebej pa za zaostrovanje zaposlitvenih pogojev.

Seveda pa zaposlitveni pogoji niso enako omejevalni za vse poklice. Kajti nočni čuvaji, stražarji, vratarji, prenašalci denarja, obhodniki in sploh ljudje s kakršnimkoli fizičnim delom se zagotovo razlikujejo od tistih, ki opravljajo detektivske dejavnosti, preiskovalna opravila, poligrafsko testiranje, industrijsko vohunstvo, protišpijonažo itd. Vsled tega obstajajo različne zahteve, ki jih morajo kandidati izpolnjevati, za katere se morajo ustrezno usposablјati, ponekod tudi s sodelovanjem policije; spet odvisno od tega, za kakšne dejavnosti gre, kako kakovostno jih je treba opravljati in komu jih je treba ponujati. Kajti plačnik se razlikuje od plačnika; vsi niso enako zahtevni, hkrati pa je tudi ogroženost lahko različna.

Čeprav še ne povesod, pa vendarle čedalje bolj preverjajo sposobnosti, lastnosti in druge okoliščine zaposlenih v zasebnem varstvu ali iškalce dela v njem. Pozor-

⁴ Gl. npr. Richard Donkin: Sector in need of new control, Financial Times, Dec. 13, 1990, s. 31.

nost velja zlasti: odvisnosti, poštenosti, pobudam, razsojanju in vdanosti. Glede na varstvo osebnih podatkov je večinoma dovoljeno tudi preverjanje, kako je s kandidativim odnosom do alkohola ali mamil, kako je z njegovo predkaznovanostjo, z razmerji do drugih, zlasti pa do sodelavcev ali klientov, ali morebiti zlorablja nasilje in prekoračuje pristojnosti, ali je psihično primeren za poklic⁵ itd., da ne omenjamo starosti in še česa drugega. Prav tako preizkušajo zadovoljstvo z delom, uspešnost pri njem in vse drugo, iz česar lahko izhaja ocena posameznika, zaposlenega v zasebnem varstvu, zlasti pa pri varnostnih firmah.

Zaradi dela oz. njegove narave pa prihaja v zasebno varstvo dosti nekdanjih policistov, gasilcev, vojakov in sploh ljudi s kakršnimikoli izkušnjami na področju varnosti.

Po svetu razločujejo registracijo in dovoljevanje »obrti« na področju zasebnega varstva. *Licenca* je akt pristojnega organa, ki dovoljuje opravljanje varnostne usluge na pogodbenem temelju, medtem ko je *registracija* dovoljenje državne oblasti, še preden se nekdo vključi v dejavnost v zasebni varnostni industriji.⁶ Oboje se navezuje na določene pogoje, kot so npr. starost, izobrazba, usposobljenost, predkaznovanost, fizično stanje, opremljenost, prejšnje dejavnosti (zlasti v zasebnovarstvenem področju), trajanje in še nekatere posebnosti.⁷ Ponekod zahtevajo tudi jamstvo za korektno oz. zanesljivo opravljanje dejavnosti ob domnevi, da bi utegnili priti do bankrota, štrajkov in podobnega. Zato preverjajo tudi uspešnost firme, ki izvaja »zasebno varstvo«, se pozanimajo o njenem prejšnjem delovanju, finančnem stanju, usposobljenosti, prilagodljivosti itd.

Državna zakonodaja ureja tudi zavarovalne obveznosti, usposabljanje, nošenje orožja itd., hkrati ko dovoljuje samoregulativno reševanje prenekaterih vprašanj, odvisno seveda od zvrsti dejavnosti, ki se jih loteva posamezno zasebno varstvo. Spoštovanje norm, ki urejajo to dejavnost, vedno nadzorujejo, hkrati ko določajo tudi postopke za pridobivanje potrebnih odobritev.

5. Izobraževanje in usposabljanje

Ob tem, da danes v postindustrijskih družbah zasebno varstvo čedalje bolj ponuja svoj »image« – tako javnosti kot državi z njenimi nadzorstvenimi mehanizmi in se hkrati pojavlja kot grožnja škodljivstvu v zasebnem sektorju – si zelo prizadeva izboljšati mnenje o sebi, ne nazadnje tudi s pripravljanjem in usposabljanjem za izpolnjevanje nalog, ki so pred njim. Gospodarska varnost, varstvo pri delu, fizična brezskrbnost, omejevanje požarov in sabotaž, oviranje vohunjenja, obramba pred vdiranjem v zasebnost itd. nedvomno *spodbujajo k izpolnjevanju poklicnih standardov in kulture* v zasebnem sektorju, ki jih je mogoče dosegati le z določanjem meril za prepuščanje k posameznim dejavnostim in kasnejšim nenehnim izpopolnjevanjem in nadzorovanjem. Kajti na uspešnosti in konkretnosti opravljanja uslug vedno temelji ugled firme, in ta se tudi v zasebnem varstvu »prodaja« kot katerokoli drugo blago.

Seveda je spet od narave velike količine opravil in dejavnosti, če ne že kar od poklica v zasebnem varstvu odvisno, *kakšno izobraževanje in usposabljanje je potrebno* in kakšne ovire je treba premagovati, da posameznik pride do prav

⁵ Gl. Ricks et al. s. 163.

⁶ Prav tam, s. 167.

⁷ Public Policing – Privately Provided, s. 25.

določenega naziva, ki mu bo omogočal razvoj oz. napredovanje in s tem tudi zaslužek.

V ta namen poleg splošne izobrazbe določenih stopenj še posebej pripravljajo in izvajajo posamezne programe, celo na univerzitetni ravni, vključno z doktorski. Posamezna združenja takšnega ali drugačnega varstva se tudi sporazumevajo, kako usposablјati ljudi v zasebnem varstvu, tako da je to področje pretežno prepuščeno nekakšni širši *samoregulaciji*, ki jo v visoko industrializiranih ali postindustrializiranih družbah *motivira boj za dobiček*.

Iz literature je razvidno, kaj obsegajo predmetniki za posamezno stopnjo »šolanja«, koliko semestrov, ur na teden in kaj vse je treba premagovati za pridobitev posameznega naslova tudi na prav določenih področjih varstva.⁸ Pri tem se še posebej razločujejo tečaji oziroma izobraževanje za *operativno osebje* in posebej za *vodstvene ljudi*. Za naš namen bi bilo preobširno naštevati najrazličnejše »predmete«, ki izobraževancu res posredujejo obširno praktično in teoretično znanje na različnih ravneh, zaradi katerih lahko zasebno varstvo z uspešnostjo oblikuje svoje poklicne promocije in seveda tudi svojo podobo v »varnostni industriji«. Poudarjajo, da *ne bi smelo biti vrednote, ki je zasebno varstvo ne bi zmoglo varovati*, zato se usposabljanje razvija skladno z zahtevami zamotane in dinamične družbe. Delovna mesta in same potrebe pa narekujejo, katere varnostne poklice je treba oblikovati in kje je treba imeti univerzitetno izobražene, kje pa drugačne ljudi, ki tudi fizično opravljajo svoje dejavnosti. Kajti zasebno varstvo se mora nenehno spopadati s številnimi spreminjajočimi se rešitvami in problemi.⁹

Pri usposabljanju ljudi v zasebnem varstvu pa *ima pomembno vlogo tudi policija*. Največkrat ustrezni policijski strokovnjaki sodelujejo v učnem procesu s svojimi izobraževalnimi programi ali predavanji, ki jih zlasti organizirajo večje firme, pogodbeno najete za opravljanje varnostnih dejavnosti. Dogaja pa se tudi, da celo organizacije zasebnega varstva dajejo policiji na voljo razna gradiva, za katera sta obe strani zainteresirani, vključno s strateškim planiranjem, preiskovanjem, ki zadeva kriminal pri procesiranju podatkov, podatke o žrtvah poslovnega kriminala, tja do bančnega roparstva¹⁰ itd.

Z razširjanjem obojestransko koristnega gradiva (za policijo in zasebno varstvo) se ne izboljšuje le varstvo nasploh (javno in zasebno), *marveč napreduje tudi sodelovanje in vzajemno razumevanje vlog*.

Čeprav se še vedno pritožujejo, da v zasebnem varstvu še nimajo povsod ustreznih uniform, da ne priznavajo potrebnih standardov in kvalifikacij, da še ne uživajo javnega priznanja in zaupanja, da se ne trudijo za poklicno usposabljanje,¹¹ itd., pa je po drugi plati vendarle očiten znaten napredek, za katerega se hkrati trudijo zlasti tisti, ki so na »varnostnem tržišču« najboljši prodorni in hočejo ostati najbolj konkurenčni in s tem tudi najbolj profitabilni. Tako le-ti odpirajo poti, po katerih jim sledijo drugi, nekateri hitreje, nekateri počasneje. Toda, v kapitalistični družbi vedno propadajo slabši, nesposobni, neodporni in neuspešni.

Zasebno varstvo postaja tudi zaradi svoje usposobljenosti in zmogljivosti opravljanja prenekaterih varnostnih nalog *čedalje bolj tudi sredstvo za zagotavlja-*

⁸ Gl. npr. Ricks et al. s. 269–283.

⁹ Prav tam, s. 281.

¹⁰ Public Policing – Privately Provided, s. 14.

¹¹ Peel, s. VIII.

nje norm in pomemben nedržavni nadzorstveni mehanizem. S tega vidika bi kazalo njegovo vlogo čedalje bolj ocenjevati tudi pri nas, še posebej po razdružbljanju premoženja.

6. Profesionalizacija

Obseg opravil kateregakoli poklica vedno vpliva na njegovo profesionalizacijo, ki mu v primerjavi z drugimi dejavnostmi prinaša navsezadnje tudi ugled in vse drugo, kar spremlja oblikovanje nekega poklicnega področja; to seveda privablja ljudi, da se pripravljajo zanj, šestokrat tudi kot za življenjski smoter oz. kariero. Ko pa postaja delovno področje vedno bolj široko, razvejano in s svojimi smotri tudi čedalje bolj pomembno – tudi zaradi tega, ker je v njem vedno več znanja in potreb po njem – prihaja v njem do viličenja; njegove dejavnosti se specializirajo, prav tako pa tudi ljudje, ki jih opravljajo. To se danes že dogaja z zasebnim varstvom, če nanj gledamo kot na celoto, ne glede na del sveta, v katerem deluje. Kot proces predstavlja ne le pomemben prispevek k družbeni delitvi dela, marveč tudi močno razširja obseg »družbene« kontrolizacije, kar seveda ni nepomembno. *Narobe. Morebiti gre poudariti prav to plat njegovih razsežnosti, za katero je značilno, da izhaja sicer iz potreb po varnosti, toda te potrebe so docela individualno motivirane z bogatenjem bodisi posameznikov bodisi skupin.*

Toda ključno za zasebno varstvo v tem kontekstu je naraščanje njegove profesionalizacije in z njo povezane specializacije.

Profesionalizacija se zlasti izraža s poudarjanjem etičnega kodeksa in pravil ravnanja, s široko zastavljenim strokovnim izobraževanjem in usposabljanjem, združevanjem in medsebojnim povezovanjem varnostnih firm in ljudi v njih, z nastopanjem na »varnostnem tržišču« in nasproti drugim nadzorstvenim mehanizmom, še posebej pa državi, v sodelovanju z varnostno industrijo in podjetji za proizvodnjo varnostne tehnologije, z vplivi na zavarovalništvo in zakonodajo, z vplivanjem na varnostna merila itd. Tudi kroženje ljudi, zaposlenih na varnostnih področjih, kaže na določeno usklajenost poklicnih zahtev, saj v zasebno varstvo prihaja čedalje več ljudi iz policije, iz vojske, iz vrst gasilcev, detektivskih organizacij in iz raznih varovalnih dejavnosti. To gotovo potrjuje, da sta količina dejavnosti in opravil pa tudi številčnost ljudi v njih tolikšni, da *omogočata pretok že znotraj »profesije«, če nanjo gledamo v ekstenzivnem smislu.*

Na profesionalizacijo prav tako kažeta registracija dejavnosti in izdaja dovoljenj za njeno opravljanje, pri čemer ne gre pozabiti na ugotavljanje sposobnosti tako posameznikov kot podjetij. Oba nosilca morata nenehno potrjevati, da sta zmožna zadovoljevati zahteve po varnostnih uslugah, ki jih ponujata za plačilo. In če se danes na kateremkoli tržišču neko blago prodaja za denar, mora praviloma ustrezati določenim standardom. In predpisani niso le standardi za blago, marveč morajo tudi standardi proizvajalca ustrezati določenim zahtevam, sicer njegovo »blago« ne pride na tržišče ali pa ga sam trg izvrže kot neustreznega. To pa se že dogaja na »varnostnih tržiščih«, ne sicer pri nas, ampak drugje, predvsem tam, kjer je zasebnik lastnik večine premoženja, ki ga neka družba sploh ima. Zato prodaja »varstva« kot blaga, ki ga proizvajajo zasebniki, ne more potekati brez konkurenčnosti, brez profesionalizacije in brez specializacije.

Ker pa je veliko potreb po različnih varnostnih uslugah, ki jih spodbuja in sploh motivira zasebnikova skrb za svoje bogastvo, nujno prihaja tudi do specializacije v zasebnem varstvu (private security). Če hoče izvajalec tega varstva v kapi-

talizmu ostati opažen na »varnostnem tržišču«, se mora prilagajati varnostnim potrebam, oz. si jih mora celo »izmišljati« in tako oblikovati varnostni sentiment, (tudi prestrašenost, občutek ogroženosti in negotovosti, nenehne nevarnosti itd.) podobno kot moda narekuje, kaj in kako se oblačiti na naslednjo pomlad ali jesen.

Zato zasebno varstvo (tam kjer je že profesionalizirano) že nekaj časa ni več v senci formalnega nadzorstva (policije), ampak je dokaj enakovreden partner, podobno usposobljen in izšolan, le da za drug namen in za prav določenega plačnika. Ali je zaradi tega mogoče pričakovati od zasebnega varstva več lojalnosti in višjo stopnjo poklicne pripadnosti?

Po svetu si močno *prizadevajo za oboje: za profesionalizacijo in za specializacijo*, kar je razvidno iz posameznih programov,¹² izdajanje spričeval, potrdil oz. diplom, iz premagovanja različnih izpitnih zaprek in preverjanja znanja, spodbujanja k napredovanju in predvsem iz uspešnosti izvajanja varnostnih nalog na določenih področjih. Profesionalizacija tudi pomaga oblikovati ustrezno kadrovsko strukturo varnostnega osebja, ki tako lažje »prodaja« svoje sposobnosti. S poudarkom, da je profesionalizacija še posebej pomembna za dvig morale in ugleda, kar prav tako vpliva na dobiček »varnostnih firm«. Dobiček se gotovo meri s cost/benefit analizo, ki najbolj potrjuje marsikaj, kar je treba vrednotiti tudi v varnostni industriji, vključno s posrednimi in neposrednimi koristmi.

Zato že danes pregled zasebnih varnostnih uslug po svetu daje izredno pestro podobo, tako glede dejavnosti varstva kot tudi glede domiselnosti tehničnih sredstev, uporabnih za opozarjanje, odkrivanje in varovanje pred ogrožanjem in nevarnostmi raznih vrst. To pa seveda po drugi strani še kako dokazuje pozitivno plat kriminala v katerikoli družbi, ker zaposluje ogromno število ljudi, od navadnega izdelovalca ključavnic do univerzitetnega profesorja, ki piše učbenike kazenskega prava, kot je dejal Marx.¹³

7. Zasebno varstvo in varnostna tehnologija

Plotovi, ključavnice, osvetljevanje varovanih krajev in neposredno opazovanje že zdavnaj ne ustrezajo več popolnejšemu zavarovanju, čeprav ponekod še vedno pomenijo ključno dejavnost, vendar velja to predvsem za čuvajska, vratarska in patrolna opravila. V nekem določenem obsegu gotovo še zadoščajo za morebitno omejevanje ogrožanja tovarniških ograj in dvorišč, skladišč oz. odprtih ali zaprtih prostorov, ki pomenijo varnostni parameter ali »prvo linijo obrambe zoper nedovoljeno odhajanje«. ¹⁴ Toda kriminologija ugotavlja s svojimi raziskavami in domnevami o prikriti kriminaliteti, da je bilo *znotraj zidov od »domačih« ljudi storjene nekajkrat več in bolj nevarne škode*, kot jo povzročijo storilci od zunaj.

Javna (državna) policija deluje predvsem javno in na javnosti dostopnih krajih ter le delno na poljavnih prostorih. V zasebnih in zaprtih prostorih pa seveda le s posebnimi prijemi, različnimi oblikami infiltracije ali z obveščevalnimi dejavnostmi. Zato je zanjo velik del, če ne kar večina pojavov ter informacij o njih iz podjetij, uradov, tovarniških prostorov, skladišč itd., nedostopen. Izmika se ji torej dosti dogodkov in njihovih povzročiteljev, ki ostajajo zunaj območja prijemljivosti in sploh uradne reakcije. Zato pa ima *zasebnik, lastnik, podjetnik* in vsakdo

¹² Gl. Criscuoli, s. 29–30.

¹³ Marx: Teorije o presežni vrednosti, gl. tudi Taylor, Walton, Young: Critical Criminology, s. 221–222.

¹⁴ Ricks et al, s. 63.

v podobnem položaju neprimerno več možnosti skrbeti za poštenost in pravilnost dela, za varnost premoženja in vse drugo, kar tako ali drugače vpliva ne le na ohranjanje tistega, kar ima, ampak tudi na povečevanje premoženja. In ta motiviranost za preprečevanje ali vsaj omejevanje kakršnekoli škode je ključna za dramatično razraščanje zasebnega varstva (ali zasebne policije, kot pravijo nekateri), zlasti v zahodnem visoko industrializiranem svetu. Zato se s posebno zavzetostjo lotevajo ne le specializirane kriminalne prevencije, marveč tudi uporabe najrazličnejših varnostnih naprav, kar spet spodbuja izumljanje novih tehničnih sredstev, ustanavljanje »alarmnih kompanij«, izdelovanje varnostnih načrtov in programov«, njihovo ocenjevanje in nenehno vrednotenje, ugotavljanje tveganja in občutljivosti, in ne nazadnje spoznavanje omejevanja zasebnosti. Kajti, zasebno varstvo ponekod in na prenekaterih delovnih mestih še kako »vdira« v zasebnost, ki je pogosto ogrožena že zaradi narave delovnega mesta, in največkrat se morajo ljudje zaradi dela (ki ga morajo povrh še obdržati) vnaprej podrežati pravilom omejevanja svoje zasebnosti, človekovih pravic in državljskih svoboščin. V to sodi že poligrafsko testiranje poštenosti, lojalnosti in še česa drugega že pred nastopom službe, vključno z različnimi psihološkimi pregledi, potrebnimi za odločitev o sprejemu na delo.

Z zasebnim varstvom in z vso razpoložljivo varnostno tehnologijo za obrambo pred zunanjimi in notranjimi vplivi si torej zasebnik lasti dosti več kot država za svojo varnost, hkrati ko to opravlja država dosti bolj »nerodno«, neuspešno, počasi in brezosebno. Zasebnik je zaradi preprečevanja škodljivosti dosti bolj motiviran, če si ustvari varnostno službo, za katero meni, da mu je potrebna, in če to ugotovi, jo hoče tudi povečevati. Iz bližnje preteklosti je glede tega zlasti tipičen Henry Ford v letih 1930 do 1947, ki je kot proizvajalec avtomobilov v Detroitu vzdrževal v svoji hišni policijski organizaciji okoli 3500 ljudi, ki naj bi nadzorovali največ 80.000 zaposlenih delavcev. Svojo policijo pa je oblikoval iz »surovežev, nogometašev, rokoborcev, bivših kaznjencev, gangsterjev in propadlih policajev«, ¹⁵ tako da je bilo njegovo zasebno varstvo nekaj edinstvenega v zgodovini zasebnega policijskega sistema.

Z zasebnim varstvom in vdiranjem varnostne tehnologije v človekove dejavnosti, zlasti v zvezi z delom in na delovnem mestu, v poslovnosti itd., je gotovo mogoče pričakovati več kršitev pravic in svoboščin, kot jih povzroča država s svojimi kontrolnimi mehanizmi. Le-ti so tudi dosti bolj odtujeni od vseh tistih možnosti, ki jih zasebnik s svojimi »kontrolnimi dejavnostmi« lahko uporablja za ogrožanje zasebnosti njemu podrejenih ljudi in za vmešavanje v intimnost posameznikov. Ker pa je za to »legitimiran« s svojo lastnino in z obrambo svojih interesov, je nedvomno v boljšem položaju kot država, ki brani splošne oz. skupne koristi. Od tod se porajajo spet naraščajoče potrebe po varstvu pred grozečim kršenjem pravic, ki jih predpostavlja zasebno varstvo v prihodnosti.

Zasebno varstvo bo v čedalje večjem obsegu razpolagalo z različnimi varnostnimi možnostmi, kot so: zasebni preiskovalci, alarmne naprave, oklopna vozila, zaščitne dejavnosti, zastraševalna sredstva, opazovalni sistemi itd. Znanje na eni strani in elektronska oprema z računalništvom na drugi mu že danes omogočajo »pozornost duš«, ki si jih podreja za svoj interes. S tem pa se hkrati povečuje zasebnikov monopol nad močjo, in kdor ima moč, si vedno želi tudi oblast. Zato zasebno varstvo varuje predvsem tudi oblast in nadzor nad stvarmi mu je pogosto le pretveza za oblast nad ljudmi, kar za človeško zgodovino ni nobena novost – le pozabiti ne bi smeli tega.

¹⁵ Weiss, v Shearing/Stenning s. 115 in 118.

8. Prihodnost zasebega varstva

Z naraščanjem bogastva, ki ne bo v lasti države, se bodo povsod povečevale tudi potrebe po zasebnem varstvu (ali tudi po zasebni policiji, kot prenekateri radi imenujejo to področje, ko ga primerjajo z javno ali državno policijo). Kajti zasebnik se bo želel še bolj kot doslej varovati pred različnimi oblikami ogrožanja in seveda predvsem pred morebitno škodo, ki zmanjšuje njegov dobiček. Vsak *dober gospodar si bo moral potemtakem že zaradi profitabilnosti svojih dejavnosti* ali premoženja, ki mu kakorkoli omogoča bogatenje, sam ali s pomočjo znanja »varnostne industrije« *pripraviti ocene varstva* in se po njih odločiti, kakšno varstvo potrebuje; ali ga more organizirati in vzdrževati sam, ali pa se mora pogodbeno dogovarjati z ustreznimi, spet zasebno varnostnimi firmami, da mu bodo »varstvo« prodajale kot blago, katerega ceno spet določa tržišče po zakonu ponudbe in povpraševanja. S tem se seveda otresa lastnega tveganja, kajti za njegovo varnost je odgovorna organizacija, ki prevzema varstvo. In to je v kapitalizmu urejeno do podrobnosti; pri nas pa se bo treba na to šele pripravljati. Zgledov za posnemanje ni malo. Gotovo pa je, da je tudi ta ocena varstva odvisna od ogroženosti. Zato ima v tem varstvu izredno pomembno vlogo tudi zavarovalništvo. Vse skupaj pa je povezano z analizami *cost/benefit*.

Ker javna policija ustvarja vedno več dvomov v uspešnost že za zdaj ustreznega, kaj šele pričakovanega varovanja premoženja zasebnega lastnika ali kakršnihkoli vrednosti, niso tako redka razmišljanja, *kako varstvo urediti v prihodnosti*. S tem v zvezi pa že danes nastajajo razni predlogi za delitev dejavnosti med državno policijo in zasebnim varstvom (ali zasebno policijo). Država naj bi izročala zasebnemu varstvu ali zasebnemu opravljanju policijskih opravil vse tiste dejavnosti, ki jih lahko uspešneje zagotavlja zasebnik in ki ne pomenijo tolikšnega javnega interesa, da bi ga morala še v prihodnosti varovati državna policija.

Tako npr. *predlagajo*, da bi se zasebno varstvo namesto državne policije lahko ukvarjalo z »nekriminalnimi« policijskimi dejavnostmi, kot so prevažanje zapornikov, z ukrepanjem ob alarmnih pozivih pri vlomih, z varovanjem šolarjev, z nadzorstvom nad živalmi, s spremljanjem pogrebov, z varovanjem denarnih prevozov, s policijskimi dejavnostmi ob posebnih dogodkih, z nadziranjem parkirišč, s preiskovanjem nezgod, pri katerih ni ponesrečencev, s kontrolo prometa, z varnostjo sodišč¹⁶ itd., odvisno od tega, kaj je res še potrebno, da ostaja pod policijsko pristojnostjo (oblastjo) in kaj se lahko, če ne gre drugače, vsaj postopno prenaša na različne oblike zasebnega varstva (ali zasebne policije).

Marsikje po svetu namreč ugotavljajo, da je celo do 80% dejavnosti, ki jih opravlja policija, takšnih, da nimajo nič skupnega s preiskovanjem kriminala, pa zanje vendarle uporabljajo »zaprisežene« oz. usposobljene policiste (ali pri nas pooblaščené uradne osebe – PUO), medtem ko jih za razreševanje »nekriminalnih« zadev sploh ne usposablajo. To seveda pomeni, da v policiji iščejo alternativne možnosti za opravljanje precejšnjega dela dosedanjih policijskih opravil, ki bi jih prevzelo neko drugo varstvo, ali zasebno ali bi jih izvajali zasebniki, bodisi za plačilo uporabnikov uslug bodisi po pogodbi z državo (podobno kot je ponekod že z zasebnimi zapori), če bi bila taka ureditev cenejša in uspešnejša, v kolikor ne bi pri kakšnem varstvu sploh šlo za »samopomoč« (samovarovanje, samozaščitnost ipd.). O tem pa je prav tako dosti mnenj, predlogov pa tudi poskusov.

¹⁶ Ricks et al., s. 312–313.

Procesi tovrstnega »razdržavljanja« varstva se nadaljujejo brez ideološkega ozadja. Izhajajo iz želja po razbremenjevanju države, po zmanjševanju izdatkov za varstvo, po izboljševanju varnostnih uslug in seveda tudi po uravnavanju plačevanja stroškov tja, od koder prihajajo potrebe po prav določenem varstvu. To gotovo pomeni komercializacijo in ekonomizacijo porazdeljevanja varnostnih uslug, ki se na interesnem področju, ki ne zadeva javno varnost, prodajajo tistim, ki jih hočejo imeti in ki jih hkrati tudi lahko plačajo. Če pa nekateri svojih želja po dodatnem varstvu ne morejo plačevati, jih pred najhujšimi ogrožanji še vedno varuje država s svojimi kontrolnimi mehanizmi, ki dele svoje usluge vsem enako – vsaj formalno, če tega ne zmorejo dejansko.

Gotovo pa je, da se bo zasebno varstvo v prihodnosti razširjalo na račun državne policije, ki bo zoževala svoja področja na najnujnejše varovanje javnih (državnih) interesov. Seveda je te procese mogoče pričakovati v normalnih razmerah in v družbah, kjer prevladuje zasebniški interes in je tudi državna ureditev prilagojena njegovemu uveljavljanju – to je v kapitalizmu. Ne glede na to pa velja razmišljati in preverjati, v čem in zakaj bi bila »zasebna policija« (ali zasebno varstvo) uspešnejša od državne (javne), in ali je mogoče pričakovati, da bi bilo »samoregulativno« kaznovanje učinkovitejše od državnega prisiljevanja. Naša dosedanja praksa je pokazala, da so bila tovrstna prizadevanja povsem nerealna.

Sklep

Z dokajšnjo zgodovinsko razdaljo se zasebno varstvo znova pojavlja, toda, danes povsem kot »mlajši« partner državni (oziroma javni) policiji. Z njim se morebiti še dokaj zabrisano nakazuje prenekatera delitev javnega reda od zasebnega, hkrati ko se to partnerstvo med obema stranema vedno bolj operacionalizira v korist zasebnega varstva. To seveda ne velja za naše razmere, kajti tako s kriminalom kot tudi z razvojem formalnega nadzorstva za nekaj desetletij zaostajamo za razvitim svetom. »Samoupravno varstvo« je imelo ves čas podrejeno vlogo in je živelo v senci države, zasebno varstvo pa šele doživlja prve razvojne oblike in ima vso prihodnost, ki so jo druge že prehodili.

Ker se kriminal v zasebnem varstvu pojavlja predvsem v funkciji škode in manj kot tisto, kot ga dojemamo v kriminologiji, je v tej znanosti relativno malo zanimanja za tovrstne mehanizme nadzorovanja, ki v prihodnosti ne bodo imeli majhne vloge. Ne le, da bo zasebno varstvo čedalje pomembnejši dejavnik za določeno obravnavanje deviantnosti, postajalo bo vedno bolj nenadomestljiv preprečevalni dejavnik in hkrati z obema tudi vedno bolj pogost kršitelj človekovih pravic in svoboščin. Ni utemeljeno, da bi v njem razpoznavali samo pozitivne strani. Če bo in kakorkoli že bo zasebno varstvo delovalo, bo vedno ustvarjalo tudi negativne procese in pojave, s katerimi se bo moral ukvarjati njegov »starejši« (?) partner, to je formalno nadzorstvo. Kajti država ne more nikoli odpraviti lastne odgovornosti za varstvo javnih koristi in bo vedno zadnja inštanca, če zasebno varstvo ne bo funkcioniralo – še zlasti takrat, če se bo hotela »znebiti« raznih dosedanjih »varstvenih« obveznosti, kot to ponekod dela. Zato pa so potrebna nekatera ideološka in politična izhodišča, do katerih je mogoče priti le v stabilnih družbah, kjer vedo, kam gredo.

Zasebno varstvo se v skladu s stopnjo razvitosti vedno vmešava v vedenjske razmere in mu gre v prihodnje pripisati tudi nekatere panoptične vizije, ki so dosti bolj pridobitniško motivirane kot pa je to pri državnem varstvu. Morebiti bo prav

zaradi tega uspešnejše, ker bo njegov smoter bolj preprečevati kot pa odkrivati in obravnavati deviante, predvsem preprečevati škodo pri oblikovanju dobička, za katero je seveda spet najbolj občutljiv posameznik. To pa je gotovo vodilo, ki ga ne gre zanemarjati pri razmišljanju, do katere meje je mogoče dopuščati *varstveno agresijo bogatih*, ki jim je hkrati sredstvo za doseganje moči in oblasti v družbenih skupinah na različnih ravneh.

Rokopis končan 22. februarja 1991

LITERATURA

1. Brodeur, J.-P.: Ordre public et ordre privé. *Revue internationale de criminologie et de police technique*, Genève 41(1988)4, s. 392-410.
2. Buchin, R.: La securite privée. *Revue de droit pénal et de criminologie*, Bruxelles 69(1989)2, s. 137-148.
3. Chaiken, M. Chaiken, J.: *Public policing - privately provided*. Washington, U. S. Department of justice 1987, 44 s.
4. Clancy, D. T.: Legal considerations relative to the authority of private security officers. *The Police Chief*, Gaithersburg 45(1978)6, s. 26-27.
5. *Crime in public view*. London, Her majesty's stationary office 1979, 36 s (Home office research study; no 49)
6. Criscuoli, E. J.: Building a professional complement to law enforcement. *The Police Chief*, Gaithersburg 45(1978)6, s. 28-30.
7. Cunningham, W., Taylor, T. H.: Ten years of growth in law enforcement and private security relationships. *The Police Chief*, Gaithersburg 50(1983)6, s. 28-33.
8. Cunningham, W., Taylor, T. H.: *Crime and protection in America*. Washington, U.S. Department of justice 1985, 72 s.
9. Davidović, D.: *Metodika rada službe obezbeđenja*. Beograd, Viša škola unutrašnjih poslova 1981, 127 s.
10. *Dictionary of criminal justice data terminology*. Washington, U.S. Department of justice 1981, s. 169.
11. Draper H.: *Private police*. Sussex, Harvester press; New Jersey, Humanities press 1978, 173 s.
12. Eckert, P.: Gegen Schariatane und schwarze Schafe. *Kriminalistik*, Heidelberg 33(1979)11, s. 536-537.
13. Gray, H.: Private security - some comments. *The Police Chief*, Gaithersburg 45(1978)6, s. 34-35.
14. *Handbook of resources for criminal justice evaluators*. Washington, U.S. Department of justice 1978, loč pag.
15. *Handbook of security*. London, Kluwer-Harrap 1978, loč pag.
16. Hasler, G.: Professional development in the security industry. *Security gazette*, St. Albans 19(1977)5, s. 153-155.
17. Henderson, J.: Public law enforcement, private security and citizen crime prevention: competition or cooperation. *The Police Journal* 60(1987)1, s. 48-57.
18. Henderson, J. H.: Javna policija, privatna sigurnost i prevencija zločina od strane građana: rivalstvo ili kooperacija. *Izbor*, Zagreb 28(1988)1, s. 30-36.
19. Hoby, G.: *Die rechtliche Stellung der privaten Polizei in der Schweiz*. St. Gallen, [t. Ostschweiz] 1940, 131 s.
20. Hoogenboom, A. B., Morré, L.: Des paradoxes du controle d'état sur l'industrie de la sécurité privée: la légitimation et la naissance d'un complexe d'organismes policiers? *Déviante et société*, Genève 12(1988)4, s. 391-400.
21. Irini, S., Prus, R.: Doing security work: keeping order in the hotel setting. *Canadian Journal of Criminology*, Ottawa 24(1982)1, s. 61-82.
22. Kingsbury, A.: *Introduction to security and crime prevention surveys*. Springfield, Thomas 1973, 364 s.
23. Kirkley, J. A.: Are we private police or a security guard? *The Police Chief*, Gaithersburg 45(1978)6, s. 36-42.
24. Mac Guire, J. [et al.]: The bridge that connects public and private police. *The Police Chief*, Gaithersburg 50(1983)6, s. 38-40.
25. Magnusson, D.: The private police. V: Knutsson, J. [et al.]: *Police and the social order*. Stockholm, the National swedish council for crime prevention 1979, s. 167-175 s. (Research and development division; Report no 6)
26. Modern security in industry. *International Criminal Police Review*, Paris 32(1977)311, s. 242-246.
27. Murphy, D.: *Customers and thieves*. Aldershot, Gower 1986, s. 85-98.
28. Pancake, D.: Co-operation between police departments and private security. *International Criminal Police Review*, Paris 39(1984)382, s. 238-241.
29. Pancake, D.: Cooperation between police departments and private security. *The Police Chief*, Gaithersburg 50(1983)6, s. 34-36.
30. Peel, J. D.: *The Story of private security*. Springfield, Thomas 1971, 156 s.
31. Peterson, H.: Private security. *The Police Chief*, Gaithersburg 50(1983)6, s. 26-27.

32. *Privatizing criminal justice* / ed. R. Matthews. London [etc.], Sage 1989, 197 s.
33. R. B.: Colloque «Sécurité publique et privatisation». *Revue de droit pénal et de criminologie*, Bruxelles 69(1989)2, s. 185-188.
34. Reiss, A. J.: *Private employment of public police*. Washington, U.S. Department of justice 1988, 7 str. (Research in brief)
35. Ricks, T., Tillett, B. G., Van Meter, C. W.: *Principles of security*. 2nd ed. Cincinnati, Anderson 1989, 386 s.
36. Schepps, D.: Why private police standard must be raised. *The Police Chief*, Gaithersburg 49(1982)2, s. 26-27.
37. Shearing, C.; Stenning, P.: *Private policing*. Newbury Park [etc.], Sage 1987, 327 s.
38. Shearing, C. D.: La sécurité privée au Canada. *Criminologie*, Montreal 17(1984)1, s. 59-89.
39. Shook, H.: The private security sector and law enforcement. *The Police Chief*, Gaithersburg 45(1978)6, s. 24-25.
40. South, N.: *Policing for profit*. London [etc.], Sage 1988, 180 s.
41. Stacharowsky, H.: Private Sicherungsdienste. *Kriminologisches Journal*, Weinheim 17(1985)3, s. 228-234.
42. Strobl, W. M.: *Crime prevention through physical security*. New York; Basel, Dekker 1978, 432 s.
43. Stüllenberg, H.: Sicherheit als käufliche Ware. *Kriminalistik*, Heidelberg 41(1987)11, s. 616-618.
44. Weiss, R.: The emergence and transformation of private detective industrial policing in the United States, 1850-1940. *Crime and Social Justice*, Berkeley (1978)9, s. 35-48.

Seznam literature pripravila Marija Milenković

Tipologija in potek delovne kariere v organizaciji

Opredelevanje kariere

V naši družboslovni literaturi se beseda *kariera* pojavlja le izjemoma.² Naš uveljavljeni slovar tujk (Verbinc: 1976, 335) navaja, da izraz *kariera* izvira iz latinske besede *carrus* (voz), zato ne preseneča njen dvojni pomen, kot: dir, galop konja oziroma tok, potek življenja, življenjska pot (glede služb, napredovanja ipd.). Figurativno izraža naglo napredovanje v službi ali pri znanstvenem delu. Če je v omenjenem slovarju tujk izražen do neke mere širši pomen pojma *kariera* (v smislu celotne življenjske poti, npr. na področju dela), pa ga Slovar slovenskega knjižnega jezika (1975, 288) razlaga le kot (hitro) uveljavitev in uspeh na kakem področju delovanja oziroma kot frazo narediti kariero, torej uspeti.

Če drži, da se izraz *kariera* v domači strokovni literaturi redko uporablja, pa to ne velja za tujo, še zlasti za ameriško in angleško. Tako npr. znani angleško-angleški slovar (Hornby, Cowie, Gimson: 1986, 127) našteva tri različne razlage pojma *kariera* (a *career*): razvoj skozi življenje; način življenja oziroma strokovnega dela; hitro ali nasilno premikanje navzgor. Velika je tudi podobnost izraza: v francoskem jeziku *carrière*, v italijanskem *carriera*, v ruskem *карьера*, v srbsko-hrvatskem *karijera*, medtem ko se v nemščini uporablja *die Laufbahn* itd.

Kljub širini pomena, ki ga pojem *kariera* dopušča, pa menim, da se je in se še razume preveč ozko – zgolj v smislu hitrega napredovanja v poklicnem oziroma delovnem okolju oziroma na političnem področju. Tako se pogosto izenačuje s peyorativnim izrazom *karierezem*, ki je »komolčarstvo, stremušstvo, pehanje za kariero« (Verbinc: 1976, 335) oziroma »takšno obnašanje posameznika, ki ima za cilj hitro pridobivanje vedno višjih družbenih položajev in nazivov brez upoštevanja drugih in dejanskih lastnih možnosti. Najpogosteje se uresničuje z brezobzirnim onemogočanjem drugih, dvoličnim obnašanjem, nepotizmom, s protekcijo ter širjenjem laži o sebi in drugih« (Sociološki leksikon: 1982, 263). Zelo obširno razlago *karierezma* je podal V. Struk (Struk: 1986).

Na vprašanje, kaj je *kariera*, je mogoč zelo kratek odgovor: »Kariera so vsa dela, ki jih posameznik opravlja v svojem poklicnem življenju« (Werther, Davis: 1986, 258).

Natančnejšo in obsežnejšo (po mojem mnenju zelo dobro) opredelitev kariere sta izdelala D. C. Feldman in H. J. Arnold:

»1. Izraz *kariera* se ne nanaša več le na posameznike v poklicih, ki imajo visok status in omogočajo hitro napredovanje. Beseda *kariera* se je v nekem smislu 'demokratizirala' – kariere zdaj označujejo zaporedja del, ki jih ljudje opravljajo v svojih delovnih zgodovinah ne glede na poklic ali organizacijsko raven.

2. Izraz *kariera* se ne uporablja več le za dela, ki pomenijo vertikalno mobilnost, torej premik navzgor v organizaciji. Čeprav si še vedno velika večina ljudi prizadeva napredovati, pa je vedno več ljudi, ki odklanjajo bolj odgovorna dela,

* Andreja Čibron, dipl. soc., Železarna Ravne, Ravne na Koroškem.

¹ Besedilo je povzetele posameznih poglavij magistrske naloge Delovna kariera v organizaciji.

² Predvsem dela V. Rusa; npr. V. Rus, V. Arzenšek: Rad kao sudbina i kao sloboda; Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984; J. Jerovšek, V. Rus: Inovativno podjetje; Gospodarski vestnik, Ljubljana, 1988; V. Rus: Kriza obrazovanja i zapošljavanja; v: J. Jerovšek in drugi: Kriza, blokade i perspektive; Novi svijet, Globus, Zagreb, 1984 itd.

da ostanejo na osvojenem položaju, kjer so zadovoljni. Sedaj je v karieri bolj pogosta horizontalna mobilnost, včasih pa tudi premiki navzdol.

3. Izraz kariera ni več sinonim za zaposlenost le v enem poklicu ali le v eni organizaciji. Danes je očitno, da vedno več ljudi doživlja 'multikariere' (po Hallu), poti v karieri, ki vključujejo dvoje ali troje različnih področij in dve ali tri organizacije.

4. Ne velja več predpostavka, da ima le organizacija nadzor nad posameznikovo kariero. Kolidži, visoke šole, vlada in sredstva množičnega obveščanja so vplivali na zaposlene, da se vedno bolj zavedajo koristi, če aktivno planirajo in usmerjajo lastne kariere . . . » (Feldman, Arnold: 1985, 68–69).

Izhajam iz predpostavke, da kariera posameznika ni neko nespreminjajoče obdobje, ampak se celo zelo očitno lahko deli na več faz – najbolj jasno v povezavi s starostjo. Obstajajo različne teorije, ki poskušajo čas odraslosti razčleniti na posamezne faze in ugotoviti njihove značilnosti³ Tako npr. Levinsonova *teorija o razvojnih obdobjih v povezanosti s starostjo* (Leibowitz, Farren, Kaye: 1986) celotno človekovo odraslo dobo razdeli na starostna obdobja, v katerih se oblikuje oziroma spreminjajo načini življenja. V obdobjih, ko te strukture šele nastajajo, je najpogostejši cilj tvorba življenjskih vzorcev in izboljšanje človeškega življenja v njih. V prehodnih obdobjih pa gre za ponovno ocenitev obstoječih struktur, iskanje možnosti za spremembo samega sebe in okolice ter za usodne odločitve o novih življenjskih vzorcih. Osrednja obdobja so zgodnja, srednja in pozna odrasla doba, ki jih razmejujejo naslednja razvojna obdobja: zgodnja odrasla prehodna doba, vstop v svet odraslosti, prehodna doba v 30. letih, ustalitev, prehodna doba v sredini življenja, vstop v srednjo odraslo dobo, prehodna doba v 50. letih, vrhunec srednje odrasle dobe, pozna odrasla prehodna doba in pozna odrasla doba.

O zakonitostih odrasle dobe in njenih posameznih obdobjih je (z vidika izobraževanja odraslih) pri nas pisal J. Valentinčič, ki je razlikoval naslednje starostne skupine: mladi odrasli med 20. in 30. letom, od 30. do 45. leta – doba srednje generacije, starejši odrasli od 45. do 65. leta in staranje – doba po 60. letu. Za mlade odrasle v starosti med 20. in 30. letom je v ospredju vprašanje ljubezni in izbire življenjskega sopotnika. Osrednja pozornost je namenjena uvajanju v poklic, izbiri ustrezne zaposlitve in prvim poklicnim izkušnjam. Po začasnem zapiranju v intimni družinski krog se ljudje zopet odpirajo v širšo družbo, da uresničujejo težnjo po družbenem uveljavljanju. Za srednjo generacijo je značilna polnost družinskega, delovnega in družbenega življenja. Ta generacija obvladuje mnoge vodilne strokovne, družbenopolitične in družbene funkcije. Prizadeva si za poklicno in splošno napredovanje in dvig družinskega standarda. Življenjsko obdobje med 45. in 60. letom je druga zrela doba ali doba starejših odraslih. Ljudje dosegajo vrhunec na področju izkušenj in ustvarjalnosti, vendar pa že prepuščajo prostor drugim. Na delovnih mestih ti odrasli ohranjajo dosežene položaje in si prizadevajo za vzpon na še pomembnejša, kar jim zaradi izkušenj tudi uspeva. Po 60. letu je staranje opaznejše. To so mirna leta, čeprav se ponavadi začnejo s krizo prehoda v pokoj (Valentinčič: 1973, 14–21).

V življenju posameznika izstopa njegova poklicna oziroma delovna naloga. Ob odločanju glede svojih delovnih potreb, ciljev in aspiracij mora posameznik opraviti več izborov (Scarpello, Ledvinka: 1988, 525):

1. izbira poklica (delo v določeni panogi, stroki oziroma na nekem področju),
2. izbira posla oziroma službe (delo v okviru poklicne vloge znotraj kakega organizacijskega okvira),

³ Nekaj teh teorij (Levinsonova o razvojnih obdobjih v povezanosti s starostjo, Neugartenova o individualni variabilnosti, Gilliganova o spolnih razlikah) z njihovo aplikacijo na področju karier je opisanih v knjigi *Designing Career Development Systems* (Leibowitz, Farren, Kaye: 1986).

3. izbira kariere (določeno zaporedje del, poklicev in organizacij v delovni dobi).

V nadaljevanju bom na kratko predstavila prvi dve dilemi, vendar pa je osnovni namen članka opisati potek delovne kariere v organizaciji. Opozorila bom na problem razhajanja oziroma približevanja pričakovani posameznika glede svoje kariere in možnosti organizacije, da jih uresniči. Gre za razlikovanje med *eksterno* in *interno* kariero. »Eksterna kariera se nanaša na objektivne kategorije, ki jih družba in organizacije uporabljajo za označevanje napredovanja na lestvici v danem poklicu . . . Interna kariera pa obsega sklop korakov ali stopenj, ki sestavljajo posameznikov lastni koncept napredovanja znotraj poklica« (Schein et alia: 1978, 10–11). Drugi avtorji uporabljajo izraz *organizacijske kariere* za kariere poti oziroma premestitve ter za karierne lestvice oziroma napredovanja in *karierna sidra*, ki pomenijo najbolj zelena karierno smer (Scarpello, Ledvinka: 1988). Ne glede na različno terminologijo obstaja isti problem: ali se cilji in aspiracije ter zmožnosti posameznika skladajo s tistim, kar organizacija daje, in če se ne, kako to doseči.

Izbira poklica

Z izbiro poklica se najpogosteje začenja posameznikova *predkariera*, v kateri je mogoče ločiti zunanje procese, ki sestavljajo kariero, ter notranje procese, ki jih doživlja posameznik. Eksterni pojavi so: predstave o poklicih, ki jih oblikujejo mediji množičnega obveščanja, knjige, filmi ipd.; nasveti staršev, učiteljev in drugih glede poklicev ter različni zgledi; lastni uspehi ali neuspehi v šoli, športu, konjičkih; ovire ali možnosti, ki izhajajo iz družinskih razmer; izbira poklicne poti in vrste šole; svetovanje, priporočila in drugi zunanji vplivi ter testni rezultati spretnosti in sposobnosti. Interni procesi pa obsegajo: razvoj lastne predstave o tem, kaj vse lahko posameznik postane; samopresoja talenta in omejitev; razvoj ambicij, ciljev in motivov; prve poklicne odločitve; samopredstavo, ki temelji na osebnostnih, socialnih in učnih sposobnostih; naraščajočo potrebo po preizkušnji delovnih sposobnosti in opravljanju dejanskih poklicnih nalog ter anticipirano socializacijo, ki temelji na predstavah o poklicih (Schein et alia: 1978, 17–21).

Na izbiro poklica in nadaljnjo poklicno kariero vpliva tudi *identiteta kariere*. Oblikuje se pod vplivom družbenega okolja (na poklicne aspiracije otrok vpliva predvsem poklic očeta⁴ in osebnostnega razvoja (Feldman, Arnold: 1985, 70). Največkrat se omenja Hollandova *teorija kongruence* (Scarpello, Ledvinka: 1988; Leibowitz, Farren, Kaye: 1986; Feldman, Arnold: 1985). Poklicni interesi so izraz posameznikove osebnosti, zato je izbira takšna delovna področja, ki so skladna z njegovo usmerjenostjo. Od skladnosti med osebnostnim tipom in poklicnim področjem je odvisna tudi stopnja zadovoljstva z delom. Med teoretike, ki so o izbiri poklica razmišljali kot o enkratnem dogodku, je mogoče uvrstiti tudi A. Roejevo zaradi njenih raziskav o vplivu odnosa med starši in otroki na izbiro poklica. V otroštvu se namreč izoblikuje *usmerjenost bodisi k ljudem ali k stvarim* – odvisno od tega, kakšno pozornost posvečajo starši svojim otrokom. Posamezni-

⁴ O samoobnavljanju družbenih slojev in razredov, katerih bistvena determinanta je tudi socioprofesionalni status, je pisal že starosta teoretičnega in empiričnega raziskovanja socialne stratifikacije in mobilnosti P. A. Sorokin (npr. *Social and Cultural Mobility*; The Free Press of Glencoe, Collier-Macmillan Limited, London, 1964), številne pa so tudi tovrstne raziskave pri nas (npr. I. Šiber: *Savez komunista, socialna struktura i svijet*; Edicija Centra za idejno-teoretski rad GK SKH, Zagreb, 1987; M. Lazić: *U susret zatvorenom društvu*; Naprijed, Zagreb, 1987).

ki, usmerjeni k ljudem, potem izbirajo predvsem poklice, ki vključujejo medosebne odnose in obratno (Scarpello, Ledvinka: 1988, 526–528).

Najbolj znan psiholog, ki je poklicno odločitev obravnaval kot trajen pet-stopenjski proces poklicnega razvoja in prilagajanja, je D. Super (prav tam: 530–531; Leibowitz, Farren, Kaye: 1986, 80–84):

1. faza razvoja – traja od rojstva do 14. leta starosti. V stikih z domačimi, sosedi in v šoli se oblikujejo posameznikove sposobnosti, interesi in vrednote;

2. faza raziskovanja – obsega čas od 15. do 24. leta. Mladoletnik poklicne odločitve testira v šoli, v prostočasovnih aktivnostih in delnih zaposlitvah. Njegovi interesi, stališča in vrednote se kristalizirajo. Meja je prehod iz šole v delo;

3. faza ustalitve – med 25. in 44. letom, deli pa se na preizkušnjo, ko se človek morebiti še premisli in spremeni poklic, in obdobje umirjanja, ko želi ohraniti pridobljeni položaj oziroma napredovati;

4. faza ohranjanja – razteza se med letoma 45 in 64. Tisti, ki so dosegli zastavljene cilje, doživljajo to obdobje kot samoizpolnitev;

5. faza upadanja – ljudje se odločajo za upokojitve, v novi vlogi pa se boljše znajdejo, če so že prej poleg poklicnih razvijali tudi prostočasovne aktivnosti.

Ne glede na to, ali izbiri poklica razumemo kot enkratno dejanje ali kot celoživljenjski proces, velja, da vsaka odločitev za določeni poklic v veliki meri določa karijerne možnosti posameznika (Scarpello, Ledvinka: 1988, 525).

Prva zaposlitev

Uspešnost prehoda iz šole v delovni sistem je odvisna od tega, koliko posamezniku uspe uskladiti svoje osebne značilnosti s poklicem, za katerega se je izučil, ter s poslom, ki ga opravlja. Čim širšo in raznovrstno izobrazbo ima človek, tem lažje obvladuje napetosti v trikotniku: osebnost, poklic, delo. Po Volanenu je mogoče razlikovati štiri osnovne *oblike prehoda iz šole v posel* (Rus: 1986):

1. preslikavanje: označuje primere, ko se je oseba izučila samo za en poklic in potem tudi dobila posel, ki popolnoma ustreza njeni strokovni usposobljenosti;

2. substitucija: pomeni, da so se ljudje usposabljali na različnih področjih in zato tudi hitro našli ustrezen posel. Takšen prehod je najbolj zaželen in prinaša največ zadovoljstva;

3. fleksibilnost: značilen je za tiste posameznike, ki sprva niso našli primerne zaposlitve, a ker so imeli sorazmerno raznovrstno izobrazbo, so kasneje hitro našli ustrezno delovno mesto;

4. mobilnost: predstavlja najbolj neugodno obliko prehoda, saj zaradi ozke usposobljenosti v težnji za primerno zaposlitvijo predpostavlja pogosto menjavanje delovnih mest.

Novi informacijski družbi ne ustreza več današnji šolski sistem, ki je prilagojen industrijski dobi in njenim vrednotam (zato so pogoste reforme izobraževanja). Nove vrednote postajajo razmišljanje, učenje in ustvarjanje, v ospredje pa stopajo nova znanja: učiti se, kako misliti; učiti se, kako se učiti; učiti se biti ustvarjalen (Naisbitt, Aburdene: 1986).

Začetku karier oziroma obdobju iskanja prvega posla, ki ga nekateri imenujejo tudi *raziskovalno obdobje v karieri* (Scarpello, Ledvinka: 1988, 532) oziroma *začetek uvajalne faze ali zgodnje kariere* (Schein et alia: 1978, 17), sta največ pozornosti

namenila D. C. Feldman in H. J. Arnold (Feldman, Arnold: 1985). Po njunem mnenju na posameznikovo odločitev o tem, ali bo sprejel določen posel ali ne, vplivajo naslednji dejavniki:

1. zmožnost predstavljanja samega sebe v novi vlogi;
2. vrednotenje ugodnosti, ki jih posel ponuja;
3. pričakovanje, ali bo delo dobil in ga tudi uspešno opravljal.

Bolj ko so naštetih dejavniki pozitivni, večja je verjetnost, da bo delo posameznika pritegnilo. Proces vstopa v posel pa je lahko neuspešen zaradi različnih razlogov:

1. razlik v pričakovanih organizacije oziroma iskalcev zaposlitve glede napredovanj, plač, prevzemanja odgovornosti, uveljavljanje novih idej itd. (Tipičen primer je analiza pričakovanih ameriških študentov, ki so končali kolidže, in organizacij, ki diplomirancem pripisujejo različne stereotipe – Schein: 1964, 93–96);

2. spremenjenih zaznav posameznika, ko le-ta zavestno ali nezavedno prilagodi obnašanje in naredi tak vtis, da ga organizacija sprejme, oziroma se mu izbrano delovno mesto kaže bolj privlačno, kot je v resnici;

3. nepopolnih informacij o delu, ki jih ponujajo organizacije;

4. napak v izbiri kandidatov kot posledic nejasnih kadrovskih potreb ali odsotnosti meril za selekcijo;

5. konfliktov spolnih vlog, ko ženske vztrajajo pri svoji stereotipni vlogi in se »izogibajo uspehom« (Feldman, Arnold: 1985).

Kako olajšati prehod iz šole v delo in uspešno poiskati prvi posel? To omogočajo predvsem svetovalne dejavnosti šol in programi za poklicno usposabljanje, saj posameznikom pomagajo razviti realna pričakovanja o njihovih poklicnih vlogah in jim dajejo informacije o zahtevah delodajalcev oziroma o postopkih rekrutacije v organizacijah, še posebej pa resnično predstavitev del (Scarpello, Ledvinka: 1988, 532).

O postopkih rekrutiranja, ki še vedno prevladujejo in upoštevajo včerajšnje potrebe organizacij, je kritično razmišljal T. Peters (Peters: 1987, 314–320). Opozarja, da morajo imeti v tem procesu glavno vlogo nadrejeni oziroma linijski šefi, ki jim ne sme biti žal časa, porabljenega za razgovore s kandidati. Izogibati se je treba psihološkega testiranja in intervjujev s psihologi, kajti »najemanje delovne sile je odgovornost vodstva, preveč pomembna, da bi jo lahko delegirali na strokovnjake« (prav tam: 134).

Vse več podjetij pa dejansko prepušča iskanje in izbiro svojih novih zaposlenih kadrovskim svetovalcem. (V Sloveniji je šele lansko leto začela delovati prva takšna svetovalna agencija – Profil banka podatkov (Jamšek, Jamšek: 1989.) Razlaga enega izmed »lovcev na glave«: »Iskanje in izbira ustreznih sodelavcev je opravilo, ki zahteva veliko časa in stroškov. Zavaljo tega se majhnim in srednjim podjetjem za to posebno vlogo ne splača nastaviti kvalificiranega kadrovskega strokovnjaka. Vsak delodajalec pa ve, kako pomembno je, da ima sposobne sodelavce, ki uspešno sodelujejo. V tem vidim vlogo kadrovskega svetovalca: kvalificiranih delavcev je veliko, vendar je v večini primerov le en kandidat ali pa dva, ki ustreza tudi človeškim zahtevam« (Horizont: 1989, 18).

V prihodnje bodo dlje časa uspešna tista podjetja, ki bodo imela kaj ponuditi sposobnim ljudem oziroma poskrbeti za človeško identiteto – tako tistih, ki so v njih že zaposleni, kot tudi onih, ki naj bi jih šele pridobili od zunaj. »Namen ustvarjanja človeške identitete je torej zbujanje zaupanja vodstvenih kadrov (velja tudi za druge strukture, op. A. Č.) v podjetje kot okolje za nadaljnji osebni razvoj. Usmeritev v človeško identiteto je miselni proces (podobno kakor marketinška

usmeritev), katerega gonilna sila naj bi bil vodstveni vrh podjetja. Šele tedaj, ko bodo vodstva podjetij kot osnova za prvo dimenzijo zaupanja (zaupanje strank) razumela drugo dimenzijo, zaupanje vodstvenih kadrov kot eksistencialni pogoj za dinamičen razvoj, bo dana možnost za uveljavitev človeške identitete v podjetjih« (Horizont: 1989, 15).

Faze v karieri

Teorije o razvojnih fazah v karieri so bolj ali manj enotne v opredeljevanju letih. Nekatere ločijo tri glavne faze: *zgodnjo*, *srednjo* in *pozno kariero* (npr. Feldman, Arnold: 1985; Leibowitz, Farren, Kaye: 1986), druge pa ostajajo znotraj teh glavnih obdobij, vendar pa jih še podrobneje razčlenijo in označijo s prevladujočimi procesi, kot npr. *uvajalna faza* oziroma faza osnovanja kariere, *faza ohranjanja* oziroma vzdrževanja doseženega in *faza nazadovanja*, ki pa se lahko pojavi tudi že v srednji in ne le v pozni karieri (npr. Schein et alia: 1978; Scarpello, Ledvinka: 1988).

Teorije o razvojnih fazah pa opozarjajo tudi na potrebo po specifičnih intervencijah v različnih obdobjih kariere, da se doseže kar največja možna uskladitev med zahtevami organizacije in interesi posameznika (npr. programi usmerjanja za novozaposlene, mentorstvo uveljavljenih kadrov, usposabljanje ob prehodu iz strokovne v vodstveno hierarhijo oziroma permanentno izpopolnjevanje strokovnih delavcev, priprava na upokojitev ipd.).

Zgodnja kariera

Uvod v zgodnjo kariero je t. i. *preizkusno obdobje* v karieri, ki ustreza času, ko se novozaposleni delavec prvič vključi v organizacijo. Po Feldmanovem mnenju: »V tem obdobju novozaposleni spoznavajo delovne naloge, vzpostavljajo medsebojne odnose s sodelavci, razjasnjujejo dodeljene vloge, ugotavljajo, koliko se njihova pričakovanja glede organizacije in poklica ujemajo z realnostjo, in začenjajo analizirati priložnosti za razvoj znotraj organizacije« (Scarpello, Ledvinka: 1988, 532). Potem se začne *faza osnovanja kariere*, ki po mnenju Halla in Supra traja od 25. do 40. leta starosti (prav tam: loc. cit.), njen začetek pa je odločilnega pomena za ves nadaljnji potek delovne in poklicne kariere.

Gledano z vidika posameznika se tudi z vstopom v organizacijo začneja obdobje sekundarne socializacije in še posebej inkulturacije ali celo resocializacije, kar predpostavlja predvsem pridobivanje znanja o posebnih vlogah in vedenjskih repertoarjih oziroma gre za ponovno prilagajanje spremenjenim razmeram. Organizacijska socializacija kot proces spreminjanja popolnih tujcev v participativne člane organizacij ima naslednje značilnosti (Feldman, Arnold: 1985, 79–82):

1. sprememba stališč, vrednot in obnašanja (Osnova pa je spoznavanje ciljev organizacije, zelenih sredstev za njihovo doseganje, vzorcev učinkovitega opravljanja dela ter organizacijskih norm in vrednot.);

2. kontinuiteta socializacije v času (Organizacijska socializacija se začne že pred vstopom v organizacijo, obdobje v njej pa se deli na fazo »srečanja«, ko novozaposleni organizacijo šele spoznava in si prizadeva vanjo polnopravno vključiti, in na fazo spremembe, ko se oseba ustali in prilagodi.);

3. prilagajanje novim poslom, delovnim skupinam in organizacijskim prak-

sam, razvijanje delovnih sposobnosti in znanj ter učenje organizacijskih vrednot (Socializacija je proces, ki zajema različna področja);

4. medsebojni vpliv med novozaposlenimi in nadrejenimi (Organizacijska socializacija je dvosmeren proces.);

5. pomembnost obdobja zgodnje socializacije (Začetni uspehi odpirajo nadaljnje priložnosti za nove dosežke, neuspehi in razočaranja pa zmanjšujejo motivacijo za delo ali celo spodbudijo fluktuacijo. Gre za posledice težav med uvajanjem v delo oziroma t. i. indukcijsko krizo, katere značilnost je predvsem ta, da je verjetnost (izbežne, op. A. Č.) fluktuacije tem višja, čim krajše je trajanje zaposlitve (Bennison, Casson: 1984, 19).

Glavni problemi, s katerimi se v tem obdobju srečuje organizacija, so (Schein et alia: 1978, 21–22):

1. Kako uvajati in usmerjati novozaposlene, da se bodo kar največ naučili in razvili pozitivna stališča do organizacije?

2. Kako zagotoviti, da bo prva delovna naloga dovolj spodbudna in zahtevna, kar bo posamezniku omogočilo, da preizkusi svoja znanja in sposobnosti?

3. Kako zagotoviti novemu delavcu ustrezne povratne informacije o njegovem delu za realno presojo lastnih pomanjkljivosti in razvojnih zmožnosti?

4. Kako zagotoviti zaposlenim načrte razvoja vključno z razgovori o usmerjanju kariere in ugotavljanjem razvojnih potreb, razvojnih zmožnosti in predvidevanjem možnih korakov v karieri?

Strategije, ki jih organizacije najpogosteje uporabijo za uvajanje novozaposlenih (predvsem tistih, ki so končali fakultete), je mogoče razdeliti v šest skupin (Schein: 1964, 96–97):

1. »potoni ali splavaj« (Posamezniku se že prvi dan dodeli odgovorna naloga, ki jo opravlja samostojno. Geslo: Poglejmo, kaj si sposoben narediti.);

2. »spremenjena izkušnja« (Gre za spremembo pričakovanj posameznika glede organizacije in njegove vloge v njej oziroma za hitro soočanje z organizacijsko realnostjo. Želen rezultat se doseže npr. z dajanjem nalog, ki jih mladi strokovnjaki niso sposobni rešiti.);

3. usposabljanje med delom (vajeništvo oziroma pripravništvo);

4. delo med usposabljanjem (Nov član organizacije je vključen v usposabljanje, vendar se mu vseeno dodeli manjši projekt.);

5. usposabljanje (Namen je seznanjanje z vsemi funkcijami in oddelki v organizaciji.);

6. združene strategije.

Za uspešen potek organizacijske socializacije novozaposlenih morajo podjetja upoštevati naslednja pravila (Feldman, Arnold: 1985, 82–86):

1. Zagotovi dovolj privlačno prvo delo!

2. Zagotovi ustrezno usposabljanje!

3. Zagotovi pravočasne in ustrezne povratne informacije o opravljenem delu!

4. Izberi dobrega nadrejenega!⁵

⁵ Za managerje velja, da so v vlogi Pigmaliona (v grški mitologiji ciprski kralj in kipar, ki se je zaljubil v kip dekleta, zato je Afroditu uslišala njegovo prošnjo in kip oživila; poanta: oseba lahko s svojimi napori in voljo spremeni drugo osebo). »Manager ne oblikuje le pričakovanj in produktivnosti svojih podrejenih, temveč vpliva tudi na njihova stališča do dela in samih sebe. Če ni usposobljen, izmalici kariere mladih ljudi, globoko prizadene njihovo samospoštovanje in popači njihovo podobo o sebi kot človeških bitijih. Toda, če je usposobljen in veliko pričakuje od podrejenih, bo njihovo samozaupanje rastle, razvijali bodo svoje sposobnosti in njihova produktivnost se bo dvignila« (Livingston: 1969: 69). Eno izmed desetih načel za obnavljanje korporacij (Naisbitt, Avurdene: 1986) govori tudi o spremenjeni vlogi managerjev v 80. letih: Nova vloga managerja je biti vzgojitelj, učitelj in mentor! Najbolj uspešne organizacije nove informacijske družbe so že prevzele novo obveznost managerjev: njihova naloga je oblikovanje in ohranjanje ustreznega okolja za osebni razvoj zaposlenih.

5. Oblikuj sproščen program usmerjanja!
6. Namesti na novo zaposlene delavce v delovne skupine z visoko delovno moralo!

Za zgodnjo kariero pa ni odgovorna le organizacija, temveč tudi njen novi član. Weber in Hall mu zato priporočata nekaj ravnanj (prav tam: 87):

1. Sprejmi delo, ki nudi izzive!
2. Bodi dober delavec, tako da boš izstopal!
3. Aktivno usmerjaj svojo kariero!
4. Poišči si sponzorja v organizaciji!
5. Poskušaj razširiti obseg svojega dela!
6. Zapusti organizacijo, če ti to ustreza!

Srednja kariera

To je obdobje, v katerem posameznik predvsem ohranja tisto, kar je v karieri dosegel. Tipične zunanje značilnosti srednje kariere so: dodelitev ključnih nalog za organizacijo; seznanjenost s poklicnimi in poslovnimi skrivnostmi; vzpenjanje po vertikali in prevzemanje vedno večjih odgovornosti; dodeljevanje obsežnejšega števila podrejenih in mentorstvo; premik v upravni management; problemi zaradi doseganja »platoja« in premajhne motiviranosti za delo. Posameznik pa v tem obdobju – Super in Hall ga sicer omejujeta le na čas med 45. in 64. letom starosti (Scarpello, Ledvinka: 1988, 532) doživlja in oblikuje: nov smisel razvoja in realistično presojo ambicij ter lastnih zmožnosti; ustalitev ali porajanje novih ambicij, ki izhajajo iz samopresoje; večji občutek varnosti zaposlitve, vendar tudi strah pred odpuščanjem in stagniranjem; strah pred mlajšimi, bolj izobraženimi in bolj ambicioznimi ljudmi; prizadevanje za nenehno izpopolnjevanje, ki dopolnjuje izkušnje in razsodnost (Schein et alia: 1978, 19–20).

Organizacijam se v zvezi z zaposlenimi, ki so v srednji fazi kariere, postavljajo naslednje dileme (prav tam: 1978, 22):

1. Kako zagotoviti: kontinuirano presojo uspešnosti dela, povratne informacije, svetovanje o karieri, dolgoročno načrtovanje kariere s polno vključitvijo posameznika?

2. Kako zagotoviti strategije in tehnike za motiviranje tistih zaposlenih, ki so dosegli plato, da bodo vsaj dovolj produktivni – čeprav brez nadaljnjih napredovanj?

3. Kako zagotoviti ustrezne prehode s tehničnih del na managerska ter ustrezno usposabljanje za tiste zaposlene, ki imajo managerske sposobnosti in želijo biti managerji?

4. Kako razviti takšne poti v karieri, ki bodo dopuščale prilagajanje osebnim in družinskim potrebam zaposlenih?

Problemi in skrbi bolj izkušenih ter starejših zaposlenih (posredno tudi organizacije) se razlikujejo od tegob mlajših sodelavcev. Najbolj izstopajo naslednje (Feldman, Arnold: 1985, 89–92):

1. počasnejše premestitve in napredovanje (Hitrost premeščanja in napredovanja se po nekaj letih zaposlitve upočasni, odvisna pa je tudi od števila organizacijskih ravni.);

2. nova merila za premeščanje in napredovanje (Razlikujejo se od tistih za sprejem v organizacijo, odločilni so npr. dobri odnosi z nadrejenimi, sreča ipd.);

3. različne delovne aktivnosti in zahteve (Po začetnem obdobju socializacije postane na novo zaposleni delavec ali manager samostojni izvajalec del ter kolega sodelavcem. Kasneje je njegova osrednja vloga usmerjanje, razvijanje, vodenje in vplivanje na druge ljudi, predvsem na tiste, ki so v prvi fazi kariere. V zadnjem obdobju izstopa predvsem njihovo opredeljevanje razvoja organizacije oziroma kakega njenega dela. V vsakem obdobju je posameznik v drugačnem položaju: najprej je nesamostojen, potem neodvisen, kasneje prevzema odgovornosti za druge in na koncu izraža moč in vpliv.);

4. ogrožajoče delovno okolje (strah pred konkurenco novozaposlenih, ki prihajajo iz šol z najnovejšim znanjem);

5. stres in frustracija (posledica potrebe po dokazovanju pred mlajšimi, zavdanje njihovih dobrih plač in možnosti za razvoj, zaznavanje fizičnega staranja ipd.).

Eden izmed zelo perečih problemov je tudi t. i. *doseganje platoja*. Definicije različnih avtorjev nakazujejo, da se »izraz dosegati plato nanaša na posameznike, ki so se ustavili na določeni točki v svoji karieri, od koder je verjetnost nadaljnje hierarhične promocije zelo nizka... Ker pa je zelo težko natančno oceniti verjetnost, ali bo posameznik napredoval v bližnji prihodnosti, je odločitev o tem, ali je npr. manager že dosegel plato v svoji karieri ali ne, definirana s časom, ki ga je preživel na sedanjem delovnem mestu. Natančneje – pojmuje se, da so managerji dosegli plato, če so na sedanjih mestih dlje, kot so bili v povprečju njihovi predhodniki, in da ga še niso, če je ta čas bistveno krajši« (Orpen: 1986, 15–16).

Vzroki za plato v karieri so objektivni (zunanji) ter subjektivni (notranji). Nekaj najbolj pogostih: prepočasno povečevanje števila delovnih mest, reorganizacije, sprememba tehnologij, nizka fluktuacija, zastarelo in pomanjkljivo znanje zaposlenih, njihove neustrezne sposobnosti ipd. Konzultanti kot najbolj učinkovite rešitve problema doseganja platoja v karieri priporočajo: reorganizacijo podjetja, premestitve, fluktuacijo, svetovanje in nameščanje na zahtevnejše delovno mesto (Warren, Ference, Stoner: 1975, 6).

S predstavitvijo problematike platoja v karieri se seznam težav delavcev še ne konča. Ena izmed njih je po zunanjih značilnostih pravzaprav nasprotje pravkar opisane – zdi se, da so ljudje uspešni pri delu, ponujajo jim celo napredovanje, v resnici pa te osebe, ki trpijo za *fenomenom sleparstva*, menijo, da je njihov uspeh posledica sreče ali prevare, da si ga torej ne zaslužijo. Kako odkriti, ali nas muči ta problem? Psihologov nasvet (Thorne: 1989, 74) je jasen: postaviti si je treba nekaj vprašanj: Ali so ljudje prepričani, da ste bolj sposobni, kot ste v resnici? Ali vas od časa do časa skrbi, da vas bo kdo razkril? Ali težko sprejemate pohvale? Ali imate občutek, da skrivate nekatere svoje lastnosti pred drugimi. Ali pogosto uspete, ko pričakujete neuspeh? Če so odgovori pritrdilni, je treba začeti s terapijo. Prvič, zavedajte se, da trpite. Drugič, naučite se dajati in sprejemati pozitivni feedback. Tretjič ponovno določite svoje neuspehe. Četrtič, osredotočite se na stvari, ki jih delate dobro.

Pozna kariera

Delovna kariera se konča z obdobjem *pozne kariere*, ki je hkrati tudi *obdobje »upadanja«*. Do faze pojemanja razvoja kariere pa lahko pride že prej – npr.

v srednji karieri. Razlika? »Pojemanje razvoja v srednji karieri je povezano s frustracijami, ki jih povzročajo neuspešne razrešitve problemov v fazi ohranjanja doseženega v karieri. Proces prekinjenega razvoja v pozni karieri pa je preprosto le prehod iz zaposlenosti v upokožitev, ko posameznik načrtuje, da se bo posvetil tistim interesom in aktivnostim, ki se jim je moral prej odpovedati (Scarpello, Ledvinka: 1988, 534). Schein (Schein et alia: 1978, 20) pa loči pozno kariero (obravnavajo jo pod isto točko kot srednjo kariero) ter samostojno obdobje pojemanja razvoja. Po njegovem mnenju je za pozno kariero značilno, da se posamezniku dodeljujejo predvsem takšna dela, ki ustrezajo njegovi izkušeni ter razičnosti oziroma so bolj družbeno usmerjena ali pa vključujejo tudi usposabljanje drugih. Oseba premaguje krizo srednjih let, se psihološko pripravljajo na upokožitev in išče nove možnosti za samorazvoj zunaj službe. V fazo upadanja kariere pa prištevajo naslednje procese: formalno pripravo na upokožitev, obredje ob upokoževanju in nadaljnje vključevanje v organizacijo – na novih osnovah – če je to še možno. Hkrati pa se mora posameznik prilagoditi novi vlogi, ki vsebuje manj odgovornosti, in manj strukturiranemu življenju. To pa pomeni tudi, da z družino in okoljem vzpostavi drugačne odnose.

Japonski model ponovnega zaposlovanja upokožencev oziroma prilagajanja delovnega sistema starejšim zaposlenim (adaptacija delovnih nalog starejšim osebam, usposabljanje, presoja njihovih sposobnosti, pridobivanje podpore v organizaciji: usposabljanje nadrejenih za delo s starejšimi, razvijanje naklonjenosti do starejših pri mladih delavcih ipd., svetovanje in skrb za njihovo zdravje ob morebitnem stresu pri delu /Amaya: 1983, 26–28/) odgovarja skoraj na vsa vprašanja, s katerimi se soočata v pozni karieri oziroma fazi njenega pojemanja tako organizacija kot posameznik (Schein et alia: 1978, 22).

1. Kako pomagati ljudem pri prilagoditvi spremenjeni vlogi, ko njihove kariere prehajajo iz aktivnih v bolj svetovalne vloge?

2. Kako pripraviti ljudi na upokožitev?

3. Kako pristopati k upokoževanju, da ne bi prizadeli predstave zaposlenega o lastni vrednosti, potem ko je že izgubil svojo formalno vlogo v organizaciji?

4. Kako oblikovati takšne nove in ustvarjalne zaposlitve za skrajšan delovni čas, ki bodo izrabljale znanje, izkušnje in modrost upokožencev?

Odgovor na probleme v pozni karieri je oblikovanje vsestranskih planov, ki bodo omogočali celo življenjsko kariero, in to že od takrat, ko se posameznik prvič pridruži delovni sili (Amaya: 1983, 12). Potem bi se lahko izognili tudi takšnim problemom, kot je »izgorevanje« zaposlenih. »Znaki izgorevanja se pojavijo nenadoma in presenetljivo tako 'žrtev' kot opazovalca. Ljudje se enostavno ustavijo. Čez noč. Njihova pozitivna stališča postanejo nihilistična. Na pol poln kozarec vode začnejo gledati kot na pol praznega. Njihova dobra volja izgine. Stranke začnejo imenovati špekulanti, nasprotnike butci in sodelavce nesposobneži« (Thorne: 1989, 58). In: »Upadajoča delovna etika, nizka kakovost opravljanja dela, absentizem in fluktuacija so očitni znaki izgorevanja človeških virov na določeni organizacijski ravni (Etzion: 1988, 164).

Opozoriti je treba tudi na probleme zaposlenih v t. i. »emocionalnih« službah (Thornea: loc. cit.), ki morajo biti neprestano ustrežljivi, prijazni, nasmejani, čeprav so njihove stranke žaljive in nesramne. To pa privede do emocionalnega izčrpanja, še posebej, če ne poskrbijo za ponovno 'polnjenje emocionalnih zalog', ki pa je v današnjih razmerah oteženo, vendar ne zaradi slabljenja osebne fizičnega ali psihičnega mehanizma prilagajanja, temveč zaradi spremenjenega okolja – zmanjšuje se število ljudi, ki jim lahko zaupamo in od katerih lahko

pričakujemo pomoč; tudi obseg, v katerem lahko predvidevamo, se pripravljamo in nadziramo spremembe, ki jih prinašata delo in prosti čas, je najmanjši v zgodovini.

Kaj storiti, da se izognemo izgorevanju oziroma njegovim posledicam, saj mnogi ljudje, ki si postavljajo visoke standarde dela, pa potem sprevidijo, da delovnim obremenitvam niso kos, zapustijo organizacijo? Nasvet: »Da bi preprečili izgorevanje, prepričajte svojo organizacijo, da se bolj prilagodi vašim potrebam in profilu in vas naj ne sili izključno le v svoje oblike in usmeritve. Če ste eden izmed vedno bolj številnih emocionalnih delavcev, morate ustvariti in gojiti široko razpreden sistem socialne podpore in najti v njem sprostitev ter nasvete izkušenih ljudi . . . Brez takšne pomoči je le vprašanje časa, kdaj boste zapustili organizacijo« (prav tam: loc. cit.).

Hall je predlagal organizacijam troje sklopov ukrepov za vodenje poznega razvoja v karieri (Feldman, Arnold: 1985, 92–94):

1. dodelitev ustreznega dela (Rotiranje zaposlenih skozi različne oddelke oziroma organizacijske funkcije omogoči, da osvojijo nova znanja;
2. načrtovanje kadrov (Razvoj v karieri lahko spodbudijo tudi kratkoročne ali dolgoročne napovedi o kadrovskih potrebah.);
3. kadrovska politika (Gre za ukrepe svetovanja glede kariere – vključujejo tudi ocenjevalne centre in »delavnice« za individualno načrtovanje kariere, fleksibilen delovni čas, študijski dopust, nenehno izobraževanje, geografsko premestitev, načrtovanje upokojevanja itd.).

Organizacijske kariere

Organizacijske kariere obsegajo tako premestitve kot napredovanja zaposlenih (Scarpello, Ledvinka: 1988, 540–543). Premestitve avtorja poimenujeta s kariernimi potmi, napredovanja pa s kariernimi lestvicami. Ločita: *tradicionalno, grozdnato in mrežasto lestvico*. Tradicionalna karierna lestvica temelji na hierarhiji med specializiranimi deli znotraj funkcijskih oddelkov v organizaciji. Grozdnata karierna lestvica je sicer podobna tradicionalni, vendar pa poti napredovanja temeljijo na delih, ki so sicer hierarhična, vendar vsa spadajo v isto družino del, kar omogoča, da ljudje napredujejo med oddelki z različnimi funkcijami, vendar v okviru iste družine del. Mrežasta lestvica pa je razširjena tradicionalna oziroma grozdnata lestvica. Podlaga je prepričanje, da so nekatere sposobnosti in znanja, ki jih zahtevajo dela znotraj iste družine del, prenosljiva na dela v drugo družino del. Ugotovijo se torej tista znanja in sposobnosti, ki so potrebna za dela iz različnih družin poklicev, ter razvijejo karte možnih premikov in lestvice napredovanj med različnimi skupinami del.

Opisane lestvice napredovanja se lahko uporabijo tako za strokovna kot za managerska dela. Da ne gre zgolj za možnost, temveč za nujnost, dokazuje J. Jerovšek: »Delovna organizacija mora imeti dve liniji napredovanja: vodstveno in strokovno. Po statusu, moči in dohodku mora biti strokovna linija enakovredna vodstveni« (Jerovšek: 1987, 10).

Starosta raziskovanja in teoretičnega pojasnjevanja družbene stratifikacije in mobilnosti, ki je vpeljal še danes uporabljeni pojmovni aparat⁶, a tudi nekaj

⁶ Npr. poklicna stratifikacija, interpoklicna stratifikacija, intrapoklicna stratifikacija, razpon poklicne stratifikacije, gradacija poklicne stratifikacije, horizontalna mobilnost, vertikalna mobilnost, vzpon, nazadovanje . . .

nesprejemljivih tez, ameriški sociolog ruskega rodu P. A. Sorokin (1899–1968) je poleg ekonomske in politične stratifikacije ter mobilnosti analiziral še poklicno (Sorokin: 1964).

Raziskave o socialni stratifikaciji se tradicionalno ukvarjajo z njenimi naslednjimi vidiki:

1. vrsto položajev v socialni strukturi in spremembo v njih skozi čas,
2. vzpenjanjem posameznikov na te položaje,
3. alokacijo nagrad za posamezne položaje.

Študija, ki jo je na podlagi podatkov o 800.000 proizvodnih delavcih, informacijah o plačilni strukturi in formalni organizacijski zgradbi okrog 7000 švedskih podjetij izvedel P. Hedström (Hedström: 1988), poskuša sistematično vključiti organizacije v stratifikacijsko teorijo in raziskovanje tako, da pokaže, kako formalna struktura organizacije vpliva na vsako od stratifikacijskih razsežnosti. Raziskovalec je teorijo plačilne neenakosti v organizacijah zasnoval na dveh zakonitostih:

1. imperativu plačila (v vseh organizacijah imajo tisti na višjih organizacijskih ravneh višje urne zaslužke kot njihovi neposredno podrejeni);

2. imperativu velikosti (Če organizacije rastejo, se njihovim hierarhijam dodajajo nove ravni nadrejenosti – večja je njihova vertikalna diferenciacija.).

Omenjeni zakonitosti sta univerzalni, zato je distribucija zaslužkov v podjetjih neposredno odvisna od velikosti organizacije (manjša ko je organizacija, bolj enaki zaslužki so v njej) in oblike organizacijske hierarhije (stopnja neenakosti v zaslužkih narašča, ko se število ravni dela povečuje, še posebej v organizacijah z manjšim številom hierarhičnih ravni, ter pada, ko se povečuje obseg nadzora ali število zaposlenih, ki so podrejeni enemu managerju).

P. Hedström je primerjal tudi strukturalni pristop (izhodišče: plačilni razponi so izraz značilnosti del) z alternativnim pristopom (izhodišče: plačilni razponi so izraz značilnosti posameznikov). Statistična analiza odnosa med intraorganizacijsko porazdelitvijo zaslužkov ter izobrazbe in izkušenj tistih, ki delajo v organizacijah, je pokazala zelo nizko povezanost. Razkrila pa je močno zvezo med strukturalnimi značilnostmi organizacije (obseg nadzora in število hierarhičnih ravni ter intraorganizacijsko porazdelitvijo plač, kar potrjuje pravilnost strukturalnega pristopa.

Švedski raziskovalec je torej ugotovil, da stopnjo plačilne neenakosti v delovnih organizacijah v največji meri določa oblika organizacijskih zgradb. Oblika teh formalnih struktur pa je neposredno odvisna od različnih tehnoloških vidikov proizvodnega procesa. Tako kapitalna intenzivnost kot kompleksnost del pomembno neposredno vplivata na obseg nadzora in s tem posredno tudi na stopnjo plačilne neenakosti v organizacijah. (Bistvena tehnološka razsežnost, ki vpliva na formalno strukturo organizacij, je kompleksnost delovnih nalog. V organizacijah, kjer so dela podrejenih bolj rutinska in manj kompleksna, je delo nadrejenih lažje in zahteva manj časa, kar omogoča širši obseg nadzora). Na premike posameznikov v socialni strukturi je treba gledati kot na proces napredovanja, ki je posledica interakcij med priložnostmi, ki jih daje organizacijska struktura, in osebnimi značilnostmi posameznikov. Možnosti za napredovanje posameznika in njegov položaj so (poleg izpraznjenih mest zaradi fluktuacije ter napredovanj drugih ali pa zaradi na novo odprtih delovnih mest kot posledic potreb dela) odvisne

od formalne strukture organizacij: večji ko je obseg nadzora, manjše so njegove možnosti za napredovanje.

Kot ugotavlja že F. Hedström, so bile stratifikacijske študije osrednja tema sociologov skozi celotno zgodovino stroke, vendar so bile organizacije izložene iz takšnih raziskav kot tudi iz teorije. »Če so stratifikacijske študije delovnih organizacij morda enostranske, pa mobilnostnih študij praktično ni. Pri tem mislimo zlasti na sisteme napredovanja, ki vključujejo raznovrstne kanale in pogoje vertikalne mobilnosti, ter na dejanske premike posameznikov ali celih skupin v socialnih sistemih organizacij, na kariere posameznikov in na približevanje oziroma oddaljevanje posameznih skupin. Take analize intraorganizacijske mobilnosti bi nedvomno pripomogle k razumevanju intergeneracijske mobilnosti, poleg tega pa bi bile pomembne tudi za razumevanje številnih organizacijskih problemov, kot so marginalizacija posameznih socialnih skupin, identifikacija z organizacijo, konflikti, fluktuacija in podobni« (Svetlik: 1988, 6).

LITERATURA:

- Amaya, Tadashi: Human Resource Development in Industry; The Japan Institute of Labour, Tokyo, 1983.
- Bennis, Malcolm, Casson, Jonathan: The Manpower Planning Handbook; McGraw-Hill Book Company (UK) Limited, London, 1984.
- Etzion, Dalia: The Experience of Burnout and Work/Nonwork Success in Male and Female Engineers: A Matched-Pair Comparison; in: Human Resource Management, School of Business Administration of the University of Michigan, Vol. 27, No. 2, Summer 1988, Pp. 163-179.
- Feldman, C. Daniel, Arnold, J. Hugh: Managing Individual and Group Behavior in Organizations; McGraw-Hill Book Company, Singapore, 1985.
- Hedström, Peter: Structures of Inequality: A Study of Stratification within Work Organizations; Swedish Institute for Social Research, Kristianstad, 1988.
- Horizont: Identiteta sposobnosti; v: Media Marketing, Ljubljana, leto IX (3), št. 95, marec 1989, str. 15.
- Horizont: Na lovu za vodstvenimi močmi; v: Media Marketing, Ljubljana, leto IX (5), št. 97, maj 1989, str. 18-19.
- Hornby, A. S., Cowie, A. P., Gimson, A. C.: Oxford Advanced Learners Dictionary of Current English; Oxford, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1986.
- Jamšek, Franc, Sonja: Tretji trg in podjetništvo, v: Zbornik gradiv s študijskih dni kadrovskih delavcev Slovenije 89: Kadrovska funkcija in podjetništvo, Zveza društev kadrovskih delavcev Slovenije, Bled, 16.-17. november 1989, str. 60-66.
- Jerovšek, Janez: Rešitev so poslovodni in strokovni kadri; v: Revija za razvoj, Ljubljana, št. 1, 1987, str. 10.
- Leibowitz, B. Zandy, Farren, Caela, Kaye, L. Beverly: Designing Career Development Systems; Jossey-Bass Publishers, San Francisco, 1986.
- Livingston, J. Sterling: Pygmalion in Management; in: Harvard Business Review: Organizational Development: Part III, Boston, pp. 61-69 (Reprinted from HBR, July-August 1969, No. 69407).
- Naisbitt, John, Aburdene, Patricia: Re-inventing the Corporation (Transforming Your Job and Your Company for the New Information Society); Warner Books Edition, A Warner Communications Company, New York, 1986).
- Orpen, Christopher: The Relationship between Perceived Task Attributes nad Job Satisfaction and Performance Among Plateaued and Nonplateaued Managers; in: Human Systems Management, Horth-Holland, Vol. 6, No. 1, 1986, pp. 15-20.
- Peters, Tom: Thriving on Chaos; Haddon Craftsmen, Inc., Scranton, 1987.
- Rus, Veljko: Kriza obrazovanja in zaposljanja; v: Jerovšek, Janez et alia: Kriza, blokade i perspektive; Zagreb, 1986, str. 207-228.
- Scarpello, Gulbinas Vida, Ledvinka, James: Personnel/Human Resource Management (Environments and Functions); PWS-Kent Publishing Company, Boston, 1988.
- Schein, H. Edgar et alia: Career Planning and Development; International Labour Office, Geneva, 1978.
- Schein, H. Edgar: How to Break in the College Graduate; in: Harvard Business Review: Organizational Development: Part II (A Harvard Reprint Series-Reprinted from HBR, November-December 1964, No. 64610), Boston, Pp. 93-101.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika II, I-Na; Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1975.
- Sociološki leksikon; Savremena administracija, Beograd, 1982.
- Sorokin, A. Pitrim: Social and Cultural Mobility; The Free Press of Glencoe, Collier Macmillan Limited, London, 1964.

- Struk, Vlado: Morala in etika (Leksikoni Cankarjeve založbe); Cankarjeva založba, Ljubljana, 1986.
- Svetlik, Ivan: Socialni sistem organizacije kot stratifikacijski in mobilnostni prostor (teze); v: Novice, Slovensko sociološko društvo, Ljubljana, št. 14, marec 1989, str. 5-6.
- Thorne, Paul: The Impostor Phenomenon; in: International Management, Europe's Business Magazine, London, Vol. 44, No. 8, September 1989, p. 74.
- Thorne, Paul: Why it is always the big, willing fires that burns out; in: International Management, Europe's Business Magazine, London, Vol. 44, No. 4, April 1989, p. 58.
- Valentinčič, Jože: Osnove andragogike; Dopsna delavska univerza, Ljubljana, 1973.
- Verbinc, France: Slovar tujk; Cankarjeva založba, Ljubljana, 1976.
- Warren, E. Kirby, Ference, P. Thomas, Stoner, A. F. James: Case of the Plateaued Performer; in: Harvard Business Review, Boston, Vol. 53, No. 1, January-February, 1975, Pp. 30-40.
- Werther, B. William, jr., Davis, Keith: Personnel Management and Human Resources; McGraw-Hill Book Company, Singapore, 1986.

Politika in zdravje v postsocialistični slovenski družbi

Uvod

Državno koordinirano prizadevanje ekonomske, socialne in zdravstvene politike za izboljšanje zdravja prebivalcev se v svetu kaže v obliki »zdrave javne politike« oziroma kot »politika promocije zdravja« (v nadaljevanju PPZ). V pričujočem prispevku poskušam skozi logiko in način njenega nastajanja in razvoja drugod po svetu pokazati na problem njenega (ne)nastajanja pri nas.

1. Politika promocije zdravja kot koncept, projekt in praksa

PPZ je integralni koncept in praksa takšnega političnega prizadevanja za uresničevanje ciljev in vrednot »gibanja za promocijo zdravja« (v nadaljevanju GPZ, ki temelji na spoznanju o medsektorski produkciji zdravja, med tem ko se konkretno kaže v sektorsko avtonomni zastopanosti interesov zdravja, v medsektorskem povezovanju z namenom uresničitve ciljev GPZ in v vladnem usklajevanju tega sodelovanja. Utemeljena je na spoznanju, da samo GPZ kot »konfederacija delnih gibanj« ostaja brez politike kot družbenega podsistema moči pri uresnitvi svojih ciljev bistveno omejeno. PPZ je koncept, projekt in praksa političnega uveljavljanja GPZ.

Kot taka pa GPZ in PPZ nikjer nista nastala naenkrat, ampak postopoma, kumulativno, izhajajoč iz procesov civilnodružbenega in institucionalnopolitičnega oz. državnoupravnega strukturiranja dane družbene skupnosti. Zato si je treba pred njeno tematizacijo v kontekstu postsocialistične slovenske družbe ogledati razvojno pot in logiko njenega »nastajanja« tako na konceptualni kot na konkretni procesualni ravni.

Ottawska listina o krepitvi zdravja (1976), ki poziva k aktivnejšemu uresničevanju ciljev »zdravje za vse do leta 2000« govori o »zdravi javni politiki« kot enem izmed ključnih področij tega prizadevanja (poleg oblikovanja podpornih okolij, razvoja osebnih veščin, krepitve skupnostne akcije in preusmeritve zdravstva). Pripravljavci listine so izhajali iz spoznanja, da zdravja kot vrednote (blagostanja), kot praviče, sredstva za vsakdanje življenje in kot družbene naložbe ni moč promovirati (izboljševati, krepiti, pospeševati) zgolj z medicinskim in socialnim varstvom, marveč njegova promocija zahteva tudi ustrezno (zdravo) aktiviranje tistega družbenega podsistema, ki temelji na moči.

Ko je pod vplivom novih družbenih gibanj, naraščajoče ekološke zavesti o globalni ogroženosti življenja, dekonstrukcije države blaginje v kontekstu naraščajoče survivalistične in individualistične vrednostne usmeritve prišlo do ponovnega odkritja zdravja kot systemske kvalitete, je kmalu prišlo do spoznanja, da je treba zdravje postaviti na dnevni red vseh političnih razprav na vseh področjih in na vseh ravneh, da je treba politikom pri tem nenehno kazati na zdravstvene posledice njihovih odločitev oziroma jih narediti za soodgovorne za proces družbene pro-

dukcije zdravja. V ta namen uporablja PPZ različne zakonske, organizacijske, ekonomske ipd. ukrepe, ki se med seboj dopolnjujejo v obliki usklajenega, povezanega delovanja.

»Takšno skupno delovanje vodi k proizvodnji manj nevarnih izdelkov, bolj zdravega potrošnega blaga in bolj čistega, za oddih ustrežnejšega okolja«... »politika promocije zdravja mora identificirati ovire, ki so na poti zdravstveno pravičnejšemu oblikovanju političnih odločitev in programov. Pripravljena mora biti pomagati odpravljati te ovire in interesna nasprotja« (Ottawa, 1986).

Na ta način je v okviru GPZ politika (kot center pozornosti) stopila na tisto mesto, kjer je prej bilo človekovo vedenje (obnašanje), zdravje pa je razumljeno kot rezultat kontinuirane interakcije in interdependence človeka individua in njegove ekosfere: t. j. družine, skupnosti, kulture, societalne strukture in fizičnega okolja.

Z namenom da bi se izognili nepotrebim, a žal pogostim ideološkim polarizacijam (znane »posameznik – verzus – sistem« debate), so avtorji listine oblikovali tako imenovano »načelo omogočanja« (princip of enabling) – pooblastitve ljudi, da sami identificirajo in uresničijo lastne želje, da zadovoljijo svoje potrebe in da spremenijo ali se prilagodijo okolju. To pa zahteva odgovornost in bolj ali manj usklajeno (integrirano) (so)delovanje vseh političnih oz. vladnih področij posameznih držav.

Vendar pa adelaidsko priporočilo z 2. mednarodne konference o promociji zdravja (1988), ki nosi delovni naslov Healthy Public policy, jasno opozarja, da lahko politika promocije zdravja zaživi le, če se bodo vlade posameznih držav za to resnično zavzemale, kar pomeni, da bodo izoblikovale jasne cilje za promocijo zdravja, da bodo izvajale aktivnosti na nacionalni, regionalni in lokalni ravni, da bodo ugotovljale učinke lastnih zdravstvenopromocijskih odločitev in akcij in da bodo pri tem odgovorne javnosti kot edinemu izvoru lastne legitimnosti.

Toda preden se bomo soočili s stanjem PPZ pri nas, si pogledjmo, kako so se z njo soočile vlade posameznih držav.

Tako je npr. *avstralska* komisija za boljše zdravje leta 1986 pripravila dokument z naslovom V pričakovanju boljšega zdravja, ki je prodorna analiza obolevnosti in zdravstvenih neenakosti, hkrati pa je vseboval tudi priporočila za ukrepanje na področju promocije zdravja in zdravstva. Svet zdravstvenih ministrov je leta 1987 ustanovil telo, imenovano Odbor za zdravje za vse, ki mu je bila zaupana naloga, da določi posamezna področja delovanja, opredeli specifične in merljive cilje, predlaga strategijo doseganja ciljev in opredeli proces spremljanja.

Pobude, ki se jih je Odbor lotil, vključujejo:

- ustanovitev Avstralskega inštituta za zdravje, ki naj bi pripomogel k nadaljnjemu razvoju zdravstvene statistike,
- regionalne programe za strokovnjake javnega zdravstva,
- ustanovitev Nacionalnega centra za epidemiologijo in zdravje prebivalstva pri avstralski nacionalni univerzi z namenom pospešenega usposabljanja strokovnjakov javnega zdravstva in za vodenje raziskav javnega zdravstva;
- dodatne sklade za proučevanje javnega zdravstva in ustanovitev posebne odbora za proučevanje in razvoj javnega zdravstva pri Nacionalnem zdravstvenem in medicinsko raziskovalnem svetu,
- vzpostavitev pogleda na razvoj in strategijo izboljšanja javnega zdravstva z ustanovitvijo Oddelka za pospeševanje zdravja pri Zveznem ministrstvu za zdravstvo in družbene službe.

Poleg tega je k razvoju PPZ Avstralcev v zadnjih letih znatno prispevalo še naslednje:

- priprava poročil in planskih dokumentov o promociji zdravja v vrsti državnih ministrstev,
- ustanovitev posebnih vej/oddelkov za promocijo in pospeševanje zdravja pri zveznem, državnih in teritorialnih zdravstvenih ministrstvih,
- bistveno povečanje proračunskih sredstev za promocijo zdravja,
- spremembe komunikacijskih mehanizmov znotraj države.

Dolgoročni in kratkoročni oz. neposredni cilji (goals in targets) so bili postavljeni na treh glavnih področjih, kot so: populacijske skupine, glavni vzroki obolenosti in umrljivosti in rizični dejavniki.

Naredili so program, od katerega pričakujejo 25% zmanjšanje obstoječih razlik v zdravstvenem statusu prebivalcev (zlasti med domorodci in preostalimi prebivalci), ter opozorili na nekatera akcijsko prednostna področja. Prednostne naloge v letu 1988 so bile naslednje:

- kontrola visokega krvnega pritiska,
- izboljšanje prehrane,
- preprečevanje poškodb,
- zdravje ostarelih,
- primarna preventiva pljučnega in kožnega raka ter sekundarna prevencija raka na dojki in na vratu maternice.

Ob tem pa so predvideli tudi ovire za doseganje boljšega zdravja, med katerimi poudarjajo zlasti naslednje:

- usmeritev zdravstvenega sistema k zdravljenju in varstvu ter konsekvantno omalovaževanje preventive,
- pomanjkanje urgentnosti pri tem, kako se birokracija in parlamenti lotevajo prevencije kroničnih bolezni v primerjavi z akutnimi zdravstvenimi problemi,
- finančne omejitve,
- posledice federalizma za usklajevanje in porazdelitev virov med zdravstvenimi ministrstvi,
- pomanjkanje jasne vizije vloge intersektorske aktivnosti pri promociji zdravja in celo ustrezne vloge zdravstvenih ministrstev pri takšnem usklajevanju ter
- učinki revščine na zmožnost izboljšanja lastnega zdravja.

Za ovire, ki omejujejo sodelovanje med vlado, vladnimi ministrstvi, zasebnim sektorjem in nevladnimi organizacijami, pravijo, da so tako visoke kot strukturni, ekonomski in kulturni dejavniki, ki delom populacije preprečujejo izboljšati lastno zdravje.

Nacionalni odbor za zdravje za vse pa naj bi v smislu implementacije PPZ zagotovil naslednje strategije, ki se nanašajo na posamezna projektna prednostna področja:

- identifikacija neenakosti in strategije za njihovo preseganje,
- znanstveni pristop k razvoju primarnega zdravstva,
- razvoj koordinacijskih mehanizmov, tako intersektorskih kot tistih znotraj zdravstva,
- razvoj mehanizmov za povečanje participacije skupnosti,
- razvoj ustreznih strategij financiranja,
- razvoj programov usposabljanja in vzgoje zdravstvenih delavcev.

Na ta način so za potrebe nacionalne politike in načrtovanja v letu 1988 pripravili akcijski načrt oz. program, ki izraža strukturne spremembe javnega sektorja, in so pripeljale do izboljšanja zdravja Avstralcev, po drugi strani pa priča o tem, da

resnična promocija zdravja zahteva tudi večje strukturne spremembe znotraj celotnega zdravstvenega področja.

V Kanadi je promocija zdravja prišla na dnevni red politike že leta 1974, ko je izšla publikacija Nove perspektive zdravja Kanadčanov, katere avtor je bil takratni minister za nacionalno zdravstvo in blagostanje. Njen vpliv je bil precejšen, pa čeprav večji v tujini kot doma, saj so ji kmalu sledila poročila kot Prevenција in zdravje: vsakogaršnja zadeva (1976 v Veliki Britaniji), Zdravi ljudje (1979 v ZDA) in Zdravje na Švedskem (1982).

Publikaciji sta sledila dva pomembna dogodka, s pomočjo katerih je promocija zdravja dobila svojo vladno legitimiteto.

Najprej je bila leta 1978 v okviru Ministrstva za zdravstvo in blagostanje ustanovljena Uprava za promocijo zdravja, leta 1982 pa je vlada formalno odobrila politiko promocije zdravja in program, ki se nanaša na naslednje vidike zdravja: prehrana, uporaba tobaka in alkohola in ciljne skupine, kot so mladi, ženske in starejši.

V okviru programa so bile sprejete naslednje štiri strategije:

- obveščanje javnosti,
- izboljšanje podpornega socialnega okolja,
- izboljšanje samopomoči in participacije državljanov
- spodbujanje vključevanja zdravja v zdravstvene in druge programe.

V kratkem času so bili po državi ustanovljeni enote za promocijo zdravja in fitness centri. Leta 1981 je bila v Vancouvru prva kanadska konferenca o promociji zdravja. Naslednje leto je bila ob obletnici kanadskega javnozdravstvenega združenja opravljena distinkcija med politiko javnega zdravstva in zdravo javno politiko. Ta je bila nadalje elaborirana leta 1984 na delovni konferenci o politiki promocije zdravja, ki je pomenila javno priznanje, da so glavne determinante zdravja pogosto zunaj zdravstvenega področja.

V Torontu je bila oblikovana skupina Paradigma zdravje, ki je začela objavljati članke in izdajati časopise s ciljem pospeševanja razmišljanja o zdravju. Leta 1986 pa je bila v Ottawi prva mednarodna konferenca na temo promocije zdravja, na kateri je Kanada nastopila s prispevkom Doseganje zdravja za vse: ogrodje za promocijo zdravja. V njem so predstavljeni trije izzivi kanadskemu zdravstvu: zmanjšanje neenakosti v zdravstvu, naraščajoča prevencija in povečevanje zmožnosti soočanja s kroničnimi boleznimi in prizadetostjo (invalidnostjo). Nanje pa so naslovljeni trije mehanizmi – samopomoč, vzajemna pomoč in zdravo okolje – in tri strategije: gojenje participacije, krepitev javnozdravstvene službe in usklajevanje politike promocije zdravja.

Sledilo so široka distribucija prispevka, odgovori na pisma in spodbude, delavnica pod geslom Krepitev zdravja skupnosti pomeni krepitev same skupnosti in razvila se je mreža raziskovalcev promocije zdravja.

Med glavne ovire oz. dejavnike, ki so negativno učinkovali na razvoj PPZ, prištevajo Kanadčani svoj lasten sistem zdravstvenega varstva, federalno-provincionalne odnose in nekatere bistvene zadeve, ki se tičejo samega »Ogrodja«.

Pomanjkanje konzultacij s strokovnjaki med nastajanjem gradiva je upočasnilo proces vzpostavljanja konsenza znotraj oddelka za promocijo zdravja kot tudi drugod. Pomanjkanje kvantitativnih analiz v »Ogrodju« je bilo ponekod interpretirano kot pomanjkanje rigoroznosti. Prevlada splošnega in bolnišničnega zavarovanja v prevladujoči koncepciji zdravja omogoča veliko moč profesionalcev, hkrati pa absorbira veliko zdravju namenjenih dolarjev. V federalno-provincionalnih odnosih, kjer se odvijajo praktično vse politične razprave Kanadčanov, so namesto

pubud, temelječih na novih virih, prevladovale razprave na to temo. Ideje »Ogrodja«, kot na primer tiste o nepravilnosti v dostopnosti do možnosti, ki opredeljujejo zdravje, so politiki pogosto sprejeli kot preveč radikalne in kot take postavljene pod drobnogled. Posamezne ideje, kot na primer o vzajemni pomoči in samopomoči, izvzete iz konteksta, sicer prenašajo odgovornost na posameznika, vendar pa ga ne delajo obenem tudi politično odgovornega za spremembe v okolju, marveč ga prikazujejo predvsem kot žrtev teh sprememb.

Finska je primer države, v kateri je PPZ zrasla neposredno iz nedrja njihove (socialne) politike blagostanja in v kateri je odigralo ključno vlogo zdravstveno področje.

Izhodiščna točka njihovega učbenika o zdravstveni politiki je bila ideja, da mora biti glavni cilj zdravstvene politike najvišja možna stopnja zdravja in njegova enaka distribucija. Ta cilj bi lahko zasledovali po eni strani s promocijo zdravja in preprečevanjem bolezni, po drugi strani pa z obravnavanjem bolezni in ukvarjanjem z njenimi posledicami.

Največji izziv za takšno zdravstveno politiko je bila visoka stopnja umrljivosti moških srednjih let. Takšna ekscesna mortaliteta je bila povezana s številnimi boleznimi, ki so pogojene z načinom življenja in dejavniki okolja. Med pomembnimi povzročitelji so bile koronarne srčne bolezni, povezane s prehrabeniimi navadami in kajenjem, nesreče in samomori, povezani z uporabo alkohola, ter pljučni rak, povezan s kajenjem. Regionalne in socioekonomske razlike v umrljivosti so bile velike. Breme kronične obolevnosti je bilo prav tako veliko. Stopnja zgodnjega upokojevanja je bila dvakrat večja kot v drugih nordijskih državah.

Tako se je 1972. leta skupaj z reformo osnovnega zdravstvenega varstva pojavila potreba po ukrepih zunaj zdravstvenega področja. Ti so se pokazali v obliki posameznih jasno definiranih in implementiranih politik, ki so se nanašale na: prehrano, kontrolo kajenja, alkohol, zmanjševanje socialnih neenakosti, izboljšanje delovnega mesta in okolja (vključujoč preprečevanje nesreč).

Finske izkušnje kažejo, da so intersektorski, v zdravje usmerjeni ukrepi lahko široko implementirani le na podlagi širokega političnega konsenza med vključenimi partnerji. Njihova izkušnja je tudi ta, da so težave v zvezi z implementacijo PPZ tem večje, čim bolj so ti ukrepi v rokah nezdravstvenega področja, pa čeprav so bili načelno široko sprejeti. Nadalje kažejo, da implementacija predpostavlja vzpostavitev sodelovanja posameznih sektorjev na vseh ravneh: na nacionalni, na regionalni in na lokalni ravni. Eden glavnih virov za politiko promocije zdravja pa je tudi tam preusmeritev izobraževanja zdravstvenih delavcev in preusmeritev zdravstvenih raziskav.

V primerjavi s prejšnjimi primeri je konstituiranje politike promocije zdravja v primeru *Madžarske* potekalo v ekonomsko povsem neugodnih (v marsičem nam podobnih) razmerah, pri čemer je PPZ nastajala kot integralni del vladnega stabilizacijskega programa. Priprave nanjo so se pričele leta 1986 z razpravo vladnega kabineta ob poročilu zdravstvenega ministrstva o zdravju prebivalstva.

Na tej podlagi so bili izdelani posamezni dokumenti in programi za številne pomembne zadeve, kot so: analitična evalvacija zdravstvenega statusa, aplikabilnost evropskih ciljev za zdravje za vse, socialno ozadje nezdrave in škodljive prehrane, vloga lokalnih in centralnih zdravstvenih oblasti, zdravje v okolju ter športne in fizične aktivnosti.

Po desetmesečnem pripravljalnem obdobju je sledila široka javna razprava v okrajnih svetih, družbenih organizacijah, sindikatih in znanstvenih telesih. V njej so posebej poudarjena naslednja vprašanja:

a) Kako izpeljati nacionalni program promocije zdravja ob ekonomskih omejitvah?

b) Kako z omejenimi proračunskimi sredstvi za zdravstvo pokriti stroške takšnega programa?

c) Kako so lahko druga področja (industrija, trgovina, varstvo okolja, izobraževanje) motivirana za zagotavljanje možnosti za zdrav način življenja?

d) Kakšna je vloga zdravstvene administracije in kakšen je njen odnos do drugih področij pri usklajevanju programa?

Ti problemi so bili obravnavani v končni verziji dokumenta, medtem ko je bila sama elaboracija programa promocije zdravja podprta z različnimi informacijami, ki so se nanašale na evalvacijo spreminjajočega se zdravstvenega statusa prebivalcev, spremembe v načinu življenja in na stališča do zdravja.

Rezultat tako široko zasnovanih razprav je bil, da so bili posamezni programski dokumenti postopoma spremenjeni in dopolnjeni, dokler ni bil konec leta 1987 na seji kabineta sprejet program. Nacionalni svet za promocijo zdravja pa je poskrbel za programsko usklajevanje in evalvacijo.

Ta je nastal s preoblikovanjem in organizacijskimi spremembami dotedanje vladne komisije za boj proti alkoholizmu in danes je intersektorsko telo, ki se ukvarja s promocijo zdravja in preprečevanjem bolezni in ima obenem usklajevalne, poročevalske, pripravljalne, svetovalne in nadzorne funkcije. Po tem vzoru pa naj bi izvršni komiteji okrajnih in lokalnih svetov poskrbeli za reorganizacijo okrajnih in lokalnih komisij za boj proti alkoholizmu in njihovo preobrazbo v regionalne in/ali lokalne svete za promocijo zdravja.

Z namenom vzpostavitve intersektorskih programskih aktivnosti in zagotovitve neposrednih finančnih virov za učinkovito publiciteto in boj zoper zdravju škodljive navade je bil ustanovljen poseben sklad za promocijo zdravja, katerega namen, vire in uporabo ureja poseben pravni akt.

Z namenom omogočanja sistematičnih analiz in evalvacije izoblikovanega programa po enotnih in znanstvenih merilih je bil (na podlagi ustreznega preoblikovanja in razširitve obstoječega sistema zbiranja podatkov) za potrebe programa izdelan poseben informacijski sistem.

Sledeč osnovnemu načelu programa (nadzor in odstranitev škodljivih dejavnikov načina življenja oziroma promocija načina življenja, ki lahko ovira ali preprečuje razvoj rizičnih dejavnikov) in z namenom, da bi omogočili ljudem, da dalj časa ohranijo svoje zdravje oziroma da se izognejo resni obolenosti, so si Madžari kot temeljni dolgoročni cilj zastavili možnost, da si vsak posameznik lahko poveča število let življenja brez bolezni za 10%.

V ta namen se je za obdobje naslednjih 20 let izoblikovalo naslednjih pet dolgoročnih ciljev:

1. Znatno zmanjšanje razlik med regijami in okraji v stopnji umrljivosti otrok in umrljivosti v zvezi s kroničnimi nalezljivimi boleznimi.

2. Znatno zmanjšanje obstoječe stopnje smrtnosti novorojenčkov, ki znaša 20 na 1000 živo rojenih.

3. Zmanjšanje umrljivosti zaradi kardiovaskularnih bolezni v naslednjih 7–8 letih; pri mlajših od 65 let bi jo morali v naslednjih 15–20 letih zmanjšati vsaj za 10%.

4. Zmanjšanje umrljivosti zaradi raka za vsaj 10% pri populaciji, mlajši od 65 let.

5. Zmanjšanje naraščajočega trenda nesreč s smrtnim izidom za okrog 10%.

Doseganju teh ciljev so namenili vrsto konkretnih programov. Njihova uresničenje pa zahteva tudi ustrezno prilagoditev zdravstvene službe, ki se kaže v naslednjem:

– v usposobljenosti osebja v službah osnovnega zdravstvenega varstva (zdravniki splošne medicine, pediatri in zdravstveni delavci v industriji) za prevzemanje aktivne vloge pri skrbi za zdravje,

- v večji odprtosti splošnih ambulant za pobude skupin za samopomoč,
- v razširitvi organizacijskega sistema mentalne higijene in uvedbi novih oblik podpornih omrežij, namenjenih družinam,
- v bolj usklajenem skriningu prebivalstva,
- v boljšem sodelovanju zdravstva s socialnozavarovalnimi agencijami na področju rehabilitacije,
- v organizacijski prilagojenosti zdravstvene vzgoje ciljem nacionalnega programa promocije zdravja ter
- povečanju raziskovanja ter mednarodnih znanstvenih in profesionalnih vezi, ki prispevajo k implementaciji programa.

Podobno kot druge države pa se tudi madžarska PPZ srečuje s težavami in ovirami, ki so poleg pomanjkanja finančnih sredstev naslednje:

- pomanjkanje interesa za relativno slabo plačano delo,
- paternalistična rutina ustanov,
- odločilna vloga kurativne medicine v interesih in vrednostnem sistemu javnega zdravstva,
- zlom oziroma porušenje socialnih razmerij,
- negativni vpliv stagnacije in padca življenjskega standarda na način življenja,
- nasprotje med nujnostjo potreb po hitrih rezultatih in zahtevami po uspešnosti dolgoročne strategije,
- neopredeljen in nerazvit koncept socialne politike ter
- pomanjkanje metodoloških in profesionalnih izkušenj pri preventivi.

Politika promocije zdravja kot konkreten izziv in (z)možnost

Kot vsaka zavestna, projektno-strateška družbena akcija ima tudi politika promocije zdravja svojo začetno fazo, fazo oblikovanja/načrtovanja, fazo implementacije znotraj obstoječih družbenostrukturalnih pogojev in institucionaliziranih okvirov ter fazo spremljanja/evalvacije, feed-backa in korekcije. S tem da je treba pri izhodiščih njenega konstituiranja upoštevati pogoje in okoliščine, ki kot taki opredeljujejo samo tovrstno prizadevanje. Med temi bi pri nas lahko na hitro našli vsaj naslednje:

- nestabilna sedanost in negotova prihodnost,
- težave slovenskega gospodarstva in počasnost njegovega prestrukturiranja,
- počasnost modernizacije državnoupravnega kompleksa, ki je podedoval strokovne službe nekdanjih SIS-ov,
- tradicionalno kurativna naravnost slovenskega zdravstva in njegova nepripravljenost za prevzem vloge advokature zdravja,
- kronično pomanjkanje proračunskih sredstev ob neizdelanih merilih za financiranje tako imenovanih nacionalnih programov posameznih družbenih dejavnosti,
- neopredeljen in nerazvit koncept (vrednostna usmeritev in cilji) socialne politike,

- nizka stopnja odgovornosti ljudi za lastno zdravje in negativni vpliv recesije na življenjske navade prebivalstva,
- hitro naraščajoča brezposelnost in z njo povezani problemi v zvezi z zdravjem itd.

Navedeni pogoji in okoliščine so v glavnem omejujoči dejavniki za oblikovanje PPZ, pri čemer ne gre pozabiti, da smo pri nas dolga leta živeli in »se vzgajali« v nekakšni umetni, funkcionalni nizko diferencirani, segmentirani skupnosti, obnašajoč se na način »kot da« (živimo v naravni, normalni skupnosti), dokler nazadnje nismo pristali v obstoječih povsem anomičnih razmerah, učeč se abecede (individualne) odgovornosti ter z njo povezane komunikacije, odnosov in družbenih procesov, ki so v visoko razvitih industrijskih državah podlaga za premik moči (vpliva na glavne pogoje in okoliščine, ki opredeljujejo zdravje) od birokracije k skupnosti.

Skratka, gre za problem soočanja z delno, omejeno oziroma zapozneno modernizacijo družbe v turbulentnih in anomičnih razmerah in za s tem povezan splet omejujočih dejavnikov, ki jih razviti svet ne pozna.

Vendar pa je tudi ob upoštevanju vsega navedenega – če seveda pri tem izhajamo iz potrebe po ponovni vzpostavitvi zgodovinske vezi med zdravstvenim, ekonomskim, socialnim in političnim področjem (ki je bila, kot pravita Twaddle in Hessler, v medicini pretrgana z vzponom naravoslovnostanstvene medicine v začetku 20. stoletja) – možno videti pot oblikovanja PPZ oziroma njene implementacije.

Tako bi se npr. lahko oblikoval nekakšen zdravstveni lobi, ki bi lahko vladi predlagal, da pooblasti že obstoječi zavod za zdravstveno varstvo (posebno skupino v njem), da pripravi prodorno analizo zdravstvenega stanja prebivalcev Slovenije, ki bi jo obravnaval parlament. Ta bi na tej podlagi lahko pooblastil slovensko vlado za politično aktivnost, usmerjeno v oblikovanje PPZ. Pri vladi oz. pri ministru za zdravstvo bi se lahko oblikovalo posebno implementacijsko telo, ki bi ob sočasno zagotovljenih proračunskih sredstvih lahko takoj začelo pripravljati strategijo (program) razvoja oziroma promocije zdravja prebivalcev Slovenije in ki bi imelo usklajevalno vlogo med parlamentom in vlado, med posameznimi ministri, med temi in nevladnimi organizacijami itd.

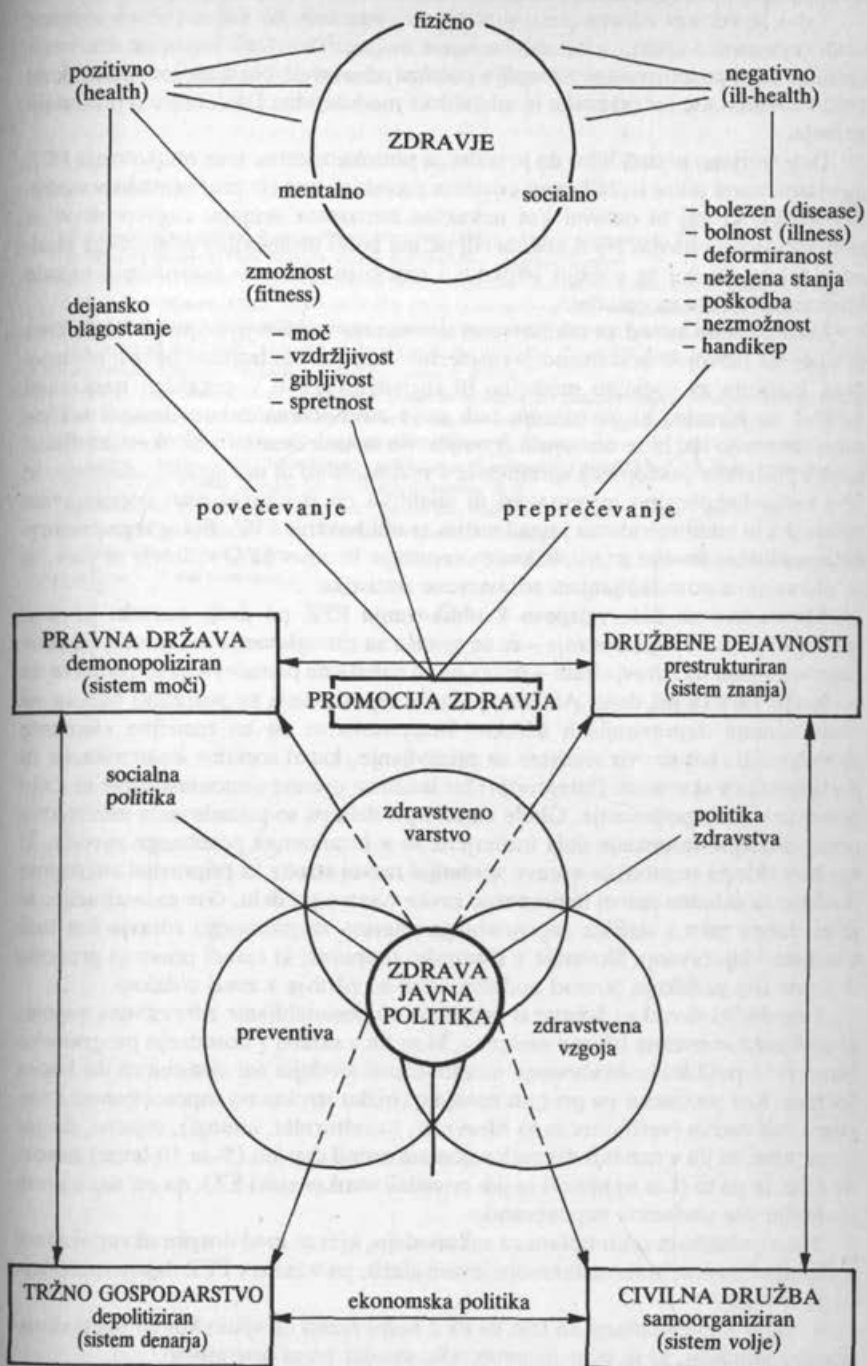
Na ta način bi postopoma lahko prišli do racionalne, jasno zasnovane, dejansko implementirane, sistematične, konsekventne in usklajene politične aktivnosti, usmerjene v promocijo zdravja, ki si jo shematsko lahko predstavljamo na naslednji način:

Iz navedene sheme/modela PPZ je razvidno zdravje kot celovit družbeni projekt, ki je kot tak determiniran z obstoječimi strukturnimi spremembami slovenske družbe oziroma s procesi, kot so:

- vzpostavljanje sistema državne uprave z odgovorno vlado ter z ustvarjalno in usklajevalno vlogo proračuna oziroma s preglednim ter obvladljivim sistemom javnih financ,
- vzpostavljanje tržnih zakonitosti na temelju olastninjenja lastnine, odgovornega podjetništva, motivirajočega dela, profesionalnega poslovanja itd.,
- samoorganiziranje civilne družbe na podlagi povečevanja individualne odgovornosti, povečevanja zmožnosti prenašanja tveganja (negotovosti kot možnosti), novih oblik individualne in skupinske identitete ter v obliki različnih oblik samopomoči in vzajemne pomoči

Vendar kot smo že uvodoma omenili, zdravje kot družbeni projekt zahteva ustrezno konkretno prizadevanje in aktivnosti vlad, posameznih področij, institu-

MODEL POLITIKE PROMOCIJE ZDRAVJA V POSTSOCIALISTIČNI SLOV. DRUŽBI

cij, skupin in posameznikov. Zato nas ob razmišljanju o procesih oblikovanja PPZ zanimajo povsem konkretna prizadevanja in aktivnosti institucij tega sistema.

Tako je recimo zdravstveno ministrstvo pripravilo že več osnutkov zakona o zdravstvenem varstvu, v katerih so zajete nekatere bistvene sestavine družbene skrbi za zdravje in razvojne filozofije javnega zdravstva, kot je opredeljena skozi gradiva Alma-Ate ter ottawske in adelajdske mednarodne konference o promociji zdravja.

Dogovorjeno je tudi bilo, da je treba za potrebe začetne faze oblikovanja PPZ na vladni ravni takoj izoblikovati poseben projektni svet (iz profesionalcev različnih strok), ki naj bi deloval kot nekakšna strokovna skupina zagovornikov in pospeševalcev zdravja. Njen končni cilj pa naj bi bil ustanovitev pristojnega vladnega telesa, ki naj bi s svojo strokovno močjo in oblastno avtoriteto dosegalo konkretne učinke in rezultate.

Univerzitetni zavod za zdravstveno in socialno varstvo je pripravil konkreten predlog za razvojno in statusno preusmeritev v njegovem lastnem okviru obstoječega Inštituta za socialno medicino in socialno varstvo v nekakšen nacionalni inštitut za zdravje, ki ga omenja tudi nova zdravstvena zakonodaja. S takšno preusmeritvijo naj bi se obstoječa (po njihovih lastnih besedah) birokratska zbirateljica podatkov postopoma spremenila v raziskovalno in pedagoško ustanovo, ki bi s svojo kakovostno informatiko in analitiko po strokovni plati dopolnjevala zakonska in administrativna prizadevanja za oblikovanje PPZ. Poleg tega pripravljajo analitično študijo o tem, kako se uresničuje 38 ciljev SZO »zdravje za vse«, in se ukvarjajo s posodabljanjem zdravstvene statistike.

Ministrstvo za delo prispeva k oblikovanju PPZ po dveh smereh: prva je (aktivna) politika zaposlovanja – če se nanaša na zmanjševanje negativnih učinkov brezposelnosti na zdravje ljudi – druga pa se nanaša na prizadevanja ministrstva na področju varstva pri delu. Aktivna politika zaposlovanja se posredno nanaša na zmanjševanje depravirajočih učinkov brezposelnosti na tri temeljne elemente zaposlenosti, kot so: vir sredstev za preživljanje, kanal socialne komunikacije in participacija v skupnosti (integracija) ter možnost osebne samouresničitve in z njo povezano samospoštovanje. Glede varstva pri delu pa so prizadevanja ministrstva poleg običajne inšpekcije dela usmerjena še v ustanovitev posebnega zavoda, ki naj bi v sklopu republiške uprave spremljal razvoj stroke in pripravljaj strokovne podlage za skladen razvoj in primerno raven varstva pri delu. Gre za institucijo, ki je potrebna tako s stališča neposrednega interesa za promocijo zdravja kot tudi s stališča vključevanja Slovenije v Evropsko skupnost, ki zaradi prostega prehoda delovne sile pričakuje povsod podobno skrb za zdravje v zvezi z delom.

Republiški zavod za šolstvo si prizadeva za posodabljanje zdravstvene vzgoje, ki sodi med »obvezne izbirne vsebine«, ki so jih v skladu z dosedanjim programsko usmerjeno politiko izobraževanja morali učenci srednjih šol absorbirati do konca šolanja. Kot probleme pa pri tem navajajo: nizko strokovno usposobljenost izvajalcev teh vsebin (večinoma so to zdravniki, fizikurniki, biologi), dejstvo, da gre za vsebine, ki jih v razvitih državah zajemata zadnji dve leti (9- in 10-letne) osnovne šole, in pa to (kar so opazili in jim povedali strokovnjaki SZ), da pri nas na tem področju vse »delamo« nepovezano.

Na republiškem sekretariatu za zakonodajo, kjer se med drugim ukvarjajo tudi z vzpostavljanjem in reorganizacijo javnih služb, pa v zvezi s PPZ dajejo naslednje tri predloge:

– da je implementacijsko telo za PPZ bolje vezati na vlado kot pa imeti skupščinsko komisijo, ki je sicer delovno telo, vendar pa ni operativno,

– da to telo sicer pozneje lahko preide pod ministrstvo za zdravstvo, vendar šele potem ko se to ne bo več ukvarjalo zgolj z zagotavljanjem pogojev (virov, infrastrukture) za zdravljenje, ter

– da se je pri PPZ treba nujno zavzemati za družinskega zdravnika, ki bo neposredno spremljal zdravstveno stanje in kot tak lahko najbolje preventivno deloval.

UPORABLJENI VIRI:

- The Adelaide recommendations: healthy public policy (1988), v *Health promotion* št. 2
- Ursula Dobraszczyk (1989): *Sickness, Health and Medicine*, Longman, London
- R.S. Downie, C. Fyfe in A. Tannahill (1990): *Health promotion – models and values*, Oxford University Press
- I. Forgacs, P. Makara (1988): *Health promotion policy in Hungary – a case study*, *Health promotion* št. 2
- L. W. Green, J.M. Raeburn (1988): *Health promotion. What isn't? What will it become?*, *Health promotion*, št. 2
- Health for all Australians. Summary of the report to the Australian Health Ministers Advisory Council and the Australian Health Ministers Conference, *Health promotion* št. 2/1988
- Ciril Klajniček (1990): *Zdravje, brezposelnost in politika zaposlovanja v funkciji gibanja za promocijo zdravja*, rokopis
- Ciril Klajniček (1990): *Zdravje kot predmet in cilj naše razvojne politike*, *Teorija in praksa*, št. 12
- Slaven Letica (1989): *Politika zdravstva u doba krize*, Naprijed, Zagreb
- K. Leppo, T. Melkas (1988): *Toward healthy public policy: experiences in Finland 1972–1987*, *Health promotion*, št. 2
- Halfdan Mahler (1988): *Keynote adress*, *Health promotion*, št. 2
- Osnutek ustave Republike Slovenije (1990), Poročevalec Skupščine Republike Slovenije z dne 19. 10.
- Ottawska listina o promociji zdravja (1986), prevod zdr. sk. Slovenije
- L. Pinder (1988): *From A new perspective to the formework: a case study of the development of health promotion policy in Canada*, *Health promotion*, št. 2

Lahkotnost nove stanovanjske vizije

Stanovanjska reforma je vrgla v večini postsocialističnih dežel na površje tudi vprašanje, kako in če sploh privatizirati stanovanja v družbeni lastnini. Problemi tega fonda so povsod podobni: gre za slabo vzdrževanje, cenenost uporabe, neenakost v socialni distribuciji, slabo izkoriščenost ter predvsem za problem upadanja produkcije stanovanj, torej slabo dostopnost.

Privatizacija je skoraj edina strategija, ki jo zasledimo med predlogi, ki ne zagovarjajo statusa quo. Izhodišče take strategije je prepričanje, da bodo tržni mehanizmi ter interesi lastnikov-uporabnikov zagotovili boljše razmere v stanovanjskem gospodarstvu. Evropa ima danes že vsaj desetletne izkušnje s privatizacijskimi oblikami na področju stanovanjske politike. Posebno močni so bili ti procesi v času vladavine Thacherjeve v Veliki Britaniji, kjer pa so rezultati tudi manj vzpodbudni (Malpass: 1986). Naj za začetek navedem nekaj za nas aktualnih splošnih spoznanj, do katerih je prišla kritična družbena analiza v Evropi.

1. Stanovanjsko gospodarstvo se nikjer ne regulira dovolj uspešno zgolj po tržnih kriterijih. Intervencije države bodo torej vedno potrebne, prav tako pa tudi aplikacija socialnih kriterijev.

2. Državne intervencije so tem večje, kolikor večji so stanovanjski primanjkljaji – absolutni in strukturni. O absolutnih primanjkljajih govorimo takrat, kadar je stanovanj premalo, kadar pa se ponujajo drugačna, kot bi jih ljudje hoteli ali zmogli kupiti, so zadeve strukturno neusklajene. V praksi sta na žalost največkrat prisotna oba vidika te neusklajenosti.

3. Socialni korektivi so nujni, če so socialne razlike med ljudmi velike, to pa je in bo še vnaprej naša realnost.

4. Privatizacija daje pozitivne učinke zgolj ob določenih pogojih in jo je priporočljivo zelo selektivno socialno in tržno uvajati. Izkušnje kažejo, da je uspešnejša, kadar so socialne razlike majhne, če je delež srednjega razreda velik in če je ta relativno finančno solventen. To so izkušnje, do katerih so prišli v nekdanji Zahodni Nemčiji (Dangschat: 1989). Sicer za državo deluje podobno kot bumerang.

5. Dalje je za ekonomičnost stanovanjskega gospodarstva zaželeno, da živijo ljudje v skladu s svojimi zmožnostmi. Tu tržni mehanizmi lahko odigrajo svojo pozitivno vlogo. Prav tako kot pri nas vsaj realne najemnine.

6. Ker so socialne spremembe običajno hitrejšje od sprememb v stavbni strukturi, je smotno selektivno stimulirati vse načine, ki olajšujejo dinamiko stanovanjske mobilnosti. To so npr. davčne olajšave, informacijske službe, servisi, kreditna politika itd.

7. Zmeraj se pojavljajo kategorije ljudi, ki jim je zaradi najrazličnejših razlogov potrebno vsaj začasno pomagati, da si primerno uredijo osnovne življenjske potrebe, med katere sodi tudi stanovanje.

8. Da bi lahko kombinirali te različne mehanizme glede na konkretne probleme in povečevali ekonomske in socialne učinke stanovanjske politike, potrebujemo najrazličnejše kategorije oz. zvrsti stanovanj: socialni in privatni najemni fond, lastniški fond samih uporabnikov (homeownership), neprofitno področje, kadrovska, reprezentativna stanovanja itd. Stanovanje potrebujemo pač vsi, je nezamen-

ljiva potreba, naše sposobnosti pa so objektivno (starost, mladost) in subjektivno različne.

Post-socialistične družbe s privatizacijo pričakujejo, da bodo socialni pritiski za več denarja tako preloženi na boljše čase. Medtem »se bo« vzpostavil nekakšen tržni in samoregulirajoči sistem nove socialne pravičnosti v porazdelitvi dobrin, npr. stanovanj.

Specifični problem socialistične dediščine je torej »zlepljenosti« imetnikov stanovanjske pravice s stanovanjem, ki jim je bilo dodeljeno v uporabo, ne pa v sami pravici do stanovanja. S privatizacijo, v kolikor ne bomo stimulirali mobilnosti, se nam utegne na daljši rok (do odplačila kupnine, po predlogu v času 20 let) perpetuirati neustrezna izkoriščenost dosedanjega stanovanjskega fonda, ki je posledica prej omenjenega stanja. To bo posebej prizadelo gospodinjstva, ki živijo v utesnjenih razmerah, v podstandardnih ali drugače neustreznih stanovanjih.

Pri tem država torej spregleda (ali kar vnaprej tvega), da bo stanovanjska privatizacija v največji meri prinesla koristi tistim, ki si že itak lahko sami pomagajo in pri tem istočasno izgubila znaten delež tudi boljšega stanovanjskega fonda, ki ga potrebuje in ga ne bo mogla hitro nadoknaditi. To bo zmanjšalo sposobnost države – finančno in moralno, da bi uspešneje reševala stisko tistih, ki si res ne morejo pomagati sami. Finančni učinki prodaje z velikimi popusti in na dolgo odplačevalno dobo bodo mnogo manjši, kot pa bodo stroški za potrebno dinamiko nove gradnje. K temu je potrebno prišteti učinke inflacije, nesorazmerno visoko rast cen v gradbeništvu (preveliko povpraševanje in predrago tehnologijo gradnje), pomanjkanje zemljišč in načrtov. Ker gospodarstvo ni v pozitivni fazi rasti in se bodo zato povečali socialni problemi, bo stanovanjska gospodarska politika zašla v težaven položaj.

Kateri so prvi pogoji za uspešno privatizacijo in kakšni so sploh njeni upravičeno pričakovani pozitivni rezultati?

Z različnimi strategijami, ukrepi stimulacije se v procesu privatizacije poskuša aktivirati posameznika – z vsemi njegovimi resursi – da vlaga v stanovanjsko gospodarstvo. Tako za reševanje lastnega stanovanjskega problema kot tudi za profitno, investicijsko dejavnost; ugodne možnosti nakupa, kreditiranje, priprava zemljišč, odbitki od davkov itd. S temi ukrepi se poskuša povečati količina kapitala v stanovanjski dejavnosti in zmanjšati neposredne obveznosti države ter stroške predragega administriranja, saj je privatni sektor učinkovitejši.

Posledica privatizacije je močno okrepljen tržni sistem v stanovanjskem gospodarstvu, ki pa ne deluje socialno pozitivno. Izloča namreč šibke in tržno nesposobne. Potrebujemo konstantne intervencije – državnih strategij razvoja, stimulacije kapitalno-profitnega sektorja in socialne pomoči. Velika Britanija je na tem področju naredila strateško napako z odprodajo socialnih stanovanj! Količina kapitala za stimuliranje privatizacije mora biti prilagojena ekonomskemu trenutku, sicer se prične kopičenje socialnih problemov, ki delujejo kot socialni eksploziv!

Če torej pričakujemo povečevanje števila nezaposlenih itd., probleme z mladimi, bomo za jutri potrebovali kar nekaj socialnega fonda. In če bomo ohranili še kakšna boljša stanovanja ter stimulirali neprofitni sektor (enkratna priložnost za zgradbe, ki gredo v prenovu!), bo javni stanovanjski sektor lahko uspešno blažil napetosti in odigral pričakovano socialno vlogo. Če bomo pretirano stimulirali prodajo stanovanj uporabnikom, ki bodo potem trmasto ali obupano (v premajhnih stanovanjih) sedeli na svojem in jih ne bodo sposobni vzdrževati, se bo scenarij

razvoja in nove vloge države hudo zapletel. Predvsem se bo zaobrnil k izhodiščni točki, ne da bi rešil problema, zaradi katerega predlaga nove ukrepe!

Sposobnost za intervencijo države je torej bistvena, sicer je podobna kanonu brez municije. Strukturnalni stanovanjski primanjkljaji se regulirajo s prerazporejanjem uporabnikov, z lokacijsko selektivno gradnjo ter s fiskalno in investicijsko politiko. Povečuje se (socialni) dostop do virov za pridobivanje stanovanj.

Absolutni stanovanjski primanjkljaj je v Sloveniji manjši v okviru regij (na ravni republike absolutnega primanjkljaja ni), vendar je več strukturnega primanjkljaja; to govori v prid privatizaciji, ki pa je nujno vezana na stimuliranje mobilnosti uporabnikov različnih stanovanj ter na selektivno gradnjo.

Kam je usmerjen novi predlog zakona v Sloveniji?

Predlog novega zakona v Sloveniji gre v pogledu stimuliranja privatizacije v sedanjem trenutku torej prehitro (I. in II. faza) in predaletč (vsi imajo enake popuste, obvezna odprodaja!), namesto da bi ukrepe usmerili k boljši redistribuciji fonda med uporabniki kot predpogoju odkupa s popusti.

Z vidika splošnih spoznanj in naše situacije je nesmotrno za vsako ceno forsirati »razprodajo« družbenega stanovanjskega fonda zgolj zato, ker velja prepričanje, da bodo lastniki bolje skrbeli za svoja stanovanja. Ne glede na predvideno sankcioniranje lastnikov zanemarjenega fonda, so takšna pričakovanja neutemeljeno optimistična. Od finančno nesolventnih lastnikov bo moč zelo malo izterjati, v kolikor pa se bo poseglo po lastnini, se bomo vrnili na začetek, k problemu samemu. Tisto, kar danes poskušamo prodati, bomo jutri zasegli, ker drugega ne bo mogoče vzeti v primerih, ko lastniki ne bodo sposobni vzdrževati stanovanj.

Od zakonodajalca bi bilo torej razumno pričakovati, da bo z novim zakonom upošteval vse takšne okoliščine ter deloval v nekem smislu pravično do vseh skupin stanovalcev – ter tudi institucijam države naložil njihovo breme. Povsem razumljivo pa je, da ni mogoče »popravlјati« napak preteklega sistema tako, da pride vsakdo z računom nekdanjih vlaganj v trenutku, ko je sistem bankrotiral in bi ga hotel »vnovčiti« na račun strahu pred socialnimi težavami ali s političnimi pritiski. Bolj realna zagotovila glede prihodnjih ukrepov so prej potrebna tistim, ki živijo podstandardno ali sploh nimajo rešenega stanovanjskega vprašanja. Zakon ima »socialo« sicer vgrajeno, vendar je dejstvo, da gradnja stanovanj upada že deset let, da trenutno vlada moratorij, da ni zemljišč, načrtov – in končno, ni vlaganj ali pomoči investitorjem.

Drugi očitek leti na prevelik optimizem, da se nam bo trg kar »zgodil« (nekakšen evropski) in da bo takoj sprožil pozitivne premike na stanovanjskem področju. Država bo malo popravljala, ponudila bo nekaj zaščite in kakšno socialno stanovanje... V resnici pa lahko zaradi pretekle dediščine pričakujemo le spačka med monopolnim kapitalizmom ter laissez-faire 19. stoletja z anarhičnim pridihom.

Slovenske občine in zastopniki bodočih javnih fondov se že pojavljajo z interesi, ki so lastniško monopolni ter bolj malo usmerjeni v skupne ali javne koristi. Vzemimo samo primer s sproščanjem najemnih poslovnih prostorov, kjer gremo iz enega ekstrema podcenjevanja stavbne dediščine v »razglašanje tržne svobode« v pogojih neenakih možnosti... Stanovanjsko tržišče se ne bo kar »zgodilo«, pač pa bomo morali šele ustvariti pogoje, da se bo lahko primerno strukturiralo. In tu se nakazujejo naloge za državo, občine, javne fonde, da presežejo zdajšnje monopole, stimulirajo ponudbo, ki je primanjkuje ter da usposobijo uporabnike za nakup, najem itd.

Razprodaja sedanjega družbenega fonda se zdi racionalna zgolj z vidika lastnika, da bi se znebil iztrošenih stanovanj ter zgradb, da mu jih ne bi bilo potrebno

(drago!) prenavljati, potem ko so se že več kot amortizirala. Ali bodo novi lastniki, ki bodo »ugodnim« pogojem prodaje nasledli, to zmogli, se bomo začeli vpraševati prepozno. Zaradi ekonomske krize, socialnih in političnih razlogov se za to področje odgovorno ministrstvo obotavlja (z zakonom ali brez) dvigniti najemnine, čeprav se zaradi tega pojavljajo določene finančne in še večje moralne izgube; posledice so nepravilnost, slabo vzdrževanje ter manjši obseg gradnje. B. Fink (Delo, 23. 2. 91) sicer pretirava v pričakovanju, da je takšne najemnine sploh možno izterjati ob tako slabem finančnem položaju stanovalcev. To kontradikcijo je zaslediti že v samem njegovem tekstu, ko med »izračunom izgub« in poslavljanjem od ministra ugotavlja, da bo upravičencev za subvencije lahko zelo veliko. Prikazane izgube so torej zgolj teoretične, v principu pa gre za dolgoletne neracionalnosti v stanovanjskem gospodarstvu.

Vendar pa razlog ali strah ministra pred socialnimi problemi in majhnimi učinki ukrepa zviševanja najemnin ni videti prepričljiv zaradi naslednjih razlogov: visoke najemnine je mogoče subvencionirati brez za to namenjenih posebnih fondov – tudi s popusti je možno socialno selektivno priti do »pozitivne ničle«; stanja, ko vemo, koliko je takšnih, ki ne zmorejo plačevati tržnih najemnin in s tem opredelimo možnosti za vrsto ukrepov. Rezultat je realnejša politika gradnje in prenove, kar je dosedaj ovirala politika, ki je stanovanja obravnavala zgolj kot socialno kategorijo. Socialna politika je le korekcija stanovanjskega trga: popusti se priznavajo le tistim, ki izpolnjujejo določene pogoje in dokler jih izpolnjujejo – ne pa vsem najemnikom ne glede na njihovo finančno stanje ali stanovanjske razmere, v kakršnih živijo. Takšni popusti so lahko tudi predmet sindikalnih zahtev ali del kolektivnih pogodb, torej bi jih lahko uveljavili tudi v delovnih organizacijah. Tudi te organizacije bi imele koristi, če bi bil njihov fond bolje izkoriščen, imele bi tudi več kadrovskega stanovanja.

Realne najemnine stimulirajo ljudi, da živijo v skladu s svojimi možnostmi. Stimulirajo finančno sposobne, da si pridobijo lastniško stanovanje, kar povečuje vlaganja v ta sektor. Zmanjšujejo se (hipotetično!) socialni pritiski, ker je več možnosti za reševanje zares ogroženih. Strinjam se z g. Finkom, da naj bodo subvencij (popustov) deležni le upravičeni, in sicer toliko časa, dokler so razlogi zanje utemeljeni. Novi zakon je v tem smislu že kar dorečen, vendar je iz zgoraj navedenega razvidno, da še vedno potrebujemo socialni najemni fond, da bi lahko »nivelizirali« prihodnje tržne najemnine. Vprašanje pa je, koliko bomo pogumni pri uveljavljanju najemnin v razmerah, ko še ne bo »pravega trga«. Kako intervenirati v prehodnem obdobju, da ne bodo cene »letele v nebo«, ostaja zaskrbljujoče nedorečeno. Zgolj administriranje cen do leta 1992 ne bo rešilo problema.

Potrebujemo torej take tržne razmere, da se bodo sposobni izkazali, potrebujemo pa tudi socialne intervencije za tiste, ki jim ne bo uspelo oziroma sploh niso v stanju, da vstopijo v ta trg. V sedanjem trenutku pričakujemo od stanovanjske politike stimuliranje nastanka trga na tem področju in definiranje socialnih izhodišč. Pričakujemo ukrepe, ki bodo gospodarno in optimalno človeško izkoristili obstoječi stanovanjski fond, ki bodo v prvi vrsti torej odpravili strukturna neskladja, ekonomska in socialna.

Seveda v sedanjih razmerah ne gre pričakovati zgolj od takih ukrepov takojšnjih finančno ugodnih rezultatov. Pomembno pa je, da bodo kriteriji takšni in tako usmerjeni, da bodo delovali v smeri večje stimulacije za boljšo izkoriščenost vsega fonda in k sistemu večje socialne pravičnosti v javnem sektorju. V prvi vrsti je torej treba ugotavljati, kako primerno stanujemo in šele nato ob možnostih izbire uveljavljati stimulacije (ne obveze!) za nakup.

Že samo dejstvo, da nekdo stanuje v družbenem stanovanju, ki je po vnaprej definiranih kriterijih nadstandardno v odnosu na izkoriščenost s strani najemnika, naj bi omogočalo upravičenost do popustov najema ali nakupa; zakonodajalec pa želi prav z boljšo izkoriščenostjo obstoječega fonda priti do viška stanovanjskega fonda ter zmanjšati nepotrebna sredstva za novo gradnjo. V tem novi zakon ni dovolj ekspliciten ter obvezujoč za (mogoče) kupce družbenih stanovanj. Popuste bi bilo mogoče uveljavljati pri nakupu ali najemu drugega stanovanja, ki glede na strukturo gospodinjstva po veljavnih kriterijih ne bo nadstandardno. Nisem povsem prepričana, da je novi predlog zakona v tem smislu obvezujoč, jasen, prepričljiv. Bilo bi tudi prav, da občina pomaga ponuditi takšno stanovanje v primerih, ko ga lastnik sam ne more kupiti ali najeti. Sicer se nam bo zgodilo, da bomo z možnostmi ugodnih nakupov stanovanj zgolj s strani trenutnih uporabnikov »zacementirali«
relativno neugodno izrabljenost družbenega stanovanjskega fonda. Privatizacija pa bo imela skromne finančne ter neprimerne socialne rezultate. Potrebe po novi gradnji bodo s tem večje, kot bi bile sicer, pa tudi struktura novih stanovanj bo drugačna. Definicije primerne in nadstandardnega stanovanja so v novem osnutku (za naše razmere) ukrojene zelo širokogrudno, opredeljene so po evropskih kriterijih.

S selektivno ponudbo stanovanj in pogojev nakupa bi bilo torej smiselno zgolj stimulirati mobilnost in nakup primernih stanovanj, če se lastnik ne odloči drugače (najemna stanovanja, neprofitni fond, socialni fond?). In to s takšnimi ukrepi, da bi čimbolje izkoristili vse zvrsti obstoječih stanovanj. Tako bi učinkoviteje ublažili položaj takšnih, ki tega bremena resnično ne zmorejo, drugim pa pomagali k stimulatивnejšem startu na trg in k lažšanju bremena lastništva.

S predlaganimi pogoji razprodaje družbenega fonda (II. faza privatizacije) sta se odprli tudi dve neproduktivni smeri razmišljanja: koliko je kdo prispeval, vložil, prigrabil, potrošil, izgubil ali ukradel v preteklosti – in bi to hotel navkljub bankrotu vnovčiti. In ali bomo, kako bomo in če nekateri sploh bomo nakup sposobni izpeljati – ter s kakšnimi posledicami v tržnem sistemu?

V prvem primeru se javljajo zahteve po lastninjenju družbenih stanovanj na osnovi preteklih prispevkov in najemnini, brez tega, da bi se opravil tudi obračun dejanskih stroškov ali izgubljene vrednosti zaradi slabega vzdrževanja. Prav tako se razglaša vse lastnike za koristnike najugodnejših kreditov, kar preprosto seveda ni res. Krediti so bili zelo različni, od povsem komercialnih do takšnih »za šenk«. Najpogosteje so pokrivali le del cene (to so izjeme!), ostalo so prihranki, lastno delo itd. Ali jim bomo morda različno obračunavali davke na lastnino? Kako obravnavati takšne, ki niso nič dobili, pa v okviru teh zahtev predloga še ni bilo slišati?

Zakonodajalec torej upravičeno zavrača takšna razmišljanja, vendar pa popuste nakupa bolj »na oko«
prilagaja točki, kjer je možno pričakovati čim večjo sposobnost nakupa. V drugem primeru se torej ukvarjamo z zelo meglenimi parametri. Intenca je sicer konsistentna s temeljno naravnostjo zakona, da naj bo posameznik odgovoren za svoje blagostanje. Vendar, ali je to tudi pametno izsiljevati z razprodajo v obstoječih nesorazmerjih in za vsako ceno? Ali ne delamo iz individualnega lastništva dogmo, in to brez občutka za pragmatičnost ali posledice?

Posledice linearnih pogojev razprodaje – ob obstoječih nesorazmerjih med izkoriščenostjo fonda in socialnim položajem uporabnikov – ne bodo spodbujale lastnikov k odgovornemu ravnanju. Še manj k vstopu v tržno stanovanjsko gospodarjenje. Predlagam torej uvajanje prve predvidene faze privatizacije družbenega

fonda, z roki za kolektivne lastnike v pogledu opredelitve svojih namer, organiziranosti itn. S tem se bo dosedanji družbeni fond pridružil sektorju osebnega ali kolektivnega lastništva. Država naj kar takoj poseže v stimulacijo mobilnosti z ukrepi davčne in kreditne politike. Ti ukrepi so usmerjeni zdaj v dva osnovna cilja:

- boljšo izkoriščenost in s tem povečano gospodarnost v stanovanjskem gospodarstvu,
- v socialno pomoč tistim, ki so manj uspešni pri iskanju primerne stanovanja.

Zato se stimulira prodajalce primernih stanovanj (s popusti pri prometnih davkih), kupcem pa glede na njihov položaj delijo popusti, krediti ali socialna stanovanja v najem. Zakon naj se opredeli do prenove in nestandardnega stanovanjskega fonda, da bi zagotovil revitalizacijo tega pomembnega družbenega sektorja v celoti.

S popusti in krediti naj se selektivno, upoštevaje izrabo stanovanja in socialne kriterije, stimulira možnost nakupa, kadar se uporabniki tako odločijo in kadar bodo lastniki za to dovolj stimulirani.

VIRI:

- Dokumentacija Dela: od novembra 1990 do marca 1991;
Andrej Flajs: Fiskalna politika v depresiji, *Gospodarski vestnik*, 12. 1990;
Poročevalec št. 5, 12. 2. 1991: Osnutek, stanovanjski zakon, Ljubljana;
Peter Malpass, *The Housing Crisis*, 1986, Velika Britanija;
B. Verlič Dekleva: *Stanovanjski sindrom*, *Socijalna politika*, 1988, Beograd;
D. Seferagić: *Socialna segregacija u rezidencijalnom prostoru*, 1977, Zagreb.

VLADIMIR KAVČIČ

Parlamentarna demokracija na slovenski način

Sedanji slovenski parlamentarizem kot posledica »prvih, svobodnih in večstrankarskih volitev« je relativno nov pojav. Zgodovinskih izkušenj na tem področju skoraj nimamo. Izkušnje z avstrijsko državo so že tako odmaknjene in dostopne le iz memoarske publicistike, da o njej v naši politični zavesti komaj še obstajajo kakšne sledi.

Tudi parlamentarna praksa stare Jugoslavije je ostala na začetnih razvojnih stopnjah. Z uvedbo kraljevske diktature pa je bila še ta okrnjena. Razen tega smo bili tedaj integralni del kraljevine Jugoslavije, v političnem smislu del »troedinega« plemena, ki je v novo državo sicer vstopil z lastno državnostjo, toda politično nerazvit in neusposobljen, da bi to državnost uveljavil tudi po združitvi s kraljevino Srbijo.

Ocena, da je stara Jugoslavija razpadla zaradi nerešenega nacionalnega vprašanja, ohranja svojo težo in dobi svojo potrditev v dogajanju med drugo svetovno vojno, ko ideja osvoboditve izpod okupatorjev in obljuba federativne države združita v partizanskem gibanju širom Jugoslavije pomembne vojaške in politične sile. Te v povezavi z zavezniško koalicijo konec druge svetovne vojne slavijo kot zmagovalke na domačem terenu in dobijo potrditev v mednarodnih odnosih kot del antihitlerjevske koalicije. Prelahka pridobljena zmaga med drugo svetovno vojno je omogočila dominanten vpliv komunistične partije. Ta pa je v razmerah, ko na političnem prizorišču ni imela enakopravnega nasprotnika, enostransko uveljavljala svoj model države in družbe, svojo vizijo prihodnosti.

Dokler je ta model omogočal celo nadpovprečno dinamičen ekonomski razvoj, je bil sistem še sprejemljiv za široke sloje prebivalstva. Imel je svojo legitimiteto kot naslednik osvobodilnega boja. Ta še živa zavest o preživljenih strahotah v drugi svetovni vojni je (ob drugih komponentah političnega življenja) vplivala na zadržan razvoj zahtev po demokratizaciji).

Ekonomski kazalniki so sicer že koncem šestdesetih let kazali, da sistem postaja neučinkovit, toda ta dejstva niso prodrli v zavest dovolj velikega števila ljudi, da bi lahko sprožila primerna družbena gibanja. Proces demokratizacije je ob relativno visokem osebem standardu prebivalstva tekел počasi in kritična zavest o družbi je šele v drugi polovici osemdesetih let dorasla do tiste meje, ko je začela terjati radikalne spremembe.

Zavest o gospodarskem, političnem in moralnem zlomu socializma se je uveljavila sorazmerno hitro. Morda celo prehitro, ker je ni spremljala kritičnost do nasprotnega sistema, ki smo ga do nedavnega shematično označevali kot kapitalističnega, ki pa se je medtem tudi spreminjal in ni bil več tisto, kar je bil nekoč v svoji klasični obliki, a tudi ne povsem tisto, kar so si naši ljudje predstavljali ob nekritično komponiranih parolah tipa »Evropa zdaj«.

Zunanje, vidne manifestacije zahodnoevropskega gospodarskega in političnega sistema so novonastajajoče politične strukture in množice volilcev tako očarale, da so si tako rekoč čez noč zaželele prav takšen sistem, predvsem občo blaginjo in osebne svoboščine, ki jih ta sistem ponuja. Pri tem so eni in drugi spregledali, da je v Zahodni Evropi ta sistem nastajal dve stoletji, od francoske revolucije naprej, in da mi, Slovenci, v mnogih pogledih za ta sistem še nismo dozoreli.

Mehanizmi za prehod iz enega v drug sistem so se začeli šele razvijati, o lastnjenju tako imenovane družbene lastnine, ki je bila v socializmu prevladujoč družbeni odnos, pa se je komaj začelo razmišljati. Družbena lastnina pa je nedvomno ena največjih zavor pri spreminjanju sistema. Bivše družbene in politične organizacije od sindikatov do socialistične zveze in zveze komunistov so pokazale vso svojo okostenelost, inertni dogmatizem in pomanjkanje vsakršne vizije za izhod iz krize, popolno nesposobnost razumevanja razvojnih trendov doma in v svetu. Sposobne niso bile niti ustreznega preporoda lastnih vrst in v celem desetletju po Titovi smrti, ko je bil čas za ustvarjalno preobrazbo starega sistema, niso zmogle nobene poteze, pomembne za ustvarjalno preoblikovanje družbe. Nasprotno, z vsakim novim programskim dokumentom in z vsako novo politično potezo so razgrajevale same sebe in spodkopavale celotno družbo v njenih najbolj občutljivih temeljih.

Novokomponirane politične stranke v svoji programski strukturalnosti in povezanosti s temeljnimi problemi družbe prav tako niso imele ne časa ne možnosti, da bi vzpostavile bistveno drugačen sistem političnega življenja. Nobena od njih ni bila sama sposobna bistveno poseči v naše politično življenje. To je bil seveda realen izraz političnih razmerij na Slovenskem. Samonikla idejna zasnova, koherenten program družbenih sprememb, taktika in strategija za doseg ciljev ne morejo nastati po kratkem postopku. Ob solidni teoretični podlagi je potrebna tudi daljša politična praksa, ki razkriva realne razsežnosti življenja, na katere je treba reagirati.

Programov, taktike in strategije družbenega razvoja tudi ni mogoče preprosto prevzemati od evropskih vzornikov. Politične, kulturne in gospodarske okoliščine so v vsaki deželi drugačne, drugačni sta zgodovina družbenih odnosov in vloga različnih družbenih dejavnikov. Ne nazadnje je različna tudi splošna civilizacijska raven, od katere sta pojmovanje in dejansko uveljavljanje parlamentarne demokracije tudi odvisni, in to celo bolj kot smo si lahko predstavljali. Za kakovostno delovanje parlamentarnega sistema so potrebni tudi ustrezna politična kultura, spoštovanje običajnega in političnega bontona, občutek za čast, poštenost in resnično spoštovanje nasprotnika, sposobnost za dialog in upoštevanje argumentov. Navsezadnje tudi enostranska volja in želja za takojšen vstop v Evropo ne moreta biti odločilnega pomena. Kajti Evropa ni mrtvo in inertno telo, ki bi se mu preprosto lahko postavili ob bok, temveč je živ organizem, s svojimi obrambnimi mehanizmi, ki tudi sam določa pogoje za sodelovanje ali pridružitve novih subjektov. Evropa je subtilen družbeni organizem, ki se je oblikoval razvojno, z naporom in ob sodelovanju mnogih objektivnih in subjektivnih dejavnikov. Evropa je tudi izraz občutljivega ravnotežja, v katero ni mogoče enostransko posegati, ga spreminjati po svoje ali kako drugače preoblikovati.

Kako pomembno se dežele tako imenovanega realnega socializma razlikujejo od Zahodne Evrope, se je pokazalo pri združitvi Nemčij, kjer bi pričakovali, da bodo težave pri preobrazbi sistema še najmanjše. Želja po hitri odpravi delitve, ki je bila posledica nemškega poraza v drugi svetovni vojni, predvsem na čustveni podlagi in s prvinami političnega ugleda, brez analiz, ki bi kazale na nujne in možne posledice, je formalno združitve sicer uresničila. Toda posledice te politič-

ne naglice so katastrofalne. Za desetletje in več bodo ohromile razvoj zahodnega dela, na vzhodnem pa so povzročile nevarno in tudi nefunkcionalno brezposelnost ter socialne nemire. Vse to bo pomembno vplivalo na politično geografijo vse Nemčije in je že spremenilo njeno vlogo v zahodnoevropski skupnosti. Vse to je povezano tudi z možno prihodnjo vlogo Nemčije na Vzhodu, pomembno za celostno razmerje med Vzhodno in Zahodno Evropo.

Vse bolj postaja realna možnost nove železne zavese med Vzhodom in Zahodom, le da bo ta zavesa zdaj v interesu Zahoda, ker bo z njo preprečeval odliv revščine in socialnega nezadovoljstva z Vzhoda na Zahod.

Simptome prehitrega spreminjanja sistema bi lahko odkrivali tudi pri nas. Nesposobnost starih političnih grupacij je bila že v preteklosti več kot očitna, a tudi med novonastalimi strankami ni nobena izdelala koherentnega socialnega in gospodarskega programa za postopno preobrazbo realsocialistične Slovenije. Nizka raven politične zavesti je posledica nezahtevnosti volilcev. Drugače rečeno: raven strankarskega življenja je zrcalna slika ravni politične zavesti volilnega teleasa.

Nove politične stranke so se združile v nenačelno koalicijo, katere glavni cilj je bila politična zmaga nad komunisti, skratka osvojitve oblasti.

Novi politični subjekti so precenjevali pomen in moč preživelih socialističnih struktur, zato so vse svoje moči usmerili v zgodovinski spopad na najbolj splošni ravni. Enotnost glede glavnega cilja jih je ohromila pri izražanju medsebojnih razlik, na podlagi katerih bi morali nastati alternativni in med seboj tekmujoči modeli za izhod iz gospodarske in družbene krize.

Več modelov preobrazbe je bilo potrebnih preprosto zato, da bi jih lahko preizkušali enega za drugim, jih ponudili v verifikacijo volilcem in na ta način angažirali večji potencial ustvarjalnih moči, čim več energij, ki jih premore slovensko ljudstvo.

Celotna raven predvolilnega političnega življenja se je tako zreducirala predvsem na čustvene reakcije, močan poudarek so dobili politični resentimenti v socialni revoluciji prizadetih slojev in posameznikov, na političnem prizorišču so se pojavile mlade generacije dejansko in potencialno brezposelnih, ki jih na drugo svetovno vojno in na družbo, etabrirano po drugi svetovni vojni, ne veže prav nič. Kot čisti »proletarci« niso mogli izgubiti nič drugega, razen upanja, zato so bili dozoreli za vsakršen političen hazard.

Sedanji politični opoziciji tudi po volitvah ni uspelo vzpostaviti niti konsekventnega opozicijskega programa (ki je že v načelu manj zahteven od vladujočega), ki bi bil vsaj v načelu enakovreden pozicijskemu. To ne preseneča, saj gre za ostanke socialističnih struktur, ki so si s prelevitvijo v opozicijo podaljšale svoje politično hiranje in tako odložile terminus svoje dokončne politične smrti.

Tudi te politične strukture so bile pogojene s svojo sociološko podlago. Generacija starih boljševikov, ki so se za nov družbeni red borili z ideološko strastjo, je v tem boju zastavila svojo celotno eksistenco. To ji je dajalo določeno moralno in politično verodostojnost. Njihovi nasledniki pa so to verodostojnost vedno bolj izgubljali. V mirnem času njihovo politično »tveganje« ni bilo povezano z nobeno nevarnostjo več. Partijska pripadnost je nasprotno celo postala stopnička za družbeno in celo profesionalno promocijo. Vse bolj je dejanski nosilec »socialistične« ideologije postajal srednji sloj, ki pa je po svoji definiciji pridobitniško usmerjen, malomeščanski po klasični marksistični terminologiji. V tej »revolucionarni eliti« je bila močna struja rentnikov, ki so upali, da bodo dobro živeli od politične rente svojih očetov in od obresti na Marxov Kapital. Novi rodovi so prispevali izrazite

politične pragmatike, nista jih vezali ne zgodovina ne ideologija. Zanje je dobra vsaka ideologija, ki omogoča njihov napredek.

Če naštetim kategorijam političnih angažirancev dodamo še »neuko ljudstvo«, ki je svojo odrešitev povezovalo z vero v nezmotljive voditelje, bi bila slovenska politična scena skoraj kompletna. Ta zadnji, ljudski sloj seveda plačuje in bo tudi v prihodnje še bolj izrazilo plačeval posledice nizkokakovostnih političnih ponudb in sprememb. Politični liderji ne bi bili to, kar so, če se tudi v takšnih razmerah ne bi znašli in glede na promocijo vsak položaj obrnili v svoj prid.

Za prehodni čas iz enega sistema v drugega je značilen tudi pojav političnega konvertitstva. Najmanj dobra polovica novih političnih liderjev ima takšno ali drugačno partijsko preteklost. Njihov zgled je poučen in kaže na to, da je za politično uspešnost odločilna naglica prilagajanja, ne pa morebitne ideološke ali moralne kakovosti.

Tisti, ki so spremembe podpirali z racionalnimi razlogi in z upanjem, da bodo dobili več svobode in več demokracije, so večinoma morali priznati, da so se spet identificirali kot nepoboljšljivi idealisti, ki svoje ideale lahko gojijo še kar naprej.

Izkušnje zadnjega leta so nas poučile, da demokratične spremembe same še ne zagotavljajo nove kakovosti življenja in kot je bilo ugotovljeno tudi s strani novih liderjev, je demokracija predvsem izraz količinskih razmerij, ta pa še ne zagotavljajo nujno tudi nove kakovosti. Obstaja celo stališče, da vsaka demokratizacija sicer razširi bazo njenih participantov, zniža pa raven pravic.

V skupščini smo lahko večkrat opazovali, kako je deloval glasovalni stroj vladujoče koalicije. Ni se oziral na argumente opozicije, čeprav so (in kadar so) bili objektivno upoštevanja vredni.

Tudi sam parlamentarni mehanizem se ni znal vedno ustrezno organizirati. Poslanci so brez pomisleka zaupali svoji vladi in izglasovali vse zakone, ki jih je ponudila parlamentu. Posamezniki, med njimi znani izobraženci, so s svojimi eksplicitnimi izjavami potrjevali, da so glasovali za stvari, ki jih niso poznali in jih po njihovi presoji tudi ne bi mogli vedeti, ker ni šlo za stvar njihove profesije. Posamezni zagovorniki takšne demokracije so se tudi sklicevali na razumevanje. Češ, ne bodimo nestrpni, s časom bodo tudi poslanci bolje usposobljeni. Kot da v celotnem skupščinskem sistemu ne bi bilo mehanizmov, ki omogočajo razumevanje vsake zakonodajne problematike prav vsem, tudi laikom. Vsi državljani smo bolj ali manj laiki, razen na področjih, na katerih smo strokovnjaki. V demokraciji odloča večina. Če naj bo odločitev kakovostna mora tudi vedeti, o čem odloča. Vrsta zakonov je bila v našem parlamentu sprejeta zgolj na antikomunističnih ideoloških izhodiščih. Značilen zgled tega je bil zakon o moratoriju na izkoriščanje gozdov, ki je deset tisoč gozdarskih delavcev čez noč spravil ob delo, lesnopredelovalno industrijo pa prisilil, da uvaža les.

Tudi napovedana denacionalizacija in reprivatizacija sta bili zasnovani z izrazitim ideološkim nabojem. Usmerjeni sta bili na hiter političen učinek, ki naj bi utrdil legitimiteto antikomunistične usmeritve. Zaradi prehitro obljubljenega popravljanja starih krivic so tisoči hektarjev družbene zemlje ostali neobdelani kljub znanemu dejstvu, da Slovenija ne pridelava dovolj hrane.

Ponujeni modeli reprivatizacije so bili usmerjeni predvsem v iskanje (starih) novih lastnikov, kot da bi bila nominacija lastnikov glavni problem propadajočega slovenskega gospodarstva in ne njegova neustrezna struktura. Nastale so razmere, ki jih označujemo s sintagmo »rop stoletja«, razmere, v katerih si skupine sposobnih ali celo moralno problematičnih »poslovnežev« prilaščajo pomembne dele družbenega premoženja. Prizadevanja za prestrukturiranje okorelega socrealistič-

nega gospodarstva nikoli niso bila prednost »prvega demokratičnega« slovenskega parlamenta. Po merilih političnega revanšizma tisoči delavcev, ki služijo svoj kruh z vsakodnevnim delom, in problemi podjetij, ki jih je treba usposobiti za boljše poslovanje, niso vredni ustrezne pozornosti. Zaradi gospodarske prenovne sistem tudi po enem letu vladavine še nima oprijemljivih načrtov. Videti je, da se njegovi protagonisti na tihem celo veselijo naraščajoče bede. Z njo kaznujejo sproletarizirane množice, hočejo jih ponižati na raven prosjakov, da bodo izgubile vsako socialno samozavest in bo mogoče upravljati z metodami dobredelnih ustanov. Le ponižni si lahko obetajo milost, vsi drugi naj nosijo posledice starega režima, dokler se ne odpovedo vsakemu spominu nanj.

Delavskega razreda načrtovalci prihodnosti ne predvidevajo več.

V skladu z nenačelno in brezprogramsko vladujočo koalicijo pa nesorazmerno svoji dejanski moči stopa v ospredje politična usmeritev s katoliškim predznakom. Ideološko najbolj profilirana, najbolje organizirana, kot dedič v minuli revoluciji premagane politične smeri, politično najbolj frustrirana, zato že opazno revanšistična.

Ostanki desničarskih strank na Slovenskem kažejo popolno izgubo zgodovinskega spomina. Prav nič si ne očitajo, pa tudi od drugod jim nihče ne zameri, da so bili med drugo svetovno vojno edina politična grupacija v Evropi, ki si je svojo povojno legitimiteto poskušala zagotoviti s pomočjo okupatorjev.

Katoliško usmerjena grupacija si je v parlamentarni delitvi oblasti tudi vzela resorje, s katerimi poskuša preoblikovati zavest ljudstva: kulturo, izobraževanje. Na vrsti je zdravstvo. Tudi na vseh drugih področjih, kjer je le mogoče, stare kadre nadomeščajo s svojimi. Pri tem imajo verujoči opazno prednost. Zaželeni so emigranti, posebej argentinski. Najvišja strokovna kvalifikacija je spet ideološka kvalifikacija. Tisti, ki so se leta in leta pritoževali, da so zaradi vere drugorazredni državljani, zdaj uveljavljajo enaka ali celo slabša merila le v drugi smeri, in ponovno producirajo dvorazredne državljane.

Politična odgovornost preostalih strank Demosove koalicije za opisano stanje je velika, a se je le počasi začenjajo zavedati. Zaradi lastne neprofiliranosti in zaradi svoje neaktivnosti promovirajo ekstremno politično desnico, ki že napoveduje moralno in politično preobrazbo Slovencev. Tudi katoliška cerkev obljublja, da bo v nekaj desetletjih povrnila Slovincem njihovo pravo naravo. Iz vsega tega bi se dalo sklepati, da je po mnenju naših dušebrižnikov večji del obstoječega ljudstva moralno ali duhovno bolj ali manj izrojen. Ljudstvo svojo zmoto že spoznava, zato molči. Za naraščajoči vpliv desnice v slovenskem političnem življenju je odgovorna tudi parlamentarna levica. Levica, ki jo je samo še pogojno mogoče imenovati levica. Pozabila je na delavce, na vse, ki si svojo eksistenco zagotavljajo z delom in niso ne lastniki proizvodnih sredstev ne lastniki produktivnega kapitala. Tudi levica v strahu za svoj lasten položaj podlega nacionalistični evforiji in se praktično odreka socialnim programom, priznava nujnost odprave vseh sledov socializma in tako rekoč skupaj z desnico prisega na odrešujočo moč kapitala. Če bi se slovenski volilci v kratkem spet znašli na volitvah, ne bi vedeli, koga naj volijo. Enkrat so se že odločali čustveno, če se bo to zgodilo drugič, bo pot v parlamentarno demokracijo po evropskem zgledu še dolga. Nacionalizem kot najuspešnejši demagogijo enako gojijo in spodbujajo vse politične grupacije. V tem pogledu lahko med seboj le tekmujejo, katera bo ekstremnejša.

Sicer pa brutalen napad jugoslovanske vojske na mlado slovensko državo potiska v ozadje malodane vse probleme mlade slovenske demokracije. V razmerah, ko je ves slovenski narod izpostavljen žaljivemu omalovaževanju, ko z oholo gene-

ralsko nadutostjo strežejo po njegovi svobodi, uničujejo življenja naših ljudi in z žulji pridobljene materialne dobrine, se samo še bolj zavedamo, da smo ena skupnost. Od tu naprej gre za probleme znotraj skupnosti. Te hočemo in znamo reševati sami. To so problemi v naši hiši.

MARJAN BREZOVŠEK

Prispevek k analizi nacionalnega oživljanja

(Splošen oris)

1. V zadnjih dveh stoletjih so *nacionalne države* postale skupine primarne lojalnosti po celem svetu.¹ Te države so predvsem *moderne* politične oblike post-prosvetljenstva, kajti skupnost imajo za suvereno, utemeljeno na volji članov, če jih povezujejo splošne državljanske pravice. Hkrati se legitimirajo tudi z utrjeno osnovo v standardnih etničnih in teritorialnih ljudstvih. Oblikovanje takšnih novih političnih skupnosti je po navadi sledilo zgodovinsko-kulturnim gibanjem, ki so s prekinitvijo z vzpostavljeno politično ureditvijo poskušale oživiti idejo domnevno pozabljenega naroda in opredeliti njihovo identiteto v prostoru in času in vtisniti to identiteto v družbeno strukturo. Takšna oživljanja so pogosto sprožila gibanja ekonomske, družbene in politične obnove, ki so jih spremljali boji proti obstoječi državi, ljudska gibanja in spremembe mej.

V našem prispevku želimo proučiti zgolj vlogo takšnega nacionalnega oživljanja (obnavljanja) pri oblikovanju nacionalnih držav in, ker se naše zamisli o modernosti lomijo skozi narodno zavest, opozoriti na razširitev takšne vloge pri usmerjanju procesov družbenih sprememb od 19. stoletja dalje. Takšna gibanja so po navadi majhna, pogosto so to le ozke skupine znanstvenikov, umetnikov in novinarjev, vključenih v zgodovinske, filološke in folklorne dejavnosti. Kljub temu igrajo osrednjo in stalno *ponavljajočo* se vlogo v modernih družbah kot *moralni inovatorji*, ki v družbenih krizah predlagajo nove matrice kolektivnega razvoja. Ti modeli, če se sklicujejo na napredujoče družbene skupine, včasih spodbudijo pomembna ideološka gibanja, katerih cilj je tudi sprememba, rekonstrukcija obstoječe države.²

Takšna interpretacija seveda ni nesporna, kajti vse do nedavna so nacionalno oživljanje imeli tako liberalci kot marksisti bolj za spremljajoč pojav kot pa za *dejavnik družbenih sprememb*. V tem prispevku bomo zato na kratko proučili predpostavke znanih pogledov in stališč in nakazali, zakaj bi morali bolj poudariti dinamično naravo nacionalnega oživljanja.³

¹ A. H. Birch, *Nationalism and National Integration*, London 1989, str. 220–224 navaja, da je nacionalna država prinesla človeštvu vrsto koristi: zadovoljstvo, da vodijo upravljanje in vladajo domači politični voditelji namesto tujcev; občutek identitete, položaja in (po navadi) ponosa; prežemanje oblasti s politično avtoriteto, ki omogoča razvijanje javnih služb itd.

² Za popolnejši študij takšnega oživljanja gl. J. Hutchinson, *The Dynamics of Cultural Nationalism*, London, 1987.

³ Za bolj poglobljeno obravnavo bi morali prikazati razlago izvorov in učinkov takšnih gibanj. Za ekonomsko-marksistično analizo gl. T. Nairn, *The Break-up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism*, London, 1977; in za neo-weberjanski pristop A. D. Smith, *The Ethnic Revival*, Cambridge, 1981.

2. Kljub njegovi prodornosti v obdobju po 18. stoletju so tako liberalni kot marksistični teoretiki zaradi številnih razlogov odmerili nacionalnemu oživiljanju le stransko vlogo v razvoju modernih družb. Prvi je ta, da je po obeh tradicijah kot dedičih prosvetljenstva zaznati vzpon oživiljanja zlasti v okviru paradigem, ki postavljajo oziroma predpostavljajo nacionalno identiteto kot pripadajočo vmesni stopnji (stanju) pri prehodu človeškega razvoja iz »fevdalnega« lokalizma h globalni družbi. Drugi razlog je ta, da je bilo nacionalno oživiljanje najbolj »vidno« v »nerazvitih« področjih sveta: v 19. stoletju Vzhodna Evropa in v sodobnosti post-kolonialne države; v razvitih zahodnih državah se je medtem po nürnberškem sojenju nacionalizem zdel kot »mrtva stvar« vsaj do sredine 70. let; nikakor pa ne smemo pozabiti najnovejšega zloma socializma (komunizma) v Vzhodni Evropi in pri nas. To skupaj z nekaterimi zmajčilnostmi nacionalnega oživiljanja in njihovimi težnjami (kratkotrajnost, idealizacija folklore) označuje, da so bila takšna gibanja le prehodna, včasih pa tudi reakcionarna sila v modernem svetu.

Vse do pred kratkim so se zato marksistični pisci (z redkimi avstromarksističnimi izjemami)⁴ zelo malo zanimali za to oživiljanje, ki je bilo v okviru njihove usmeritve le začasni (občasni) igralec znotraj zgodovinskega razpleta zaporedij posameznih razvojnih obdobj. Nacionalno oživiljanje s svojim kultom kolektivne individualnosti, nadrazredne lojalnosti in ljudske suverenosti je bilo ideološko produkt zgodnjega kapitalizma in ga je uporabljala buržoazija za preseiganje fevdalnega nasledstva in vzpostavljanje svoje hegemonije nad nastajajočim delavskim razredom v okviru racionalno-birokratske države. Nacionalizmu je bilo usojeno, so trdili, da ga izpodrine razredna zavest vzporedno z razvojem kapitalizma, vzpostavljajoč novo hegemonsko skupino – internacionalni proletarijat. Nacionalno oživiljanje je bilo presojano samo toliko, kolikor je pospeševalo ali zaviralo pot k temu cilju; povečevano, ko je promoviralo, kot na nemškem ozemlju, obsežne političnoekonomske enote (celote), ki so bile osnovni pogoj za razvoj učinkovitega kapitalizma (in pozneje socializma); in obsojano, ko je, pojavljajoč se v Vzhodni Evropi, zavrnilo vključevanje majhnih »zaostalih« nacionalnosti v večje bolj razvite države.⁵

Celo znana novejša analiza M. Hrocha ohranja te teleološke predpostavke. Po njegovem mnenju poteka nacionalno oživiljanje v treh zgodovinskih obdobjih, z vlogo znanstvenikov in kulturnikov, ki padejo v oči v fazi A, in njegovo stalno upadanje v politični fazi B, celo večje pojemanje med množično agitacijo v fazi C. Ta avtor prav tako trdi, da se narodna identiteta zmanjšuje z internacionalno naravo kapitalizma.⁶

3. V celoti so bili liberalni teoretiki bolj občutljivi, vendar pa so prav tako predpostavljali, da obstaja nekakšen proces racionalizacije, ki bo morebiti spodkopala zgodovinsko vzpostavljene kulturne razlike med ljudstvi. Ta predpostavka je razvidna v znamenitem Kohnovem razlikovanju nacionalizma na dve vrsti:

1. na racionalno politični nacionalizem, ki obsega vzpostavljanje predstavniške države, zasnovane na državljanskih pravicah, in katerega končni cilj je integracija množic v državo;

2. na oživiljajoči kulturni nacionalizem, vizionarski po svoji naravi, katerega cilj je obnova nekakšne »organske« ruralne skupnosti.⁷

⁴ Dobra analiza avstromarksizma je knjiga T. Bottmora and P. Goode-a, *Austro-Marxism*, Oxford, 1978.

⁵ W. Connor, *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*, Princeton, 1984, str. 5–28.

⁶ M. Hroch, *The Social Preconditions of National Revivals in Europe*, Cambridge, 1985, p. 6.

⁷ H. Kohn, *The Idea of Nationalism*, New York, 1946, str. 3–4.

Prvi je nacionalizem bolj razvitih družb in njegovi zagovorniki so vzpenjajoči in optimistični srednji razredi, katerih cilji so praktični. Zgodovinsko-kulturno oživljanje je nasprotno produkt nerazvitih kmečkih grupacij brez kakšne stvarne politične zavesti na področjih Vzhodne Evrope in Azije, kjer se tradicionalne elite počutijo ogrožene z uvozom zahodne »modernizacije«. V nasprotju s temi urbani racionalističnimi državljanskimi ideali Zahoda so se te elite umaknile v legendarno zlato preteklost, da bi vzpostavile idejo duhovno prevladujoče ljudske skupnosti z zgodovinsko usodo, ki naj se kljub vsemu uresniči. Vendar pa je ta vizija izražena v pojmih romantičnega revolta nasproti znanstveni modernosti, nastali na Zahodu.

Takšno tradicionalno obujanje, pripominja Kohn, je imelo določeno vzgojno funkcijo v zgodnjem obdobju nacionalnega oblikovanja: vzpostaviti razločno kolektivno identiteto, ki je osnovni pogoj za učinkovito politično akcijo. Ko je to enkrat doseženo, morajo inicialno kulturno zavzemanje zamenjati praktični ekonomski, socialni in politični problemi, ki jih bolje izražajo politično nacionalistična gibanja, vodena s skupinami novega srednjega razreda na podlagi procesa industrializacije.⁸

Kohnova analiza je bila zelo vplivna iz dobrih razlogov, saj je osvetlila določene ključne sestavine nacionalnega oživljanja. Avtor pravilno poudarja, da obstaja močna neracionalna razsežnost teh gibanj, ki se izraža v čaščenju »primordialne« osebности naroda, ki je utelešena v njegovem jeziku, literaturi, družinskih navadah itd. in napolnjuje njihovo zgodovinsko in geografsko okolje. Njihovi člani sodelujejo in ohranjajo življenje naroda, kajti samo tako lahko uresničujejo svojo individualno in kolektivno identiteto. Takšna nacionalna identiteta je seveda lahko zgolj bolj ohlapno povezana z zgodovinsko stvarnostjo,⁹ in izpolnjena z raznimi »miti« naselitev in glorifikacijo začetkov (nastanka).¹⁰

4. Kohn prav tako korektno ugotavlja, da je takšno oživljanje predvsem obrambno in oblikovano z zavestjočasne inferiornosti njihovih družb pred vplivom znanstveno naprednih kozmopolitskih kultur. Še več, nacionalistični intelektualci iščejo v preteklosti alternativno identiteto za obrambo takšne kulture. V zgodnjem 19. stoletju so v Nemčiji nacionalisti idealizirali duhovno (intelektualno) povezanost svetega rimskega cesarstva nasproti agresivnemu racionalizmu napoleonske Francije; v poznem 19. stoletju so na Irskem povzdigovali srednjeveško Irsko kot zlato dobo svetnikov in učenjakov nasproti prestižni imperialni britanski kulturi.¹¹ Pri oblikovanju takšne identitete so (bila) ta gibanja zares pogosto pod vplivom zahodne romantične kritike kozmopolitizma in v skladu s tem deziluzije o znanstveni modernosti, kar je pripeljalo k tradicionalnim občutkom in skupinam. V 19. stoletju je to v Rusiji spodbudilo reakcionarno ortodoksno identiteto, v Franciji je v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju vodilo h konzervativnem katolicizmu.

Končno Kohn točno ugotavlja, da so bistvene razlike med komunitarnim oživljanjem kulturnega nacionalizma in državno usmerjenim gibanjem političnega nacionalizma in da je zakonit premik od prvega k drugemu. Tako je prvi manjši po obsegu, neformalno organiziran okoli umetnikov in jezikoslovcev, družboslovcev in novinarjev ter družbeno reformističnih gibanj ter predvsem vzgojen po svojem

⁸ Isto, str. 329–41 in 429–30.

⁹ W. J. Argyle, *Size and Scale as factors in the development of Nationalist movements*, v A. D. Smith (ed), *Nationalist Movements*, London, 1976.

¹⁰ Gl. več o tem A. D. Smith, *Ethnic myths and ethnic revivals*, *The European Journal of Sociology*, vol. 25 (1984), str. 283–305.

¹¹ J. Hutchinson, isto, 4. pogl.

cilju izoblikovati nacionalno zavest na vseh področjih skupnosti. Dejansko je predhodnik političnega nacionalizma v populacijah, ki nimajo politične zavesti ali formalnih političnih kanalov, kot npr. Slovaki v 19. stoletju ali Ukrajinci, razpeti med ruskim in avstro-ogrskim imperijem.¹² Še več, takšna gibanja se zakonito umikajo bolj »praktičnim« politično nacionalističnim gibanjem, ki tipično oblikujejo centralizirane birokratske stroje za mobilizacijo različnih skupin v enotno množično kampanjo. Takšen primer je v 19. stoletju otomansko cesarstvo, ko so turški »revivalisti« pripravili temelje za mladoturško modernizacijo.

5. Vendar pa je to samo en del zgodbe, kajti takšna oživljanja igrajo mnogo bolj pozitivno vlogo pri nastanku in vzponu modernih političnih skupnosti, kot pa to dopušča Kohn. Identiteta, ki jo takšno oživljanje spodbuja, t.j. »organske« skupnosti prej kot »racionalne« države, ne pomeni vračanja k primitivni, pač pa k rekonstrukciji aktivne mobilne skupnosti, ki je višja sinteza vrednot, »tradicije« in »modernosti«. Čeprav defenzivno nasproti univerzalnim modelom se takšno oživljanje ne sklicuje primarno na tradicionalne, ampak na urbane, svobodomiselnne in izobražene skupine. Ob krizah se izkristalizirajo kot gibanja, ki delujejo kot moralni inovatorji z namenom ustvariti moderno kulturo, utemeljeno na prvotnih idealih in institucijah. Končno, čeprav prehodna, so ta gibanja ponavljajoča, nastajajoča ne zgolj v zgodnjem obdobju modernizacije, ampak v vseh fazah družb po 18. stoletju.

Če nacionalno oživljanje postavlja v ospredje »organsko« pojmovanje skupnosti, tega seveda ne počne v nekakšnem atavističnem smislu. Čeprav je res, da se upira konceptu politične skupnosti, ki je povezana primarno z racionalnimi interesi (državljanstvo), ker ta dosega vrhunec samo v nekakšni anomični birokratski državi, pa po drugi strani zavrača enako tudi nezavedno vdanost okosteneli tradiciji. Racionalističnim modernizatorjem pripominjajo, da je narod »spontana« povezanost (ureditev) različnih posameznikov, združenih na podlagi občutkov, ki jih spodbuja splošna ljubezen do njihove posebne zgodovine in kulture. Tradicionalistom dodajajo, da je narod kolektiv razumno delujočih posameznikov, ki morajo zakonito obnavljati svoje vrednote in institucije v skladu s potrebami vsake generacije. Narod tako predstavlja višjo sintezo tradicije in modernosti.¹³

Zato pretiranega izražanja pripadnosti narodu in vnetega zavračanja kozmopolitizma ne bi smeli imeti za atavistično, pač pa za tipičen »običaj« (Ritual) skupin v oblikovanju (nastajanju) ali v krizah, ko posamezniki javno zagovarjajo in uveljavljajo svojo lojalnost. Dojemanje sveta poteka v policentričnih okvirih, sestavljeno iz različnih narodov, ki prispevajo k svetovnemu napredku in se učijo na podlagi sodelovanja z drugimi narodi. Takšna elastična vizija ima velike politične implikacije ob družbenem razkroju, kajti vloga tega oživljanja se kaže v spodbujanju novih izobraženih generacij, zavračanju okostenelih etabliranih elit in vabe kozmopolitizma ter vračanju k ustvarjalnemu idealu naroda, utelešenemu v kulturi.

6. Čeprav se »revivalisti« želijo vrniti k zlati dobi, to ne pomeni nujno tudi nekaj reakcionarnega; zagotovo je možno tudi vključevanje tradicionalnih religioznih in sekulariziranih vrednot kot model, po katerem je mogoče preoblikovati sedanost. Res je, revivalizem tipično odvrta svojo intelektualno konstitucijo ne od tradicionalnega, ampak od križanja religiozno-sekularnega spektruma, od religioznih reformistov, ki poskušajo pomiriti duhovne vrednote in ideje posvetnega

¹² J. Hutchinson, isto, str. 18–19 in 41.

¹³ J. Hutchinson, isto, str. 13–14, in J. Hutchinson, Cultural Nationalism, Elite Mobility and National-Building, British Journal of Sociology, vol. 38 (1977) str. 482–501.

napredka, in do tistih modernistov, ki preoblikujejo kulturne ideale v programe ekonomske, družbene in politične obnove. Takšne skupine se pojavijo ob družbenih konfliktih, ko je domača družba pod vplivom zunanje modernizacije, polarizirana med konzervativci, ki odklanjajo vse, kar je tuje, in modernisti, ki prezirajo vse, kar je domače. Namesto tega takšna gibanja z uveljavljanjem koncepta naroda, ki hkrati poudarja zgodovino in kontinuirano razvijajočo se kulturo, kombinirajo smisel identitete, ki ga daje tradicija, s smislom avtonomije, ki ga ponuja znanstveni napredek. Zato delujejo, z drugimi besedami, kot moralni inovatorji, oblikujoč matrico za tekmujoče skupine, ki lahko preusmeri njihovo energijo od konfliktov k skupni privrženosti takšnim zunanjim družbenopolitičnim modelom, ki so najbolj primerni za razvoj domačih vrednot in institucij.

To jim uspe z vpeljavo nove nacionalistične ideologije v skupnost, s katero so uveljavljeni pomeni tradicije in modernosti spremenjeni. »Modernost« (ali kot se pogosto označuje »zahodnost«) je partikularizirana na njene domače privrženke kot lokalni izraz univerzalne usmeritve k napredku, ki jo je mogoče najti *mutatis mutandis* v vseh narodih. »Tradicijo« slabi po mnenju njenih zastopnikov dokazovanje, da je sama rezultat spremenljive družbe, katere sijaj in veličina izvirata iz zakonite izmenjave z drugimi kulturami. Svet je po tej predstavi sestavljen iz različnih, toda enakopravnih narodov, ki imajo svojo lastno pot k napredku, igrajo aktivno vlogo v razvoju človeštva in ohranjajo ter razvijajo svojo ustvarjalnost s prilagojevanjem izkušenj drugih svojim posebnostim. Pri oblikovanju takšne vizije se naslanjajo na zahodno romantičnost, vendar ne kot na odrešitev. Pri tem se uveljavljajo intelektualci, ki spodkopavajo lažni univerzalizem prevladujoče kulture, da bi potrdili pluralističen pogled na razvoj človeštva.

Na ta način »revivalisti« ponujajo močno spodbudo za *avtonomen razvoj*. Z osvetlitvijo dinamičnega vidika domače preteklosti namreč omogočajo vpreženje »tradicionalnih« simbolov v »modernizacijske« namene in s poudarjanjem domačih virov napredka zagotavljajo kritiko vsakršne ideje na edini poti k modernizaciji. Skupnosti se sicer morajo učiti od drugih, po drugi strani pa tudi selekcionirati tiste elemente in načine, ki so najbolj prilagojeni oblikovanju »domače« moderne kulture in politike.¹⁴ Sodobni integracijski (nadnacionalni) procesi tako ne smejo zanikati posebnosti posameznih narodov, prav tako pa tudi ekonomska, družbena in politična obnova (oživljanje) posameznih narodov ne sme potekati zgolj na tradicionalni podlagi.

7. Nacionalna obnova (oživljanja) tako deluje kot sredstvo modernizacijskih sil in kot sredstvo »notranjih« virov domače skupnosti v tem okviru, če je potrebno tudi proti državi (in proti federalni nadvladi). Za utelešenje svoje vizije v družbeni ureditvi takšna gibanja za nacionalno obnovo spoznavajo in odkrivajo potrebo po politični oblasti (nadzoru nad državo), zato težijo tudi po formalno organiziranem političnem nacionalizmu. Toda čeprav je Kohn točno opazil in pojasnil ta premik, pa je pozabil opozoriti, da pri tem ne gre za odstranitev, ukinitvev ali izpodrinjenje komunitarnih (skupnostnih) z državo (politično) utemeljenih načel, kajti nacionalno oživljanje je pravzaprav ponavljajoč se pojav v mnogih družbah od 18. stoletja dalje.¹⁵ Niti ni ta pojav omejen na »nerazvite« kmetijske države, kajti po letu 1970 ugotavljamo tudi v razvitih zahodnih kapitalističnih državah takšno nacionalno

¹⁴ V zgodnjem 20. stoletju so tako irski nacionalisti reagirali nasproti prevladujočemu liberalno-individualističnemu modelu V. Britanije in se zavzemali za metodo kooperativnega kmetijstva po danskem modelu (primernejšemu za njihovo skupnostno tradicijo) in nastanek neodvisne industrijske baze po vzoru Bismarckove Nemčije.

¹⁵ V tem ponavljajočem vzorcu nacionalnega oživljanja v nasprotju s Hrochovim mnenjem ne gre za sekvenčen razvoj, ki bi povezoval starejše in novejšje oblike oživljanja.

oživljanje med manjšinami, kot so Baski, Bretonci, Waležani itd. V najnovejšem času je izrazito nacionalno oživljanje prisotno v nekdanjih t.i. socialističnih večnacionalnih federacijah (nedemokratskih, hegemonističnih). Vsekakor je nacionalno oživljanje povzročilo daleč večji problem (in izziv) evropskim državam kot pa razredni konflikt. Vse to kaže na naslednje stvari:

1. da je problem identitete v modernem svetu globoko zakoreninjen;
2. da ni enosmerne poti razvoja od »tradicije« k birokratski racionalnosti (ali premika od etnične k razredni lojalnosti);
3. da so sistemi držav in nacionalnosti v nenehni napetosti, tudi v etabliranih nacionalnih državah Zahodne Evrope (razkrivajoč njihovo problematično večetnično podlago);
4. da je razgradnja totalitarnih večnacionalnih socialističnih federacij povezana z etničnimi konflikti, ki so pogosto nasilni in krvavi, še posebej v tistih republikah, ki poskušajo doseči neodvisnost. Federalizem je bil tu predvsem institucionalen in tradicionalno podrejen zahtevam razrednega boja, v čemer so tudi korenine njegovega uničenja.

Zavest o takšnem stanju je teoretike pripeljala nazaj k analizi naroda kot »neke ideološke in institucionalne strukture ogromne moči«, ki oblikuje ekonomske in politične strukture.¹⁶

BOGOMIR NOVAK

Misliti Evropo*

Moderna Evropa se je kot identitetno zgodovinski pojem postopno oblikovala z odgovori na različne zunanje izzive: preseljevanja ljudstev, vdori Mongolov, Turkov, Arabcev, Normanov itd. V novem veku Evropa pomeni izziv za planetarni industrijski razvoj. Evropa je danes fleksibilen interakcijski sistem, ki je neločljivo povezan z vsem drugim, z evropocentričnega vidika obrobni svetom. Poznamo obdobje evropske izolacije, pa tudi obdobje evropske ekspanzije, kolonizacije in imperializma. Novoveško obdobje prevlade Evrope nad preostalim svetom je omogočilo evropocentrični pogled na zgodovino. Tako kot se spreminja v daljši zgodovini razmerje moči med Evropo in njenim zunanjim svetom, se spreminja razmerje moči tudi v Evropi: v novem veku se je center gospodarske moči preselil s sredozemskih držav na države ob Atlantskem oceanu. Model graditve družbenega sistema na podlagi boja proti zunanjemu sovražniku ni nastal šele s socializmom. Hladna vojna je Evropo razdelila na dvoje, na vzhodno in zahodno, socialistično in kapitalistično. Vprašanje je, ali padec berlinskega zidu pomeni tudi otoplitev odnosov med ljudmi na obeh straneh »železne zavese«, ali hladnemu toku sledi topli tok (Bloch).

Evropa se še vedno vidi z Atlantika drugače kot z Urala, s Skandinavije druga-

* Naslov prispevka je prirejen po knjigi Edgarja Morina: *Kako misliti Evropo*. Sarajevo, Svjetlost 1989, 174. str.

¹⁶ G. Eley, *Nationalism and Social History*, *Social History*, vol 6 (1981), str. 104.

če kot s Sredozemlja že zaradi različnih stopenj kulturno-civilizacijske razvitosti. Razmišljati o Evropi pomeni razmišljati o enotnosti njenih raznovrstnih kultur. Prav tako pa pojem Evrope predpostavlja nekaj neevropskega, kar omogoča kritično distanco do Evrope. O Evropi '92 razmišljamo z vidika naših razmer v letu 1991. Vprašanje je, koliko je samostojna Slovenija potrebna Evropi, saj ni dvoma, da je Evropa potrebna nam. O Evropi razmišljamo s stališča naše samostojnosti in obenem možnosti vključevanja vanjo. O Evropi razmišljamo z vidika kulturno-civilizacijskega pluralizma in ne več s stališča monoplnih interesov enega ali drugega vojaškega bloka. Politika neuvrčenosti nas je usmerjala predvsem k sodelovanju z neevropskimi deželami v razvoju. Zdelo se je, da smo s tem preseгли duha blokavske razpellenosti Evrope in tudi to, kar ga poguja. Naša domnevna prednost pa se je pokazala kot pomanjkljivost. Pokazalo se je, da se na ta način vedno bolj zapiramo vase in zaostajamo za razvitim svetom. Tega dejstva smo se zavedali šele tedaj, ko je Evropa prenehala biti prostor zaprtih ideologij hladne vojne. Evropa je danes sinteza več paradigem: grško-rimske, judovsko-krščanske, industrijsko-mehanicistične in ekološko-entropične ali postmoderno-informacijske. Prihodnost Evrope si lahko zamislimo iz njene preteklosti kot njeno kontinuirano diskontinuiteto zgodovinskih možnosti. Evropa se je razvijala skozi različne metamorfoze, zato njena identiteta ni nad temi metamorfozami, ampak v njih. Evropa lahko razume lastno zgodovino do meja lastnih protislovij vojne in miru, razvitosti in nerazvitosti, podrejenosti in gospodovalnosti, narodov – držav in narodov brez držav, uveljavljanja in kršenja človekovih pravic, monopolizma in pluralizma interesov itd. Kriza evropske zavesti, o kateri sta pisala Paul Hazard in Edmund Husserl, še vedno obstaja, ker je to dokaz njenega razvijajočega se bistva. Pojma Evrope ni mogoče omejiti na deklarirani »status quo ante« ali samo na razviti Zahod, ker to vodi k zaprtim sistemom. Evropa je v svoji zgodovini razvila tako mehanizme zapiranja vase v srednjem veku kot tudi odpiranja v svet v novem veku. Danes pomeni obveščenost Evrope o dogajanju na njenem obrobju obveščenost o njej sami. Evropa je v stoletjih že izkusila, v kakšno barbarsko zaostajanje pripeljejo informacijske in tehnološke blokade. Nekatere strani brutalne evropske prevlade se pri razpadu socializma danes ponavljajo kot farsa, kar zanika različne zgodovinske hipoteze, med drugimi tudi hipotezo o možnosti preskokov narodov čez dano stopnjo razvoja. Ta farsa aktualizira Velikega brata, Velikega inkvizitorja in podobne osebe iz negativnih utopij. Videti je, da ne, dokler bo morala »pravična družba s človeškim obrazom« samo sebe braniti pred zunanjimi ali notranjimi sovražniki z razlogi moči in dokler bo zvijačnost uma ščitila monopolni interes in patrirarhalno moralo.

Tudi razvita Evropa si bo v bližnji prihodnosti morala priznati, da ni svobode centra, če ni tudi svobode na obrobju, in da dopuščanje barbarstva na obrobju pomeni dopuščanje barbarstva v centru, kar je v prejšnjem stoletju opisal tudi Marx. Priljubljena delitev na zgodovinske narode, ki imajo pravico do samostojne države in so jo tudi že uveljavili, in na nezgodovinske narode, ki te pravice na videz nimajo, ker je ne morejo uveljaviti, ne more biti dolgoročno v prid miroljubni politiki, ker omogoča le mir na površini. Kot je pokazal Jaspers že pred drugo svetovno vojno, je pojem miru tesno povezan z notranjo svobodo, resnico in odgovornostjo. V interesu Evrope kot na novo organizirane in integrirane celote različnih skupnosti je gotovo osamosvajanje njenih delov že zaradi skupnih sinergičnih učinkov. Tako posamezniki kot narodi so lahko svobodni le vzajemno s priznanjem drug drugega. Boj za priznanje je boj za upravljanje rezultatov dela.

Nastanek in propad socializma sta pokazala, da ne prihajajo izzivi za rekon-

struiranje evropske identitete samo od zunaj Evrope, ampak tudi iz nje same. Socializem je (bil) podobno kot kapitalizem, specifično evropska ideja. Oba sta nastala najprej na evropskih tleh in sta postala svetovna pojava. Zato ne gre samo za odnos Evropa in neevropski deli sveta, ampak tudi za odnos enega dela Evrope do drugih delov. Del neevropskega sveta se je osvobodil vpliva Evrope z evropskimi konstituantami, kot so: demokracija, znanost in tehnologija. Nasprotno pa je obrobje Evrope zgodovinska predstopnja Evrope prav zato, ker ima sestavine moderne premalo razvite. Demokracija, znanost in (informacijska) tehnologija so postale svetovni dejavniki razvoja. Na obrobju sveta ostajajo tisti deli neevropskega in evropskega sveta, ki jih ne morejo ali nočejo upoštevati. Očitno je, da poleg kapitalističnega načina proizvodnje lahko obstajajo tudi drugi načini, čeprav imajo le podrejeno vlogo. Paradoksalno gledano izginjajo nekatere meje med evropskim in neevropskim svetom, poglobljajo se pa druge meje znotraj evropskega sveta. Zato padec berlinskega zidu (prav tako kot ni bil njegov nastanek) ni simbol za nastanek novega evropskega človeka, integralne morale in novega smisla življenja v evropskem domu. Tezo o polarizaciji evropskega duha podkrepljuje dejstvo, da moramo misliti hkrati v različnih pomenih helsinško Evropo in Balkan kot »sod smodnika«. V interpretativnem smislu konca določenih iluzij bi lahko pomenil strel Gavrila Principa na princa Ferdinanda I. 1914 to, kar pomenijo v I. 1991 strelji pripadnikov JLA v Sloveniji in Hrvaškem za Evropsko Skupnost. Hitler in Stalin sta v imenu nove Evrope unčevala staro Evropo. Po drugi svetovni vojni Evropa ni bila več to, kar je bila prej. Z dekolonizacijo je prenehala biti edini center sveta, zato pa je postala tudi »transnacionalna provinca« (Moriñ).

Hegel je že v prejšnjem stoletju v Filozofiji zgodovine opredelil težnjo evropskega duha od individualne k parcialni in univerzalni svobodi. Takšno zgodovinsko dogajanje je označil kot »nemir v meji«. Gre za vprašanje meja. Ali se bodo nekatere vrste meja vendarle spremenile, da bodo lahko ostale druge nespremenjene? Ne gre samo za državne meje, ampak tudi za meje pretoka kapitla, meje informacij, ki izhajajao iz določenih virov in so formativne samo za določeno publiko, za drugo so pa neformativne ali neresnične. Zelo pomembno je tudi vprašanje meja možnosti in nemožnosti medsebojnih kulturnih vplivov med pripadniki različnih narodov. Evropska zgodovina je kot spreminjanje sveta protislovna in negotova, ambivalentna in kontingentna zaradi antagonističnih vplivov različnih kultur (antične, krščanske, moderne). Absolutna jasnost načel za vse ni možna. Nastajajo vedno nove meje zaradi novih zvez in integracij. Tako se zdi, da je vse, kar je nastalo v Evropi po vojni, danes postavljeno na glavo zlasti glede odnosa med socializmom in kapitalizmom, ki je bistveno zaznamoval zgodovino 20. stoletja. Načela individualnosti, učinkovitosti, kakovosti, tržnosti so vzdržala zgodovinski preizkus, ker so omogočala odprt sistem nasproti socialističnim načelom kolektivnosti, kvantitete proizvodnje, planiranja.

Na vprašanje, kaj je Evropa, lahko odgovorimo na sokratski način: »Vem, da nič ne vem«. S stališča zgodovinskega iskanja njene identitete je ta odgovor hkrati usmeritev na drugo vprašanje, koliko je ideja Evrope realna in utopična. Evropska zgodovina se da interpretirati na več načinov. Ideja Evrope odpira različne opcije, ki se alternativno preizkušajo v praksi. Ideja Evrope vsebuje več razsežnosti oz. perspektiv: gospodarske, politične, kulturne pedagoške. Odpirajo se možnosti za proučevanje našega sodelovanja z Evropo na vseh področjih.

Na tem mestu bi dali samo nekaj izhodišč za sodelovanje na pedagoškem področju, na katerem se oblikujejo vzgoja za mir, dialog, kulturni stiki). Pomemb-

no je ugotoviti, da je pretnja jedrske katastrofe (npr. Černobil)¹ vplivala na oblikovanje koncepta mirovne vzgoje, ki se povezuje z dialoško vzgojo. Pri nas smo vprašanje miru predolgo razumeli predvsem kot politično vprašanje. Gre pa za notranje sestavine miru (Jaspers) in za »dialoško skrb za usodo sovražnika«². Zato ne gre samo za politično vprašanje, kako krepiti varovalke miru v svetu, ampak še prej, kako je možno ohranjati mir od znotraj s priznanjem pluralizma civilizacijsko-kulturnih interesov, tedaj z interkulturnimi stiki in z medosebnim ter mednacionalnim razumevanjem. Evropske prihodnosti ni brez evropske preteklosti. Evropska vzgoja je vzgoja za prihodnjo evropsko družbo kot postmoderno skupnost, ker so zasnove za to v univerzalnih modelih različnih kulturnih vplivov od starogrške paideia dalje. Vsaka družbena formacija je v Evropi poiskala svoj identitetni model vzgoje in socializacije od sužnjelastniške, fevdalne in kapitalistične do socializma in komunizma. V njem je vsebovan »commun sense« človeka za glavno vrednoto določenega zgodovinskega obdobja. Danes so v dilemi, ali ustreza evropski vzgoji za prihodnost en ali več modelov.

En sam model vzgoje je doslej ohranjal predvsem monopolizem interesov in z njim prevlado ene kulture nad drugimi. Identitetni model vzgoje vsebuje nevarnost manipulacije in indoktrinacije, ki se intencionalno tudi uresniči. Tudi v socialistični vzgoji je bila indoktrinacija v njenem ideološkem momentu. V postmoderini bo potreben drugačen identitetni model vzgoje. Brez tega Evropejci ne bodo mogli razvijati občutka identitete. Ta občutek se je doslej pojavljal v različnih oblikah; v antiki v kozmopolitizmu, v srednjem veku v katolicizmu in v novem veku v razsvetljenstvu.

Treba bo oblikovati različne modele medsebojnih stikov z Evropo na različnih področjih glede na skupno strategijo. Evropa želi oblikovati svojo zgodovino zavestno, načrtno in ne več kot slepo nujnost.

ANTON RUPNIK

Suverena konfederativna federacija suverenih republik – kakšna bo nova Sovjetska zveza?

Ali bo sovjetski imperij razpadel? Ali bo Mihail Gorbačov preživel? Ali obstaja nevarnost kakšne vojaške diktature? Ali in v kakšnem času se Sovjetska zveza sploh lahko postavi gospodarsko in socialno na noge?

Morda so nas v Sloveniji in Jugoslaviji lastni krizni zapleti preveč zaposlili, da bi si z nekdanjo skrbjo zastavljali gornja vprašanja o usodi ene največjih držav na

¹ V knjižici Heitkaemper Peter (Hrsg.) (1990): Friedenspaedagogik, Arbeitsgruppe in der Deutschen Gesellschaft fuer Erziehungswissenschaft (DGFE) von 1982–1990. Muenster so podatki o nemških avtorjih, ki so pisali o mirovni pedagogiki in sorodnih temah v obdobju 1982–1990 kot tudi o kongresih in posvetovanjih na to temo.

² Knjiga Jarošlava Krejčija (1988): Die dialogische Erziehung zur Entfeindung im Menschengeschlecht im Atomzeitalter. Die dialogische Sorge um das chicksal des Feindes. Frankfurt. Peter Lang, tematizira absolutno sovražstvo v atomskem veku in razvija teorijo genocida – dialog je sredstvo za osvobajanje od sovražstva.

svetu – vendar drugod po svetu ne pojenjuje napetost, s katero sledijo dogodkom v Moskvi. Veliki od Washingtona do Pariza, Bonna in Tokia so pač najbolj v skrbeh za usodo strateškega jedrskega arzenala: Kaj bi se zgodilo, če bi lepega dne s sovjetskimi medcelinskimi raketami razpolagalo več držav in državnikov in če bi si povrh vsega bili med seboj še hudo v laseh? Strah sicer ni dober svetovalec, vendar se zahodni državniki pač držijo pragmatičnega, izkušenj: vedo namreč, da je Mihail Gorbačov preračunljiv in zanesljiv partner ter da že zatorej morajo storiti vse, kar je v njihovih močeh, da bi si ga ohranili kot edinega in količkaj trdnega.

Od zunaj seveda nihče ne more reševati, kaj šele rešiti notranjih kriz, niti v Jugoslaviji niti v Sovjetski zvezi. Zato pa je močna in zanesljiva mednarodna podpora še kako pomembna, da lahko »favorit« preudarneje ukrepa. V primerjavi z beograjskimi veljaki je Gorbačov zadnje mesece zares okrepil svojo preudarnost.

Pa ne samo on. Tudi njegov najpomembnejši tekmeč, zdaj že predsednik Rusije (RSFSR) Boris Jelcin, je spoznal, da nobenih ključnih problemov v Ruski federaciji ne bo mogel reševati brez krepke podpore od zunaj. Zahod pa je pripravljen podpreti enega in drugega le pod pogojem, da se vsaj o temeljnem dogovorita. O tem namreč, da bosta in bodo skupaj reformirali svojo državo, družbo in še posebej gospodarstvo, da pa bodo vse to delali tako, da se dogodki ne bodo izmuznili nadzoru.

Če se z vidika izhodiščnih vprašanj zdaj vprašamo, ali se kriza v Sovjetski zvezi rešuje ali zaostčuje, potem moramo odgovoriti z: oboje. Vsekakor dobiva državna kriza mnogonacionalne, a doslej unitaristične federacije, jasne obrise rešitve; vsekakor pa je hkrati res, da se socialna in gospodarska plat krize poglobljata.

Težko je na splošno reči, kaj je pri vsesplošnem kriznem stanju pomembnejše, hujše: ali razpadanje države ali razkroj gospodarstva. Nedvomno pa drži, da gospodarskega sistema ni mogoče reševati brez rešitve državnega sistema. Šele ko se politične elite vsaj okvirno domenijo o tem, ali sploh bodo ostali skupaj in v kakšni povezavi, šele tedaj lahko imajo kakšen smisel in učinek tudi njihove morebitne gospodarske reforme. Sicer pa so te stvari toliko medsebojno povezane, da je prav mogoče postaviti tudi obratno soodvisnost: šele sanacija gospodarstva in sociale lahko odpre vrata količkaj trdnjšemu državnopolitičnemu sistemu.

Osebno dajem vsekakor prednost prvemu pogojniku, pa se strinjam z mnogimi sovjetskimi komentatorji, ki so po več letih nenehnega drsenja proti kaosu in breznu zadnje dni z olajšanjem priznali, da so vendarle zastavljeni bistveni temelji za kompleksno reševanje kriznih pojavov v vsej državi in družbi.

V mislih imam dejstvo, da je Mihailu Gorbačovu uspelo ne samo spraviti devet republiških voditeljev za skupno okroglo mizo, se z njimi zediniti o temeljnih prvinah prihodnje Sovjetske zveze, marveč si je tudi v dokaj konservativnem parlamentu (vrhovnem sovjetu) znal pridobiti krepko večino za osnutek zvezne pogodbe. Šele ko je vse to imel v žepu, je sploh lahko poletel v London na sestanek s sedmerico bogatih. Odslej ima Mihail Gorbačov v žepu tudi nesporno izkaznico sovjetskega predsednika; vemo pa, da so mu jo zadnje mesece močno nažrli zapleti v Pribaltiku in Zakavkazju, sploh pa njegovo pasivno paktiranje s konservativnimi »varuhi domovine«.

»Diktatura republik« namesto samoodločbe narodov?

»Dogovor o sojuzu suverennih gosudarstv,« po naše zvezna pogodba naj bi zamenjala pogodbo, ki so jo še pod Leninom konec decembra leta 1922 in z enako

označbo podpisali pooblašteni predstavniki Ruske federacije (vanjo je tedaj spadal še vsa Srednja Azija), Ukrajina, Belorusija in Zakavkaška federacija (Gruzija, Armenija in Azerbajdžan). V polemiki o tem, ali je današnja ZSSR sploh še legitimna tvorba, so predstavniki treh pribaltskih republik (Litva, Latvija in Estonija) in podobno okupirane Moldove (doslej Moldavije) venomer poudarjali, da jih ni nikoli nihče vprašal, ali sploh hočejo postati članice sovjetske federacije. Tudi muslimanske republike Srednje Azije niso vstopile v ZSSR kot polnopravni subjekti, saj je zanje zvezno pogodbo takrat podpisala Rusija.

Sovjetska zveza je imela po vojni 15 zveznih in še dva ducata avtonomnih republik oziroma oblasti ter okrožij. Tatari na Volgi so bili prvi, ki so se oklicali za suverene med dosedanjimi avtonomnimi republikami. Izvolili so si svojega predsednika, deželo pa preimenovali uradno v Tatarstan. V Kazanu niti slišati nočejo nič o tem, da ne bi neposredno sodelovali in soodločali o prihodnji zvezni pogodbi ter jo podpisali kot enakopravni subjekt bodoče federacije. Tu so prišli v načelni spor z Borisom Jelcinom, ki je lani takoj po prevzemu funkcije zagotovil vsem avtonomijam maksimalno svobodo (»Vzemite si toliko suverenosti, kolikor je zmorete pogoltniti!«), zdaj pa seveda hoče ohraniti svojo Rusko federacijo pred razpadom. Tatarstan leži v osrčju Rusije, na srednji Volgi. Tod pa najdemo še tri avtonomne (doslej) republike: Baškirijo, Mordovijo in Mari. Na severnem Kavkazu je vse križem pomešano in zamotano z avtonomijami. Podobno zapleteno ima Ruska federacija v srednji Sibiriji, kjer živi kup azijskih narodov. Kdo naj bo torej v prihodnje subjekt sovjetske federacije?

To je še vedno eno najbolj težavnih in spornih vprašanj. Za zdaj ga rešujejo tako, da se izogibajo točni opredelitvi: osnutek zvezne pogodbe govori le o republikah, niti zveznih niti avtonomnih.

»Vsaka republika je kot pogodbeni stran suverena država,« pravi prvi stavek. »Sojuz Sovjétskih Suverénnyh Repúblik« (SSSR) pa je po nadaljnji opredelitvi »suverena federativna demokratična država«. Kaj naj bi torej bila v prihodnje Sovjetska zveza, federacija ali konfederacija?

Voditelji devetih suverenih republik, ki so skupaj z Gorbačovom zastavili temelje novi zvezni pogodbi, so pristali na to, da dajo svoj davek formalni tradiciji, pa so pustili tako nespremenjeno kratico ZSSR kot tudi opredelitev državne tvorbe kot federacije (sojuza = zveze). Seveda pa imajo hkrati prav tisti številni deputati, ki so v večdnevni debati v Kremlju opozarjali na nedoločnosti in dvoumnosti predloženega besedila, pa nekateri med najbolj zagretimi »sojuzniki« (pripadniki konservativne poslanske skupine Sojuz) obtoževali Gorbačova in njegovih devet »pajdašev«, da v bistvu uprizarjajo razbijanje (dosedanje) federacije. Naše domače okoliščine nam pač najprej obračajo pozornost na tiste vidike reševanja sovjetske državne krize, ki so pri nas najbolj v ospredju. Pa si jih zato tudi najprej oglejmo.

Sovjetska federacija naj bi bila po duhu in črki pričujoče zvezne pogodbe – na njenih temeljih pa bodo kmalu sestavili še novo zvezno ustavo – v bistvu res konfederacija. Kajti vsem državam (republikam) podpisnicam pušča in omogoča, da nastopajo kot polnopravne članice mednarodne skupnosti, da se torej včlanjujejo v Združene narode in druge mednarodne organizacije, da navezujejo neposredne diplomatske in vse druge politične, gospodarske, kulturne itd. stike in sodelovanje s tujimi državami, da sklepajo mednarodne sporazume – toda pod docela razumljivim pogojem, da vse te njihove vezi ne bi šle na rovaš skupnih ali interesov posamezne države (republike) kot članice sovjetske federacije.

ZSSR se v istem členu zvezne pogodbe tudi opredeljuje kot suverena država v mednarodnih odnosih, kot naslednica dosedanje, hkrati pa se zavezuje, da bo utrjevala mir, nadaljevala razoroževanje ter delala za vsesplošno sodelovanje narodov na svetu.

Kot rečeno, so zvezno pogodbo snovali voditelji devetih sedanjih zveznih republik skupaj z Gorbačovom. Predstavniki avtonomij torej niso spustili k tej okrogli mizi v naselju Novo Ogarjovo v Podmoskovju. Ves čas pa so bile prav avtonomije najbolj navzoče, ko je šlo za to, kako najti za vse možne podpisnike sprejemljivo formulacijo. Takole pa so ta zapleteni vozeli rešili:

»Države, ki tvorijo zvezo, vstopajo vanjo neposredno ali pa v sestavi drugih držav. To ne okrnjuje njihovih pravic in jih ne osvobaja od obveznosti po tej pogodbi. Vse imajo enake pravice in prevzemajo enake obveznosti.«

Pa smo pri drugem kočljivem dvoumju: če naj bi odslej zares bile vse državne tvorbe znotraj ZSSR enakopravne, kako naj potem vse avtonomne republike, oblasti ali okrožja, ki so doslej bila celo v sestavi velikih pokrajin – torej trikratno podrejene – dosežejo, da jih bodo Ruska federacija, Uzbekistan, Azerbajdžan ali Kirgizistan obravnavali kot enakovredne? Armenci že grmijo, zlasti tisti armenski deputati, ki še sodelujejo v vrhovnem sovjetu ZSSR v Kremlju, češ da nova zvezna pogodba uvaja diktaturo republik ter ukinja načelo enakopravnosti in samoodločbe narodov.

Za te svoje bojzani najdejo povod še v drugi sporni plati obravnavane zvezne pogodbe. Poslej naj bi namreč dvodomni zvezni parlament namesto dosedanjega zbora nacionalnosti imel zbor republik. Ta postaja izrazito prevladujoči, prvi dom vrhovnega sovjeta, pa ga tudi navajajo na prvem mestu (doslej je bil drugi). »Zbor republik sestavljajo predstavniki republik, ki jih delegirajo njihovi najvišji oblastni organi. Republike in nacionalno-teritorialne tvorbe ohranjajo v zboru republik takšno število deputatskih mest, kot jih imajo v zboru nacionalnosti vrhovnega sovjeta ZSSR v trenutku podpisa te pogodbe.«

Armenci in drugi predstavniki prizadetih avtonomij (ne pozabimo, da že četrto leto divja vojna okoli Gorskega Karabaha kot armenske avtonomije znotraj Azerbajdžana!) torej le nimajo razloga za svoje napade?

Na prvi pogled res ne, toda v igri je nov, tretji moment: republika bo odslej očitno dobila izključno pravico, da sama, mimo zveze in zvezne ustave, odloča o svoji notranji administrativno-teritorialni ureditvi, pa bo zatorej lahko po svoji volji ustanovljala, zlasti pa ukinjala tradicionalne avtonomne tvorbe. Armenski deputat iz Gorskega Karabaha Zorij Balajan svari svoje kolege v Kremlju, da s takšno zvezno pogodbo odpirajo vrata uničenju vsakršne narodnostne avtonomije. Seveda: Azerbajdžan v primerjavi s svojima zakavkaškima sosedoma Gruzijo in Armenijo sodeluje pri snovanju nove zvezne pogodbe očitno prav zato, ker si obeta, da si bo po tej poti zavaroval hrbet in dobil proste roke, da sam opravi z Armenci v Karabahu. (V absolutizaciji republiške suverenosti ima tesnega somišljenika v Gruziji, kjer je novi nacionalistični režim že ukinil avtonomijo za Južne Osetince).

Polno sumov in dvomov zbuja tudi načelo delegiranja republiških skupin (delegacij) v zbor republik zveznega vrhovnega sovjeta. V končni resoluciji je sedanji zvezni parlament ob odobritvi osnutka zvezne pogodbe še posebej naročil pripravljalni komisiji (vodi jo sam Gorbačov), naj »še enkrat obravnava vprašanje sestavljanja obeh zborov vrhovnega sovjeta ZSSR, in to po poti neposrednih volitev ob upoštevanju tega, da bodo predstavljeni vsi narodi«.

Ne nazadnje to vprašanje v živo zadeva same Ruse. Kajti po vsej prostrani Sovjetski zvezi se najde 75 milijonov ljudi (te številke nenehno povečujejo), ki ne živijo (več) na ozemlju svojega matičnega naroda. Po naravi reči zadeva takšna usoda seveda najbolj Ruse kot daleč najštevilčnejši narod, saj so morali v obeh režimih, carskem in sovjetskem, opravljati tudi imperialno-kolonialno poslanstvo, torej pomagati rusificirati »okrajine«. Zdaj bi se jim kaj lahko zgodilo, da jih denimo Kirgizi ne bodo izbrali v svojo republiško-nacionalno delegacijo v zvezni vrhovni sovjet.

Govorniki pribaltskih Rusov zastopajo na moč podobna stališča, kot jih imajo srbski »teroristi« na Hrvaškem. Jevgenij Kogan, strupeni napadalec pribaltskih »separatistov« in moskovskih »oportunistov« v vrhovnem sovjetu, se sklicuje na dejstvo, da je vsezvezni referendum marca letos pokazal, da so tudi znotraj tistih šestih republik, ki se ga niso udeležile oziroma ki nočejo pristopiti k novi zvezni pogodbi, območja, na katerih se je večina prebivalstva izrekla za to, da ostaja v sestavi ZSSR. Podobno predvideva tudi zakon o postopku za izstop iz sovjetske federacije, kot ga je Gorbačov dal izglasovati lani marca. Iz enega in drugega Kogan in številni njegovi somišljeniki (skupina Sojuz) sklepajo in zahtevajo, da je samoodločba ljudi, prebivalcev – ne pa narodov – neomejeno načelo, pa se zatorej lahko kakršen koli del ozemlja ali republike sam odloči o tem, v kakšni državni obliki ali v sestavi katere republike bo živel in v kakšne zveze bo stopal. To naj bi bila po njihovem najpopolnejša in najbolj demokratična oblika samoodločbe.

Z drugimi besedami: Rusi, ki imajo velikansko večino v severovzhodnih predelih Estonije, ali Poljaki, ki imajo podobno večino v obmejnih rajonih Litve, ali pa ruskojezični priseljenci, ki so pretežni prebivalci desnega brega reke Dnjester v Moldovi... vsi ti imajo suvereno pravico, da se sami odločijo o (svoji) državni tvorbi in tudi o tem, s kom se bodo povezali. Vsi seveda hočejo ostati znotraj sovjetske federacije in vsi se upirajo osamosvajanju svojih matičnih republik od centra (Moskve). Vsi zdaj zahtevajo, da tudi njihove delegacije spustijo k podpisovanju zvezne pogodbe in jim s tem dajo status enakopravnih subjektov sovjetske federacije.

Četudi so očetje osnutka zapisali v tekst zvezne pogodbe, da morajo države članice spoštovati med seboj ozemeljsko celovitost vsake od podpisnic, pa to še ne pomeni, da isto velja tudi za tiste nepokorne republike, ki se federaciji nočejo več pridružiti. S posebno izjavo jih parlament v Kremlju sicer poziva, naj si premislijo in se pridružijo, hkrati pa jim Moskva tudi že grozi s posledicami, če bodo ostali ob strani.

Federacija: od obrambe do geodezije

Kaj bo v pristojnosti centra, federacije in kaj od pristojnosti ostane republikam?

Načeloma pravi zvezna pogodba tako, da so za vse, česar niso republike izrecno s to pogodbo prenesle na federacijo, pristojne same. Kaj pa bodo prenesle na center?

Pod področji, ki so v pristojnosti zveze, beremo v 5. členu naslednje:

● Zaščita suverenosti in ozemeljske celovitosti zveze; napoved vojne in sklepanje miru; zagotavljanje obrambe in vodenje oboroženih sil, obmejnih in železniških vojaških enot zveze; organizacija in vodenje koncepcije in izdelovanja orožij ter vojaške tehnike.

● Zagotavljanje državne varnosti zveze; opredelitev režima in varstvo državnih meja, pomorskih in zračnih prostorov zveze; koordinacija dejavnosti republiških varnostnih organov.

● Uresničevanje zunanje politike zveze in koordinacija zunanjepolitične dejavnosti republik; predstavljanje zveze v odnosih s tujimi državami in mednarodnimi organizacijami; sklepanje mednarodnih sporazumov zveze.

● Izvajanje zunanjetrgovinske dejavnosti zveze in koordinacija zunanjih gospodarskih stikov republik; predstavljanje zveze v mednarodnih gospodarskih in finančnih organizacijah ter sklepanje zunanjetrgovinskih sporazumov zveze.

● Določanje in izvrševanje zveznega proračuna ter denarna emisija; varovanje zlatih rezerv, fonda dragocenih kamnov in valute zveze; vodenje vesoljskih raziskav, vsezveznih sistemov zveze in informacij, geodezije in kartografije, metrologije in standardizacije; upravljanje z jedrsko energetiko.

● Sprejemanje zvezne ustave, vnašanje vanjo spremembe in dopolnitve; sprejemanje zakonov v skladu s pristojnostjo zveze ter opredeljevanje temeljev zakonodaje o vprašanih, usklajenih z republikami; vrhovno ustavno nadzorstvo.

● Vodenje dejavnosti zveznih pravosodnih organov in koordinacija dejavnosti pravosodnih organov zveze ter republik v boju proti kriminalu.

Izključni zvezni pristojnosti je torej posvečenih sedem ločenih odstavkov, pri čemer bi le nekatera področja (obramba, zunanja politika, zunanja trgovina, finance) lahko zajeli z enotnim resornim pojmom, ki bi mu pogojno ustrezalo eno zvezno ministrstvo.

Četudi so mnoge od navedenih formulacij vse prej kot nesporne, ko gre za pretežno ali izključno pristojnost federacije, pa nastaja oziroma se nadaljuje popolna zmeda, ko pogledamo v izredno obsežen 6. člen zvezne pogodbe, ki zajema skupne pristojnosti zveze in republik. Navedem jih lahko le z osrednjimi gesli, saj bi sicer dobesedni prevod zavzel kakšne tri strani našega besedila. Moskva in republike naj bi torej (še vnaprej) skupno odločale in se pričkale ob naslednjih zadevah:

- varstvo ustavne ureditve,
- določanje vojaškoobrambnih ukrepov,
- strategija državne varnosti,
- opredelitev zunanjepolitične in gospodarske usmeritve ZSSR,
- strategija družbenoekonomskega razvoja zveze in skupni trg,
- energetska politika, transport in varstvo okolja,
- zaposlovanje, socialno varstvo in indeksacija dohodkov,
- temeljne znanstvene raziskave, kultura in razvoj narodov,
- nadzorstvo nad spoštovanjem ustave in zakonov.

Republike lahko med seboj (regionalno) sklepajo sporazume o skupnem urejanju zadev iz njihove pristojnosti, lahko jih prenesejo na zvezo, prav tako pa lahko le-te odstopajo posamezne svoje pristojnosti v izvrševanje konkretni republiki.

Vse se seveda začne in konča na gospodarskem področju. Zanj so tvorci nove federacije našli jedrnato rešitev. Berimo:

V pričakovanju skupnega vsezveznega trga

»Pogodbene strani izhajajo iz tega, da se bo z uvajanjem vsezveznega trga krčilo področje neposrednega državnega upravljanja z gospodarstvom. Neobhod-

na prerazdelitev ali sprememba pristojnosti upravljaljskih organov bosta potekali v soglasnosti z državami, ki tvorijo to zvezo.«

Se vedno delujeta v Moskvi kakšna dva ducata vsezveznih superministrstev za ožja gospodarska področja. Iz njihovih trdnjav še vedno dirigirajo republikam in podjetjem ter spodkopavajo v bistvu vse reformske poskuse, s katerimi naj bi prepuščali tržnim mehanizmom urejanje ponudbe in povpraševanja, sploh pa oblikovanja cen. Center si je od suverenih republik izposloval načelo postopnosti in prehodnosti: pristojnosti naj bi v spremenjeni obliki uveljavljali tako, da ne bi rušili podedovanih organizacijskih shem in povezav.

Morda je bil bistven razloček med sovjetskim in jugoslovanskim gospodarskim sistemom v tem, da prvi praktično ni poznal druge kot državno lastnino. Država pa je bila identična s centrom, z Moskvo. Prav zato so se prvi spopadi med republikami in Kremljem vneli prav zastran lastnine. Novembra 1989 so Estonci ob razglasitvi svoje suverenosti hkrati uzakonili, da Estonija prevzema v svojo last vse, kar je na njenih tleh. Prav v tem vprašanju je moral Gorbačov iti najdlje, saj je pristal na takšne formulacije opredelitev lastninskih razmerij:

»Zemlja, njena bogastva, vode in drugi naravni viri, rastlinski in živalski svet so lastnina republik in neodtujljivi dosežek njihovih narodov (ljudstev). Način izkoriščanja, razpolaganja in odtujevanja (lastninske pravice) opredeljujejo republiške zakonodaje.«

Federacija sicer še vedno zadržuje lastninske pravice nad objekti in imovino, ki ji je potrebna za opravljanje njenih nalog, vendar naj bi ta zvezna lastnina poslej bila opredeljena kot tista, ki so jo federaciji odstopile republike – ne pa obratno, kot se je to dogajalo v sovjetski praksi doslej.

Ali naj federacija pobira svoje izvirne davke ali pa dobi od republik le kotizacijo za svoje potrebe? Boris Jelcin je do zadnjega vztrajal pri zadnjem, končno pa je vendarle tudi on popustil. Za zvezne potrebe se po tej pogodbi pobirajo davki, ampak v soglasju in v obsegu, kot se z njimi strinjajo republike. To pa je velikanski korak naprej oziroma vstran od dosedanje prakse, ko so v Kremlju republikam dodeljevali proračunska sredstva iz enotne vreče, saj so praktično vse davčne dajatve šle naravnost v zvezne blagajne.

Naslednje vprašanje, ki ga obravnava zvezna pogodba in je v dosedanjih razpravah močno burilo duhove, je primat zakonodaje. Suverenost republik se v bistvu najprej izraža prav v nadoblasti lastnih zakonov nad vsemi drugimi (torej zveznimi). Rešitev, ki jo ponujajo v zvezni pogodbi, je menda tisti kamen spotike, ki bo v prihodnje od vsega najbolj obremenjeval odnose med zvezo in republikami. Zakaj?

»Zvezni zakoni imajo primat in so obvezujoči za izvršitev na ozemlju republik v vprašanih, ki so v zvezni pristojnosti,« pravi prva plat, druga pa spet drugače: »Republiški zakoni imajo prednost na svojem ozemlju v vseh vprašanih, razen tistih, ki so prenesene v zvezno pristojnost.«

Republike imajo pravico, da razveljavijo na svojem ozemlju tisti zvezni zakon, ki bi kršil pogodbo ali bi bil v nasprotju z ustavo ali zakoni te republike, ki jih je sprejela s področja svoje pristojnosti. Zveza pa ima pravico, da se pritoži in razveljavi tisti republiški zakon, ki bi po njeni presoji kršil pogodbo ali bi bil v nasprotju z zvezno ustavo ali zakoni, ki jih je zveza sprejela iz svoje pristojnosti. Spore v obeh primerih rešujejo po poti usklajevalnih postopkov ali pa jih predajo zveznemu ustavnemu sodišču.

To bo (še)le prava vojna zakonov! – svarijo mnogi deputati in izvedenci za državno pravo. Republike so namreč že doslej uveljavljale svojo zakonodajo nad zvezno, če so presodile, da ne ustreza več njihovim reformskim korakom. Znano je pač, da so mnoge zvezne republike šle dosti hitreje na pot reform kot pa toga vsezvezna zakonodaja. V prvi vrsti je treba omeniti radikalizirani vrhovni sovjet Ruske federacije, odkar je junija lani izvolil za svojega voditelja Borisa Jelcina. Rusija je s tem dala pokritje vsem drugim republikam; tri pribaltske pa so že tako dosti prej stopile čisto na svojo pot.

V vrhovnem sovjetu so ta vprašanja hudo razvnela debato. »Če ohranimo takšno formulo, potem se ne bomo nikoli otesli 'vojne zakonov', kajti enostranska razveljavitev je pač vedno posledica subjektivne ocene kakovosti nekega zakona,« je še pred koncem razprave svaril v parlamentu predsednik njegove zakonodajne komisije Jurij Kalmikov. Vsaka republika ima vse možnosti sodelovati pri snovanju vsakega zakona, saj ima v zboru republik svojo delegacijo; če pa bi se počutila prizadeta, ima možnost, da se pritoži proti spornemu zakonu, da sproži usklajevalne postopke in če ti res ne bi pripeljali do zadovoljivega izida, potem je tu zvezno ustavno sodišče, ki mora imeti zadnjo besedo. Torej ne sme biti nikakršne možnosti za enostransko razveljavljanje zakonov druge strani, meni Kalmikov.

V sklepih vrhovnega sovjeta zato deputati zahtevajo, da mora predlagatelj (pripravljala komisija Mihaila Gorbačova) podrobneje opredeliti področja, za katera naj bi federacija izdajala temeljno zakonodajo, odpraviti pa možnosti, da bi zveza ali republika enostransko razveljavila zakon druge strani. Morebitne spore je treba poprej ali uskladiti ali pa jih predati ustavnemu sodišču, sodi parlament.

Ustavno sodišče je tista novost, ki so jo deputati iz Pribaltika zahtevali že ob prvem zasedanju kongresa ljudskih deputatov maja 1989, pa se ji je Gorbačov dolgo trmasto upiral in pristajal le na parlamentarno ustavno nadzorstvo, ki ga je lahko tudi sam obvladoval. Nedvomno je ustavno sodišče tisti dosežek, ki bo sovjetski državni sistem počasi uvrščal med demokratične. Toda novost je še močno sporna.

Če naj bi bilo ustavno sodišče zares neodvisno, potem mora biti nekako neodvisno tudi od parlamenta, ki ga imenuje, menijo mnogi udeleženci javne razprave. Po predlogu zvezne pogodbe bo zvezno ustavno sodišče volil le zbor republik. Zaradi dosedanje oportunistične prakse se pač utemeljeno bojijo, da si bodo republike preprosto razdelile sedeže v zveznem ustavnem sodišču, s tem pa bodo sodnike sprevrle v svoje zastopnike. Pravna objektivnost bi bila s tem izgubljena, sodijo zlasti zagovorniki močnejše centralizacije. V končnih sklepih so tudi zmagali, saj vrhovni sovjet poziva predlagatelja, naj poišče tudi za zvezno ustavno sodišče takšno rešitev, da ga bosta enakopravno volila oba zbora vrhovnega sovjeta ZSSR (enako načelo naj bi veljalo tudi za volitev kabineta ministrov).

V vsaki večnacionalni federaciji je eno občutljivih vprašanj tudi uradni ali državni jezik. Rusko-sovjetska tradicija je v tem pogledu pravcata karikatura vseh načel, ki sta jih razglašali državi, tako carska Rusija kot boljševiška Sovjetska zveza: ruščina je bila namreč pomembno sredstvo rusifikacije, ropanja neruskih narodov narodnostne identitete. Zdaj dajejo temu kočljivemu vprašanju takole rešilno formulo:

»Republike samostojno določajo svoj državni jezik (jezike). Za uradni jezik zveze pa pogodbene strani potrjujejo ruščino.«

Zvezna pogodba prinaša nedvomno mnogo radikalnih sprememb v dosedanji sovjetski politični praksi; večinoma govorijo kar o graditvi čisto nove države. Nič manj pa ne vleče s seboj odprtih in spornih zank.

RAMSES A. WESSEL¹

Novi izzivi mednarodni organizaciji: Implikacije pluralističnega razumevanja sveta na prevlado političnega nasilja

Uvod

Kdaj se je končala hladna vojna? To je vprašanje, ki si ga zastavljajo različni avtorji in nanj tudi različno odgovarjajo. Nekateri trdijo, da je k spremembi sveta, kakršnega smo ga poznali vse od konca 2. svetovne vojne, največ prispeval prihod gospoda Gorbačova 1. 1985 na oblast v Sovjetski zvezi. Drugi menijo, da so preobrat povzročile nedavne revolucije v Vzhodni Evropi in rušenje berlinskega zidu. Nekateri celo pravijo, da hladne vojne še ni konec in da je sedanje obdobje le nekakšna »prekinitev ognja« v odnosih med velesilama. Dejstvo je, da se je v svetu nekaj vendarle spremenilo in da je prišlo do takega prestrukturiranja mednarodnih odnosov, kakršnega nihče ni mogel predvideti. Nekateri teoretiki za mednarodne odnose pri tem poudarjajo pomen medodvisnosti, ki so se razvile v preteklem stoletju. S pomirjanjem napetosti med Vzhodom in Zahodom bi po njihovem mnenju te medodvisnosti končno lahko pritegnile pozornost, kakršno v resnici zaslužijo.

Ta članek temelji na tezi, da omenjena rastoča kompleksnost medodvisnosti vodi k zmanjševanju primerov oportunistične uporabe nasilja. Tega ne gre zamenjavati z zmanjšanjem števila konfliktov. Ravno nasprotno: rastoča kompleksnost bo verjetno vodila v naraščanje števila konfliktov. Vendar se ti konflikti ne bodo iztekali le v tradicionalne vojne med državami. Vedno pogosteje bodo vodili tudi k drugim oblikam političnega nasilja.

Kot kaže, je meddržavnih vojn vse manj. Publikacija SIPRI za leto 1990 kaže, da lahko vojaške konflikte med državami v letu 1989 preštejemo na prste ene roke.³ John Mueller je celo predvidel izumrtje vojn: »15. maj leta 1984 označuje dolgo obdobje miru med državami razvitega sveta, in sicer najdaljše, kar jih je bilo, vse od časa rimskega cesarstva.«⁴ V skladu s to tezo je tudi mnenje, da je zavračanje vojne postalo večinsko stališče že po 1. svetovni vojni. Do 2. svetovne

¹ Raziskovalec na Polemological Institute, University of Groningen.

² Članek temelji na osnutku raziskave v okviru Nizozemske organizacije za znanstveno raziskovanje NWO (april 1990). Ob tej priložnosti se zahvaljujem profesorju dr. Hylku Trompu in gospodu Jaapu de Wildu za njune ideje in pomoč pri nastajanju osnutka. Povzetek članka sem predstavil na poletnem seminarju Political Violence IX – At the End of the Cold War: The Restructuring of International Relations« v Dubrovniku (18. 6.–23. 6. 1990) in na 2. mednarodni konferenci organizacije Student/Youth Pugwash v Leningradu (20. 9.–27. 9. 1990)

³ SIPRI Yearbook 1990: World Armaments and Disarmament, Oxford University Press, New York 1990: 10. poglavje

⁴ John Mueller: Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War, Basic Books Inc., New York 1989: str. 3

vojne ne bi prišlo, če bi ne bilo Hitlerjeve norosti. Čeprav je trditev preveč poenostavljena, je vse bolj razširjeno stališče, da vojna med državami vsaj v Zahodni Evropi ni več mogoča.⁵

Vendar konec vojne še ne pomeni konca vojaškega nasilja. Treba je najti nove poti razreševanja novih oblik in razsežnosti političnega nasilja, ki bi lahko izbruhnilo v prihodnjih desetletjih na tem območju. Mednarodne organizacije bi pri tem lahko odigrale zelo pomembno vlogo.⁶ »Svet bo vse bolj nasilen in za mnoge ljudi vse manj varen. Vse večja je potreba po reviziji obstoječih globalnih institucij in mehanizmov za preprečevanje in preoblikovanje konfliktov.«⁷

Življenje v legalni anarhiji

Eden glavnih problemov, s katerimi se ukvarja teorija mednarodnih odnosov in raziskovanja miru, je pravzaprav posledica legalne anarhije v svetu. Westfalski mir (evropskega) sveta ni le razdelil na države, ampak je uveljavil tudi koncept suverenosti. Vse od takrat so teoretiki iskali možnosti, da bi se države tej suverenosti spet odpovedale. Zakaj? Zakaj državam ne bi moglo biti dovoljeno, da za ozemlje in prebivalstvo na tem ozemlju skrbijo same? Odgovor na to vprašanje iščejo teoretiki v medodvisnosti. Zaradi medodvisnosti se mnogi problemi ne ustavijo in končajo na mejah t. i. suverenih držav.

Po 1. svetovni vojni se je oblikovala vrsta teorij: funkcionalizem (Mitrany), neofunkcionalizem (Haas), federalizem (Whare), regionalizem (Nye), supranacionalizem (Deutsch) in legalizem (Clarck in Sohn).⁸ Vse temelji na državno-centričnem pogledu. To pomeni, da so problemi varnosti problemi suverenih držav in da gre v glavnem za probleme na vojaškem in gospodarskem področju.

Vsaka od treh znanih paradigem, realizem, pluralizem in strukturalizem, ponuja drugačno rešitev problemov varnosti, ki se pojavljajo med državami.⁹ »Realizem« poudarja supranacionalne rešitve, pri čemer je federalna globalna struktura najboljša rešitev. Za »pluralizem« je končni cilj »globalna varnostna skupnost«. Namesto »od vrha navzdol« iščejo pluralisti rešitve s pomočjo strategije »od spodaj navzgor«. Nadnacionalne organizacije in gibanja (tudi cerkve, družbene gibanja, mediji, podjetja in posamezniki), ki delujejo čez državne meje, bodo

⁵ Glej Jean-Baptiste Duroselle: *Western Europe and the Impossible War*, *Journal of International Affairs*, vol. 41, 1988, št. 2: 345–326 in tudi v zborniku James N. Rosenau, Hylke Tromp (ed.): *Interdependence and Conflict in World Politics*, in sicer: Hylke Tromp: *Interdependence, Security and Peace Research*, Aldershot: Avebury Gower, 1989: str. 3–12

⁶ Namesto izraza »mednarodne organizacije« uporabljam izraz »mednarodna organizacija«, da bi poudaril proces namesto obstoječe organizacije kot institucije. Pri tem se opiram na terminologijo Inisa Clauda: »Posebne organizacije niso nič več kot le igrače v rokah politike moči in priročna sredstva nacionalnih ambicij. Vendar mednarodna organizacija kot zgodovinski proces predstavlja sekularni trend k sistemskemu razvoju težen za političnimi sredstvi, ki bi iz sveta naredila varnejše okolje za človekovo bivanje.« Inis L. Claude: *Swords into Ploughshares: The Problems and Progress of International Organization* (4. izdaja, 1. izdaja 1956), Random House, New York 1971: str. 447–448.

⁷ Kumar Rupensinghe: *The Disappearing Boundaries between Internal and External Conflicts*, besedilo, predstavljeno na 25. jubilejni konferenci International Peace Research Association, Groningen, 3. 6.–7. 6. 1990.

⁸ David Mitrany: *A Working Peace System*, Quadrangle Books, Chicago 1966 (prva izdaja 1943) ali *The Functional Theory of Politics*, Martin Robertson, London 1975; Ernst B. Haas: *Beyond the Nation State*, 1965; Kenneth Wheare: *Federal Government*, Oxford University Press, Oxford 1965 (4. izdaja); Joseph S. Nye: *Peace in Parts: Integration and Conflict in Regional Organizations*, Boston 1971; Karl W. Deutsch, et al: *Nationalism and Social Communications: Political Community and the North Atlantic Area*, Princeton University Press, Princeton, N. J. 1957; Grenville Clark, Louis B. Sohn: *World Peace through World Law*, Harvard University Press, Cambridge 1966.

⁹ M. Light, A. J. R. Groom (ed): *International Relations: A Handbook on Current Theory*: Michael Banks: *The Inter-Paradigm Debate*, Francis Pinter, London 1985: str. 7–26.

sčasoma načele sistem držav. In končno, »strukturalizem« vidi rešitev le v ustvarjanju »enakosti« v svetu in v uveljavljanju solidarnosti.

Teorija medodvisnosti sodi v okvir »pluralistične« paradigme. Poudarja pomen raznovrstnih povezav med mednarodnimi dejavniki. Pri tem posveča največ pozornosti učinkovanju te strukture na uporabo nasilja. To je izhodišče, od koder bi lahko medodvisnost vodila k varnejšemu svetu. Vendar bi hkrati povzročala tudi več konfliktov. »Globalna medodvisnost je razširila spekter globalnih vprašanj in hkrati otežila njihovo reševanje.«¹⁰ Oblike mednarodnega organiziranja naj bi pri tem ponujale rešitev problema. Tako kot »realizem« in »strukturalizem« je tudi teorija medodvisnosti ponudila v glavnem rešitve problema vojne med državami. Tudi v tem primeru je odgovornost za politično nasilje, do katerega prihaja v današnjem svetu, pripisana suverenim državam.

Redefinicija varnosti

V letu 1986 je vlada Združenih držav Amerike za obrambo pred »tujo vojaško grožnjo« porabila 273 milijard dolarjev. Le borih 18 milijard dolarjev je porabila za obrambo pred ekološkimi grožnjami.¹¹ Za marsikoga je misel, da bi vlade resno opozorili na spreminjajoče se prioritete pri zagotavljanju varnosti, zelo mikavna. To bi prav gotovo morali storiti. Toda dokler ni oblikovan nujen teoretični okvir (za posredovanje na znanstvenih temeljih, namesto z zgolj čustvenimi reakcijami), se moramo dajanju dolgoročnih nasvetov varnostni politiki izogibati. Zato si oglejmo teoretične implikacije spreminjajočih se prioritet pri zagotavljanju varnosti.

Vse od nastanka sistema suverenih držav je prihajalo do številnih teoretičnih razprav o vprašanju, kako preseči beligerentno naravo tega sistema držav. Mnogo manj razprav je bilo o konceptu varnosti. Glavni vzrok je, da je koncept varnosti tesno povezan z načelom državne suverenosti, a ravno ta naj bi bila krivec za pomanjkanje varnosti.

Redefinicija varnosti, ki bi bila v skladu s sedanjimi razmerami v svetovni politiki, bi pomenila prekinitve tesne povezanosti med konceptoma suverenosti in varnosti.¹² Kar zadeva vojaško varnost, za nestabilnost in pomanjkanje varnosti ne moremo v celoti kriviti le sistema držav. Sistem suverenih držav je bil odgovor na nasilno naravo prejšnje hierarhične strukture. To je bila oblika mednarodnega organiziranja, ki je poskušala urejati problem naraščajoče medodvisnosti. Vendar so različni mednarodni predpisi, sporazumi in institucije v tem smislu navadno nujni pogoji mednarodne ureditve (reda), ki državno suverenost sploh omogočajo, in ne temeljni izziv državni suverenosti.¹³

Glede na zahteve po »kolektivni« ali »skupni« varnosti je treba koncept zasnovati z mislijo na drugačno razumevanje sveta (view of the world). Literatura iz

¹⁰ Charles W. Kegley, jr., Eugene R. Wittkopf: *World Politics: Trend and Transformation*, St. Martin's Press, London 1989 (3. izdaja): str. 513.

¹¹ Glej v Michael Renner: *National Security: The Economic and Environmental Dimensions*, Worldwatch Paper 89, Worldwatch Institute 1989.

¹² Glej tudi v R. B. J. Walker: *Security, Sovereignty and the Challenge of World Politics*, *Alternatives* vol. XV, št. 1, 1990: str. 3–28.

¹³ R. B. J. Walker, Saul H. Mendlowitz (ed): *Contending Sovereignties: Redefining Political Community*; R. J. B. Walker, Saul H. Mendlowitz: *Interrogating State Sovereignty*, Lynne Rienner, Boulder and London 1990: str. 3. Kljub temu da je Walkerjevo in Mendlowitzovo delo pri problemih suverenosti in varnosti zelo zanimivo in dragocen vir, je hkrati še eno dokazovanje teze, da je sistem suverenih držav glavni krivec za pomanjkanje varnosti v mednarodni skupnosti (kljub temu da isto tezo tudi sama večših kritizirata).

obdobja prve polovice sedemdesetih let 20. stoletja je poudarjala pomembnost nadnacionalnih percepcij in vpliva naraščajoče medsebojne povezanosti. Implikacije teh nadnacionalnih percepcij za radikalno spremembo v konceptu varnosti je moč ponazoriti s spreminjajočo se vlogo kitajskega zidu: »Vsako leto zid obišče na tisoče tujih turistov, ki prinašajo državi devize in tuje navade. Njihovo prisotnost domačini tolerirajo, celo zaželena je. Kitajski voditelji vedo, da je ugodna plačilna bilanca lahko močnejši temelj varnosti ob globalni ekonomski kompeticiji kot pa vojaška moč ali suvereno »zidovje«. Strateška vrednost velikega zidu za Kitajsko danes ni v tem, da bi jo ograjeval od tujega sveta, pač pa v tem, da tujce privablja.«¹⁴

Razumevanje sveta, v katerem igrajo državne meje manj pomembno ali vsaj drugačno vlogo, gotovo bolj ustreza stvarnosti. Toda pri tem nastaja tudi vrsta težav. Prvo je moč najbolje razumeti v Walkerjevih in Mendlowitzjevih besedah: »Celo zapleten model, ki usmerja subnacionalne, supranacionalne, transnacionalne in nacionalne dejavnike, lahko bolj natančno izraža raznovrstnost v sodobni politiki, a hkrati ni nujno, da pojasnjuje tudi izvire, naravo ali pomen te raznovrstnosti. Ni nujno, da pravilno identificira ali celo analizira interaktivne odvisnosti in medodvisnosti, ki se križajo z nacionalnimi mejami. Potrebujemo nov model za pojasnjevanje nastajajoče globalne delitve dela in lokalnih, regionalnih in mednarodnih konfliktov.«¹⁵ Zadeve zapletejo tudi mnogi tako imenovani pluralistični pogledi, ki si prizadevajo za globalno integracijo, ki pa ne more biti rešitev za na novo porajajoče se varnostne probleme. Paradoks je, da pluralistične opcije ponujajo rešitev le, če ne problematizirajo sedanje svetovne strukture. Varnost ni odvisna od kontinuiranega procesa integracije in tudi dezintegracija ni vzrok za manjšo varnost sveta. Pozivi za odcepitev ali neodvisnost (zadnje se ne zdi več možno) v državah, kot sta Sovjetska zveza ali Jugoslavija, so lahko pomembni iz več razlogov, vendar dolgoročno ne učinkujejo na vprašanja varnosti.

Prizadevanja za integracijo so bila dejansko napaka mnogih pionirjev pluralističnega pojmovanja ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let tega stoletja. Njihova zaverovanost v dominantnost držav je v osemdesetih letih nekatere od njih vrnila k pojmovanju »držav kot glavnih dejavnikov.«¹⁶ Vse to zelo otežuje iskanje prostora za nova vprašanja varnosti v obstoječih teorijah, kar spet zapleta možnosti za vzpostavljane novih institucionalnih dogovorov in ureditev.

Ohranjanje miru – tradicionalna funkcija mednarodne organizacije

Za raziskovalce problemov miru je vzpostavitev mednarodne organizacije pomembna v najmanj dveh smislih. Vprašanje, ki ga največkrat obravnavajo raziskovalci odnosov med oblikovanjem mednarodnih organizacij in uporabo nasilja, se nanaša na reševanje konfliktov. Pri tem gre za idejo o »kolektivni varnosti«, ki je bila temelj za Društvo narodov in za sedanji sistem Združenih narodov. Tudi NATO in Varšavski sporazum temeljita na tej ideji.

¹⁴ Povzeto po Patricia M. Mische: *Ecological Security in an Interdependent World, Breakthrough*, Summer/Fall 1989: str. 8.

¹⁵ Walker, Mendlowitz: prav tam, str. 25.

¹⁶ Glej še Ramses A. Wessel: *Interdependence Theory from 1970–1990: The Contribution of Robert Keohane*, *Transaktie*, vol. 19, št. 1 1990: str. 25–39. Besedo »pionirje« v tem odstavku uporabljam le, da bi opisal oživljanje pluralistične misli okoli leta 1970 in ne zanikam obstoja pluralistične tradicije.

Mednarodne organizacije bi lahko v mednarodnih konfliktih igrale tudi posredno, bolj preventivno vlogo. Tu gre za močnejši poudarek pri iskanju večjih možnosti za sodelovanje, za prestopanje ravni lojalnosti, možnosti za dogovarjanje in za druge načine vplivanja (ne le za vojaško silo). Ob povečani stopnji globalne medodvisnosti pomembnost tega pristopa narašča. Tu lahko vidimo medsebojno vplivanje med medodvisnostjo in mednarodno organizacijo: medodvisnost zahteva boljše mednarodno organizacijo, toda povečanje institucionalne prepletenosti hkrati vodi k večji medsebojni odvisnosti.

Pri proučevanju mednarodne organizacije je kot pristop dolgo prevladovala t. i. politika moči. V razmerah mednarodne anarhije je omejevanje držav, nagnjenih k vojni, zelo pomembno.

Sredstva tega omejevanja so bila načela zastraševanja, pogodbe ali druge oblike institucionalnega urejanja. Kongresni sistem, ki so ga uvedli na dunajski konferenci l. 1815, je ena od posledic te ideje. Zagotavljal je stabilnost s sredstvi politike moči (in tako ustvaril potrebo po haaški mirovni konferenci za omejitev oborožitve).

»Realistična« vizija mednarodne organizacije je prevladovala po 2. svetovni vojni. V središču pozornosti so bile države kot mednarodni dejavniki. Mednarodne organizacije so bile oblikovane zato, da bi pridale pragmatičnemu kongresnemu sistemu bolj institucionalizirano naravo. Z oživiljanjem teorije o medodvisnosti v sedemdesetih letih tega stoletja so se zdele tudi mednarodne organizacije možna rešitev svetovnih globalnih problemov. To je vodilo v tretji val institucionalizacije. Do drugega je prišlo okoli leta 1960, ko sta razvoj v Evropi in proces dekolonizacije pospešila takratno institucionalizacijo.

Zdaj je spet prišel čas revizije sistema mednarodne organizacije in čas za njegovo prilagajanje sedanjim mednarodnim razmeram, v katerih je državna suverenost postala legalna fikcija. Zdaj je treba pozornost posvečati ne le vojni, ampak tudi drugim oblikam političnega nasilja.

Spreminjanje oblik in vzrokov političnega nasilja

Ena od tez tega članka je, da je treba za obvladovanje različnih oblik političnega nasilja v svetu vzpostavljati nove oblike mednarodne organizacije. Kot že rečeno, se literatura o mednarodni organizaciji v glavnem ukvarja s problemom tradicionalnih meddržavnih vojn. Toda nastale so nove oblike političnega nasilja in te nove oblike ne upoštevajo meddržavnih meja ali državne suverenosti. Ne porajajo se med državami, ampak mimo držav. Ne gre za vojne med vladami, ampak za nasilje med nevladnimi in vladnimi dejavniki ali med samimi nevladnimi dejavniki. So stranski učinek povečane globalne medodvisnosti. Opazujemo lahko različne oblike političnega nasilja, ki z naraščajočimi medodvisnostmi v svetu postajajo vse pomembnejše in vse pogostejše potekajo na mednarodni ravni: rasistično nasilje, terorizem, »siciljanske« vojne in organizirani kriminal. Učinkovito zatiranje teh oblik nasilja zato zahteva nove strukture v organizaciji, in sicer take, ki presegajo sistem držav.

Preden ugotovimo, kakšne spremembe so potrebne v obstoječih mednarodnih organizacijah in na kakšnih temeljih naj bi se znova vzpostavile, moramo analizirati vzroke, ki so pripeljali do novih oblik političnega nasilja. Konflikti, ki lahko vodijo k »nedržavnemu« političnemu nasilju, so lahko različni: ideološki ali religiozni konflikti, rasni konflikti, ekološki konflikti, konflikti identitete, ekonomski

konflikti. Ti konflikti se ne iztečejo nujno v politično nasilje, so pa njegov možni vzrok. Ideološki in religiozni konflikti pogosto nastanejo med skupinami znotraj dveh ali več različnih narodov (kot na primer v iransko-iraškem konfliktu). Problem je, da v mnogih primerih vlade uradno, s tem kar se dogaja, nimajo nobene zveze. To pa izredno otežuje nadzor nad obstoječimi mednarodnimi organizacijami. Do rasnih konfliktov lahko pride kot do stranskih učinkov izboljšanih možnosti komunikacije in prevoza beguncev in drugih imigrantov. Tretja oblika konfliktov, ekološki konflikti, bodo verjetno v prihodnosti ena od najbolj ogrožujočih oblik, če upoštevamo razširjeno literaturo o konceptu »ekološke varnosti«. ¹⁷ Onesnaževanje okolja skupaj s širjenjem puščav in uničevanjem pragozda lahko vodi v konflikte zaradi ozemlja, vode ali svežega zraka. Ekološki problemi lahko vodijo tudi k nenadzorovanim migracijam in tokovom beguncev z opustošenih območij. Kot možne vire novih oblik nasilja v svetu avtorji pogosto navajajo tudi konflikte identitete ali etnične konflikte. Nove možnosti za politično nasilje nastajajo, ko skupine znotraj držav in čez državne meje zahtevajo avtonomijo. Problem je, ker državne meje ne sovpadajo z etničnimi mejami. Le v 13 primerih živijo narodi ene etnične skupine (in sicer večina) v eni državi. ¹⁸ Zadnja oblika konfliktov, ki jo tu omenjamo, zadeva ekonomske konflikte. Prvič, vse več sodelovanja med Vzhodom in Zahodom utegne povečati prepad med Severom in Jugom. Večje potrebe po naravnih virih, ki jih spodbuja naraščajoča ekonomska blaginja na Severu, lahko pripeljejo do novih konfliktov. Drugič, koncept »dinamične revščine«, po katerem podrejenost razvitim za narode tretjega sveta ni več sprejemljiva, lahko vodi k bolj agresivnemu odnosu do celotne severne poloble. Ker »normalna« vojna proti Severu za države Juga ni sprejemljiva, so gospodarski ukrepi alternativa, ki utegne izzvati vojaško nasilje Severa.

Novi izzivi za mednarodno organizacijo

V raziskovanju na tem področju je prišlo do pomembnega premika od »mednarodnih odnosov« k »svetovni politiki« ali »Weltinnenpolitik« (Von Weizsacker). Vse pogosteje lahko svet opazujemo kot »moderen svetovni sistem« (Wallerstein) ali »svetovno družbo« (Burton). ¹⁹ Razlike med temi in bolj tradicionalnimi pristopi so v tem, da so v proučevanju svetovne politike analize omenjenih problemov usmerjene na globalno namesto na meddržavno raven.

Do tu je vse prav! Težave se pojavijo pri iskanju rešitve za ohranjanje mednarodne varnosti. Mednarodna organizacija res lahko ponudi rešitve problemov mednarodne varnosti. Zelo obsežna literatura o tem je pri tem dragocena pomoč. Vendar implicitno ali eksplicitno, literatura temelji na predpostavki, da je medna-

¹⁷ Seveda koncept varnosti okolja oziroma ekološke varnosti zajema v glavnem grožnjo segrevanja zemeljskega ozračja, nastajanja ozonskih lukenj, kislega dežja, razširjanja puščav, uničenje pragozda, odlaganje odpadkov, pomanjkanje pitne vode, prenaseljenost nekaterih območij in onesnaženje oceanov kot take. Koncept le redko povezuje te probleme s političnim nasiljem, ki ga lahko povzročijo.

¹⁸ Koen Koch: *The New Nationalism in Central and Eastern Europe and European Security: Old Problems, New Perspectives*, referat na poletnem seminarju »Political Violence IX – At the End of the Cold War: The Restructuring of International Relations, Dubrovnik 20. junij 1990. Koch med drugim trdi, da novo nastale nacionalistične težnje v Vzhodni Evropi niso grožnja mednarodni varnosti zaradi svoje notranjopolitične narave.

¹⁹ Tak pogled na svet zasledimo v delih, kot je npr. James N. Rosenau (ed.): *Linkage Politics*, Free Press, New York 1969; Robert O. Keohane, Joseph S. Nye: *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Cambridge University Press, Cambridge 1972; Richard Falk: *A Study of Future Worlds*, Macmillan, New York 1975; Immanuel Wallerstein: *The Modern World System*, Academic Press, New York 1974.

rodni sistem suverenih držav glavni krivec za to, da svetovnega miru še nismo dosegli.

Če želimo pri zatiranju nadvladanih oblik političnega nasilja uporabljati načelo mednarodne organizacije, moramo problem nujno redefinirati. Nove oblike političnega nasilja ne bodo izginile z razpustitvijo sistema držav. Z raziskovanjem moramo ugotoviti, kako lahko oblike mednarodne organizacije (»režimi«, »mednarodne institucije« itd.) prispevajo k reševanju tega problema in na kateri ravni (nacionalni, regionalni, globalni) je urejanje tega področja najbolj učinkovito.

Sklep in možne rešitve

Ob upoštevanju teze, da omenjenih oblik političnega nasilja ni mogoče obvladovati vse dotlej, dokler bomo razmišljali le v okvirih nacionalnih držav, je eno od možnih področij, kjer bi lahko iskali rešitve – nedržavna raven. Mednarodne nevladne organizacije (MNO) predstavljajo 90% vseh mednarodnih organizacij. So nekakšni forumi za usklajevanje med gospodarskimi ali drugimi interesnimi skupinami na določenem področju mednarodnih odnosov. MNO so lahko logično izhodišče. Vendar imajo MNO v mednarodnih odnosih čuden položaj. Kljub temu, da niso nov pojav (Red rožnega venca l. 1964 naj bi bil prva MNO), so države in državne organizacije ali mednarodne vladne organizacije (MVO) prevladujoč dejavnik v mednarodnem sistemu in v mednarodnih odnosih in se jim posveča skorajda vsa pozornost. MNO celo niso del mednarodnega pravnega sistema in so v tem smislu »mednarodno-pravni izobčenci«. ²⁰ Razen Belgije nima nobena država uradnih legalnih povezav z MNO.

Za rešitev te težave in problemov v zvezi MNO in problemov zatiranja novih oblik političnega nasilja so potrebne tako nevladne kot tudi vladne pobude. Institucija, ki bi združevala tako nevladne kot tudi vladne strokovnjake s specifičnih področij, bi lahko ponudila rešitev. Mednarodna organizacija dela (ILO) je dober zgled za strukturiranje te ideje. Na tem področju je bilo opravljeno že veliko raziskovanja. Posebno t. i. »režimske« teorije ponujajo dobre temelje tem idejam. ²¹ Vendar bi morali bolj razčleniti načine uporabe teh institucionalnih aranžmajev za obvladovanje (ali bolje za preprečevanje) omenjenih oblik političnega nasilja. Na primer, ali lahko razširimo obseg nalog že obstoječih »specializiranih« institucij ali pa moramo vzpostaviti posebne strukture za obvladovanje in razreševanje konfliktov, ko pride do njih.

Ta članek seveda ne ponuja rešitve omenjenih problemov političnega nasilja. Z njim želim le opozoriti na potrebo po preusmerjanju pozornosti teoretikov mednarodnih odnosov in mirovnih raziskav od meddržavnih vojn k drugim oblikam političnega nasilja. Teorije, ki se ukvarjajo z oblikovanjem svetovne vlade, danes ni moč slišati. Vsa pozornost je usmerjena k sodelovanju med legalno suverenimi entitetami v svetu. V tem stoletju se je mednarodno sodelovanje zelo okrepilo. Število MVO se je povečalo s 37 v letu 1909 na 309 v letu 1988 in v istem

²⁰ A. J. R. Groom, Paul Taylor (ed.): *Functionalism: Theory and Practice in International Relations*: Anthony J. N., Kjell Skjelsbaek: *Transnational Associations and their Functions*, University of London Press, London 1975: str. 196.

²¹ Glej Stephen D. Krasner (ed.): *International Regimes*, Cornell University Press, Ithaca, London 1983; glej tudi Robert O. Keohane: *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, N. J. Princeton University Press, Princeton 1984.

obdobju se je število MNO povečalo s 176 na 4518.²² Mednarodno sodelovanje in institucionalizacija posebno na specifičnih področjih, sta se izkazala za relativno uspešna. Prizadevanja za širjenje teh oblik mednarodne organizacije na nove probleme političnega nasilja gotovo niso brez možnosti za uspeh.

S koncem hladne vojne je medsebojna (konfrontalna) odvisnost med Vzhodom in Zahodom izginila. Podpis sporazuma CFE (9. novembra 1990) je odpravil vse dvome.²³ Razvile so se nove ideje za strukturiranje novih oblik sodelovanja. V Evropi je KEVS primeren okvir za tak razvoj. Mnogi članki v revijah in časopisih izražajo živahnost razprav o tem vprašanju. KEVS bi lahko bila dobro izhodišče za vzpostavljanje novega sistema varnosti v Evropi. Ena od prednosti je vključenost t. i. nevtralnih držav v ta proces.

Češkoslovaška vlada je aprila 1990 ponudila zanimiv predlog, ki vsebuje več korakov.²⁴ Glavna ideja je vzpostavitev Varnostnega sveta. Imel naj bi posvetovalne in nadzorne funkcije, dolgoročno pa tudi možnosti za preprečevanje konfliktov, sprejemanje resolucij in posredovanje v konfliktih. Predlog je zanimiv, ker upošteva ekonomske, ekološke in človeške vire konfliktov. V skladu s predlaganim naj bi Evropa končno krenila v smeri konfederacije.

Eden od nujnih pogojev za uspeh pri vzpostavljanju novega sistema varnosti v Evropi je pristop, usmerjen k dejavnikom in k problemom. Stopnja varnosti samo zaradi prizadevanj za končno integracijo evropskih držav ne bo nič večja. S kolapsom Varšavskega sporazuma in vojaške učinkovitosti NATO so se odprle nove možnosti za varnostno skupnost. Nova organizacija bi dajala možnosti za upoštevanje tudi tistih oblik političnega nasilja, ki utegnejo v prihodnjih desetletjih postati ene najbolj nevarnih.

Prevedla: Zorica Bukinac

²² Podatki so povzeti po Zborniku mednarodnih organizacij (Yearbook of International Organizations) 1988/89, ki ga izdaja Union of International Associations v Bruslju. Podatki kažejo le število »konvencionalnih« mednarodnih teles. Z malce drugačno metodologijo bi lahko prišli tudi do večjega števila mednarodnih organizacij: skupaj 20.000 in sicer 18.000 MNVO in 2000 MVO. Glej tudi Elise Boulding: Building a Global Civic Culture: Education for an Interdependent World, Teachers Collega, Columbia University, New York 1988: str. 35.

²³ Izraz je povzet po članku J. H. de Wilda, v katerem avtor uporablja različne tipologije medodvisnosti na različnih ravneh analize. Jaap de Wilde: A Short History of Global Interdependence, Development and Security 1989: str. 28.

²⁴ Bolj podrobno v Christine M. Merkel: The Helsinki Process and Future Peace Structures in Europe, Helsinki Monitor, vol. 1 št. 3 1990; str. 16–19.

ADOLF BIBIČ

Študij politologije

(Nekaj izhodišč k njegovi vsebini, členitvi in funkcijah glede na reformo študija)

I

Študij politične znanosti je ena izmed bistvenih sestavin družboslovnega študija sodobne univerze. Kot posebno področje se je ta študij izoblikoval v Evropi zlasti po drugi svetovni vojni (v ZDA že prej), posebej intenzivno pa v 60. in 70. letih. Uvedba politološkega študija je bila izraz: 1. potrebe po globljem spoznavanju političnega pojavnosti, ki je postajalo vse pomembnejši vidik družbenega življenja; 2. nanašalo se je in se nanaša na vse večjo interdependenco med sodobnimi družbami in čedalje večji pomen globalnih problemov, ki so skupni vsemu človeštvu; 3. kompleksnost in diferenciranost družbenega življenja sta zahtevali in zahtevata nove poklicne profile, kar je privedlo tudi do zdiferenciranja politološkega profila tako za notranjepolitične kot za mednarodnopolitične odnose.

Tudi politološki študij na FSPN je skušal bolj ali manj slediti temu trendu. Razvijal se je od začetnega dokaj splošnega in v glavnem iz skupka različnih družbenih ved sestavljenega učnega načrta («politične vede») v tradicionalnem smislu k čedalje bolj diferenciranemu in ob nujni interdisciplinarnosti politološko poudarjenemu ter z dokajšnjim fondom metodoloških predmetov podprtemu teoretičnemu študiju. Zadnje spremembe so uvedle večjo stopnjo avtonomije med družbenopolitičnim študijem in študijem mednarodnih odnosov, čeprav je treba reči, da so se kadrovske predpostavke za doslednejšo uresničitev tega koncepta začele oblikovati le postopoma.

Sedanji časi zahtevajo, podobno kot za druge družbene vede, da se tudi študij politologije ponovno premisli. Treba je upoštevati splošne civilizacijske trende, ki v vsem razvitem svetu postavljajo pred politologe nove izzive (večja analitičnost in globalizacija), in tudi družbenopolitične spremembe, ki s političnim pluralizmom, obnovo parlamentarne demokracije in z novo opredelitvijo položaja Republike Slovenije v odnosu do Jugoslavije in do mednarodnega okolja (zlasti s težnjo po vključevanju v Evropo) zahtevajo strateške premisleke o razvoju politične znanosti kot celote in njenih posameznih disciplin. Premisleki so potrebni torej tako zaradi reforme države (razvoj socialne pravne države) kot zaradi zahteve po oblikovanju avtonomne civilne družbe ter pomena razvitega sveta in mednarodne skupnosti za nas. Bolj kot kdaj koli prej se zastavlja vprašanje, kako razvijati politološke discipline v skladu s strogimi metodološkimi znanstvenimi standardi in kako oblikovati smotno povezavo teoretičnega in empiričnega raziskovanja, ki bo upoštevalo tako politične procese kot politične institucije, tako demokratičnost kot učinkovitost individualnega in zlasti kolektivnega političnega delovanja. Nova univerzalnost sveta po koncu hladne vojne to terja in tudi omogoča.

II

Pri premisleku politološkega študija je treba upoštevati delovna področja, na katerih se politologi pri nas in v tujini zaposlujejo. Sem sodijo zlasti.

- delo v državni upravi in v javnih službah
- zaposlitev pri političnih strankah in v parlamentu,
- delo v izobraževalnih institucijah,
- zaposlitev v interesnih združenjih,
- delo pri množičnih medijih,
- zaposlitev v velikih gospodarskih organizacijah,
- zaposlitev na področju zunanje politike, v konzularni in diplomatski službi, v evropskih in mednarodnih organizacijah,
- zaposlitev v raziskovalni dejavnosti in v raziskovalnih institucijah.

III

Sodobna politologija je izoblikovala med drugimi tale študijska področja in discipline:

- Politična teorija in zgodovina političnih idej*
- Temeljni pojmi politične znanosti in njihove teoretične povezave
- Politična zgodovina novejšje dobe
- Zgodovina političnih idej
- Sodobne politične teorije in ideologije
- Metode politične znanosti*
- Teorija znanosti in metodologija
- Kvalitativne in kvantitativne metode, predvsem empiričnega družboslovnega raziskovanja
- Statistika in informatika
- Tematsko usmerjeni uvodi v tehnike znanstvenega dela
- Politični sistem Slovenije (Jugoslavije)*
- Zgodovinske osnove
- Ustavni in državni sistem, vključno z upravo
- Politična socializacija in komunikacija, volitve, partije, združenja in socialna gibanja
- Ekonomski in politični odnosi
- Analiza in primerjava sodobnih političnih sistemov*
- Kvalitativna in kvantitativna primerjalna analiza
- Uporaba socialnih in političnih kazalnikov za primerjavo
- Podobnosti in razlike med sodobnimi političnimi sistemi
- Primerjava posameznih institucij in držav
- Mednarodni odnosi in zunanja politika*
- Temeljni problemi in struktura mednarodnih odnosov
- Zunanji odnosi in politika posamezne države
- Mednarodne organizacije, regionalne skupnosti
- Politika in gospodarstvo*
- Politika in ekonomski procesi; politična ekonomija
- Mednarodni ekonomski odnosi, zlasti denarna politika
- Problem socializacije in privatizacije v ekonomiji in družbi
- Politična kultura in socializacija*
- Politična antropologija
- Politična etika
- Politična kultura

Didaktika in metodika političnega izobraževanja

Navedeni seznam politoloških področij gotovo ni popoln niti glede na obstoječe predmete na FSPN in še manj glede na druge države. Izdelan je predvsem kot pripomoček za razmislek o bistveni strukturi discipline, ki ustreza celovitosti členitve političnega. Tukaj npr. nismo navedli takega ključnega področja, kot so evropske študije in kot je analiza politik z javno upravo. Ravno ti dve področji študija in raziskovanja sta tako pomembni, da ju moramo posebej vsaj shematično razčleniti.

a) *Evropske študije:*

- Politična ekonomija Evrope (ES)
- Evropske politične institucije (z evropskimi strankami in interesnimi skupinami)

- Evropske kulture in znanstvene institucije
- Zgodovina evropske ideje
- Slovenci in Evropa
- Regulativni procesi v Evropi (evropsko pravo itd.).

b) *Analiza politik in javna uprava*

- Analiza politik
- Sodobna država in njene politike
- Uvod v teorijo organizacije in javno upravo
- Analiza politik na posameznih področjih
- Upravni delavci
- Racionalizacija in učinkovitost javne uprave
- Javne finance
- Ekspertno znanje v javni upravi itd.

Seveda se členitev na področja, discipline in tematike politične znanosti s tem ne konča. Našteti bi bilo treba tudi politične stranke, interesne skupine, analizo politične argumentacije, politično retoriko, politično propagando in politične komunikacije, nove tehnologije in politiko, raziskovanje konfliktov in miru, zakonodajne procese, javno mnenje in druge možne tematike in vidike makro- in mikropolitike, notranje in zunanje politike. Vsemu temu bi bilo treba priključiti tudi management na področju javne uprave itd. Sodobne teorije demokracije bi lahko bile tudi posebno področje, kolikor ne bi bile zajete, kar bi bilo najboljšje, v uvodu v politično znanost oziroma v politični teoriji.

IV

Politološki študij naj bi tudi v prihodnje ostal bistveno zasnovan na interdisciplinarnosti. Katere discipline in tematike naj bi poleg politoloških še obsegal, je vprašanje nadaljnjih razprav in premislekov. Očitno je, da takšen obseg in takšno število nepolitoloških predmetov, kot sta bila doslej, ne bosta več možna. Poleg tega bo treba dejansko proučiti, koliko je treba in mogoče prilagoditi druge discipline, zlasti metodološke, raziskovanju politoloških pojavov. S tem v zvezi bi bilo treba razmišljati o večji politometrični zasnovanosti zlasti nekaterih disciplin. Del metodoloških znanj bi bilo treba posredovati v višjih letnikih v povezavi s posebnimi projekti in predmeti. Na vsak način pa je očitno, da politologija ne bo mogla brez navezav na zgodovinska, filozofska, sociološka, ekonomska, socialnopsihološka, itd. znanja. Posebej pomembna za politologe so zlasti določena ekonomska znanja, npr. iz denarne politike.

Vprašanje je tudi, koliko bodo druge smeri in celotni študij vztrajale pri interdisciplinarnosti, koliko bodo politološke vsebine zastopane v študiju sociologije,

komunikologije, obramboslovja itd. Ne iz formalnega načela recipročnosti, marveč iz zahtev sodobnega družboslovnega študija izhaja potreba, da morajo sorodne smeri vsebovati tudi moderna in teoretična, komparativna znanja, znanja iz političnega sistema, novejših političnih idej in mednarodnih odnosov. Zapiranje disciplin ne bi upravičevalo samostojne fakultete, katere študij mora temeljiti na interdisciplinarnosti.

Vprašanje je, kako v bodoče organizacijsko zastaviti politološki študij. Ideje o večjem številu kateder ne zavračam, toda to bo ustvarilo nove probleme partikularizma. Prav tako ne bi moglo veljati načelo, da pomeni obstoj katedre že avtomatično tudi obstoj samostojne študijske smeri in podsmeri. Mislim, da bi politološki študij lahko obsegal tele smeri:

1. Teoretsko-analitski študij
2. Analiza politik (z javno upravo)
3. Mednarodni odnosi
4. Evropske študije.

Poleg tega bi bilo možno razmišljati o uvedbi A- in B- študija politologije (doslej smo imeli poleg temeljnega B-študij) in ga še bolj odpreti drugim fakultetam in doseči z njimi dogovor o tem. Jasno je seveda, da bi vsi študiji obsegali temeljne discipline: Uvod v politično znanost; Zgodovinsko političnih idej; Novejšo politično zgodovino; Politični sistem Slovenije (Jugoslavije); Mednarodne odnose; Komparativne politične sisteme in morda še katere, medtem ko bi za smeri veljali svežnji delno obveznih in delno neobveznih predmetov, v katere bi sodile tudi discipline iz drugih smeri fakultetnega študija (in celo z drugih fakultet).

Mislim, da bi se morali zavedati, da je treba zagotoviti vsem smerem možnosti ne samo za obstoj, marveč tudi za razvoj. Zdrava konkurenca ne bi smela ogroziti drugih. Glede na vsebino politologije in na njene perspektivne interese je okvir družboslovne fakultete, v kakršno se razvija FSPN, dokaj obetaven. Seveda pa bi lahko prehud pritisk drugih programov ogrozil eksistenco discipline. Zato bi bilo treba novosti, če bi šlo za raziskovanje političnih pojavov, izpeljati znotraj področja politologije, ne pa odpirati vzporednih programov, ki bi pomenili subverzijo proti njej. Politologija se je v zadnjih letih kadrovsko okrepila in se bo krepila še naprej. Sodimo, da nastajajo razmere, v katerih se politologija krepi kot disciplina in dosega višjo stopnjo profesionalizacije.

V

Politološki študij, primerno teoretično in metodološko zasnovan in interdisciplinaren, se bo tako lahko še bolj odprl novemu zavedanju družbenih in političnih vprašanj, še bolj se bo približal potrebam prakse (tudi z novim premislekom o študijski praksi) in bo še konkretnje oblikoval pöklicne politološke profile. Primerni nabor študentov je pomemben pogoj za razvoj takega študija. Takšen pogoj pa je tudi ustrezen razvoj politološkega raziskovanja in njegova avtonomnost nasproti pragmatizma vsakdanjih politik.

Takšna struktura in način politološkega študija izvirata tudi iz izkušenj in študijskih ureditev nekaterih razvitih evropskih držav in ZDA, v katerih je družboslovje zaradi novih časov tudi podvrženo spraševanju in samospraševanju. Nova postindustrijska informacijska družba zahteva tako politično znanost, ki bo ustrezno odgovorila na zahteve »postmoderne« družbe: zahtevo po novem vrednotenju urejanja in samourejanja družbenih procesov; po novem oblikovanju dinamičnega ravnotežja med civilno družbo in državo, ki bo izključevala enostransko prevlado,

hkrati pa tudi instrumentalizacijo politike po delnih interesih; po novem vrednote-
 nju razmerja med načelom večine in med demokracijo, ki vključuje priznavanje
 temeljnih pravic in svoboščin človeka in manjšin; ki politiko vrednoti kot kontinu-
 iran proces med posameznikom – asociacijo – narodom – svetom; ki poleg materi-
 alnih interesov priznava novo moč, vrednot duha in kulture; ki se zaveda dostojan-
 stva človeka in tudi odgovornosti do narave; ki omejuje nasilje in si prizadeva, da
 se bo v perspektivi izločilo kot strukturni pojav družbe. Politična znanost, ki kot
 avtonomna disciplina postavlja v svoje središče načela *avtonomnosti in (samooome-
 jevanja), svobode in demokratičnega nadzora*, mora v dobi nove moči, tehnike,
 a tudi novega tveganja s tehniko (»Risikogesellschaft«) prispevati k temu, da bodo
 človek, njegove asociacije in širše skupnosti bolj racionalno, skladno in demokra-
 tično (in z manj entropije in vse manj nasilja) obvladovale svojo usodo. Reformira-
 na politična znanost in študij politike, kakor koli bosta kot drugod po svetu bolj
 analitična, hkrati ne bosta mogla brez tiste normativne zasnovanosti, v kateri se
 izražajo klasične in nove vrednote »postmaterialistične« družbe.

LITERATURA

- Andrews, William A. (ur.): *International Handbook of Political Science*, Greenwood Press, Westport-Connecticut/
 London-England 1982.
- Beyme, Klaus v.: *Die Theoretik der Politik im XX. Jahrhundert: von Moderne zur Postmoderne* (1991 – v tisku)
- Braud, Philippe: *La science politique*, P.U.F., Paris 1990
- Easton, David: »Politična znanost v Združenih državah Amerike«, *Teorija in praksa*, 7–8/1985
- Fechner, Frank: *Politik und Postmoderne. Postmodernisierung als Demokratisierung?*, Passagen Verlag, Wien 1990
- Grawitz, Madeline – Leca, Jean (ur.): *Traite de science politique*, P.U.E., Paris 1981, 1. knjiga.
- Graziano, Luigi – Easton, David – Gunnell, John (ur.): *Fra scienza e professione. Saggi sullo sviluppo della scienza
 politica*, Franco Angeli, Milano 1991
- Gunnell, John: *Between Philosophy and Politics. The Alienation of Political Theory*, *The University of Mass. Press*,
 Amherst 1986
- Politikwissenschaft und Verwaltungswissenschaft, *posebno str. 465–505, PVS, Sonderhaft 13/1982*
- Ponton, Geoffrey – Gill, Peter: *Introduction to Politics*, Basil Blackwell, Oxford 1984.

MIROSLAV STANOJEVIĆ

Privatizacija v družbah vzhodne Evrope: začetek ali konec industrijske demokracije?

(Mednarodna konferenca Privatisation versus Democratization, Tallinn, Estonia, 5-7 junij 1991)

Od 5. do 7. junija 1991 je potekala v Talinu (Estonija) mednarodna konferenca na temo *Privatizacija nasproti demokratizaciji v preobrazbi komandne v tržno ekonomijo - Vloga sindikatov in delavske participacije*. Organizatorji konference so bili Raziskovalni komite 10 Mednarodnega sociološkega združenja (ISA), Estonski institut za upravljanje ter Raziskovalni in razvojni center estonskih sindikatov.

Na konferenci je bilo predstavljenih 37 referatov, ki so jih pripravili udeleženci iz 12 zahodnih in vzhodnoevropskih držav.

V uvodni, plenarni seji konference so bili predstavljeni izbrani prispevki ožje skupine udeležencev. Med njimi je bil precejšnje pozornosti deležen prispevek Nielsa Myginda (Copenhagen Business School). Mygind je predstavil model podjetja, v katerega zaposleni vlagajo svoj denar v obliki »demokratskih delnic«: zaposleni so izključni lastniki teh delnic; vsak zaposleni ima en glas... Demokratično podjetje je organizirano tako, da nosilci odločanja - zaposleni - nase prevzemajo največje tveganje, del tveganja se prenaša na različne pokojninske sklade. Povezava s pokojninskimi skladi naj bi »neutrizirala« dve glavni omejitvi demokratičnega podjetja: pretirano koncentracijo tveganja ter njeno finančno šibkost. Demokratičnega podjetja Mygind ne opredeljuje kot nekakšno bodočo splošno obliko organi-

zacije podjetij, temveč kot le eno od možnih lastniških struktur. Mygind le »zahteva« upoštevanje možnosti za vzpostavitev tudi takšne lastniške strukture ter »a fair chance« za demokratično podjetje.

N. Mygind je v svojem prispevku ter v kasnejših razpravah posebej poudarjal enkratnost zgodovinske priložnosti, ki danes obstaja v družbah vzhodne Evrope s stališča možnosti za razvoj novih lastniških oblik: nove oblike demokratične lastnine bi - lahko po Mygindovem mnenju - delovale kot pomembni pospeševalci bodočega regionalnega in svetovnega razvoja.

Profesor J. Galtung (Swedish Council for Research in the Humanities and Social Sciences) je posebej zaslužen, da so bile na tej konferenci nekatere pasti privatizacije jasno predstavljene: vzhodnoevropske družbe se pravkar srečujejo z nevarnostjo lastnega »latinoamerikaniziranja«; najkrajša pot (hitra preobrazba države v zasebno lastnino, nakup cenenih tehnologij ipd.) praviloma prinaša velike začetne dobičke ozkim družbenim skupinam, dolgoročno pa onemogoča družbeni razvoj... Tudi drugi udeleženci kasnejše razprave so poudarjali, da sprememba lastniške oblike sploh ni zadosten pogoj za vzpostavitev in razvoj takšnega podjetništva, ki naj bi bilo razvojno najbolj produktivno. V razpravi in v nekaterih prispevkih tujih avtorjev (A. Matejko, University of Alberta, Canada) je poudarjeno, da vzhodnoevropski reformatorji praviloma podcenjujejo nekatere druge bistvene pogoje učinkovite privatizacije: zmoglost in željo potencialnih podjetnikov, da delujejo v splošno korist, pripravljenost zaposlenih, da sprejmejo »privatne šefe«, infrastrukturo, ki bi omogočala razvoj zasebnih poslov, ustrezno normativno in administrativno okolje ipd. Ljudje, ki so učinkoviti »money makers« na črnem trgu praviloma niso dobri oz. ne morejo biti dobri podjetniki v »normalnem« tržnem okolju, skorumpirani državni uslužbenci pa lahko učinkovito onemogočajo kakršen koli zasebni uspeh...

Drugi dan je potekalo delo konference v naslednjih sekcijah: privatizacija in/ali par-

ticipacija; socialni problemi privatizacije in delavske participacije; privatizacija, zakonodaja, parlament in politične stranke ter decentralizacija, majhna podjetja in kooperative.

Zadnji dan konference so udeleženci iz različnih republik Sovjetske zveze (Estonija, Latvija, Litva, Moldavija, Ukrajina, Jermenija, Armenija in Rusija) predstavili koncepte in dosednji potek privatizacije v svojih okoljih.

Gostitelji so v gradivu, ki je bilo predstavljeno na konferenci, in tudi ob različnih priložnostih sistematično pojasnjevali glavne težave in dileme, s katerimi se srečujejo ob privatizaciji v Estoniji. Maja tega leta je vlada Republike Estonije predstavila Projekt lastniške reforme, ki je bil takoj deležen ostre kritike strokovne javnosti in različnih političnih strank. Njegovi najpomembnejši kritiki (npr. Karel Haav) poudarjajo, da vlada v tem projektu sicer govori o tržni ekonomiji, dejansko pa svojo dejavnost usmerja k urejanju (obstoječih) lastninskih odnosov oz. razmerij med zasebno in državno lastnino. Takšen projekt še zdaleč ne ogroža državnega monopola, ki je »odločilna ekonomska podlaga totalitarnega socializma«. Opozicija še poudarja, da se vlada v svojem programu privatizacije omejuje na prodajo (državnih podjetij) za denar, ob tem pa je popolnoma jasno, »da v socialistični totalitarni državi največjega dela državne lastnine na ta način sploh ni mogoče privatizirati«.

Kritiki menijo (glavni predlagatelj pa je Estonska kmečka stranka), da so edina korektna oblika privatizacije t. i. »voucherji ljudskega kapitala«. Lastnina Estonije, ki jo je stalinistični režim nacionaliziral leta 1940, naj bi bila takoj vrnjena prejšnjim lastnikom (oz. njihovim naslednikom), vrednost premoženja, ki je bilo ustvarjeno v letih sovjetske okupacije, pa naj bi bila predstavljena z »voucherji« ter razdeljena med prebivalstvo Estonije. Ker je 1.500.000 prebivalcev Estonije etnično razdeljenih na 60% Estoncev na eni ter 40% (večinoma) ruskih priseljencev (med katerimi je precejšnje število le del delovne dobe pridobilo v Estoniji) na drugi strani, se bo seveda operacionalizacija

morebitne razdelitve »voucherjev« nujno zapletla...

Sociološke razstave namreč razkrivajo značilne razlike med Estonci in Rusi pri vrednotenju procesov privatizacije. Konec leta 1989 je idejo »svobodnega podjetništva« podpiralo 70% Estoncev in 30% Rusov. Oktobra 1990 je državni monopol v ekonomiji podpiralo 17% Estoncev in 35% Rusov. Vrnitvi lastnine prejšnjim lastnikom je tedaj nasprotovalo 6% Estoncev in 30% Rusov.

Ko je spomladi leta 1990 estonska vlada predlagala formulo, po kateri (minimalno) desetletno nepretrgano bivanje v Estoniji zagotavlja pravo vključevanje v procese privatizacije, je bila ta deležna ostre kritike tako z estonske kot tudi z neestonske strani: prvi so zahtevali, da se pravica do udeležbe v procesu privatizacije omeji le na državljane Republike Estonije do leta 1940 (in njihove naslednike), drugi pa so zahtevali, da se ta pravica nanaša tudi na vsakega prebivalca Estonije ne glede na dolžino bivanja oz. delovne dobe, pridobljene v Estoniji. Lahko rečemo, da se etnična razdeljenost Estonije nasploh pojavlja kot eden najresnejših omejevalnih dejavnikov procesa privatizacije v tej baltiški državi...

Naj še omenim ugotovitve sociološke raziskave, ki je bila predstavljena v razpravi, povzema pa stališča enega najpomembnejših akterjev procesa privatizacije v estonski družbi. Gre za raziskavo, ki je v poletnih mesecih leta 1990 zajela 211 direktorjev estonskih podjetij. Po ocenah teh predstavnikov »tehnokratsko-podjetniške« frakcije vladajoče skupine estonske družbe sta glavna vzroka gospodarske krize v Estoniji državna lastnina in odvisnost Estonije od sovjetskega gospodarstva. Med najpomembnejše dejavnike razvoja estonskega gospodarstva direktorji uvrščajo podporo svobodnemu podjetništvu, privatizacijo državnih podjetij, pravno zaščito zasebnih pobud, tuje naložbe ter uvajanje estonske valute (vsi podatki so povzeti po: Haav K., On the Project of Property Reform and Expectation of People in Estonia referat, Tallinn 1991).

Celotno gradivo konference je objavljeno v zborniku, ki je dosegljiv v dokumentaciji ljubljanskega Centra za raziskovanje upravljanja in dela.

ALBIN IGLIČAR

Teme iz sociologije prava

(ČZ Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana 1991)

Ker je pravo zagotovo eden izmed najpomembnejših družbenih pojavov, bi bilo vsakršno zapostavljanje njegove vloge v družbi (in v političnem sistemu) neumestno. S proučevanjem družbenih virov in pogojev prava na eni strani in učinkov prava na družbeno življenje po drugi strani se sociologija še posebej vključuje v raziskovanje pravnih odnosov. Skupaj s pravno teorijo, ki proučuje pravne norme in filozofijo prava, osredotočeno na pravne vrednote, tako (lahko) sociologija prava v mnogočem prispeva k čim bolj celoviti podobi prava. S svojo najnovejšo knjigo s tega področja je avtor dr. Albin Igljučar še poglobil in izpopolnil proučevanje omenjenih vzajemnih odnosov družba – pravo – družba.

Kot kaže že sama razčlenitev knjige na osem vsebinskih sklopov, si avtor prizadeva podrobno analizirati predvsem sociologijo prava kot znanstveno disciplino, ekonomsko podlago prava, interesni vidik prava, politično razsežnost pri oblikovanju in izvrševanju pravnih norm, pravne institucije, procese podružbljanja prava, družbene spremembe in vlogo prava ter pravniške poklice in pravno kulturo. Vsakemu od teh osmih delov sta dodana referenčna literatura in povzetek, kar omogoča bralcu nadaljnji študij in možnosti primerjav stališč, hkrati pa daje tudi natančen vpogled v avtorjeve poudarke. Še posebno vrednost in veljavo knjigi pa dajejo empirični podatki njegovih in drugih raziskav, na katere se avtor izdatno opira pri preverjanju svojih hipotez. Dr. Igljučar si tako ne samo prizadeva, ampak tudi sam uporablja sociološke metode in raziskovalne tehnike pri proučevanju pravnih pojavov.

Avtor navaja in analizira tudi vrsto raziskovalnih problemov sociologije prava, kot so npr. proučevanje razmerja: vrednote – pravna institucionalizacija – oblike organiziranosti; predhodno proučevanje ekonomskih, socialnih in političnih okoliščin, v katere posegajo pravne norme; zakonodajni eksperiment; razmerje med normativnim in stvarnim; vzroki in posledice pravnih pojavov, itd. Detajlno predstavljena stališča najpomembnejših teoretikov (Durkheim, M. Weber, Gurvitch) so pregledna, avtor pa jih tudi sooča in z njimi polemizira. Prav tako ne pristaja na že od ustanovitelja sociologije prava (Eugena Ehrlicha) postavljeno enostransko tezo, da je le sociologija prava resnična znanost o pravu, druge pravne discipline pa so samo strokovnotehnične narave. Prvi del knjige bi bil nepopoln, če ne bi vseboval tudi prikaza začetkov sociologije prava na Slovenskem (Goričar, Žun), metodoloških iskanj in nekaterih raziskovalnih dosežkov.

Najskromnejši po obsegu, ne pa tudi po pomenu, je drugi del knjige z naslovom Ekonomska baza kot osnova prava, ki opisuje delo, lastninske odnose in pravno institucionalizacijo lastninskih razmerij. Skoncentriranemu in točnemu prikazu razvoja lastninskih razmerij skozi zgodovino in kritiki modela družbene lastnine bi bilo mogoče dodati edinole krajsi povzetek problemov privatizacije in denacionalizacije lastnine v dosedanjih t. i. realsocialističnih državah, čeprav so na teoretični ravni nakazani (institucionalizacija delniške družbe, lastninski posegi socialne države itd.). Avtorjevo dolgotrajno ukvarjanje s problematiko interesov je razvidno v tretjem delu knjige, ki govori o interesni podstati prava. Verjetno je to ena najbolj konciznih razprav pri nas o zgodovinsko interesnem vidiku zakona in o interesnih konfliktih in pravu. Usklajevanje posameznih, skupnih in splošnih interesov kot socialna podlaga pravotvorne dejavnosti je v knjigi lepo prikazano tudi pri normativnem urejanju interesov v lokalni skupnosti. Kje so glavni družbeni vzroki za t. i.

»krizo zakona« v sodobnosti, kako lahko poteka razreševanje interesnih konfliktov in kakšna je vloga prava pri tem, so samo nekatera vprašanja, s katerimi se zelo uspešno ukvarja avtor v tem delu knjige.

Še bolj blizu politološki problematiki je četrti del knjige z naslovom Vloga politične nadstavbe pri oblikovanju in izvrševanju pravnih norm. Za politični sistem in še posebej njegovo delovanje je zlasti pomembno razmerje med pravom in politiko, ki ga avtor izvrstno razčlenjuje z naslednjih vidikov: pravo kot sredstvo politike, politika kot določevalec vsebine prava, relativna samostojnost prava in pravno racionaliziranje ter omejevanje politike. Ker imajo v parlamentih odločilno vlogo pri sprejemanju zakonov politične stranke in interesne skupine, jih avtor posebej izpostavlja. Interesne skupine prakticirajo v zakonodajnem procesu različne načine delovanja (priprava zakonskega predloga s strani interesne skupine, neposredni stiki skupin s poslanci, povezovanje več interesnih skupin s poslanci, povezovanje več interesnih skupin, oblikovanje javnega mnenja, poslanci kot člani interesnih skupin, vpliv na oblikovanje zakonskih predlogov v vladi oziroma upravnih organih), kar je zagotovo vse bolj prisotno in zanimivo tudi pri nas z uveljavljanjem parlamentarnega sistema. V ta del knjige je avtor zelo inovativno vključil tudi problematiko državne blaginje, civilne družbe in pravne države. Po njegovem mnenju so osnovni elementi civilne družbe – pluralizem, neodvisna javnost in zakonitost. Pravno državo označuje vezanost državnih organov na ustavo in zakone, usklajenost vsebine zakonov z »modernim naravnim pravom« ter priznavanje lastninskega in političnega pluralizma ter načela delitve oblasti. Avtor pojasnjuje v tem delu knjige tudi razlike med legalnostjo in legitimnostjo, pomen strankarskih programov za zakonodajo, pa tudi posledice političnih deklaracij za pravni sistem (npr. o suverenosti).

Pravna institucionalizacija, ki pomeni relativno trajen, družbeno znan in varovan sistem odnosov vlog in norm, v katerem nastaja in se izvršuje pravo, je predmet petega dela knjige. Najprej je obdelano nastajanje prava, oblikovanje zakonov, zakonodajni proces in javnost v zakonodajnem procesu ter predstavniška telesa. V nadaljevanju pa se avtor posveča izvrševanju prava (načini

izvrševanja pravnih norm, socialnokontrolna vloga upravnih organov, socialne funkcije pravosodja), pri čemer ne pozablja niti na državljansko nepokorščino. Šesti del knjige zajema pod naslovom Procesi podružbljanja prava naslednje tematike: načine seznanjanja s pravom oz. zakoni in poznavanje prava v Sloveniji, pojav in koncepcija socialnega prava, podružbljenost prava v procesu nastajanja ter vzroke neskladja med normativnim in stvarnim (pravno poseganje v družbene odnose, ki niso primerni za pravno urejanje, neupoštevanje objektivnih zakonitosti družbene strukture in dinamike, normativni idealizem, različnost dejanskega subjekta sprejemanja splošnih družbenih in pravnih odločitev od normativno predvidene, odsotnost izvrševanja pravnih norm kot družbene vrednote, razširjenost odgovornosti v celotni družbi, konflikti med interesi itd.).

Družbeni vzroki za normativne spremembe (pravni voluntarizem in idealizem, določanje namenov normativnih sprememb, panjuridizacija odnosov v družbi) ter razvoj jugoslovanskega pravnega sistema po letu 1945 so tema sedmega dela knjige. Specifično težo tega dela knjige povečuje razgrinjanje družbene pogojenosti oblikovanja in uresničevanja pravic človeka in pravno urejanje ekonomske migracije. Osmi del knjige je posvečen pravniškim poklicem in pravni kulturi in zajema naslednje značilne oddelke: družbena vloga sodnika, pravna pomoč, vloga pravnikov pri formuliranju in interpretiranju prava ter poklicno moralo pravnikov (profesionalna etika). Zanimiv je tudi primerjalni prikaz pravniškega študija v Sloveniji, v Avstriji in v ZDA.

Že po tem skromnem prikazu sodeč gre za zelo izčrpno, poglobljeno in aktualizirano knjigo, ki obravnava sociologijo prava. Praktično delovanje pravnih institucij, procesi pravnega odločanja v zakonodajnih telesih, pravni procesi pri upravnem ter sodnem odločanju, vpliv interesov na strukturo pravnega sistema in njegovo delovanje, oblikovanje pravne kulture in procesi pravne socializacije ter delovanje pravniškega poklicnega sloja so nekatere bistvene sestavine pri nujnih raziskovanjih sociologije prava kot znanstvene veje. Knjiga Teme iz sociologije prava dr. Albina Igljarja, ki jih znanstveno, teoretično in empirično, fundirano obravnava, ni namenjena samo pravni-

kom, ampak tudi drugim družboslovcem, npr. politologom in ekonomistom, za razumevanje pomembnega segmenta družbe-prava.

Marjan Brezovšek

BOGDAN DENIĆ

Kriza jugoslovanskega socializma

(Avgust Cesarec, Zagreb, 1990, str. 217)

V začetku leta 1990 je pri zagrebški založbi August Cesarec izšel hrvatskosrbski prevod knjige Bogdana Denića *Kriza jugoslovanskega socializma*. Na prvi pogled se zdi logično vprašanje, kakšen smisel ima že sam naslov dela, prevedenega pri nas komaj nekaj mesecev po prvi ameriški izdaji, pa tudi nekaj mesecev pred koncem nekega obdobja v jugoslovanski zgodovini, ki se je imenovalo socializem. Vendar pa avtor sam pojmuje socializem veliko širše od običajnih političnih oznak za tip ureditve, kakršna je bila v Jugoslaviji po letu 1945. Ne omejuje ga le na tisto, kar se je tako imenovalo v našem političnem jeziku. Na takšno pojmovanje socializma je pomembno vplival ameriški pojmovni okvir, kjer se pod socializmom razume socialistična usmeritev zahodnega tipa. Tako tudi Bogdan Denić razume pojem socializma in pri tem meni, da ni socializma, če ta ni demokratičen (str. 198). Avtor tudi zase pravi, da je večino svojega življenja preživel kot »angažiran aktivni demokratični socialist in kritični marksist« (str. 8); sam verjame, da je ljudski in demokratično ukrojeni socializem najboljša rešitev za Jugoslavijo.

Ko analizira predvsem jugoslovanske razmere ob koncu osemdesetih let, pravzaprav razširja temo svojega zanimanja in prikazuje

temeljne razvojne lastnosti Jugoslavije od njenega nastanka. Močno pa je tudi njegovo nagnjenje k napovedovanju možnega razvoja dogodkov na teh tleh. Knjiga je seveda napisana za ameriške bralce, kar je bistveno določalo tudi njeno vsebino. Za nas so to dobro znana, vendar zelo pregledno prikazana dejstva in njihove izrazito objektivne in nepristranske (čeprav ne tudi vrednostno nevtralne) interpretacije. V tem je tudi poglavitna vrednost te knjige za jugoslovanske bralce; omogoča jim, da se vsaj za trenutek »dvignejo« na položaj nevtralnega ameriškega bralca.

Že v predgovoru profesor Denić opozarja, da je Jugoslavija bistveno drugačna država – od vseh ostalih komunističnih – vzhodnoevropskih. Pripominja, da niti State department ne uvršča Jugoslavije v okviru, ki jih zamenjuje politični pojem vzhodne Evrope. Opisuje, kako so se jugoslovanske reforme – za razliko od ostalih – začele že pred tridesetimi leti. Poleg tega je bistvena razlika tudi v decentralizaciji upravljanja s političnimi posli, kar je, čeprav je bilo oblikovano le kot surogat demokracije, vendar omogočilo visoko stopnjo samostojnosti gospodarstva in družbenih institucij. Zato je Jugoslavija idealni »laboratorij« za spremljanje možnih dometov reform. Jugoslavija je razen tega bila in ostala najbolj odprta država med enopartijskimi državami; njeni poskusi, da uresniči delavsko participacijo in samoupravljanje, bodo dragocena izkušnja vsem tistim postkomunističnim ureditvam, ki sedaj poudarjajo enake zahteve (npr. Poljska). Čeprav je bila Jugoslavija enopartijska država, je bolj od vseh drugih ureditev razbila Leninov tip partije. Že leta in leta, pravi Denić, v Jugoslaviji praktično ne deluje demokratični centralizem v okviru ZKJ, ni partijskega monolitizma, spopadi znotraj stranke pa so postali javni. Ko Denić analizira izkušnje Jugoslavije po Titu, opozarja na »drugo skrajnost«, namreč, da je maksimalna decentralizacija pripeljala do položaja, v katerem nihče ne odgovarja za napake. Za to decentralizacijo so trije temeljni razlogi: a) Titova smrt, b) odhod revolucionarne elite, ki je bila v vsem povojnem obdobju kohezivni element, c) prihod na oblast politikov, ki so oblikovani po meri potreb republike, ne pa federacije.

Denić govori v prid ZKJ in napoveduje, da bo imela pomembno vlogo v procesu

demokratizacije političnega prostora Jugoslavije (čeprav misli pri tem le na njen demokratski del, ki bo po njegovem mnenju izrinil dogmatike) in pripominja, da je ZKJ edina komunistična stranka, ki ni bila orodje sovjetske prevlade, temveč obratno, varuh nacionalne neodvisnosti. Zato predvideva, da bo prav ZKJ bila bitko za družbo državljanov in da bo s tem razpadom prišlo do razkola na demokrate in zagovornike enotnosti.

Posebno je zanimiva Deničeva argumentacija oz. pozitivna ocena armadnega vrha v procesu pluralizacije Jugoslavije. Razloge za tako oceno vidi v podpori, ki jo armadni vrhovi dajejo Anteju Markoviću (str. 14) in v jasnem stališču vodstva (zdaj že bivše ZKJ v JLA), da bo sprejelo odločitev večine, ne glede na to, kakšna bo (str. 168). Temeljni problem je v interpretaciji armadnega položaja, ki se kaže v tem, da, je armada »edina preostala izvirna federalna institucija, ki ni odvisna od neposrednega kandidiranja iz republik in pokrajin za kadrovske izpolnjevanje v vrhu« (str. 64). Denić navaja tudi narodnostno sestavo oficirjev in generalov JNA ter jo primerja z velikim nesorazmerjem, kakršno je bilo v nacionalni strukturi vojske kraljevine Jugoslavije (kjer je bilo leta 1941 od 161 generalov 157 Srbov). V današnjih razmerah je posebej izrazito zanimiva teza Bogdana Denića, da »sploh ni razvidno, da bi bila armada oziroma organizacija Zveze komunistov v armadi naklonjena unitarističnim rešitvam za Jugoslavijo ali pa nagnjena k temu, da postane orodje vodstva ene od republik v reševanju etničnih sporov. Nasprotno, armada je glavni čuvár Titove Jugoslavije, torej federativne Jugoslavije s širokimi republiški avtonomijami« (str. 168).

Avtor pri tem navaja, da je bil izjemen uspeh Titovega razdobja reševanje dveh velikih »odprtih« ran prejšnje jugoslovanske državne ureditve – strpen odnos do nejužnoslovanskih manjšin in avtonomija nacionalnih partijskih elit, posebno v primeru makedonskega in hrvaškega narodnega vprašanja.

Seveda hkrati s pozitivnimi ocenami Titovega obdobja navaja tudi napake tega sistema. Predvsem bi se ta oblika ureditve lahko imenovala »politokracija«. Pod tem pojmom, ki si ga je izposodil od Svetozarja Stojanovića, se razumejo »sistemi, v katerih

politične elite, ki vladajo s pomočjo ene komunistične partije, upravljajo z državo in gospodarstvom in prek tega z družbo« (str. 52).

Za razliko od danes razširjenega mnenja o centralizmu Denić navaja, da je bila napaka stare ureditve v dajanju vseh pravic skupinam, nikakršnih pa posameznikom. Z decentralizacijo se je hotelo preprečiti demokratizacijo. Dediščina, ki se prenaša iz tega časa v prihodnost, so tudi težki gospodarski problemi, h katerim prispevajo še socialni privilegiji, zlasti v stanovanjski politiki. Vendar pa Denić meni, da tako politiko nadaljujejo tudi novi politiki, zlasti po Titu; ti so, pravi, pripravljeni žrtvovati le delovna mesta delavcev, in nič več. Zato bi zelo lahko prišlo do razmer, v katerih se bo večina državljanov začela spominjati »slabih starih časov komunističnega režima kot dobrih starih časov relativne stabilnosti in varnosti« (str. 26).

Kot vse druge »politokracije« je tudi jugoslovanska doletela splošna kriza, izzvana s popolnim kolapsom mobilizacijskih možnosti uradne marksistične ideologije, z demoralizacijo reformatorjev znotraj levega bloka in z molkom intelektualcev, nekdanj zelo dejavnih v opozicijskih akcijah proti dogmatizmu (kot primer avtor omenja Mihajla Markovića) in ustvarjanje vse globlje propada med tehnološkimi temelji vzhoda in zahoda.

Toda nevarnosti, ki lahko nastanejo po padcu komunističnih ureditev, so po mnenju avtorja ogromne, ne samo v Jugoslaviji, ampak tudi v vsej nekdanji komunistični Evropi. Denić v svoji oceni predvideva, da ima »nenadni padec vladajočih komunističnih partij za posledico institucionalni brez-zračni prostor, vakuum« (str. 21).

Nevarnosti za demokratizacijo prihajajo v enaki meri od pravovernih komunistov, postavljenih ob rob, kot tudi od populizma, ki ga vodi desni avanturistični nacionalizem. Kot primer populističnega obnašanja navaja Denić dogajanja v Srbiji po letu 1987 pod vodstvom Slobodana Miloševića. Denić pripominja, da je populizem srbskega izvora lahko usoden za Jugoslavijo in ga imenuje »jakobinski nacionalizem«, populistično nestrpen do pravic manjšin. Avtor navaja tri temeljne predpostavke populizma:

a) uničevanje narodne politične kulture zaradi avtoritarne oblasti, b) uničujoči pri-

tisk mednarodnega kapitala (MMF Svetovna banka), ki ustvarja možnost množičnega nasilja zaradi ekonomskih razmer, c) romantični nacionalizem.

Ko navaja Kosovo kot primer nadaljevanja populizma, se ne zaletava in ne poskuša pojasniti albansko-srbskega spora kot enostavnega in lahko rešljivega; ne postavlja se na eno samo in izključno stališče, pa vendar kaže izrazito razumevanje za albanske argumente: te narodnostne skupine nikoli niso vprašali po njenih težnjah, ni zahtevala odcepitve in ne načrtuje priključitve k Albaniji. Zakonodajo, ki so jo zdaj postavili na tem področju, imenuje avtor rasistično. Kot temeljni problem Kosova pa navaja revščino in ne pomanjkanje zemlje za vse.

Bogdan Denić razmišlja o bodočnosti jugoslovanskega postvka v primerjavi z reformami v ostali postkomunistični Evropi. Po eni strani ugotavlja, da je Jugoslavija s svojimi reformami bila in ostala najuspešnejša od vseh teh držav in da je tudi danes v najboljšem položaju vsaj glede treh usmeritev:

a) tržnega gospodarstva in delavskega samoupravljanja;

b) decentralizacije in avtonomije republik in pokrajin;

c) odpiranja komunistične partije sodobnim tokovom.

Hkrati pa opozarja, da bi bila Jugoslavija lahko prva tudi v negativnem razpletu. Danes smo, na žalost, bliže tej ugotovitvi. »Vzhodna Evropa je naseljena s pošastmi šovinizma, s populističnimi in desničarskimi korporativističnimi strankami, zato obstaja stalna grožnja tistim, ki gradijo večpartijsko demokratično in parlamentarno ureditev... Zdi se, da ni meja za žrtvovanje, ki se ga lahko naloži živim v imenu abstraktnih idej.« (str. 36)

Pri tem Bogdan Denić – ki optimistično ne more verjeti, da Jugoslavija ne bi spoznala svojih prednosti in razlik v odnosu do drugih držav, pušča odprto tudi možnost »argentinske sence« (in se pri tem sklicuje na profesorja Josipa Županova in njegovo predvidevanje, da se v Jugoslaviji morajo naučiti plesati »argentinski tango«). Če reforme ne uspejo, vedno obstaja populistična bližnjica. »Zato je temeljni izziv za jugoslovansko politično vodstvo, kako se izogniti najhujši od vseh možnih rešitev. To pa se lahko zgodi samo, če se Zveza komunistov

in vlada nehata obnašati kot obsedeni in prenehata posnemati socialistični Weimar« (str. 193).

Vsakodnevni pogled nam kaže na točnost Deničevega opozorila o izzivih, ki stojijo pred novimi oblastmi. Avtor namreč že pred volitvami opozarja, da se bo treba soočiti z resničnostjo in se učiti demokracije. Eden od izzivov bo problem družbene lastnine, skoraj gotovo pa ne bo mogoče rešiti problema prilagajanja standardom svetovnega tržišča. Zaradi tega bo v vsej vzhodni Evropi prišlo do velikih socialnih nemirov, tem večjih, čim večje so iluzije, da so ti problemi rešljivi z enostavnim darvinističnim pojmovanjem tržišča (brezkompromisni boj za golo življenje). Zato Denić predvideva ambivalentnost bodočega položaja – ali se bodo osnovali močni sindikati, ki se bodo povezovali na evropski ravni, ali pa bo namesto demokracije prevladal populizem širokih razmerij. Zato vidi mednarodne finančne kroge kot izvor spopadov znotraj teh družb, naš možni položaj pa po tem pojasnjuje s pojmom »meksikanizacija«.

Čeprav je iz vsega Deničevega izvajanja vidno prizadevanje, da naš bralec (kot tudi bralci v Združenih državah) doume, da ima Jugoslavija mnogo boljše možnosti, da se izogne tem procesom, vendar hkrati ugotavlja, da so »politična razmišljanja o ravnotežju moči med republikami namesto o planu in tržišču glavne smeri, ki določajo jugoslovansko mikro in makro ekonomsko politiko« (str. 114). Te Deničeve besede so posebno pomembne v položaju današnje blokade programa zvezne vlade prav zaradi teh razlogov. Ekonomske reforme, pravi, niso možne, razen besednih, če se bo povečeval populistični pritisk.

O možnem razvoju položaja v Jugoslaviji avtor pripominja, da so (zaradi decentralizacije, ki je vzpostavila možnost, da se »procesi demokratizacije in ovire tem procesom lahko vzporedno preprečujejo v pogojih zelo različnega ekonomskega in političnega razvoja v republikah in pokrajinah z zelo različnimi kulturami«) možne tri opcije razpleta krize z institucionalizacijo večpartijske demokracije: a) ustvarjanje prednosti za tehnokratske in vodilne skupine, b) populistični nacionalizem, c) socialno demokratska opcija. Po njegovem mnenju se odvijajo na jugoslovanskih tleh vsi trije procesi, vsak v svoji republiki.

Nazadnje v 8. poglavju obravnava jugoslovansko zunanjo politiko. Čeprav ji priznava nedvomno pomembno vlogo urejevalca znotraj gibanja nevrščenih (posebno v njenem prizadevanju, da to gibanje ne zapade pod vpliv Sovjetske zveze), vendar ne vidi posebnih razlogov za ohranjanje tega gibanja tudi vnaprej. Navaja tri glavne razloge krize nevrščenosti: a) heterogenost gibanja, b) evrocentrizem mednarodne politike, c) sprememba okoliščin v globalnih razmerjih. Poleg teh obstajajo tudi »notranji« razlogi, ki so kompromitirali to gibanje: a) nekatere države so se »uvrstile« (Kuba), b) v nekaterih so se uveljavile izrazito represivne oblasti in c) dolžniška kriza je povezana v glavnem s temi državami.

Bogdan Denić zagovarja evropsko usmeritev jugoslovanske zunanje politike, čeprav trdi, da se bo Jugoslavija sedaj težje priključila integracijskim tokovom v Evropi kot prej. Opozarja, da so v Jugoslaviji močna oporišča iluzij, da Evropa komaj čaka na nas, glavno nevarnost pa vidi v koncentriranju energije na notranjepolitične obračune in v umanjkanju opozoril zveznega vodstva, kakšne bodo posledice za vse jugoslovanske republike, če se bo taka politika nadaljevala.

Seveda je danes bolj jasna ne le pohvala Markoviću iz pred govora k temu prevodu, temveč tudi politični položaj Bogdana Denića, ki je neposredno dejaven v Zvezi reformskih sil Jugoslavije. Ta njegova ocena, čeprav je danes ne bi bilo več mogoče izreči, se je pokazala za točno, saj popolnoma pojasnjuje razmerje evropskih institucij do Jugoslavije in njenih republik.

Na koncu tega prikaza velja poudariti, da je analiziranje jugoslovanskih procesov v položaju, ko smo vsak dan priča novim »dejanjem«, izredno velik izziv. Po eni strani je ta tema za vsakega politologa praktično neizčrpna, po drugi strani pa je analiza v takih prevratnih časih sama po sebi omejena in rizična za samega avtorja. Bogdan Denić se je tem zankam upiral tako, da je nakazoval tendence, pri tem pa se ni izogibal tudi napovedim o možnem razvoju. Za bralce, katerim je delo v prvi vrsti namenjeno (ameriške), pa je knjiga lahko ne le izvor informacij, ampak tudi »uspešnica«, s katero si lahko pridobijo zelo obširen in vendar enostaven vpogled v ozadje dogodkov, ki so začeli polniti tudi ameriške komunikacijske

kanale. Za nas pa je branje te knjige ena od možnosti odmika, bega v položaj tistega, ki iz daljave in ne obseden od vsakodnevnih informacijskih šokov o dogodkih v Jugoslaviji opazuje dejstva in analizira procese. Denićeva knjiga je nazadnje tudi prispevek za drugačno večplastno opazovanje dogodkov v Jugoslaviji in lahko najde kritike in zagovornike v vseh jugoslovanskih republikah.

Tudi to je dovolj za oceno, da je knjiga Bogdana Denića Kriza jugoslovanskega socializma zanimiv in koristen prispevek k razpravi o jugoslovanskem vprašanju.

Dejan Jović

STEPHEN MOORE

Sociologija, ključni pojmi in dejstva

Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče, 1991 (Priročnik za sodoben pedagoški proces družboslovja)

V današnjem času, ko se je znašla tudi naša (srednja) šola v novi življenjski resničnosti, imenovani politični pluralizem, se (še) vse bolj izraža potreba po prodoru sodobnih priročnikov v njen prostor. Takšen poseg pa je nedavno naredil priročnik Stephena Moora z naslovom *Sociologija, ključni pojmi in dejstva*, ki ga je izdalo Znanstveno in publicistično središče v Ljubljani.

Priročnik je s svojo zanimivo strokovno in didaktično vsebinsko obravnavo pravcata obogatitev za naše družboslovje. Komu in čemu je namenjen? Že njegov naslov pove, da predvsem utrjevanju predmetnega področja sociologija, čeprav je treba reči, da je lahko tudi izredno koristen pripomoček za študij družboslovja v naši srednji šoli nasploh. Odgovor na zastavljeno vprašanje o »čemu« je mogoče strniti v naslednjo sodbo: namenjen je temu, da se bo v bodoče naš družboslovec lahko srečeval pri spoznavanju družboslovnih vsebin s tako zaželenim problemskim pristopom. In ne zgolj (z vse predolgo prevladujočim) reproduktivnim. »Delo vsebuje še neko plast, ki je lahko za

zglede. Pisu je bilo očitno več kot jasno, da s knjigo ne bo dokazoval, kako neizmerno sociološko izobražen je, temveč bo poskušal mladim olajšati prve korake k njihovi sociološki izobraženosti. Tako nas preseneti že prvo poglavje, ki v bistvu opozarja bralca na nadvse preprosto, pa vendar v naših učbeničkih praviloma prezrto vprašanje, kako se začeti učiti. Pri tem avtor ne pripisuje kakega dela iz pedagoške psihologije, temveč upošteva specifičnosti sociološke vednosti. Ne učite se na pamet, opozarja bralca, temveč si ob študiju zastavljajte vprašanja, kot npr.: »Ali soglašam s postavljenimi trditvami? Ali so smiselne, tudi če ne soglašam?«¹

Priročnik torej lahko pomaga našemu učitelju sociologije problemsko vpeljevati učenca v družboslovno vsebinsko polje oziroma v dokaj široko polje družboslovnih znanj. Polje, ki ga gradijo znanja s področja socializacije, kulture, družine, dela, socialne stratifikacije, rase, spola, izobraževanja, socialnega nadzora, urbanizacije, religije itd... V publikaciji je namreč obdelanih kar sedemnajst tem.

V tem kontekstu je treba opozoriti zgovor oziroma na vzročni motiv, zakaj je tovrstna publikacija sploh nastala. Nastala je kot priročnik za pripravo na (zaključne) izpite iz sociologije v srednješolskem, preduniverzitetnem izobraževanju v Veliki Britaniji. Gre torej v bistvu za angleški priročnik o sociologiji, ki pa bo lahko (vejetno tudi kakovostno) učinkovita na poučevanje naše sociologije in tudi sploh poučevanje našega družboslovja. Zaradi tega ne preseneča, da mu je 29. 3. 1991 Strokovni svet Republike Slovenije priznal vlogo alternativnega gradiva za učitelje in učence za predmet sociologije in družboslovja. Vlogo takšnega (učinkovitega) gradiva bo nedvomno v pedagoški družboslovni praksi lahko potrjeval, in to na raven, imenovanih strokovna in didaktična. Tudi našemu učitelju sociologije (družboslovja) lahko priročnik pomaga pri uresničevanju njegovih zahtevnih ciljev, se pravi smotrov, za katere lahko sodimo, da so postali še zahtevnejši pri svojem uresničevanju prav z vstopom novega standarda družboslovnih znanj v srednješolski prostor v študijskem letu 1990/91.

K uresničevanju katerih smotrov teži priročnik? Želi doseči, da bi se učenec v pedagoškem procesu na problemski način seznanjal s sociološkimi temami. Spoznaval in tudi resnično razumeval naj bi pojmovni aparat sociološke stroke, za katerega lahko rečemo, da je temeljni pogoj za razumevanje zapletenosti sociološke stroke sploh. Učenec naj bi si ob tem tudi razvijal sposobnosti za analitično razčlenjevanje, bogatil interpretativne sposobnosti, sposobnosti za vrednotenje. Njihova krepitev je v današnjem času še posebej pomembna, saj se učenec v pedagoškem procesu srečuje z različnimi analitičnimi tokovi, s spoznavanjem njihovih bistev, z zagovarjanjem njihovih raznovrstnih mnenj, stališč, pogledov. Učenec naj bi si tudi utrjeval sposobnosti za selektivno obravnavo dobljenih informacij, ki naj bi jih znal tudi sam koherentno predstaviti. Če pazljivo sledimo pravkar navedenim smotrom, lahko rečemo, da je njihovo uresničevanje aktualno tudi za našo pedagoško družboslovno prakso. Opisani smotri so bili namreč v njej mnogokrat enostrano (ali pa celo sploh ne) uresničevani.

Priročnik je s svojo svojstveno zasnovano usmerjen k obema temeljnima dejavnikoma pedagoškega procesa. Se pravi k učitelju in učencu. Povedano še drugače: njegova poučna strategija je takšne narave, da bi ta dva pola kar najbolj obogatila, oplemenitila.

Pri predstavitvi priročnika še povejmo, da vsebuje številne skice, razpredelnice, povzetke, problemsko zasnovana vprašanja, jasno izražene smotre, ki jih je le tako mogoče jasno uresničevati itd.. Skratka vse tisto, kar lahko pri učitelju in učencu krepi problem-skost kot temeljni pogoj njune ustvarjalnosti. Brez nje se v prihodnje ne bo mogoče približevati nujnemu uresničevanju standardov evropske sociologije.

Povzemimo: predstavljeni priročnik Stephena Moora je s svojimi številnimi kvaliteta-mi, ki smo jih v prikazu le bežno omenili, publikacija, ki bo obogatila našo družboslovno misel. Zato si lahko želimo, da bi se v našem družbenem prostoru pojavilo še več takšnih del, ki bi bila tudi za naše družboslovce lahko zgled (vir za pridobivanje njihovih inspiracij), kako se lotevati pisanja dobrega priročnika za pedagoški proces družboslovja.

¹ Pavel Zgaga, Ali imamo »poljudno« družboslovje?, Prosvetni delavec, Ljubljana, 27. maja 1991, št. 10, str. 6.

Izjava Slovenskega politološkega društva

Groba intervencija jugoslovanske armade v Sloveniji, ki ima značaj agresije in se je pričela 27. junija, je poskus nasilne zaustavitve desetletnega procesa modernizacije slovenske družbe in političnega sistema v Republiki Sloveniji. Obsojamo uporabo nasilja v politiki in izmikanje vojaških sil nadzoru organov civilne oblasti. Pozivamo k uporabi metod nenasilnega reševanja političnih konfliktov in k spoštovanju temeljnih civilizacijskih dosežkov na področju politike – še zlasti k spoštovanju človekovih pravic in pravice narodov do samoodločbe.

Protestiramo proti nenehnim in stopnjevanim grožnjam z uporabo sile z vsemi sredstvi nad Slovenijo in podpiramo prizadevanja za mednarodno priznanje Slovenije kot suverene države. Slovenski politologi prek osebnih in društvenih stikov seznanjamo mednarodno strokovno javnost o položaju Slovenije. Z enakimi nameni seznanjamo tudi strokovno javnost v Jugoslaviji.

Slovenski politologi smo prepričani, da bodo prevladali razum, strpnost in mir. V tej smeri bomo tudi vnaprej vsestransko strokovno dejavni.

Izvršni odbor Slovenskega politološkega društva

Danica Fink-Hafner
Ljubljana, 8. julija 1991.

bibliografija knjig in člankov

iz dokumentacije Osrednje družboslovne knjižnice Jožeta Goričarja

OBČA SOCIOLOGIJA, POSEBNE SOCIOLOGIJE

- COLEMAN James S.: *Foundations of Social Theory*. London: Harvard University Press, 1990
- CRITICAL *Theory and Society: A Reader*. New York; London: Routledge, 1989
- GOVERNMENT and Housing: *Developments in Seven Countries*. London: Sage, 1990
- INGLEHART Ronald: *Kultureller Umbruch: Wertwandel in der westlichen Welt*. Frankfurt; Campus, 1989
- NAISBITT John, Aburdene Patricia: *Megatrends 2000: Ten New Directions for the 1990's*. New York: William Morrow and Co., 1990
- PEČAR Janez: *Neformalno nadzorstvo: kriminološki in sociološki pogledi*. Radovljica: Didakta, 1990
- THEORIES of Modernity and Postmodernity. London: Sage Publications, 1990
- ULE Marijana, Anuška Ferligoj, Renner Tanja: *Ženska, zasebno, politično ali »ne vem, sem neodločena«*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1990

POLITIČNE VEDE

- FICHTER Tilman: *SDS und SPD: Parteilichkeit jenseits der Partei*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1988
- GREENE Thomas H.: *Comparative Revolutionary Movements: Search for Theory and Justice*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1990
- LEKSIKON temeljnih pojmov politike: abeceda demokracije. Zagreb: Školska knjiga, 1990
- NEW DEVELOPMENTS in Political Science: *An International Review of Achievements and Prospects*. Alderhost: Edward Elgar, 1990

POLITIČNI SISTEMI

- ADONIS Andrew: *Parliament Today*. Manchester; New York: Manchester University Press, 1990
- MAIDMENT Richard Anthony, Tappin M.: *American Politics Today*. Manchester; New York: Manchester University Press, 1990
- POLITICAL Issues in Britain Today. Manchester; New York: Manchester University Press, 1989
- RAKOČEVIČ Slobodan: *Državna uprava: Vloga, položaj, organizacija, delovanje*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 1991
- SECURING Democracy: *Political Parties and Democratic Consolidation in Southern Europe*. London; New York: Routledge, 1990
- STRANKE u Jugoslaviji. (Beograd): TANJUG, 1990

MEDNARODNI POLITIČNI ODNOSI

- ČUČIĆ Ljubomir: *Quo vadis, Europa?*. Zagreb: Zagrebačka poslovna škola, 1990
- EVANS Graham, Newnham Jeffrey: *The Dictionary of World Politics: A Reference Guide to Concepts, Ideas and Institutions*. New York: Harvester Wheatsheaf, 1990
- FREI Daniel, Dieter Rudolf: *Handbook of Foreign Policy Analysis Planning: Methods for Practical Application in Foreign Policy Planning, Strategic Planning and Business Risk Assessment*. Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1989
- HOCKING Brian, Smith Michael: *World Politics: An Introduction to International Relations*. New York; London: Harvester Wheatsheaf, 1990

NOVINARSTVO, KOMUNIKOLOGIJA

- ANDERSON Douglas A., Itule Bruce D.: *Writing the News*. New York: Random House, 1988
- ANDERSON Douglas A.: *A Washington Merry-Go-Round of Libel Actions*. Chicago: Nelson-Hall, 1980
- ANNUAL Review of BBC Broadcasting Research Findings. London: John Libbey & Comp., 1989
- BEVILLE Hugh Malcolm: *Audience Ratings: Radio, Television, and Cable*. Hove; London: Lawrence Erlbaum Associates, 1988
- BIVINS Thomas: *Handbook for Public Relations Writing*. Lincolnwood, Illinois: NTC Business Books, 1989
- BOHLE Robert: *Publication Design for Editors*. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1990
- CLICK William J., Baird Russell N.: *Magazine Editing and Production*. Dubuque: Wm. C. Brown Publishers, 1990
- COHEN Jeremy, Gleason Timothy: *Social Research in Communication and Law*. London: Sage, 1990
- DENNIS Everette E.: *Reshaping the Media: Mass Communication in an Information Age*. London: Sage, 1989
- ELLMORE Terry R.: *NTC's Mass Media Dictionary*. Lincolnwood: National Textbook Comp., 1990
- FINK Conrad C.: *Strategic Newspaper Management*. New York: Random House, 1988
- GAMBLE Michael W., Gamble Terry Kwal: *Introducing Mass Communication*. New York; London: McGraw-Hill, 1989
- HAUSMAN Carl: *The Decision-Making Process in Journalism*. Chicago: Nelson-Hall, 1990
- MASSEN-kommunikation: *Theorien, Methoden, Befunde*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1989
- MAYEUX Peter E.: *Broadcast News: Writing and Reporting*. Dubuque: Wm. C. Brown Publishers, 1991
- MENCHER Melvin: *News Reporting and Writing*. Dubuque: Wm. C. Brown Publishers, 1991

- METZ William: *Newswriting: From Lead to »30«*. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1991
- NELSON Roy Paul: *Publication Design*. Dubuque: Wm. C. Brown Publishers, 1991
- PICARD Robert G.: *Media Economics: Concepts and Issues*. London: Sage, 1989
- SCHULDBERG Bob: *Radio Advertising: The Authoritative Handbook*. Lincolnwood: NTC Business Books, 1990
- STOVAL James Glen: *Writing for the Mass Media*. Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1990
- STYLEBOOK. New York: The Associated Press, 1990
- TELEVISION and Women's Culture: *The Politics of the Popular*. London: Sage, 1990

DRUŽBOSLOVNA METODOLOGIJA, STATISTIKA, INFORMATIKA

- BRYMAN Alan, Cramer Duncan: *Quantitative Data Analysis for Social Scientists*. London; New York: Routledge, 1990
- FITZ-Gibbon Carol Taylor, Morris Lynn Lyons: *How to analyze Data*. Newbury Park: Sage Publications, 1990
- FITZ-Gibbon Carol Taylor, Morris Lynn Lyons: *How to Design a Program evaluation*. Newbury Park: Sage Publications, 1990
- HENERSON Marlene E., Morris Lynn Lyons, Fitz-Gibbon Carol Taylor: *How to Measure Attitudes*. Newbury Park: Sage Publications, 1990
- HERMAN Joan L., Fitz-Gibbon Carol Taylor, Morris Lynn Lyons: *Evaluator's Handbook*. Newbury Park: Sage Publications, 1990
- KING Jean A., Morris Lynn Lyons, Gitz-Gibbon Carol Taylor: *How to Assess Program Implementation*. Newbury Park: Sage Publications, 1990
- McNEILL Patrick: *Research Methods*. London; New York: Routledge, 1990
- MORRIS Lynn Lyons, Fitz-Gibbon Carol Taylor, Lindheim Elaine: *How to Measure Performance and Use Tests*. Newbury Park: Sage Publications, 1990
- PATTON Michael Quinn: *How to Use Qualitative Methods in Evaluation*. Newbury Park: Sage Publications, 1990
- PRACTICAL Program Evaluation: *Examples from Child Abuse Prevention*. London: Sage, 1990
- STECHER Brian M., Davis Alan W.: *How to Focus an Evaluation*. Newbury Park: Sage Publications, 1990

FILOZOFIJA, MARKSIZEM

- HEIDEGGER Martin, Jaspers Karl: *Briefwechsel: 1920-1963*. Frankfurt am Main; Muenchen: Vittorio Klostermann; Piper, 1990

MANAGEMENT, ORGANIZACIJSKE VEDE, MARKETING

- BIRD Drayton: *Commonsense Direct Marketing*. Lincolnwood: NTC Business Books, 1989
- BOOK Albert C., Schick Dennis C.: *Fundamentals of Copy and Layout*. Lincolnwood: NTC Business Books, 1990
- BURTON Philip Ward: *Advertising Copywriting*. Lincolnwood: NTC Business Books, 1990
- GLOBAL Business Strategy a Systems Approach. Cincinnati: South-Western Publishing, 1990
- JANČIČ Zlatko: *Marketing: Strategija menjave*. Ljubljana: Gospodarski vestnik; Studio Marketing, 1990
- KING Sally: *The Economist Pocket Guide to Advertising*. Oxford; London: Basil Blackwell; The Economist Publications, 1989
- MORIARTY Sandra, Duncan Tom: *How to Create and Deliver Winning Advertising Presentations*. Lincolnwood: NTC Business Books, 1990
- SCHANNE Reiner: *Berufsanalyse als Weg zur fundierten Berufsorientierung: Pilotstudie am Beispiel der Entwicklung und Evaluation der Informationsbroschüre Der Kraftfahrzeugmechaniker*. Nuernberg: Institut fuer Arbeitsmarkt- und Berufsforschung der Bundesanstalt fuer Arbeit, 1990
- SCHIERSMANN Christiane: *Berufsausbildung von Frauen: Situation und Foerdersaetze im Kontext neuer Technologien*. Nuernberg: Institut fuer Arbeitsmarkt- und Berufsforschung der Bundesanstalt fuer Arbeit, 1990
- STEVENS John M., Wartick Steven L., Bagby John W.: *Business-Government Relations and Interdependence: A Managerial and Analytic Perspective*. New York: Quorum Books, 1988
- THE HUMAN Side of Corporate Competitiveness. London: Sage, 1990
- THOMPSON John L.: *Strategic Management: Awareness and Change*. London: Chapman and Hall, 1990
- ULSAMER Lothar: *Wenn alle an einem Strang ziehen...: Betriebssoziologie und Betriebspsychologie fuer die praktische Arbeit*. Esslingen: Deugro, 1988
- WHEELEN Thomas L., Hunger David J.: *Cases in Strategic Management*. Reading, Massachusetts; New York: Addison-Wesley Publ. Comp., 1990

PSIHOLOGIJA

- KAYDEN Xandra: *Surviving Power: The Experience of Power - Exercising It and Giving It Up*. New York; London: The Free Press; Collier Macmillan, 1990
- LANG Philip Albert: *Intelligenčni kvocieni: Postani boljši od svojega IQ*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1990
- MUSEK Janek: *Simboli, kultura, ljudje*. Ljubljana: Znanstveni inštitut FF, 1990
- SENNET Richard: *Nestanak javnog čovjeka*. Zagreb: Naprijed, 1989

PRAVO

- INTERNATIONAL Incidents: The Law That Counts in World Politics. Princeton: Princeton University Press, 1988
- KRIZA pravnog sistema. Beograd: Centar za marksizam univerziteta, 1990
- THE NON-Use of Force in International Law. Dordrecht: Martinus Nijhoff, 1989

EKONOMIJA, MEDNARODNO GOSPODARSTVO

- ALTERNATIVEN zur Erwerbsarbeit?: entwicklungstendenzen informeller und alternativer konomie. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1988
- BUVAČ Drago: Povratak u kapitalizam: Model brze privatizacije. Zagreb: Zagrebka poslovna škola, 1990
- NORČIČ Oto: Razvoj in temelji sodobne ekonomske misli. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 1990
- PINDER Mark: Personnel Management for the Single European Market. London: Pitman, 1990
- SICHERL Pavle: Slovenija zdaj: Primerjava indikatorjev razvosti. Ljubljana: Gospodarski vestnik, 1990
- SILVA Michael, Sjogren Bertil: Europe 1992 and the New World Power Game. New York: John Miley and Sons, 1990
- THE SOCIAL Effects of Free Market Policies: An International Text. New York; London: Harvester Wheatsheaf, 1990

VOJAŠKE VEDE, OBRAMBOSLOVJE

- AMERICA'S Role in a Changing World. London: The International Institute for Strategic Studies, 1990/91
- GRIZOLD Anton: Militarizacija in vojaško-industrijski kompleks: (študija primera ZDA). Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti, 1990
- JASTER Robert S.: The 1988 Peace Accords and the Future of South-Western Africa. London: The International Institute for strategic Studies, 1990
- NAVAL Arms Control. Oslo; London: International Peace Research Institute; Sage Publications, 1990
- NAVIAS MARTIN: Ballistic Missile Proliferation in the Third World. London: The International Institute for Strategic Studies, 1990
- SABIN Philip A. G.: British Strategic Priorities in the 1990s. London: The International Institut for Strategic Studies, 1990
- VOAS Janette: Soviet Attitudes towards Ballistic Missile Defence and the ABM Treaty. London: The International Institut for Strategic Studies, 1990

ZNANOST, TEHNOLOGIJA, EKOLOGIJA

- DEWAR Robert B. K., Smosna Matthew: Microprocessors: A Programmer's View. New York: McGraw-Hill Publishing Company, 1990

EKOLOGIJA, ekonomija, entropija. Maribor: Aram, 1991

- GREEN David: Green Living: Personal action to save our environment. London: Kogan Page, 1990
- KINGSTON William: Innovation, Creativity and Law. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1990
- THE COGNITIVE Turn: Sociological and Psychological Perspectives on Science. Dordrecht; London: Kluwer Academic Publishers, 1989
- WOLPERT Lewis, Richards Alison: A Passion for Science. Oxford: Oxford University Press, 1990

UMETNOST, KULTURA, JEZIKOSLOVJE

- JOWETT Garth, Linton James M.: Movies as Mass Communication. London: Sage, 1989
- LUKAN Walter, Peyfuss Max Demeter: Ost-und Suedo-steuropa-Sammlungen in Oesterreich: Verzeichnis der Bibliotheken, Institute, Archive und Museen. Wien; Muenchen: Verlag fuer Geschichte und Politik; Oldenbourg, 1990

VZGOJA, IZOBRAŽEVANJE

- BILDUNG und Beschaeftigung im Wandel: Die Bildungsgesamtrechnung des IAB. Nuernberg: Institut fuer Arbeitsmarkt-und Berufsforschung der Bundesanstalt fuer Arbeit, 1990

SOCIALNA POLITIKA, ZDRAVSTVENA POLITIKA

- RUS Veljko: Socialna država in družba blaginje. Ljubljana: Domus, 1990

RELIGIJA

- METTFORD J. C. J.: The Christian Year. New York: Crossroad, 1991
- MOSES Mendelsohn: Schriften ueber Religion und Aufklaerung. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1989
- SIGMUND Paul E.: Liberation Theology at the Crossroads: Democracy or Revolution?. New York; Oxford: Oxford University Press, 1990

ZGODOVINA, GEOGRAFIJA

- KOCBEK Edvard: Osvobodilni spisi I. Ljubljana: Društvo 2000, 1991
- KRANJEC Silvo: Kako smo se zedinili. Celje: Družba Sv. Mohorja, (1997)
- VSI Tukididovi moške: Zbornik: Sodobne teorije zgodovinpisja. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS; Knjižnica revolucionarne teorije, 1990

UDK 323.1

**RIZMAN, dr. Rudi: Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, let. XXVIII, št. 8-9, str. 1152**

Avtor usmerja svojo pozornost predvsem na naslednje štiri probleme: (1) na konceptualno zmešnjavo in potrebo po razvidni uporabi pojmov, povezanih z nacionalizmom, (2) predstavitve nekaterih najbolj značilnih poskusov v družbenih vedah v svetu, da bi klasificirali historične vzorce oblikovanja narodov oz. nacij (3) glavni argumenti petih najbolj reprezentativnih in vplivnih teoretičnih strategij na tem področju in (4) o nujni potrebi po teoretični refleksiji procesov renacionalizacije in pojava postnacionalnih identitet, do katerih prihaja predvsem v postindustrijskih državah.

UDK 323.1

**RIZMAN, dr. Rudi: *Theoretical Strategies in the Studies of Ethnonationalism*
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 8-9, p. 1152**

The author focuses his attention on the following four main topics: (1) conceptual confusion and the need for clarification of the used concepts in the field of ethnonationalism, (2) to identify some of the most salient attempts in the international social sciences to classify the historical patterns of (ethnic) nation-building, (3) substantial arguments of five representative and influential theoretical strategies in this field and, (4) on the urgent need to reflect upon both processes of renationalization and emergence of, especially in the postindustrial world, postnational identities.

UDK 339.74 (497.1)

**ŽIŽMOND, dr. Egon: Politika deviznega tečaja v Jugoslaviji
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, let. XXIII. št. 8-9, str. 1153**

Devizni tečaj dinarja se v Jugoslaviji nikoli ni oblikoval tržno. Bil je rezultat administrativno-političnih odločitev in ni omogočal ravnovesja plačilne bilance. Kreatorji tečajne politike so vedno kasnili tudi pri spreminjanju tečaja dinarja skladno s stopnjo relativne inflacije. Tudi zadnja devalvacija (v decembru 1990) je bila premajhna v primerjavi z jugoslovansko relativno inflacijo, ki je (merjena s cenami proizvajalcev industrijskih proizvodov) znašala v lanskem letu okrog 52%. Kljub temu so rezultati devalvacije za Slovenijo sorazmerno ugodni, saj je imela bistveno nižjo rast cen industrijskih proizvodov pri proizvajalcih kot Jugoslavija v poprečju. Zato so tudi učinki devalvacije na ravni izvoznih cen slovenske industrije sorazmerno dobri, medtem ko so ravni cen na drobno ostale visoke. Razlog je v tem, da so cene na drobno od decembra 1989 do decembra 1990 v Sloveniji porasle za 105%, cene industrijskih proizvodov pri proizvajalcih pa le za 44%. Razlika je v glavnem posledica ekspanzivne fiskalne politike.

UDK 339.74 (497.1)

**ŽIŽMOND, dr. Egon: The Exchange Rate Policy in Yugoslavia
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 8-9, pg. 1153**

In Yugoslavia, the exchange rate of Dinar was never formed on the market but was the result of administrative decisions. It had never enabled the balance of payment equilibrium, neither had it changed according to the relative inflation rate. Given the fact that the exchange rate in 1990 has been fixed and the Yugoslav producer price level increased relatively to OECD prices by around 52%, the last devaluation (in December, 1990) was too low. Nevertheless, the results of the devaluation were relatively favourable for the Slovene economy which experienced lower increase of producer price levels than Yugoslavia in average. However, the consumer price levels remained relatively high owing to the fact that from December 1989 to December 1990 consumer prices in Slovenia increased by 105%, while producer prices only by 44%. The difference was mainly the result of an expansive fiscal policy in 1990.

UDK 355.3 (497.1):321.7

BEBLER, dr. Anton: »JLA« pred izzivom politične demokracije
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, let. XXVIII, št. 8–9, str. 1154

Avtor obravnava izvor »JLA« in njeno mesto v monističnem realsocialističnem sistemu druge Jugoslavije. Podrobneje: značilnosti boljševiske armade, socialno strukturo poklicne vojske v primerjavi s strukturo prebivalstva, narodov in etničnih skupin, njeno ideološko homogenizacijo ter stališča in vedenje jugoslovanskih poklicnih vojakov do političnega pluralizma – od njegovega ignoriranja do odločnega zavračanja, nadalje do verbalnega sprejemanja (v prvi fazi v okviru civilne družbe, toda brez sprememb v armadi). Zadnjo fazo predstavlja sicer formalna privolitev v depolitizacijo armade ob hkratni tesni povezavi JLA z novo komunistično stranko ZK-Gibanje za Jugoslavijo. »JLA« še naprej močno zaostaja za procesom demokratizacije, armadni vrh pa ne želi opustiti svojih političnih ambicij. Objektivno prispeva k ustvarjanju eksplozivne zmesi, ki je skoraj povsem pokopala večnacionalno državo.

UDK 355.3 (497.1):321.7

BEBLER, dr. Anton: »YPA« Facing the Challenge of Political Democracy
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 8–9, pg. 1154

The author deals with the source of »YPA« and its place in the monistic real socialist system of second Yugoslavia. More precisely: the characteristics of the Bolshevik Army, the social structure of professional army in comparison with the structure of the population, nations and ethnical groups, its ideological homogenization and attitudes and behaviour of the Yugoslav professional soldiers towards political pluralism – from ignorance to decisive refusal, followed by verbal acceptance (in the first phase of civil society, but without changes in the army). The last phase is characterized by a formal acceptance of a depoliticized army with a simultaneous close linkage with the new communist party LC – Movement for Yugoslavia. »YPA« still lags far behind the process of democratization, while the army leadership does not wish to abandon its political ambitions. Objectively, it contributes to the creation of an explosive mixture which will bury the multinational state almost completely.

UDK 341.324 (497.12)

Jelušič, mag. Ljubica: Kriza legitimnosti zvezne armade kot izvajalke kolektivnega nasilja v Sloveniji

Teorija in praksa, Ljubljana 1991. letnik XXVIII. Številka 8-9. str. 1155

Vojaška intervencija jugoslovanske zvezne armade v Sloveniji in njen vojaški poraz sta razgalila problem legitimnosti te politične institucije v okolju, ki že dolga leta razvija lastno politično kulturo in politični sistem. Zvezna armada ima moč, toda posedovanja te moči ne more več opravičevati z moralnimi in legalnimi normami; ustavnopravno je še vedno monopolni izvajalec kolektivnega nasilja, ker tako piše v zvezni ustavi in ker poseduje orožje, toda pojavljajo se nove družbene skupine, ki ravno tako imajo orožje in ki si pripisujejo pravico do uporabe in izvajanja kolektivnega nasilja. Legitimnost zvezne armade v Sloveniji je bila zagotovljena tako dolgo, dokler so se njene funkcije ujemale s tistim, kar je politična skupnost v Sloveniji določila kot legitimno, dokler se je politična subkultura vojske ujemala s politično kulturo civilnega okolja in dokler je struktura vojske reprezentativno izražala strukturo civilnega okolja. Danes ugotavljamo, da ni v Sloveniji v zvezi z jugoslovansko zvezno armado uresničen nobeden od zahtevanih pogojev.

UDK 341.324 (497.12)

Jelušič, mag. Ljubica: The Crisis of Legitimacy of the Federal Army as the Executor of Collective Aggression on Slovenia

Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 8-9. pg. 1155

The military intervention of the Yugoslav army in Slovenia and its military defeat have exposed the problem of legitimacy of this political institution in an environment which has for many years developed its own political culture and political system. The federal army has power, but it can no longer justify the possession of this power with moral and legal norms; constitutionally, it is still the monopoly executor of collective violence because this is written down in the federal constitution and because it possesses the arms, but new social groups are appearing which also have weapons and which also claim to have the right to the use and execution of collective violence. The legitimacy of the federal army in Slovenia was guaranteed until its functions overlapped with what the political community in Slovenia determined as legitimate, for so long as the political subculture of the army corresponded with the political culture of the civilian environment and until the structure of the army representatively expressed the structure of civilian environment. Today we see that as far as Slovenia in relation to the Yugoslav federal army is concerned, none of these conditions are met.

UDK 323.2:321.011 (497.12)

KREFT, dr. Lev: Neuspeh politike

Teorija in praksa, Ljubljana 1991, let. XXVIII, št. 8-9, str. 1156

Avtor analizira, katere politike Evrope, jugoslovanske federacije in Slovenije, njihovih organov in aparatov so izgubljale oziroma bodo še izgubljale pri uveljavljanju postsocialističnih reform na jugoslovanskih tleh. Podrobneje: čigav neuspeh je komaj pretekla desetdnevna vojna. Stališča: Slovenija je del umiritve tal po potresu razpada realsocializma. Znati bo morala ponuditi zagotovila za strateško umiritev lastnega prostora. To pa je prostor SFRJ in okolice tega prostora. Šele s tem bo uveljavila svojo suverenost. Neuspeh vseh v dosedANJI konflikt vpletenih politik kliče po spremembi v vseh teh politikih. To pa pomeni preselitev opcij na področje ekonomsko razvojnih zahtev: skupni trg, carinska zveza, pretok menjalnih in investicijskih tokov, pocenitev državnih aparatov s skupnimi službami, zagotovitev trdnosti pogodb, jamstvo lastnine...

UDK 323.2:321.011(497.12)

KREFT, dr. Lev: The Failure of Politics

Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 8-9, pg. 1156

The author analyses which policies of Europe, the Yugoslav federacy and Slovenia, of their bodies and apparatus have been losing and will lose in the future at the expense of postsocialist reform in Yugoslavia. More precisely: whose failure is the recent ten day war. Attitudes; Slovenia is a part of pacification ground after an earthquake of real socialist disintegration. It will have to know how to offer guarantees for strategic pacification of its space. This is the space of SFRY and the environment of this space. Only then will it assert its sovereignty. The failure of all policies which have up till now been involved in the conflict calls for a change in all policies. This means a shift in options in the field of economic developmental demands: a common market, customs union, a free flow of exchange and investment funds, cost reduction of the state apparatus with united services, the guarantee of secure contracts, guarantee of property...

UDK 321.01(497.12):327

BUČAR, dr. Bojko: Nekaterne mednarodne dileme in pogledi na samostojnost Slovenije
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, let. XXVIII, št. 8–9, str. 1157

Avtor se sprašuje kakšen je odnos mednarodne skupnosti do slovenske samostojnosti in do jugoslovanskega vprašanja ter ali lahko na osnovi tega sklepamo, da se odnosi v mednarodni skupnosti ali vsaj v Evropi spreminjajo, in če je temu tako, kako in v katero smer. Najprej se posveti vprašanju priznanja držav, kjer Slovenija ni izpolnjevala vsaj enega od teh konstitutivnih pogojev nastanka države, tj. pogoja t. i. učinkovite oblasti. Ker dogovorno tega vprašanja v Jugoslaviji ni bilo moč rešiti, je Slovenija podvzela enostranske ukrepe, ki so povzročili vojaško intervencijo zveznih oblasti. Sledi analiza konflikta glede na mednarodnost karakterja tega spopada in vzrokov za posredovanje Evropske skupnosti, ki se je pravzaprav držala klasičnih sredstev mirnega reševanja sporov. Poznavajoč strukturo, odnose in norme v mednarodni skupnosti kaj drugega niti ni bilo moč pričakovati in ključ do rešitve jugoslovanske krize bo slejkoprej ostal v jugoslovanski družbi. Toda, kar se Slovenije tiče, so jo dogodki vrnili na mednarodno politično prizorišče vsaj kot upoštevanja vreden subjekt v mednarodni skupnosti, če že ne moremo govoriti o de facto priznanju njene državnosti, ki pa je gotovo v nastajanju.

UDK 321.01(497.12):327

BUČAR, dr. Bojko: Some International Dilemmas and Views on Sovereign Slovenia
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII, No. 8–9, pg. 1157

The author poses the question regarding the attitude of the international community towards Slovene sovereignty and towards the Yugoslav question. Is it possible, on the basis of this, to judge that relations in the international community or at least in Europe are changing, and if so, how and in what direction. The author first deals with the question of state recognition where Slovenia has not fulfilled at least one of the constitutive conditions for statehood, namely the condition of the so-called effective power. As this problem cannot be solved with a dialogue in Yugoslavia, Slovenia undertook one-sided measures which brought about the military intervention of federal authorities. This is followed by an analysis of the conflict according to the international character of the clash and the causes for intervention of the European community which has applied classical resources of peaceful resolution of conflicts. Taking the structure, relations and norms of the international community into consideration, something different could not be expected and the key to the resolution of the Yugoslav crisis still lies in Yugoslav society. But as far as Slovenia is concerned, events have imposed it onto the international political scene at least as a subject worthy of the international community, if we cannot speak of de facto recognition of its statehood which is in any event in the making.

UDK 351.746.2

Pečar, dr. Janez: Zasebno varstvo kot družbeno nadzorstvo
Teorija in praksa, Ljubljana 1991. letnik XXVIII. Št. 8-9. Str. 1158

Kriminal so v preteklosti dolgo časa šteli kot zasebno in povsem osebno zadevo in še danes se je najprej vsakdo dolžan sam varovati ne glede na državo in njene mehanizme nadzorovanja. Z naraščanjem zasebnega bogastva pa se tudi ekonomsko opravičuje povečevanje zasebnega varstva, zlasti zato ker država ne uspeva varovati zasebnika po njegovih potrebah. Zaradi tega tudi zasebno varstvo čedalje bolj nastopa kot enakopraven partner državnemu nadzorstvu, čeprav bo še vedno v določeni meri odvisno od države in njene regulacije. Le-ta mu bo v prihodnje gotovo prepuščala določena manj pomembna policijska opravila, hkrati ko je tudi pričakovati, da reševanje »nekriminalne« problematike dosti bolj sodi k zasebnemu kakor pa državnemu varstvu, še posebej če naj država dosledneje in učinkoviteje prevzema odgovornost za ključna varnostna vprašanja.

Iz teh razlogov se mora zasebno varstvo, kjer gre za normalne družbeno-politične razmere, pripravljati organizacijsko in funkcionalno, kadrovsko in tehnično, za sprejemanje čedalje širšega obsega dejavnosti, ki ga omogoča za plačilo. Tako bo tudi »varnost« čedalje bolj postajala blago na varnostnem tržišču in zasebno varstvo kot kršitelj človekovih pravic in državljskih svoboščin, ne nazadnje tudi v imenu lastnika ali plačnika, ki bosta lahko varstvo nad stvarmi zlorabljala za oblast nad ljudmi.

UDK 351.746.2

PEČAR, Janez: Private Security as Social Control
Teorija in praksa, Ljubljana 1991, Vol. XXVIII. No. 8-9, pg. 1158

In the past, crime was for a long time considered as a private and entirely personal affair and even today everybody must first take care of himself regardless of the state and its mechanisms of control. With the growth of private wealth, economic legitimation of increased personal security, above all because the state does not guarantee personal security of his needs. This is why private security increasingly appears as an equal partner of state control, even though it still to a certain extent depends on the state and its regulation. In the future, the state will surely relinquish certain less important police tasks while we can at the same time expect that solution of »noncriminal« problems to a greater extent belongs in the private than into the state sector, especially if the state should more consistently and effectively take over the responsibility for key security questions.

For these reasons, private security must in normal socialpolitical conditions prepare organizational and functional, staff and technical needs for taking over an increasingly wide spectre of activities which it carries out for payment. In this manner, »safety« will to a growing extent become a good on the security market and private security as a transgression of human rights and civil rights, not lastly also in the name of the owner or the payer, who will be able to misuse security over things for power over people.

ARTICLES, DISCUSSIONS

- RUDI RIZMAN: Theoretical Strategies of Ethnonationalist Studies 939
MATIJA ROJEC: New Yugoslav Legislature on Foreign Investment 955
EGON ŽIŽMOND: Policy of Foreign Currency Rates in Yugoslavia 956
S. M. PLEKHANOV: Problems Faced By the Soviet Union in Efforts to
Join the World Community 976

SLOVENIA IN EMANCIPATION

- ANTON BEBLER: »YPA« Facing the Challenge of Political Democratiza-
tion 983
LJUBICA JELUŠIČ: The Crisis of Legitimacy of the Federal Army as the
Executor of Collective Aggression on Slovenia 997
LEV KREFT: The Failure of Politics
BOJKO BUČAR: Some International Dilemmas and Views Regarding
Sovereign Slovenia 1008

INTRODUCTION TO A DISCUSSION

- Introductory remarks
STANE JUŽNIC: Ideology of Development 1015

CURRENT INTERVIEW

- FRANCE VREG: Thirty Years of Communicational Science in Slovenia 1018
MARKO KRANJEC: The Concept of a »Legal« Budget 1024
VID PEČJAK: The Disintegration of Communism in the Yugoslav Fashion 1027

ROUND TABLE OF THEORY AND PRACTICE

- HERESY (Dogma-Antodogma)
Editor's Remarks
STANE JUŽNIC: Introductory Debate 1031
SRĐAN VRCAN: The Dialectics of Dogma and Heresy, Dogma and
Antodogma 1032
STANE JUŽNIC: Man as Sceptic (»Reformed« Believer) and Believer;
Truth and Authority 1035
BOŠTJAN M. ZUPANČIČ: Thought Systems and Value Judgements (Are
We »Now« Dealing With Evil) 1036
RUDI RIZMAN: Problems of Thought Control in a Democracy 1038
JANEZ STANIČ: Heretics and Dissidents 1041
ANDREJ KIRN: Consolidation of Attitudes and Assertion of Differences 1043
DANILO TÜRK: Dogma and the (Gradual) Drift of History 1044
ZDENKO ROTER: Induction of Dogma, Equilibrium Between the Insti-
tutional and the Spontaneous 1046
BOŠTJAN M. ZUPANČIČ: What Kind of a Truth are we Talking About? 1047
SRĐAN VRCAN: Dogma, Heresy and Politics, Here and Now 1048
VID PEČJAK: Dogma, problems and Social conflicts 1053

FROM RESEARCH

- JANEZ PEČAR: Private Security as Social Control 1058
ANDREJA ČIBRON: Typology and Process of Working Career in an Organization 1073
CIRIL KLANJŠČEK: Politics and Health in Postsocialist Slovene Society 1087
BARBARA VERLIČ-DEKLEVA: The Lightness of the New Housing Vision 1098

VIEWS, COMMENTARIES

- VLADIMIR KAVČIČ: Parliamentary Democracy the Slovene Way 1104
MARJAN BREZOVŠEK: A Contribution to the Analysis of National Revival 1109
BOGOMIR NOVAK: To Think Europe 1114
ANTON RUPNIK: A Sovereign Confederative Federacy of Sovereign Republics – What Will the New Soviet Union Be Like? 1117

OUR TRANSLATION

- RAMSES A. WESSEL: New Challenges to International Organization 11256

REFORM OF HIGHER EDUCATION

- ADOLF BIBIČ: Study of Politology 1136

PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS

- MIROSLAV STANOJEVIĆ: Privatization in Societies Eastern Europe: the Beginning or the End of Industrial Democracy 1139

REVIEWS, RECENSIONS

- ALBIN IGLIČAR: Themes From Sociology of Law (Marjan Brezovšek) 1141
BOGDAN DENIČ: The Crisis of Yugoslav Socialism (Dejan Jović) 1143
STEPHEN MOORE: Sociology, Key Facts (Alojzija Židan) 1146

FROM THE WORK OF PROFESSIONAL ASSOCIATIONS

- Statement of the Slovene Politological Association 1148

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND THEMATIC MAGAZINES 1149

- AUTHOR'S SYNOPSIS** 1152

SODELAVCEM TEORIJE IN PRAKSE

V želji po grafični enotnosti oblike prispevkov in njeni skladnosti z mednarodnimi revialnimi standardi prosi uredniški odbor Teorije in prakse sodelavce, da upoštevajo naslednja navodila pri strokovnih in znanstvenih prispevkih:

1) Prispevke v dveh izvodih pošiljajte na naslov: Uredništvo Teorije in prakse, Kardeljeva ploščad 5, 61000 Ljubljana.

2) Znanstveni in tehni strokovni prispevki naj ne presegajo 15–20 strani (s 30 vrsticami na stran z dvojnimi razmakom med vrsticami); pogledi, glose, komentarji in publicistični zapisi naj obsegajo do 10 strani; recenzije do 5 strani.

3) Vsak prispevek naj ima na posebnem listu naslovno stran, ki vsebuje ime in priimek avtorja, naslov prispevka, akademski in strokovni naziv ter točen naslov ustanove, kjer avtor dela.

4) Znanstveni in strokovni prispevki morajo imeti še angleški naslov; opremljeni naj bodo s povzetkom do 150 besed v slovenščini in po možnosti tudi v angleščini.

5) Vrstni red znanstvenih in strokovnih prispevkov naj bo naslednji: naslovna stran (ločeno), tekst, opombe, seznam literature v predpisani obliki.

6) Tabele naj bodo natipkane v besedilu prispevka, kamor sodijo. Sheme, diagrami, grafikoni morajo biti izdelani ločeno od besedila in vsak na posebni strani ter oštevilčeni po vrstnem redu pojavljanja v besedilu z označenimi mesti v besedilu, kamor sodijo.

7) Seznam literature uredite po abecednem redu priimkov avtorjev (pri anonimnih delih pa velja abecedni red naslova dela). Predvidena oblika seznama:

a) Knjiga: priimek in ime avtorja, leto izdaje, naslov, kraj, založba. Primer: Smolnikar Tone (1983): Migracije, Ljubljana, Delavska enotnost.

b) Članki v reviji. Primer: Zaletel Franc, (1984): Nova sociološka paradigma. Teorija in praksa, 23(8), str. 70–86.

c) Prispevki v zbornikih: Podkrajšek Stane (1988): Neformalne dejavnosti in prostorski razvoj. V: Kregar Peter et. al., Neformalno delo. Ljubljana, Delavska enotnost. Str. 33–82.

8) Vključevanje referenc v tekst; če gre za točno navedbo, ki vključuje tudi stran, uporabite (Torkar, 1981:63), če pa gre za splošno opozorilo na avtorja in delo (Premrl, 1985).

9) Uredništvo uporablja za prispevke anonimni recenzentski postopek (brez navajanja avtorja in institucije). Avtor prispevka lahko zahteva od uredništva, da ga seznanijo z vsebino splošnih in konkretnih pripomb recenzenta.

10) Zaradi tehničnih razlogov prosimo avtorje, da se izogibajo zapletenim matematičnim izrazom ali uporabi simbola v drugih črkopisih (npr. grške črke).

11) Prispevkov ne vračamo.

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

IDEOLOGIJA RAZVOJA – skupina avtorjev

(S. Južnič, A. Kirn, M. Senjur, B. Kovač, J. Musek, ...)

SLOVENIJA V OSAMOSVAJANJU – skupina avtorjev

(D. Türk, J. Gustinčič, ...)

PARLAMENTARIZEM – ankaranski posvet:

BOŠTJAN MARKIČ: Parlamentarizem, dileme in perspektive

VUČINA VASOVIČ: Parlamentarizem in demokracija

ADOLF BIBIČ: Racionalnost in razsežnosti opozicije

MILAN ZVER: Zaton evropskega protiparlamentarizma?

LUIGI GRAZIANO: Stranke in lobyji

SVETOVNI POLITOLOŠKI KONGRES v Buenos Airesu (skupina avtorjev)

NIKLAS LUHMANN: Pojem družbe

ZDRAVKO MLINAR: Suverenost, medsebojna odvisnost in ogroženost

DAVID ELLERMAN: Privatizacija in delavska lastnina

ALEKSANDER M. VACIČ: Od centralnega planiranja k tržni ekonomiji

BELA KADAR: Ekonomske reforme v srednji in vzhodni Evropi

IZTOK JARC, MIRAN JUS, ANDREJ PIANO: Trgovinski sporazumi evropskih skupnosti s tretjimi državami

KATARINA KRESAL: Nekatera vprašanja sistema kolektivnih pogodb pri nas

NAJDAN PAŠIČ: Kje je izhod iz krize monističnega sistema?

MILAN GASPARI: O pojmu pravne države

TOMA ĐORĐEVIČ: Marketing političnih idej in vrednot

DANICA FINK-HAFNER: Glasovalno obnašanje poslancev v slovenski skupščini

JANEZ PEČAR: Nadzorovanje v (sformaliziranem) združevanju

DARIJAN BOŽIČ: O slovenski glasbeni ustvarjalnosti